ANTONII BYNAEI
DE
CALCEIS HEBRAEORUM
LIBRI DUO,
CURIS SECUNDIS RECOGNITI,
ET AUCTI.

ACCEDIT
EJUSDEM
SOMNIUM,
TERTIO RECUSUM.

DORDRACI
Ex Officina THEODORI GORIS. Bibliopol.
CIↃ IↃ C CXV.

VIRO. ILLUSTRISSIMO.
ET. GENEROSISSIMO.

FREDERICO. ADRIANO.
BARONI. DE REEDE.

RENSWOUDAE. EMMICHUSAE. ET. BORNWALLII. DOMINO. INTER. ILLUSTRES. AC. PRAEPOTENTES. TRAJECTINAE. PROVINCIAE. ORDINES. EX. EQUESTRI. DIGNITATE. ADSCRIPTO. ATQUE. AD. CONSESSUM. FOEDERATI. BELGII. QUI. CONSILIUM. STATUS. DICITUR. DELEGATO.

S. P. D.

ANTONIUS. BYNAEUS.

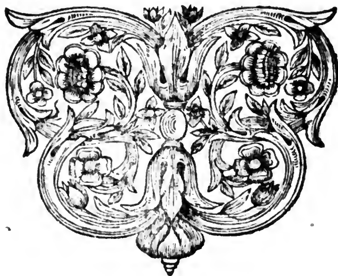

Irifica cum animi mei & jucundissima jactatione recordor illius temporis, recordor autem saepissime, quo sub ductu Viri optimi, atque inter prima seculi ornamenta numerandi, JOHANNIS GEORGII GRAEVII, operam litteris humanio-

ribus dabamus. Earum amore flagrabamus ardentissime, cum pulchritudo singularis nostram mentem admirabili quodam sui desiderio incendisset. Faciebant haec studia communia, hic communis ardor, ut magna inter nos esset animorum conjunctio. Suspiciebam ego Tuum ingenium, laudabam diligentiam, atque in quantum Virum, loco tam illustri satus, cresceres, ac quam praeclara sibi universa Patria nostra posset de Te polliceri, colligebam non difficulter. Tu ea mihi praestabas omnia, quae proficisci ab animo benevolo atque amante solent. Neque cum tempore refrixit iste Tuus erga me amor, quamvis disjunctus à Te magno locorum intervallo sim, Tuque, pro splendore natalium, Tuisque meritis, evectus sis ad dignitates maximas amplissimasque. Nullum enim officii, aut studii genus, quod quidem ad meam, sive utilitatem, sive laudem pertineat, quotiescunque occasio est, praetermittis. Hanc propensam Tuam erga me voluntatem, si plurimi apud me, & esset, & semper fore, non significarem, flagitium me censerem committere, expiandum nunquam. Id alia re me nunc posse consequi non video, nisi ut mittam ad Te muneri hos libellos, testes atque praedes perpetui cultus, & observantiae erga Te meae. Parvum munus. Fa-

teor.

teor. Non ingratum tamen Tibi futurum confido, quem etiamnum amoenioribus his litteris inſigniter oblectari, atque ea eſſe eruditione ſcio, ut ſi quid à me dictum eſt quod antiquitatem, & nobilium auctorum monumenta illuſtret, bene de eo judicare poſſis ac praeclare. Vale Vir Illuſtriſſime, Generoſiſſimeque. Daventriae, ipſis Kal. Sept. CIↃ IↃ C XCIV.

AD

AD

LECTOREM

BENEVOLUM

PRAEFATIO.

CALCEUM, *immundissimam pedum tutelam, summa totius orbis ingenia non indignum judicarunt, quem magna diligentia describerent, qualis apud Graecos & Romanos fuerit. Praeter ea quae passim monuerunt Adrianus Turnebus, Justus Lipsius, & complures alii, qui doctrina prae caeteris floruerunt, in eo multum studii operaeque posuerunt viri elegantissimi & pereruditi Benedictus Balduinus, Albertus Rubenius, &, qui Caligam peculiari dissertatione asseruit, Julius Nigronus. Ipsi literarum principes Isaacus Casaubonus, Claudius Salmasius, Octavius Ferrarius, de Graecorum & Romanorum calceis multa docuerunt, plura praestituri, nisi inevitabili fatorum lege Reipublicae literariae erepti fuissent. Si industriam suam in calceis Hebraeorum aeque exercuissent homines maximi, quorum merita erga sacram literaturam nulla tacebit aetas, supersedere potuissem hoc labore. Monuerunt*

runt

runt quidem varia viri eximii, tum qui perpetuos in Sacrum Codicem commentarios, aut in partes ejus aliquos congesserunt, tum qui alia praeclara monumenta ediderunt in lucem. Sed nemo, quod quidem ego sciam, hanc materiam cum cura tractavit & singulari volumine complexus est: & omnes illi non tantum plurima posterorum diligentiae reliquerunt, uti multa adhuc latent in divinae sapientiae arcanis abstrusa atque abdita, quae eliciet & evocabit in lucem, qui iis investigandis suum studium dederit, verum etiam saepissime errarunt, uti nemo tam propitia Minerva natus est ut nunquam dormitet, quod profecto neque cuiquam unquam contigit, majus est quam ut convenire in humanam fragilitatem queat. Quare id argumentum, ante hos duodecim annos, occupavi ego, & paulo plenius ac uberius pertractavi, ut multa sacrarum litterarum loca, obscura, atque tenebricosa, & nondum satis intellecta, ex Hebraeorum & aliarum gentium antiquis monumentis aliqua luce perfunderem, &, depulsa tetra caligine, & densissimis nebulis, redderem quam clarissima. Constat enim, sine hoc literarum & antiquitatis instrumento, ne millesimam quidem partem sacrorum voluminum posse intelligi, & eum, qui non instructus hac face in Prophetarum & Apostolorum scriptis recte enarrandis se versari posse persuasum ha-

habet, non minus falli, ac qui in terra Cimmeriorum, perpetua nocte mersa, nullo praelucente, sine cespitatione & sine errore indicere se posse existimat, cum loca innumera nihil magis intricata & difficilia reddat, quam vetustorum rituum ac morum, praecipue Judaicorum, ignorantia, quae nemo, licet ingenii divinitate omnes antecellat, & caeteras disciplinas non ignoret, sine eorum cognitione & penitiori notitia, unquam explicabit. Hoc opusculum, quod novis indies accessionibus crevit, limatius nunc de curis secundis. Vale.

AN-

INDEX CAPITUM.

LIBRI PRIMI

CAPUT PRIMUM.

CAPUT SECUNDUM.

CAPUT TERTIUM.

** pro

Caput Sextum.

Caput Septimum.

CAPUT OCTAVUM.

CAPUT NONUM.

CAPITUM.

LIBRI SECUNDI

CAPUT PRIMUM.

I. CUr Pascha comedendum calceatis pedibus, Exod. XII. 11. variae sententiae. 155. 156. II. Refellitur prima, quae vult viatorum calceos, à vulgaribus distinctos, praecipi. 156. III. Secunda, quae alludi putat ad morem veterum, qui coenabant discalceati, proponitur. 156. 157. IV. Ab ea dissensum. 157. 158. V. Samuelis Bocharti conjectura. 158. 159. VI. Rejicitur non uno argumento. 159. 160. VII. Genuina instituti illius ratio. 160. 161. 162. VIII. Is ritus imperatus tantum pro illo tempore in AEgypto fuit, ac Christus, more aevi sui, sine calceis accumbere solitus, cum non observavit. 162. 163. 164. 165.

CAPUT SECUNDUM.

I. REligio nudis pedibus templa intrandi apud varias gentes. 165. 166. II. Obtinuit etiam apud Hebraeos. 166. 167. III. Moses, & Josua, cur jussi calceos exuere? Exod. III. 5. & Jos. v. 15. 167. 168. IV. De Mosis calceis lepida commenta. 168. 169. V. Unde apud Hebraeos circa loca sacra religio manavit, ut ea calceatum intrare ducerent nefas. 169. 170.

CAPUT TERTIUM.

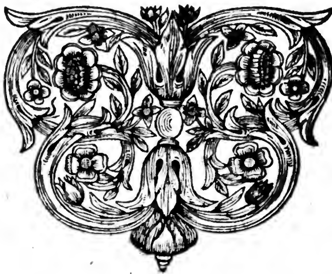
I. GEntilium sacerdotes, licet aliquando discalceati, tamen ut plurimum calceati rem divinam fecerunt. 170. 171. II. Sacerdotes Hebraeorum non nisi nudipedes sacra peregisse, ex lege de sacris vestibus Exod. XXVII. in qua calcei non memorantur, ostenditur. 171. 172. III. Idem ex eo confirmatur, quod Sacerdotes pluribus vestibus non induebantur, quam Deus praeceperat. 172. 173. IV. Pariter evincitur ex eorum lotionibus in atrio. 173. 174. V. Genuina illius instituti ratio. 174. 175. 176. 177. VI. Sculptorum, à quibus Aaron cum calceis exhibetur in tabulis quibusdam, & Plutarchi error, qui Pontificem Hebraeorum Κοθόρνοις sacra fecisse tradit, refellitur. 177. 178. 179.

INDEX

CAPUT OCTAVUM.

CAPUT NONUM.

Caput Decimum.

AD
ANTONIUM BYNÆUM
Suum de Hebræorum Calceis Librum denuo evulgantem Jocus.

Rgo tuam rursus nobis aperire tabernam
Intentus pergis pellibus & caligis,
Exemploq; Polymnidæ, inexhaustoq; labore
Nobilitas hoc tam vile ministerium.
Ac facis ut posthac securo jam sua curti
Observent Reges Sabbata festa pede,
Adstringisque suo pulcras munimine plantas,
Quas Euangelium Pacis obire juvat,
Curtius & per te, per te emundatior exit
Arbiter, & quos nunc longa referre mora est.
O sapiens multum, O multum jucunde BYNÆE!
Ut juvat hæc omnes nos tua sedulitas!
Æmylii tuus, affirmem, non urserit ulla
Parte licet teneros Calceus iste pedes.
Alphenusque tibi veteris vestigia formæ
Agnoscens in eo plaudat utraque manu,
Batto autem per eum siculis in montibus omne
Quod calcat rosa fit, fit rosa & aspalathus.
De quo quid pater & Chrysippus senserit, audi,
Exoriens oris nuper ab Elysiis:
Hestronus, mento quæ plurima præpendebat,

Demulcens barbam terque quaterque suam,
Verborum ingenti cum majestate jubebat,
Solum Crispinum tetricus iste suum
Esse bonum Regem, aut vellet quodcunque modestus,
Denique sutorem, si velit, esse bonum,
Verum hodie, postquam (crepidas etenim sibi nullas
Imprudens unquam fecerat, aut soleas)
Nudipedem nimium penetrans tua sauciat illum
Ah quantis quantum subula vulneribus!
Me miserum, jam exile sonans ac flebile, camposque
Hinc iterum properans, inquit, ad Elysios,
Laudis enim solus quod inane mihique meisque
Captavi, & verbis hactenus adserui,
Doctorum totâ nunc suffragante coronâ
Hoc isti solidum Calceus ipse dedit!

Lutgeri Verosimilis.

AN-

ANTONII BYNAEI

de

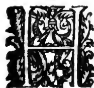
CALCEIS HEBRAEORUM

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

I. *Calceum, pedum tutelam, necessitas invenit.* II. *Balduini opinio, Adamum primum sutorem, imo ipsum Deum, fuisse, proponitur.* III. *Ab ea, licet ingeniosa, dissensum.* IV. *Calceis homines non diu caruerunt, cum Abrahami aevo jam vulgaris fuerit eorum usus.* V. *Veteres non semper, uti nos hodie, calceati.* VI. *Samuel Bochartus* ἀνυποδησίαν *etiam inter Hebraeos usitatam fuisse conjicit.* VII. *Hebraeos non nisi ob religionem, aut certum ritum, nudipedes, alias calceatos fuisse, pluribus ostenditur, ac loca Ies.* XI. 15. *&* XX. 2. 3. 4. *explicantur.* VIII. *An* JESUS *calceatus an discalceatus incesserit diversae sententiae.* IX. JESUM, *ex more gentis, calceatum fuisse evidenter probatur.*

I.

Ominem, caeteris omnibus sanctius animal, teneris atque mollibus plantis nasci videmus, cum alia bruta, vel ungulis, vel dura cute, munierit, natura. Hinc multis magnisque incommodis hominem premi necesse est, si nudis plantis passim incedat. Nam

à lapillis, undique jacentibus, atque aliis asperitatibus, non solum ipsi periculum est, verum etiam à tribulis, atque spinis, quas terra, post peccatum, ab ipsis primis parentibus admissum, diris devota, justo irati Numinis judicio, producit. Invenit haec necessitas pedum tutelam, qua plantae defendi possent à lapillorum atque spinarum injuria. Etenim, quod *generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quae nocitura videantur, omniaque, quaecumque ad vivendum sunt necessaria, anquirat, & paret*, ut scriptum optime à Marco Tullio est, id in humano genere praecipue cernitur, quod, uti particeps rationis est, & videt totius vitae cursum, ad eamque degendam praeparat res necessarias, etiam de calceis sibi prospexit, ne tribulis atque spinis pedum plantae lancinarentur. Battum, in Theocriti pastoribus, Corydon amicus monet:

Cic. de Officiis lib. 1. cap. 4.

Theocrit. Idyll. IV. vers. 56.

Εἰς ὄρος ὄκχ' ἕρπεις, μὴ ἀνάλιπος ἔρχεο, Βάττε.
Ἐν γὰρ ὄρει ῥάμνοι τε καὶ ἀσπάλαθοι κομόωντι.

In monte cum ambulas, ne discalceatus eas, Batte: in monte enim rubi atque tribuli virent. Scitum etiam apud Thalmudicos est proverbium: עד דסנדלא ברגלך דרוס כובא *dum calceus est in pede tuo conculca spinas.*

Jalkut in Leg. fol. 279. 1.

II. Hoc inventum cui debeatur, non adeo certum atque exploratum est; imo, si veterum monumenta consulimus, penitus incognitum. Benedictus Balduinus Ambianus, qui librum eruditum & elegantem scripsit de Calceo Antiquo, putat *nihilominus lucem aliquam* posse nos *assequi, si conjecturam ducem sequi velimus, quae, licet in multis plerumque fallax, nos in-*

Bald. de Calc. Ant. cap. 1.

indubio pede ad Adami protoparentis noſtri tempora deducet. Conjicit videlicet, cum *poſt admiſſum ab ipſo primo parente peccatum, juſtus peccati vindex Deus, in eum verba illa efficaci voce diſtringeret:* Gen. III.
Maledicta terra ſpinas & tribulos germinabit tibi: 18.19.
non videri paſſum Adamum teneras pedum plantas ſpinis & tribulis miſere lancinari, diffindi, diſcerpique nullo ſuppetente remedio: ſed eam mentem, quae illi primum, poſt vetiti fructus eſum, conſuendorum è ficuum foliis perizomatum rationem ſuggeſſerat, quo pudendorum velaret turpitudinem, etiam illam artem edocuiſſe, qua ſibi uxorique ſuae calceos, è caeſorum animalium pellibus, apte commodeque conſarcinaret: Gen. III.
praeſertim *cum ipſe Deus exemplo praeiret, qui* Fecit 21.
Adae & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos, *uti inquit in ſacra pagina Moſes: unde Adamus, hoc edoctus exemplo, eadem ratione, pedum nuditati conſuluit.* Quin *Deum ipſum mavult primum & proprium calceorum authorem agnoſcere, qui ſicut Adamo atque uxori ejus tunicas pelliceas fecit, cum nuditati ipſorum voluerit eſſe conſultum, ut non eſt parcus, aut imprudens, aut invidus, aut inops bonorum largitor, ita etiam cenſendus eſt illi calceos eadem ratione conſuiſſe, quo in neceſſariis ad vitam comparandis, minaces ſpinarum tribulorumque aculeos tutius evitaret.*

III. Haec ingenioſe quidem doctiſſimus Balduinus conjecit: Non tamen ſolida mihi videtur ipſius ratio. Adamum, ut nudidati conſuleret, folia ficuum conſuiſſe, Deumque tunicas feciſſe pelliceas, & ipſi, & ejus uxori, indubium plane eſt, quae prima veſtium origo fuit. Exinde vero nec hoc concludi poteſt, eandem mentem Adamo dictaſſe calceos conſarcinare,

quae ipsum docuit tegendae nuditati folia consuere, praesertim cum ipse Deus suo praeiret exemplo, tunicas ipsi parans pelliceas; nec illud, eadem ratione Deum Adamo calceos consuisse, ut evitaret spinarum tribulorumque aculeos, qua ipsi prospexit de tunicis pelliceis, ne gravior aëris inclementia foret nocumento. Alia enim vestium, alia calceorum est ratio. Vestes erant Adamo & uxori ipsius necessariae, non tam ut misera corpora, jam ob peccatum mille calamitatibus obnoxia, ab aestu, atque frigore, & aliis tempestatum injuriis, defenderentur; quae ratio datur a doctissimo Balduino, quam ut nuditas, jam pudenda, tegeretur. Haec necessitas in calceis non fuit Videmus enim politiores populos non tantum habuisse, atque etiamnum habere, vestium usum, verum etiam nullam gentem tam feram, tamque barbaram, unquam repertam esse, quae non speciem aliquam vestimentorum habuerit, sed in calceis idem non observamus. Etenim, non barbaros modo, atque ab omni cultu & humanitate alienos, verum etiam ipsos cultiores populos, non dedecori putasse nudis pedibus incedere, licet sine vestibus prodire in publicum magno duxissent probro, mox ostendetur prolixe. Alterum enim apud omnes inhonestum prorsus, non item alterum est. Illi ipsi, qui summum scelus putassent aliquem in publico nudum conspici: (*Flagitii enim principium est, nudare inter cives corpora*, ut verè Cicero dixit) minime credebant turpe, si quis incederet pedibus nudis. Quare ex eo, quod Adamus folia ficuum consuit, ac Deus tunicas ipsi fecit pelliceas, confici non potest, aut Adamum calceos consarcinasse, aut Deum ipsi de calceis prospexisse, cum longe diversa sit utriusque ratio, ac non tam necessitas, quam ipsa honestas, hominem certis quibusdam ve-

Cic. Tusc. Quaest. lib. IV.

vestimentis voluerit obtegi.

IV. Licet autem obscura non tantum, sed etiam ncognita sit calceorum origo, priscos tamen mortales non diu caruisse quadam pedum tutela, certissimum videtur. Etenim necessitas, ut pedum plantas, molles illas atque teneras, defenderent, id facile effecit, ut aliquod invenirent calceorum genus. Sane antiquissimum fuisse calceamentorum usum, & jam vulgarem Abrahami aevo, ostendit ipsius ad regem Sodomaeorum responsum, quo se ex omnibus, quae illius erant, non accepturum dicit מחוט עד שרוך נעל *à filo usque ad corrigiam calceamenti.* Παροιμιώδης *enim* Gen. XIV. 13. haec loquendi ratio, qua pro re vili, ac fere nihili שרוך נעלי *calceamenti corrigiam*, usurpat, nata non fuisset, si non vulgaris ac diu cognitus foret calceorum usus. Quo dicto nullum vetustius, de calceorum inter antiquos usu, monumentum reperitur.

V. Tam vetustus quamvis fuerit calceorum usus, plurimi tamen olim nudipedes incesserum. Priscis enim temporibus, non semper veteres, uti nos hodie, calceati fuerunt, sed magnus fuit τῆς ἀνυποδησίας usus. Nudis pedibus incedebant non barbaræ modo gentes, verum etiam populi, qui nihil, nisi quod honestum & decorum esset, expetebant, ac inter ipsos clarissimi quique. Spartanorum juvenes, ex lege Lycurgi, nudis pedibus incessisse, ex Xenophonte, atque Plutarcho, constat. Quo facit Agesilai memorandum exemplum, quod memoriae prodidit Aelianus, qui, jam senex, sine calceis in publicum prodibat, ut ex eo discerent juvenes illi legi parere. Apud Athenienses, qui essent paulo in ratione victus adstrictiores, non nisi

Xenoph. de Polit. Laced. Plut. in vita Lyc. Aelianus Var. Hist. lib. VII. Cap. 13.

nisi tempore necessario, ad vitandum vel frigus, vel itinerum asperitates, calceis utebantur. De Phocione, claro imperatore, & Lycurgo Rhetore, id refert Plutarchus. Idem fecisse Cynicos Philosophos, atque Pythagoreos, Theseum etiam, ac Socratem, quem eo nomine Aristophanes traduxit, itemque Amipsias apud Diogenem Laertium, qui dicit, quod τυτὶ τὸ κακὸν σκυτωτόμων κατ' ἐπήρειαν γεγέννηται, *istud malum secum ferat sutorum damnum*, jam dudum observarunt viri maximi Claudius Salmasius, & Octavius Ferrarius, ac prolixe docuit Johannes Schefferus, in docto & pereleganti libro, quem de natura & constitutione Philosophiae Italicae conscripsit. Quod mirum magis, non tantum nudis pedibus Cretensium pueri venatum iverunt, quomodo describuntur apud Nicolaum Damascenum, haud aliter ac id venatoribus praecipit Oppianus, verum etiam ipsae virgines, delicatiores plerumque & teneriores, aliquando nudipedes incesserunt, ut de Cyrenaïcis virginibus apud Callimachum, Antigone apud Zophoclem, itemque puella illa apud Oppianum, quae veris tempore per montes oberrans flores quaerebat, observat vir summus Samuel Bochartus. Apud Romanos non modo servi, qui quidem pro more *nec colobia, nec calceos habebant*, uti Servius docet, verum etiam ipsi Senatores initio nascentis Reipublicae nudis pedibus iverunt, ut ex veteri Juvenalis Scholiaste discimus. Nota est Catonis ἀνυποδησία, quem saepe discalceatum prodire consuevisse Plutarchus affirmat, itemque Horatius. Neronem idem factitasse Suetonius est auctor. Inter primos Christianos plurimos calceis usos non fuisse ex Luciano potest colligi. Neque desunt ex antiquis ecclesiae doctoribus, qui putant viro maxime convenire ut sit discalceatus. Ita judicat Cle-

Plut. in vita Phocion. & Lycurgi. Aristoph. Νεφ. Act. 1. sc. 1. Dio. Laert in vita Socr. lib. 11. Segm. 28. Salm. in not. ad Pallium Tertul. p. 417. Ferrar. de Re Vest. lib. IV. cap. 16. Nicol. Damasc. de Mor. gent. Oppian. Κυνηγετ. lib. 1. vers 102. Bochart. Hieros. p. 1. lib. 2. cap. 50. Servius ad AEn. 1. Schol. Juv. ad Sat. 1. vers CXI. Plut. In vita Cat. Horat. lib. 1. Epist. 19. Suet. in Vita Ner. cap. 51. Lucian. in Philop.

Clemens Alexandrinus, cui praeivit Musonius. Paria facere Tertullianum putat vir maximus Claudius Salmasius, in loco insigni quem de calceo habet. *Calceos nihil dicimus, proprium togae tormentum, immundissimam pedum tutelam, [illegible]um & falsam: quam enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedem, quam in calceo vincipedem.* Scilicet *vincipidem* mavult legere, quam *uncipedem*, ut Tertullianus dicat, *nudipedem* esse praestare, quam *vincipedem*, h. e. nudos, quam pedes vinctos habere. Haec an vera sit emendatio τῦ πάνυ jam non inquiro. Constat saltem scriptorem gravissimum, pariter uti Musonius & Clemens Alexandrinus judicarunt, putasse τῦ ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν κρεῖττον εἶναι, *nudis pedibus incedere melius esse quam calceari.* Unde & paulo post addit. *Aut pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis.*

Clem. Alex. Paedag. lib. II. cap. XX. Muson. apud Stobaeum Serm. 1. Salm. ad Tertul. Pal. cap. 4.

VI. Samuel Bochartus, qui in reconditis, & à sensu atque intelligentia vulgi remotis litteris, non Graecorum tantum, & Latinorum, sed & Hebraeorum, ac vicinarum illis gentium, primas facile tenet, ἀνυποδησίαν, quae frequens fuit apud antiquos, pariter inter Hebræos usitatam fuisse conjicit. Inquirit Vir Summus, *quorsum Israelitae Pascha jubeantur calceati comedere. Hoc unum, quod respondeat,* se dicit *habere, Judaeos non semper fuisse calceatos, & eorum plurimos in AEgypto fuisse excalceatos,* idque eo minus esse παράδοξον, cum *eorum* ἀνυποδησίας, *etiam in ipsa Judaea, rebus illorum maxime florentibus, vestigia supersint. Nam & Davidem, regno suo pulsum, montem olivarum discalceatum ascendisse, & Jesaiam jussum ire nudum & discalceatum, itemque Ezechielem lu-*

Bochart. Hieroz. p. 1. lib. 2. cap. 50.

2 Sam. XV. 30.

Ies. XX. 2.

Ezech. XXIV. 17.

lugere vetasse Deum propter ademptam uxorem, & calceos deponere, ut fiebat in luctu. Berenicen etiam Agrippae sororem nudipedem coram tribunali Florum esse deprecatam, cum in Judaeos immanem in modum seviret, uti Josephus [illegible]. *Nec alio referenda haec Juvenalis:*

Ioseph. de B. I. lib. 2. cap. 15.

Observant ubi festa mero pede Sabbata Reges.

Iuvenalis Sat. VI. vers. 159.

VII. Haec licet sint praeclara, sicuti & alia omnia, quae Vir Summus, in Hierozoico, opere mirando, observavit, cogor tamen ab eo dissentire. Cur jusserit Deus ut in AEgypto Judaei calceati Pascha comederent, infra inquiro diligentius, & Viri Summi rationem revoco ad examen. Judaeos in AEgypto, fervida plaga, calceis carere facile potuisse, uti & hodie non pauci Afri magna anni parte nudis pedibus incedunt, hic disputo haud quaquam. Sed, an inter Judaeos ἀνυποδησία usitata fuerit, qualem apud Spartanos, Athenienses, Romanos observavi, merito dubito. Quin potius contendo istiusmodi ἀνυποδησίαν nunquam in usu inter Hebraeos veteres fuisse. Certe nullum ἀνυποδησίας exemplum legitur, nisi fuerit plane singulare, & vel ob religionem, vel certum alium casum, susceptum. Omnia, quæ Vir Summus adduxit, exempla, non nisi peculiarem ob rationem memorantur, satisque ostendunt extra tales casus non incessisse nudis pedibus Hebraeos. Ostensurus sum inferius, vel ob publicam calamitatem, vel luctum funeris, olim Hebraeos calceos deposuisse, atque incessisse nudipedes, ac prolixè excussurus Davidis atque Ezechielis exempla. Ut omnino id fuerit alias insolitum. Pariter Jesaias, dum nudus ire jubetur & discalceatus, ut similem Chusaeis atque AEgyptiis nuditatem & discalcea-

Lib. II. cap. I.

lib. II. cap. 5.

ceationem in triennium portenderet, satis ostendit *Lib.* II.
id non in usu fuisse, magnamque fore istorum popu- *cap.* 4.
lorum calamitatem. Berenices exemplum non ad vulgatam Judaeorum consuetudinem, sed certum religionis ritum pertinere, atque eo referendum Juvenalis versum, etiam inferius docebo. Sane, si expressa Hebraeorum monumenta consulimus, extra dubium erit, ipsos vulgari consuetudine jam ab antiquissimis temporibus incessisse calceatos. Moses, cum rubum ardentem tentaret accedere, calceatus erat. Nam stupendum illud ostentum propius intueri cupiens, audiit ilico vocem Dei, qui praecipiebat: של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא : *Solve calceamenta tua de pedibus tuis, quia locus, in
quo tu stas, terra Sancta est.* Israelitas, in AEgyp- *Exod.* III.
to calceos gestare solitos, ex eo apparet evidenter, 5.
quod calceatus inter Paschatis ritus fuit a supremo Nu- *Exod.*
mine praescriptus. Eosdem, ex AEgypto virtute XII. 11.
Numinis eductos, calceos in deserto Arabiae gestasse,
ex eo manifestum est, quod praedicet Deus, se pas- *Deut.*
sum non esse, ut ipsis calcei per annos quadraginta de- XXV. 10.
ficerent. Pariter Josua calceatus fuit, cum exercitus Dei princeps ipsi appareret, prope maenia Jerichuntis.
Mandatum enim idem ac Moses de exuendis calceis *Jos.* V. 15.
accepit. Quin omnes Hebraeos olim calceis usos ex eo patet admodum luculenter, quod & in contractibus morem habuerint calceum exuendi, & vidua, quam ducere recusabat defuncti frater, leviro calceum extraxerit, de quo utroque ritu inferius multa obser-
vantur. Etenim neuter horum rituum in usu apud *Lib.* II. *cap.* 6.
Hebraeos esse potuisset, si non communiter cum cal- & 7.
ceis incessissent. Jam quoque Deus inter alia ornamenta, quibus beneficia sua in Judaeorum rempublicam

Ezech. xvi. 10. collata adumbrat, calceos apud Ezechielem recenset. Etiam Hebraei, cum volunt exprimere fluvium transiri sicco pede posse, veluti proverbii loco utuntur, *Jes. xi. 15.* *cum calceis fluvium transiri posse.* Locus est ad hanc rem apud Jesaiam insignis. Verbis figuratis fore praedicat Propheta, ut omnia removeantur, quae impedimento forent, ne Euangelii doctrina propagaretur, Deumque dicit, vel ipsum maris rubri sinum, & septem Nili ostia siccaturum, ita ut cum calceis transiri posset, h. e. ut non opus foret exuere calceos ne madefierent. Haec est Prophetae loquendi ratio, ut *pro sicco pede transire*, dicat *cum calceis transire.* Qua loquendi forma uti non potuisset, nisi in usu vulgari calcei fuissent. Habitum quoque fuit inter veteres Hebraeos summarum calamitatum & paupertatis indicium, si nullos calceos quis haberet. Hinc gravissima est apud Jesaiam comminatio, cum Deus eum jubet ire discalceatum, ut similem discalceationem AEpyptiis atque Cuschaeis portenderet: verba haec sunt: לך ופתחת השק מעל מתניך ונעלך תחלץ מעל רגלך ויעש כן הלך ערום ויתף: ויאמר יהוה כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויתף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש: כן ינהג מלך אשור ארת שבי מצרים ואת גלות *Jes. xx. 2. 3. 4.* כוש נערים וזקנים ערום ויתף: *Ito, & solve saccum à lumbis tuis, & calceum tuum exue à pede tuo. Et fecit ita, ambulans nudus & discalceatus. Et dixit Jehovah: quemadmodum ambulavit servus meus Jesaias nudus & discalceatus tribus annis, signum & portentum super AEgypto & Cuschaeis. Sic ducet rex Assyriae captivos AEgypti, & exules Cuschaeorum pueros & senes, nudos & discalceatos.* Quod Deus in mandatis dat Prophetae, ut incederet nudus & discalceatus, plane fuit singulare, neque alias usi-

ta-

tatum. Unde ſignum foret calamitatum, quae AEgyptiis, atque Cuſchaeis imminerent, cum captivi abducerentur. Quod etiam docet ipſos AEgyptios atque Cuſchaeos, pariter, uti conſueverant Judaei, fuiſſe calceis uſos. Solebant veteres omnibus veſtibus captivos ſpoliare. Exemplum exſtat in Annalibus inſigne. 2 Chron. XXVIII. 15. ויקמו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה וכל מערמיהם הלבישו מן השלל וילבשום וינעלום׃ *Et ſurrexerunt viri, quorum nomina ſunt expreſſa, & apprehenderunt captivos, & omnes nudos inter eos veſtiverunt ex praeda, & veſtiverunt eos, & calcearunt.* Qui & ipſe locus vulgarem inter Hebraeos calceorum uſum oſtendit. Id imminere AEgyptiis atque Cuſchaeis Deus per Prophetam denuntiat, qui propterea nudis pedibus incedit ac diſcalceatis. Quod alias inſolitum fuit. Hinc etiam pater iſtius filii deperditi, qui nudus & omnium egenus domum revertebatur, inter alias veſtes etiam calceos ipſi juſſit afferri. Sic enim Lucas: Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας. *Dixit autem pater ſervis ſuis, Proferte ſtolam praecipuam & induite ipſum, & date annulum manui ejus, & calceos pedibus.* Luc. XV. 22. Oſtendunt haec omnia invictè, inter Hebraeos veteres, non in uſu fuiſſe ἀνυποδησίαν, qualis inter Graecos atque Romanos obſervatus, cum omnes calceos geſtare ſint ſoliti, atque ea exempla, quae Vir ſummus Samuel Bochartus ad hanc rem collegit, id non evincere, cum ad religionem pertineant, aut certum aliquem ritum. Etenim cauſae ſemper fuerunt ſingulares, cur ἀνυπόδητοι inceſſerint Hebraei. Nudipedes enim illi vel in loco ſacro, vel diebus jejunii & expiationis, vel in publi-

Lib. 2. cap. 2. 3. 4. 5. cis calamitatibus, vel ob luctum mortui fuerunt, de quibus omnibus inferius prolixè.

VIII. Quae disserui hactenus, solvunt agitatam multum quaestionem, utrum Jesus, quem המשיח, τὸν Χριςὸν esse, credimus indubitate, in his terris calceatus an discalceatus incesserit? Quae curiositas, licet in re minima, dissensum tamen peperit inter Ecclesiae doctores, atque ita quidem, ut in partes sit itum. Jam olim Hieronymus discalceatum incessisse contendit, eo usus argumento quod calceamenta prohibuerit suis Apostolis. *Moyses* inquit, *& Jesus Nave nudis in sanctam terram pedibus jubentur incedere: & discipuli sine calciamentorum onere, & vinculis pellium ad praedicationem novi Euangelii destinantur. Et milites vestimentis Jesu sorte divisis, caligas non habebant, quas tollerent. Nec enim poterat haberet Dominus, quod prohibuerat servis. Id est, Apostolis.* Gregorius Nyssenus etiam asserit diserte, quod Jesus calceorum usum suis discipulis interdixit, atque hinc eum incessisse nudis pedibus concludit. In eadem sententia sunt Dionysius Carthusianus, Bonaventura, Nicolaus de Lyra, & Alphonsus Tostatus Abulensis Episcopus. Contra calceatum in his terris incessisse Jesum ex Johannis Baptistae dicto qui se dignum negat ut ejus calceos portet, vel calceorum ipsius solvat corrigiam, collegerunt Patres doctissimi Joannes Chrysostomus & Aurelius Augustinus, quos ex recentioribus Paulus Burgensis, Thomas Cajetanus, Toletus, Barradius, & complures alii Romanae Ecclesiae Doctores sequuntur. Eandem quaestionem prolixe tractavit doctissimus Balduinus, atque ita quidem ut calceatum incessisse Jesum concludat. Quod

Hier. in Epist. ad Eustochium de Custodia Virginitatis. Oper. Tom. 1.

Gregor. Nyss. Homil. 11. in Cant.

Chrys. ad Pop. Antioch. Hom. 6. Aug. Serm 42. de Sanct cap. 6. Bald. de Cal. antiq cap. 26.

IX. Quod ipſum dubitari non debere etiam Sopranes pronuntiat. Curioſa haec quaeſtio, neque magni momenti, facile deciditur ex Hebraeorum priſca conſuetudine, qui nudis pedibus non inceſſerunt. Etenim ἀνυποδησία in vulgari uſu inter ipſos non fuit. Quare nec JESUS inceſſit diſcalceatus. Nam à more, & quidem vetuſto, atque inter omnes vulgari diſceſſiſſe JESUM nulla ratio perſuadebit, cum in veſtitu ſingulare quiddam obſervavit nuſquam. Quis credet JESUM, quod à more gentis fuit maxime alienum, inceſſiſſe diſcalceatum? praeſertim cum ſibi revocat in mentem, quod Johannes, cui à munere ſuo haeſit Baptiſtae nomen, ſe non dignum eſſe dicit, ut ejus calceos portet, vel calceorum ipſius ſolvat corrigiam. Iohannes ſane fuiſſet neutiquam ſic locutus, ſi Ieſus ſolitus eſſet incedere diſcalceatus. Quid enim fuiſſet ineptius? Etiam fruſtra dicitur quod calceorum uſum interdixit ſuis, *Sandalia* enim conceſſa Apoſtolis Marcus docet. Atque ea Petrum geſtaſſe ex verbis Angeli diſcimus, qui è carcere, quo detinebatur, eum educturus, jubet ὑποδῆσαι τὰ σάνδαλα, *induere ſandalia.*

Sopranes in vavide. Digr. 1. fol. 378.

Marc. vi. 9.

Act. xii. 3.

CAPUT SECUNDUM.

I. *Calcei olim ex varia materia confecti Hebraeorum autem ex pellibus videri.* II. *Multarum gentium veſtimenta pellicea.* III. *Calcei ex pellibus & corio apud omnes gentes.* IV. *Apud Graecos Phaecaſia,* περχάδες, ὀρυακίδες. V. *Apud Romanos perones, calcei ſenatorii, caligae, Imperatorum zanchae.* VI. *Apud Hebraeos veſtes pelliceae in fre-*

 quen-

quenti usu, adeoque & calcei ex corio. Locus Jos. IX. 5. *expositus.* VII. *Hebraeorum calcei vili pretio constiterunt. Loca Amos* II. 6. & VIII. 6. *illustrantur.* VIII. *Coriarii urbium ambitu exclusi, atque inde Loco Act.* X. 5. *lux facta.*

I.

CUm Hebraeos jam olim calceos gestasse satis abunde sit demonstratum superius, inquirendum imprimis est qua materia constiterint. Apud varias gentes calceorum materia semper varia fuit, cum quaelibet res quam maxime obvia & paratu facilis in calceorum usum cesserit. In AEgypto, ubi papyri copia est frequentior, ex papyro calceamenti genus familiare fuit. Calceos è sparto gestare in more fuit positum Hispanis. Linteis calceamentis Imperator Antoninus cognomento Philosophus, & permulti alii ejus exemplo sunt usi. Indorum calcei lignei fuerunt. De quibus omnibus egit prolixe doctissimus Balduinus. Sed è qua materia confecti fuerint Hebraeorum calcei non adeo liquet. Si tamen datur conjecturae locus, videntur ex pellibus, aut corio, fuisse, quale genus, non vestium tantum, sed etiam calceorum, & antiquissimum, & à multis populis usitatum fuit.

Bald. de Calc. Ant. cap. 3. 4. 5. 6.

II. A vetustissimis temporibus vestes ex pellibus in usu fuisse, nemo, nisi hospes in literis, ignorat. Adeo tritum est, & à pluribus animadversum. Prisci Heroes, apri, aut tigridis, aut leonis exuviis, aut pelle Lybystidos ursae, aut hinnulli, aut vulpis induebantur. Pellibus tectae non solum fuerunt gentes barbarae Hunni, Hungari, Getae, Germani veteres, Indi, Parthi, (quorum regis statuam gausapatam & pel-

pellitam, olim à Cavallerio editam, exhibet vir magni ingenii & doctrinae Octavius Ferrarius) Schytae (quomodo & hodie Tartaris atque Muscovitis nihil est frequentius) uti jam dudum docuerunt homines eruditi, verum etiam Græci atque Romani. Media in Graecia rusticos senes Aristophanes inducit διφθερίαις vestitos, quod genus vestimenti ex pellibus confecti fuit, uti praeclarè observavit magnus Doctor meus Johannes Georgius Graevius, cui praecipue debetur, quod literarum nomen, in foederata Belgica, non extinguatur. Ipsa Romanorum curia, quae postea nituit praetexto Senatu, olim *Ferrar. de Re vest. P. 2. lib. 1. cap. 8.* *Aristoph. in Νεφ. Act. 1. Sena 1.* *Graevii. Lect. Hesiod. pag. 69.*

Pellitos habuit, rustica corda, patres.

Nempe, *Pellibus; & spoliis corpus vestire ferarum,* *Prop. lib. IV. Eleg. 1.* *Lucret. lib. V.*

apud plurimas gentes olim obtinuit, non tam ex eo quod hominibus obvium maxime videatur ferarum & pecudum pelle vestiri; quam quidem, quod pellium in vestimentis usum Deus docuerit, qui primus fecit לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם. *Adamo & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos.* *Gen. III. 21.*

III. Uti vestimenta priscorum mortalium pellicea fuerunt, ita & calcei ex pellibus fiebant. Ab antiquissimis temporibus enim pelles ut plurimum consuendis calceis materiam praebuerunt. Et quidem vetustissimis hominibus is usus videtur, ut quandam pellis particulam sive crudum corium pedibus subligarent, quod vicem calcei praestabat. Sic capio verba Xenophontis, quae Latinè reddidit vir politissimus Angelus Politianus, *Cum defecissent veteres calcei, carbatinas habebant ex recentibus coriis bubulis con-* *Polit. Miscellan. Cent. 1. cap. 2.*

confectas. Deinde, ut indies passim crescunt artes, ita & mollire ferarum pelles, & soleas concinniores, deinde calceos conficere, hominum industria invenit. Sed apud omnes ferè populos pelles & corium vulgatissima calceorum materia fuit, uti & nostro tempore id ipsum obtinet. Non enim barbari illi tantum, qui plerumque pellibus induebantur, pedes eodem tegumento munierunt, quomodo Gethas ex equino corio perones gestasse illud Sidonii Apollinaris docet.

Sidon. Apollin. carm. 7.

Peronem pauper nodus suspendit equinum:

verum etiam Graeci atque Romani.

IV. Apud Graecos ex corio quondam calceos fuisse docere possunt *Phaecasia*, Philosophorum gestamen, quorum mentio apud Appianum, Plutarchum, Hesychium. Etenim *Phaecasia* ex corio fuisse colligere licet ex his Senecae verbis: *Pythagoricus quidam emerat à sutore Phaecasia.* Mentio enim sutoris, à quo phaecasia Pythagoricus emerat, ostendere videtur coriacea fuisse. Sed clare id docet Erathostenes:

Sen. de Benef. lib. VII. cap. 21.

πίλμα ποπερίπλεσκεν ἐλαφρῦ φαικασίοιο.

Erathost. in merc.

Pellem olim suebat tenuis phaecasii: πίλμα enim apud Graecos & de corio dicitur. Quæ pulchre observata sunt à doctissimo Balduino. Fuerunt praeterea τροχάδες, calcei, qui currentibus aut cursoribus conveniebant. Atque hi ex pelle fuerunt caprina. Hesychius: τροχάδες, σανδάλια ἀπὸ τῦ αἰγείυ δέρματος. Habuerunt & Ἀρνακίδες, calceos ex pellibus agninis, (ἀρνακὶς enim est agnina pellis cum ipsa lana) quibus hyeme utebantur, quorum meminit Pollux, uti eruditissime animadvertit,

Bald. de Calc. Ant. cap. 14.

tit, ac Pollucis locum à menda liberavit Johannes Georgius Graevius, ὁ πάνυ.

Pollux lib. VII. cap. 33. Graevii Lect. Hes. pag. 68.

V. Apud Romanos omnia calceorum genera ex corio fuerunt. *Perones*, aratorum & venatorum proprios, calceos cavos ὠμοβοέρους, ex crudo corio, h. e. minime subacto & concinnato, fuisse, unde *crudus pero* Virgilio dicitur, & *setosus* Sidonio, eruditi Romanarum antiquitatum interpretes monuerunt. Ex *aluta*, corio molliori, Senatorum calceos fuisse iidem docuerunt, quos *lunatam pellem* Martialis dixit, & *nigras pelles* Horatius,

Virg. l. VII. Aen. vers 690. Sid. lib. IV. Epist. 4[illegible]. Mart. lib. II. Epigr. 49.

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus.

Horat. lib. I. Sat. 6.

Scilicet pro celceo, qui apud Romanos ex corio fuit, *pellem* usurpant nobiles Poëtae, quomodo & Ovidius dixit:

Nec vagus in laxa pes tibi pelle natet.

Ovidius de Arte amandi lib. I. v. 516.

Laxa pellis enim ibi nihil aliud est quam *laxus calceus* in hoc Horatii:

—— Rideri possit, eo quod
Rusticius tonso toga defluit, & male laxus
In pede calceus haeret.

Horat. lib. I. Sat. 3. vers 30.

Et *laxus cothurnus* in hoc Sidonii: *Laxo pes natet altus in cothurno.* Hinc

& *Tentipellium* vox est apud Festum, inde nata, quod
Ro-

Salm. ad Trebellii Pollionis Gallienum, cap. XVI. Romani ſtrictim calcearentur. *Caligam* maximus virorum Claudius Salmaſius ex Graeco χάλχη, id eſt *pellis*, deducit, unde *calga*, quam vocem more ſuo *caligam* veteres dixerunt. Elegans eſt ad hanc rem Coelii Sympoſii Poëtae veteris AEnigma, quod de Caliga inſcribitur.

Coelii Symp. AEnigma 56.

Major eram longè quondam, dum vita manebat,
Sed mox exanimis, lacerata, ligata, revulſa,
Dedita ſum terrae, tumulo ſed condita non ſum.

Scilicet corium in vivo tauro, aut bove, majus eſt quam in caliga. At dum taurus, ſive bos, vita privatur, pellis laceratur, ligatur, revellitur, ut ex eo fiat caliga. Corium vero, ex quo facta eſt caliga, terrae datur, eamque premit in humano pede: neque tumulo conditur, ſed uſu conſumitur. Idem vir maximus in Tertulliani loco, qui vulgo legitur *Sutrinae Veneriae proſpexere perones effoeminatos*, pro *ſutrinis Venereis* emendat *ſutrinas Venetias*, h.e. Venetas pelles, ex quibus calcei conficiebatur, quod ibi obtimae notae pelles conſuerentur. Ipſae imperatorum *Zanchae* ex pellibus Parthicis fuerunt ſeculis poſterioribus. Corippus id docet in deſcriptione calceorum Juſtini Imperatoris:

Salm. ad Tertull. Pal. cap. 5

Corippus lib. II. cap. 3.

Parthica Campano dederant quae tergora fuco.

Parthica tergora enim Corippus vocat corium molle ex Parthicis pellibus, quae molliſſimae erant, & adhibebantur ad calceos Imperatorum, quarum pellium Parthicarum multa apud veteres mentio. Hinc *Zanchas Parthicas* imperatorum calceos vocat Trebellius,

lius, h. e. de corio Parthico factas, ad quem locum videri possunt quae maximus Salmasius notavit. Ad calceos ex pellibus alludit hic elegans Martialis jocus: *Trebel. in Divo Claudio cap. XVII.*

Mart. lib. XII. Epigr. 1. 45.

Haedina tibi pelle contegenti,
Nudae tempora verticemque calvae,
Festive tibi, Phoebe, dixit ille,
Qui dixit caput esse calceatum.

Vel, uti versiculum ultimum *ex optimis codicibus refingendum esse* pronuntiat vir illustris Isaacus Vossius, *Voss. in not. ad Epist. Ignat. pag. 305.*

Crudum qui caput esse calceatum.

Ut sensus sit: *Festive dixit ille, qui dixit, caput tuum recenter factum calvum, esse calceatum*, sed, quod mireris, calceorum ex Hyaenae pelle meminit Oppianus, quibus tantam adscribit virtutem, *ut si quis calceatus hyaenae pelle incesserit, adeo canibus sit metuendus, ut ipsi obmutescant nec audeant allatrare.* Multa quidem veteres prodiderunt de Hyaenae in canes odio, & quod isti animalium generi sit infestissima, quae vir summus Samuel Bochartus observavit, sed an ea sit virtus pellis Hyaenae, merito dubito. Et tamen simile quid refert Plinius, qui juxta Magorum vanitatem tradit, *eos qui* hyaenae *linguam in calceamento sub pede habeant, non latrari à canibus.* *Oppian. Cyneg. lib. III.* *Bochart. Hieroz. p. 1. pag. 832.* *Plinius Hist. Nat. lib. XXVIII. cap. 8.*

VI. Uti apud veteres magnus [illegible] pellium in consuendis calceis usus, ita & Hebraeos ex pellibus, sive corio, gestasse calceos suos, verisimile admodum est. Fuerunt in ea gente vestes pelliceae in frequenti usu.

 Pa-

Patriarchae plerique pellibus tecti incesserunt. Ambularunt enim ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν *in ovillis*
Hebr. XI. 37. *& caprinis pellibus*, ut docet auctor divinae ad Hebraeos Epistolae. Qui quidem habitus fere ordinarius Prophetarum fuit, quorum villosa vestimenta memorantur,
II. Reg. I. 8. ut de Elia est notissimum. Sed hac de re plura jam alii observarunt. Quis dubitabit, cum inter Hebraeos pellicearum vestium frequens fuerit usus, etiam ex corio, sive pellibus, eos calceos gestasse, cum nihil magis fuerit obvium, atque ad usum calceorum aptius, prout hodie vulgatissima materia, qua calceantur pedes, corium habetur. Ita credidisse videtur
Hieron. in Epist. ad Eustochium de custod. Virgin. Oper. Tom I. Hieronymus, qui Christum discipulis *vincula pellium* interdixisse dicit: *Discipuli*, inquit, *sine calciamentorum onere, & vinculis pellium ad praedicationem novi Euangelii destinantur.* Juvat conjecturam, quod alibi mentio fiat Σίμωνος βυρσέως. Nam βυρσεὺς
Act. IX. 43. & X. 5. est *coriarius*, ut glossae habent, & ברסיא pro *coriario* adhuc usurpant Thalmudici, qui coria tractat conficiendis calceis. Sed maxime eadem hinc confirmatur, quod Gibeonitarum calcei מטלאות vocantur in
Jos. IX. 5. Josuae libro. Vox Hebraea proprie notat quod ex frustis variis est consutum. Nam טלא proprie est consuere ex multis pannis & coloribus, quomodo centonem solent. Hinc apud Ezechielem memorantur
Ezech. XVI. 16. במות טלואות *excelsa multicoloria*, h. e. variis pannis & multorum colorum instrata, quae Aquila & Theodotion ἐμβολίσματα transtulerunt, quod significat diversos pannos hinc inde consutos, quasi πολύῤῥαφον vestimentum. I[illegible]mpta metaphora oves aut caprae טלואות dicuntur, quae maculas habent adspersas, aut tanquam assutas, ut in centone particulas & assumenta, uti nos docet vir summus Samuel Bochartus. Hac ra-

ratione Gibeonitarum calcei dicuntur טלואות, quasi *Bochart.*
diversis solorum frustis suppacti. At qualia frustra hic *Hieroz.*
intelligemus? De panni frustis ea vox sumitur. At- *P. I. pag.*
que ita Targum pro טלואות habet מרקעין. Est au- *478.*
tem מרקע *frustum panni*, uti videre est in magno
opere doctissimi Buxtorfii, unde forte graecum ῥάκος *Buxt.*
quod conjecit vir Hebraicè peritissimus Johannes Dru- *Lex.*
sius. At panni frusta fuisse, quibus suppactae erant *Talm. R.* רקע.
Gibeonitarum soleae, credi potest admodum difficul- *Drusius*
ter. De corio itaque intelligendum omnino est. At- *ad Iof. IX.*
que hoc ex eo confici potest evidenter, quod eadem *5.*
voce non tantum pro corii, sed etiam pro panni fru-
sto, utuntur Hebraei. Nam מטלית etiamnum Tal-
mudici de praecinctorio, sive ventrali opificum, u-
surpant. מלית של טרסיים *praecinctorium fabrorum*
in Tractatu Cholin legitur. At haec ex corio fieri con- *Cholin*
suevisse quis nescit? Inde sane vulgato inter nos Bel- *fol. 57. 2.*
gas vocabulo *een schootsvel* vocamus, quasi *gremii*
pellem dicas. Etiam Thalmudici id ipsum ברכיר vo-
cant, de qua voce haec doctissimus Buxtorfius: ברכיר
Quod scribitur בורכייר *corium, ventrale opificum, si-* *Bux. Lex.*
ve gremio sive genibus serviens, Kilim cap. 26. Et *Thalm.* *R.* ברך.
incomparabilis Samuel Bochartus: *Ex eadem est ori-* *Bochart.*
gine (à voce ברך *nimirum, quae genu significat)* *in Canaan*
ברכיר braciar, *id est, corium seu ventrale opificum* *lib. 1.*
quod genua contegit. ר *in fine additum ut in* שנדלר *cap. 42.*
Sandalar *& similibus.* Intellexisse id videntur Lxx.
interpretes, qui hic optime reddiderunt σανδάλια παλαιά,
καὶ καταπεπελματωμένα. Quod verbum ἀπὸ τοῦ πέλματος
deductum est. Πέλμα autem apud Graecos *plantam*
pedis notat, atque pro *solea*, quibus plantarum cal-
ces tantum infimae teguntur, saepe sumitur. Sed
quia soleae ex corio fieri seculis omnibus consuevere,

 quo

Isid. lib. iv. 19. cap. 3. quo facit Isidori locus: *Soleae materiales ex materia corio intexta*, ideo & pro *corio* Graeci πίλημα usurpant. Hinc σανδάλια καταπεπιλματωμένα sunt, *calcei diversis solearum sive corii frustis suppacti*. Paria habet Hieronymus, sive quisquis auctor est versionis Vulgatae, qui reddit *Calceamenta perantiqua, quae ad indicium vetustatis pittaciis consuta erant.* Vir undiquaque eruditissimus & acris judicii Andraeas Masius, qui luculento

Masius ad Ios. ix. 5. commentario Josuam illustravit, *Nomen* מטלא *significare* dicit, *id quod ex aliis atque aliis frustis, sive ut vocant, pittaciis consutum compactumque est: Nam*, inquit, *apud doctores Hebraeos* טלאי *pro* pittacio *usurpatum me legere memini.* Ita sane est. Locus insignis est apud Davidem Kimchium, quem mox adducam. *Pittacium* autem apud Latinos pro brevi epistola sumitur, ut Isidorus exponit. Pro *Albo*

Lamprid. in Severo cap. xxi. & ibid. Casaub. Lampridius usurpat: *De promovendis*, inquit, *etiam sibi annotabat, & perlegebat cuncta pittacia.* Notavit ad eum locum magnus Casaubonus: *Pittacia dicuntur pice vel maltha illitae breves tabulae, in quibus elogia scribebantur, & id genus alia, quae paucis verbis possunt comprehendi. Ut illa Polybiana pittacia de quibus aliquid ad Suetonium notare meminimus.* Ego vero pittacia etiam scedulas fuisse puto è membrana excisas, in quibus gnomas & breves sententias scribebant. Sane Polybii pittacium, quod ad

Casaub. ad Suet. Aug. cap. 89. Suetonii Augustum notavit vir magnus, in quo quaedam gnomae erant descriptae, nihil aliud fuisse videtur, quam parva membranae scedula, quam ad Demetrium misit. Idem Augustus in illo Suetonii loco factitasse videtur. *In evolvendis*, inquit, *utriusque linguae auctoribus, nihil aequè spectabat. quam praecepta & exempla publicè vel privatim salubria: eaque ad*

ad verbum excerpta, aut ad domeſticos, aut ad exercituum provinciarumque rectores, aut ad urbis magiſtratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent. Scilicet Auguſtus excerptas veterum ſententias parvae membranae ſcedulae inſcribebat, & nihil amplius, eaſque perferri ad eos curabat, quos increpiturus erat. Ita *pittacium* etiam ſumitur *in* illo Petronii, quod vir magnus adducit. *Statim allatae ſunt amphorae vitreae dilgenter gypſatae: quorum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo Falernum, Opimianum annorum centum.* Sane nihil aliud ibi pittacia videntur quam ſcedulae de membrana exciſae, affixae ampullis, quibus inſcripta fuit aetas vini. Hinc, cum *pittacium* membranae parvam ſcedulam notet, etiam pro fruſto corii ſumptum eſt. *Pittacium* ſic apud Celſum, non pro panniculo, ut quidam habent, ſed corio medicamento illito, quod capiti vel praecordiis applicatur, ponitur, quod etiam hodie inter medicos eſt tritum. Hac ſignificatione *pittacium* R. David Kimchi ſumpſit, cujus verba Latine reddita, hic apponi merentur. מטלאות inquit, *ſunt calceamenta coagmentata ex fruſtis coriaceis in loco veſtuſtatis eorum, h. e. ubi detrita ſunt, & ſic dixerunt doctores noſtri de fruſto corii cum pittacio ſuper pittacium, ubi pittacium vocant* טלא. Scilicet Hebraei habent vocem פתקא, quae *librum, libellum, epiſtolam, ſcedam, diploma*, notat, uti videre eſt apud virum in Hebraeorum literis maximum Johannem Buxtorfium, atque inſuper pro *pittacio, quod medicinae cauſa de collo ſuſpenditur*, ponitur, ut idem monet. Quod *pittacium* nihil aliud eſt, quam ſceda, vel membrana, certa ſcriptura, litteris vel characteribus notata, quae valetudinis cauſa, collo, vel pectori.

Celſus lib. 3.

Kimchi in lib. Rad.

Buxt. Lex. Talm. R. פתק

ri appenditur, quam alias קמיע vocant Talmudici, à parvitate ſcilicet, ut Elias putat, quia membrana iſta parva & tenuis eſt, & ſcripturam paucam, & abbreviaturis notatam continet, de quali pittacio Rabbinorum doctiſſimus Maimonides: מומחה זה איזהו קמיע שריפא לשלשה בני אדם *Quodnam eſt pittacium probatum? Id, quod ſanavit tres homines.* At id etiam pro fruſto corii ſumpſerunt, ut David Kimchi notavit, de *fruſto corii dixiſſe magiſtros, cum pittacio ſuper pittacium.* Patet ergo quo ſignificatu vulgatae verſionis auctor *pittacium* ſumpſerit, pro parva parte vel fruſto corii. Optimè ſane. Calcei Gibeonitarum ad indicium vetuſtatis diverſis corii fruſtis ſuppacti erant. Unde jam antiquiſſimis illis temporibus ſolearum ex corio uſus apparet & luculenter.

Maim. in de Sab. cap. 19.

VII. Cum ex pellibus, ſive corio, fuerint calcei veterum Hebraeorum, apertum inde eſt & perſpicuum, quod vili pretio conſtiterint. Philoſophorum *Phaecaſia*, quae ex corio fuiſſe oſtenſum ſuperius, quatuor denariis olim empta fueruut. Locus elegans eſt ad hanc rem apud Senecam: *Pythagoricus*, inquit, *quidam emerat à ſutore phaecaſia, rem magnam, non praeſentibus nummis. Poſt aliquot dies venit ad tabernam, redditurus: & cum clauſam diu pulſaret, fuit qui diceret: Quid perdis operam tuam? ſutor ille, quem quaeris, elatus, combuſtus eſt. Quod nobis fortaſſe moleſtum eſt, qui in aeternum noſtros amittimus: tibi minime, qui ſcis futurum, ut renaſcatur jocatus in Pythagoricum. At Philoſophus noſter treis aut quatuor denarios (non invita manu) domum retulit: ſubinde concutiens. Deinde, cum reprehendiſſet hanc ſuam non reddendi tacitam voluntatem, intelli-*

Sen. de Benef. lib. VII. cap. 21.

ligens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eandem tabernam, & ait: Ille tibi vivit. redde, quod debes. Deinde per clostrum, qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit. Quam vili pretio constiterint phaecasia, utpote quatuor empta denariis, cernitur hinc evidenter. Quare & Seneca illa ironicè *rem magnam* vocat. Non pluris constitisse Hebraeorum calcei videntur. Hinc apud Amosum Amos. II.
conqueritur Deus, *quod egenum vendiderint* בעבור 6.
נעלים *propter par calceorum.* Inter alia quae recensentur istorum hominum peccata, perstringuntur Judices illius aevi, qui pecuniae gratia injustè judicabant, imo egenum vendebant בעבור נעלים *propter par calceorum.* Idem vitium in aliis notatur, *qui egenum emebant* בעבור נעלים *propter par calceorum.* Scili- Amos. VIII. 6.
cet egenos, quasi homines vilissimos & nullius pretii, vel vendebant Judices, vel emebant alii *pro pari calceorum*, h. e. re minimi pretii. *Par calceorum* enim apud Prophetam veluti proverbialis est loquendi ratio, pro re vili & nullius ferè momenti, quomodo & alibi usurpatur פת לחם *frustum panis.* Quo sensu à Catone etiam dictum de Coelio est: *Frusto panis conduci potest, vel ut taceat, vel ut loquatur.* Simile Ezech. XIII. 19.
apud Syrachidem legitur de Samuele: χρήματα, καὶ ἕως ὑποδημάτων ἀπὸ πάσης σαρκὸς οὐκ εἴληφεν. *Pecuniam, &* Eccles. XLVI. 22.
usque ad calceos ab ullo homine non accepit. Sensus est Samuelem *nihil quidquam à quoquam abstulisse.* 1 Sam.
Hoc cum planum sit atque perspicuum, alium sen- XII. 3. 4.
sum tamen istius dicti esse conjectat vir magni nomi- Gejer. de
nis Martinus Gejerus. Nam postquam notasset, *cal-* Luct.
ceos taxi, vel Janthinos, ex corio molli, tenero, ac Hebr.
eleganti, in usum virginum matronarumque delicatarum olim *paratos*, uti *censet Osiander*, quomodo & pag. 293.

 san-

Judith. XVI. 11. *sandalia Judithae rapuisse dicuntur oculos Holofernis, subjungit. Forte, etiam pro pretiosis ejusmodi calceis vendiderunt pauperem, Amos* II. 6. VIII: 6. *qua ratione hactenus agri alicujus proventus in ocrearum par à nobilibus impendi quandoque audivimus.* Sed in ea conjectura erravit plane Gejerus. An *calcei taxi, ex corio molli*, in usu fuerint Hebraeis non liquet. Dein si vel maxime istiusmodi calcei in pretio in ea gente fuissent, uti verisimile est luxum inter Hebraeos quoque in calceis fuisse, huc facerent haud quaquam. Nam totius orationis series ostendit, non de pretiosis istiusmodi calceamentis divinum vatem loqui, sed pro re vili & minimi pretii *par calceorum* usurpare.

VIII. Σίμωνος βύρσεως superius facta est mentio, cum conjicerem apud Hebraeos calceos ex corio fuisse. Huic conjecturae vero me non multum fidere etiam indicavi satis. Etenim licet βύρσευς sit *coriarius*, qui coria tractat calceis conficiendis, non tamen in his solis eorum opera occupatur, cum confectarum pellium varius sit usus. Quamvis etiam non ineptum sit, si dicamus in coriis, è quibus calcei fiunt industriam Simonis versatam. Illud hic inquirere juvat, cur de
Act. x. 5. Simone dicatur, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν *cujus est domus juxta mare.* Omnes, quos ad hunc locum videre mihi contigit, Novi Foederis interpretes, securè haec verba transiliunt. Ipse vir illustris Hugo Grotius, qui reliquis omnibus in hoc genere studiorum facile palmam praeripit, utpote quo nemo ex gentium ritibus plura notavit ad penitiorem sacrorum voluminum intellectum, nihil monet. Putarunt vidilicet homines eruditi, nihil occurrere hic notatu dignum. Et tamen non sine ratione est, quod Simonis domus

πά-

πάρα θάλασσαν *juxta mare* fuit. Animadvertit vir doctissimus Benedictus Balduinus, coriarios, quod morticinia tractarent, ab urbibus fuisse submotos, adeoque domum Simonis coriarii urbis ambitu exclusam, cum diserte dicatur fuisse πάρα θάλασσαν *juxta mare.* Ita sane est, detracta caesis animalibus coria concinnare & polire apud veteres semper turpe fuit habitum, unde tales urbium domicilio carere voluerunt. Docet locus Artemidori, quem vir doctissimus observavit: Τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης. καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται *Coriariam exercere omnibus malum. Mortua enim tractat corpora coriarius. Quare & ab urbe secluditur.* Idem factum inter Hebraeos veteres verisimile admodum est, cum morticinia attingere lege fuerit cautum. Hinc istos homines, quibus saepe incumbit pelles detrahere morticiniis, ut immundos fere semper, suo consortio excluserunt. Quare & Simonis domus πάρα θάλασσαν *juxta mare* fuit, h. e. in ea parte urbis, qua mari alluitur. Adeo ut quidem Joppae habitaverit, sed urbe exclusus *juxte mare.*

Bald. de Calc. Ant. cap. 2.

Artemid. lib. II. cap. 53.

CAPUT TERTIUM.

I. *Calcei ex variis animalium pellibus olim confecti.* II. תחש *apud Ezechielem cap.* XVI. *vers* 10. *de* taxi *vel* taxonis *pellibus multi exponunt.* III. תחש male *pro* taxo *sumitur, cum incertum sit an veteres ex taxi pellibus calceos gestarint, & calcei taxei fuerint admodum viles.* IV. *Interpretes antiqui* תחש *coloris nomen volunt.* V. *Non est color niger, cum mulieres olim nigros calceos non ge-*

starint. VI. *Neque caeruleus, ut Hieronymus & alii ὑακίνθινον interpretantur.* VII. *Sed purpureus, vel hysginus, juxta Bochartum.* VIII. *Aut potius is ipse color quem* לכא lacca *Talmudici vocant.* IX. *Calcei rubri sive coccinei, magno loco habiti.* X. *Albanorum & Romanorum Regum gestamen. Locus Dionis de calceatu Caesaris, à Ferrario & Salmasio tentatus, emendatur.* XI. *Calcei mullei, qui rubri fuerunt, ab iis qui curulem gesserant magistratum, & triumphantibus sumpti.* XII. *Imperatorum Constantinopolitanorum proprii calcei rubri, sive coccinei.* XIII. *In ornatu Pontificum rubea sandalia.* XIV. *Mulieres olim rubros calceos gestarunt.* XV. *Judaeorum magnates in festis solemnibus iis usi, atque in Oriente virgines nobiliores.* XVI. *Locus Cant.* VII. 1. *Nondum satis explicatus, illustratur.* XVII. *In locum Judith.* XVI. 3. *&* XVI. 11. *conjectura.*

I.

CAlceos veterum Hebraeorum ex corio fuisse, superiori capite variis rationibus ostendi. Quodnam vero corii genus in conficiendis eorum calceis adhibitum fuerit, non constat satis, imo incognitum prorsus est. Varias animalium pelles in calceorum usum olim cessisse, ex iis locis, quae adducta sunt, colligi potest non difficulter. Gethae ex equino corio perones gestarunt, & ex recentibus coriis bubulis confectae sunt Carbatinae. Calceos ex bovis corio Hesiodus praecepit hyberno tempore gestandos.

Hesiod. ἐργ. vers 540.

Ἀμφὶ δὲ ποσὶ πέδιλα βοὸς ἶφι κταμένοιο
Ἄρμενα δήσασθαι:

Cir-

Circum vero pedes calceos bovis in flore occisi aptos ligato. Vult nempe, ut calcei fiant ex corio *bovis*, *nec senio*, *nec morbis*, *confecti*, *sed qui in ipso robore & flore aetatis occiditur*, *cujus corium calceis*, *qui non facile deteruntur*, *& contra frigus maxime muniunt*, *sit aptissimum*, uti ad illum locum notavit vir undequaque doctissimus Johannes Georgius Graevius, cui quantum debeant politiores literae nemo, nisi omnis humanitatis expers, ignorat. Habuerunt Graeci πεοχάδας ex pelle caprina, & ἀρνακίδας ex pellibus agninis, quomodo & Epiphanius, & Athenaeus & Pollux, quos adducit vir eruditissimus Paulus Leopardus, calceos commemorant ex pelle haedina.

Graevii Lect. Hes. pag. 67.

Leopardus Emend. lib. 2. cap. 2.

II. Si interpretes sequimur, apud veteres Hebraeos calcei fuerunt, & quidem in summo pretio, ex pelle animalis, quod voce novitia *taxum*, vel *taxonem*, vocamus, unde ortum est Belgarum vocabulum *Das*, quo nomine id ipsum animal dicitur. Beneficia, quibus cumulaverat Hebraeam gentem, maxima ac prope stupenda, apud Ezechielem describit Deus, sub emblemate ornatus muliebris. Inter caetera recenset, quod *calceaverit eam* תחש. Hebraei תחש animal esse statuunt, de quo multa Talmudici disputant, an animal mundum sit, an immundum? intelligunt autem animal simile תלא אילן *Thela AElan*, h. e. viverrae, parvi animalis, similis feli, uti prolixè docet in incomparabili de animalibus opere vir summus Samuel Bochartus. Sed propter nominis allusionem תחש *taxum*, sive *taxonem*, alii exponunt. Horum princeps est R. Salomon Jarchi, qui haec verba ואנעלך תחש *& calceavit te tachas*, Gallicè reddidit, אי קאלצי״ טוי״טיישין

Ezech. xvi. 10. 11. 12.

Talm. Tract. de Sabbato cap. 2. fol. 28.

Bochart. Hieroz. p. 1. lib. 3. cap. 30.

R. Sal. in h. l.

je calſe toy taiſſon, quomodo ipſius aevo Galli loquebantur. Atque hunc ſequuntur recentiores omnium linguarum interpretes: qui vertunt *calceavi te taxo*, h. e. pellibus taxeis, *met daſſenvellen*, uti Belgae reddiderunt. In hanc ſententiam exponunt, praeter Oſiandrum, Sebaſtianus Munſterus & Franciſcus Vatablus. Vir illuſtris Hugo Grotius de *melium pellibus* accepit. Putavit forſan *taxonem* eſſe *melem* veterum, quod tamen refellere conatur maximus virorum Claudius Salmaſius.

Oſiander, Munſterus Vatablus & Grotius in h.l.

Salm. in Solin. pag. 1009.

III. Hos omnes, quamvis

Defendat numerus, junctaeque umbone phalanges,

magnis rationibus inductus, ſequi non poſſum. Nam praeter varia argumenta, quibus ὁ πάνυ Samuel Bochartus male תחש pro *taxo*, ſive *taxone*, ſumi oſtendit, illud mihi videtur quam maximè dubium, an unquam veteres ex taxi pellibus calceos geſtarint. Calceos taxi, è corio molli, tenero, ac eleganti, in uſum virginum matronarumque delicatarum paratos, cenſet Oſiander. Nullo vero teſtimonio id firmat. Et ſane veteres ex taxi pellibus calceos geſtaſſe, aut aliquod habuiſſe calceamenti genus, nemo dixit. Pelle taxonis muniri pharetras, & equorum helcia, ſcuta quoque obtegi, canumque millos, ſive collaria, confici, nonnulli ſcribunt. At qui dixerit olim calceos ex pelle taxi, ſive taxonis, fuiſſe, nemo homo eſt. Quemadmodum & hodie iſtarum pellium in calceis conficiendis nullus eſt uſus. Ne dicam, nihil hic fore magnificum, ſi taxeis pellibus inter alia ornamenta gentem Hebraeam Deus calceaſſet, cum iſtiuſmodi cal-

Bochart. loc. cit.

Oſiander in Paraph.

calceis ne lixae quidem & calones libenter uterentur. Et tamen aliquod genus pretiosi calceamenti hic intelligere necesse est, quod inter tam varium & multiplicem ornatum praedicat Deus, quodque olim in usum virginum & matronarum delicatiorum paratum fuit. Ut plane alii, quam ex pelle taxonis, hi calcei fuerint, de quibus Deus dicit ואנעלך תחש *& calceavi te tachas.*

IV. Si consulimus veteres scripturae interpretes תחש nihil minus fuerit quam animal. Etenim omnes, quotquot fuerunt, non animalis, sed coloris, nomen volunt. Lxx. Graeci hic habent: Καὶ ὑπέδυσά σε ὑάκινθον, quomodo & alibi עורות תחשים reddiderunt δέρματα ὑακίνθινα. In textu Hieronymi est, *calceavi te hyacintho*, sed in commentariis *Ianthino*, quomodo Aquila & Symmachus interpretati sunt. Alii pro *nigro* eam vocem acceperunt. עורות תחשים Arabum, quos in Suecia Manuscriptos vidit Bochartus, unus reddit *pelles coloris caelestis*, alter *coria randag*, & editi duo: *pelles daris*, id est, *coria nigra*, & *pelles nigras*, utraque voce à Persis mutuata, quibus *daris* de pelle, & *randach* de corio *nigrum* sonat, quomodo & Samaritanus *pelles nigras* habet. ססגונא *Sasgona* verterunt Chaldaeus & Syrus, quam vocem notare colorem ὕσγινον *hysginum* multis docet magnus Bochartus, quamvis Hebraei eam sumant pro animali, quomodo & in egregio suo opere *taxum* exponit vir in Hebraicis nemini secundus Johannes Buxtorfius.

Bochart. loc. cit.

Buxt. lex. Talm. R. סס.

V. In hoc interpretum dissensu videndum inprimis est, num inveniri quicquam certi possit. תחש de

de *colore nigro*, proprie dicto, hic intelligi non potest, cum olim apud nullas gentes nigri calcei mulierum fuerint. In calceorum coloribus is sexus quondam, uti & hodie, mirum in modum luxuriavit. Praeter *albos*, qui mulierum ut plurimum fuerunt, habuerunt *mulleos*, sive rubros *cereos* h. e. cerae instar flavos, & *hederaceos*, h. e. virides, quorum omnium usum, uti meminit Flavius Vopiscus, viris ademit, mulieribus reliquit Aurelianus. Videri possunt quae de his variis calceorum coloribus ad eum locum notavit maximus Salmasius. At nigros calceos olim gestatos à mulieribus fuisse legitur nusquam. Etenim illi virorum ut plurimum fuerunt, & quidem Senatorum apud Romanos insigne, unde Juvenalis:

Vopisc. in Aurel. cap. XLIX. & ad eum Salmasius

— Nobilis & generosus
Appositam nigrae lunam subtexit alutae.

Juven. Sat. VII. vers 191.

ut homines eruditi animadverterunt jam dudum. Quare תחש de colore nigro intelligi non potest cum foeminarum ornatus hic exprimatur tantum, quibus non conveniunt calcei nigri.

VI. Quid Graeci intellixerint per vocem ὑάκινθον, qua reddiderunt Hebraeorum תחש, non adeo certum est. Etenim tam pro *coeruleo*, quam pro *purpureo* colore, apud idoneos scriptores usurpatur. Qui tamen à se invicem non sunt parum diversi. Unde qualis color fuerit hyacinthinus, *caeruleus*, an vero *purpureus*, non constat satis. Et quidem pro *caeruleo* Hieronymus accepit. Notat enim *cum autem loti fuerint pedes, & omni sorde purgati, calceantur hyacinthinis, sive Janthinis: quod utrumque aerii &*

Hier. in Ezech. 16. 10.

& xvavix coloris est, ut rapiantur in occursum Domini in aërem, & ad caelestia regna festinent. Idem alibi: *Involucra hyacinthina, propter coloris similitudinem, referamus ad aerias potestates.* Neque Hieronymus tantum, sed & alii complures cum coelo & aere hyacinthum & hyacinthinum contulerunt: ita Origines, Theodoretus, Gregorius Nyssenus, Ambrosius. Etiam Arabum interpretum unus qui עורות תחשים *pelles coloris caelestis* reddidit, ut visum superius. At ego ὑάκινθον male exponi *colorem caeruleum* existimo. Est quidem is color etiamnum usitatus in pompaticis Regum Gallorum calceis, quos è serico, velutove caeruleo, cum liliis aureis opere Phrygio intextis, confici consuevisse, auctor est Monstreletus, atque in variis Galliae locis in multis Regum Gallorum imaginibus posse observari, monuit vir doctissimus Benedictus Balduinus. Ac prae omnibus unam, eamque insignem HENRICI MAGNI effigiem, ad vivum expressam, quae in regio illo caenobii Sandionysiani aerario, singularique armario stat inclusa, id ostendere, quae praeter vestimentorum, quibus in sua inauguratione Gallici Reges uti solent, insignia, calceos è serico cæruleo, liliis aureis distincto, spectantium oculis exhibet. Olim tamen calceos cærulei coloris in usu fuisse non immerito dubitatur. In omni antiquitate unicum exemplum observare potui, idque non adeo vetustum, de Michaelis Palaeologi Socero, qui Sebastocrator dicebatur, & caeruleis calceis ab Imperatore distinctus fuit, uti memoriae prodidit Nicephorus. *Caesar*, inquit, *cum Despote Socero Sebastocrator appellatur. Soceri vero illustre discrimen in caeruleis calceis aquilae intertextae constituebant.* Scilicet, ea tempestate, qua purpureus color, Im-

Hier. in Ezech. 27. 24.

Orig. in Exod. Hom. 13. Theodor. in Exod. Quaest. 6. Gregor. Nyss. de vita Mosis. Amb. in Apoc. 9.

Bald. de Cal. Ant. cap. 4.

Niceph. lib. 4

E pe-

peratorum Constantinopolitanorum proprius fuit, in calceorum caeruleo colore discrimen est positum, ut ab ipso Imperatore socer distingueretur, qui cum aquilis intertextis caeruleos calceos habebat, cum Imperator cum aquilis intertextis purpureos gestaret. At exemplum vetustius neque ipse legi, aut ab ullo hominum eruditiorum vidi animadversum. Quare non immerito ambigo, an apud Hebraeos veteres cærulei calcei fuerint in usu, quod tamen omnino necesse est, si ὑάκινθος colorem caeruleum notaret.

VII. Dicendum ergo pro colore *purpureo* ὑάκινθον sumendum esse apud LXX. Senes, quomodo & vir summus Samuel Bochartus τὸ תחש accipit, vel
Bochart. loc. cit. pro hyacinthino colore, vel pro hysgino, qui hyacinthino est affinis, (quod multis etiam docuit maxi-
Salm. Exer. Plin. par. 172. mus Salmasius, qui hyacinthinum & hysginum ita differre probat, ut tamen affinis sint tincturæ, & utrumque pro *purpureo* usurpetur) qua significatione etiam sumendam vocem ססגונא, *Sasgona*, quam Syrus atque Chaldæus habent, contendit, ut nempe idem sit, quod apud Græcos ὕσγινος, qualis color cocco tingitur, & ad purpuram accedit.

VIII. Ego quidem non dubito, quin תחש sit is ipse color, quem לכא *lacca* Talmudici vocant.
Exod. xxv. 5. & 24. xxxv. Illud observandum τὸ תחש de pellibus ubique dici. In iis, quae in Exodo ad structuram Tabernaculi offeruntur, memorantur *pelles arietum rubefactae & pelles* תחשים *tachasim.*
Exod. xxvi. & xxxv. 14. 18. & xxxix. 34. In eodem libro, Tabernaculi tegumento *ex arietum pellibus rubefactis*, superinducitur מכסה עורת תחשים *tegumentum ex pellibus tachasim.* In Numeris quoque, super arcam, & mensam,

sam, & candelabrum, & altare aureum, & omnia vasa ejus expandi jubetur operimentum *ex pelle* תחש *tachas*, & Gersonitae jubentur ferre aulaea Tabernaculi, & tentorium conventus ejus, ומכסה אשר עליו התחש *& operimentum tachas quod est super illud.* Atque uti תחש de pellibus ubique dicitur, ita & colorem significare, cum pellibus rubris adjungatur, manifestum est. Etenim cum memorantur *pelles arietum rubrae & tachasim*, satis constat utrumque ex aequo esse coloris nomen. Non mihi latet, quid hic opponat nostri seculi summus Theologus Iohannes Coccejus: *Non videri probabile, nihil nisi colorem notari, quia tum non diceretur in plurali* תחשים. Sed haec ratio me parum movet. Etenim uti ab אדם, quod *rubrum* notat, fit plurale אדמים, & a שחר *niger*, plurale שחרים, non video cur à תחש non possit dici plurale תחשים. Cum תחש de pellibus dicatur, & colorem significet, non alium colorem ego fuisse puto, quam quem Talmudici vocant לכא. R. Salomo definit צבע עור אדם *colorem corii rubrum.* Scilicet de rubro colore id intelligi vult, quamvis in corio magis, quam in pannis. Videri possunt, quae observata sunt Johanni Buxtorfio & Samueli Bocharto. Is vero color coccineus mihi fuisse videtur. Quod quidem voluit R. Salomon Jarchi, qui in Cholin לכא exponit per פר"קא: in Pesachin autem per סר"קא, si vera est viri doctissimi Johannis Braunii, qui vestitum Sacerdotum Hebraeorum luculento commentario illustravit, conjectura, qua pro סר"קא emendat סרלקא, ut *coccinum* intellexerit Jarchius. Quomodo & de coccino intelligenda vult ea Talmudis loca, eo magis, quod in Pesachin quaestio sit de aqua & furfure, qua utuntur infectores ad tingendam

Num. IV. 6. 8. 10. 11. 13. 14. 25.

Coccejus in Lex. Hebr. R. תחש

Talm. in Pesachim fol. 24. *b. & Cholin fol.* 28. *a.*

Buxt. Lex. Talm. R. לכא

Bochart. Hierof. p. 2. *lib.* 4. *cap.* 4.

Braun. de vestitu Sacerd. Hebr. lib. 1. *cap.* 15.

laccam, quali aqua & hodie utuntur ad tincturam coccini. Ita, cum Jarchius *Lacca* explicet צבע עור אדם שקורין סרלקא ut quidem pro פר״קא, vel סר״קא emendat, perinde est ac si dixisset, *color est ruber corii, quem vocant Sarlaka*. Neque possum omittere. quod idem concedit vir eruditissimus, procul dubio eundem colorem, & idem corium esse, quale nobis & hodie affertur Smirna, & ex aliis locis, quod Gallicè *Maroquin du Levant* dicimus. Cum itaque לכא *colorem rubrum corii* interpretatur R. Salomoh, ego תחש eundem colorem fuisse puto.

Braun. lib. 1. cap. 14.

IX. Talem colorem rubrum, sive coccineum, hic intelligendum ex eo fiet longe verisimilius, quod istiusmodi calceos gestare magnificum fuerit olim. Facile videre est in hisce calceis, de quibus Propheta, aliquid magnum fuisse, cum inter tot ornamenta recenseantur. Quorsum enim inter alia praeclara, quibus Hebraeam gentem se ornasse praedicat supremum Numen, mentionem faceret, *calceasse tachas*, si non aliquid pretiosum, & in calceis eximium, intelligatur? Unde Targum habet יהבתי מסל דיקר ברגליכן *posui calceamenta pretiosa in pedibus tius*. Vidit videlicet magnum quid esse, de quo loquitur Deus, *se calceasse tachas*. At nihil magis magnificum fuit quam calcei rubri, sive coccinei, qui & olim in summo fuerunt honore, & proprium Regum & Imperatorum gestamen.

X. Rubris calceis olim usi sunt Albanorum Reges, eorumque exemplo Reges Romanorum. De Romulo Zonaras refert, quod πεδίλοις ἐχρῆτο ἐρυθροῖς, *calceis rubris utebatur*. Usus est iis po-

Zon. lib. 2. Annal.

postea Julius Caesar, ut ex Albae regibus se ortum testaretur, uti auctor est Dio. Locus Dionis corruptè *Dio lib. 49.* vulgo legitur: Τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει, καὶ μετὰ ταῦτα ἐνίοτε, καὶ ὑψηλῇ, καὶ ἐρυθροχρόῳ κατὰ τοὺς Βασιλέας τοὺς ἐν τῇ Ἄλβῃ ποτὲ γενομένους, ὡς καὶ προσήκων σφίσι διὰ τὸν Ἴουλον ἐχρῆτο. Sed pejus ab interpretibus est exceptus: *Quippe semper laxiori veste delicate utebatur, & cinctura fluxiore: aliquando etiam veste sublimiori, ac rubea utebatur more Regum, qui Albae quondam imperaverant, cum ab Julo id ad ipsos pervenisset.* Interpretum errorem, qui ὑποδέσει, verterunt *cincturam fluxiorem*, atque verba ὑψηλῇ & ἐρυθροχρόῳ ad ἐσθῆτα retulerunt, cum perspicuum sit ad ὑποδέσει referri, cum dici non possit quid sit vestis ὑψηλή. & de calceamentis Caesaris loquatur Dio, quae vel humilia, vel alta dicuntur à veteribus, optime castigavit magnus Casaubonus, mendum tamen quod latet non *Casaub. ad Suet. Jul. cap. 45.* animadvertit. Quid enim est καὶ μετὰ ταῦτα ἐνίοτε? Octavius Ferrarius, vir plane eximius, postquam pariter notasset pueriliter admodum ὑπόδεσιν, vel pro fluxiore cinctura, vel pro veste, interpretatos esse, cum *Ferrar. de Re Vest. p. 1. lib. 1. cap. 13.* nemo vel leviter literis Graecis tinctus ignoret, ὑπόδεσιν esse calceationem, sive calceatum, verba Dionis ab interpunctione laborare putat, & una plus conjunctione abundare: Unde ea hoc pacto concinnat: τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει μετὰ ταῦτα ἐνίοτε, καὶ ὑψηλῇ, καὶ ἐρυθροχρόῳ: *Nam veste laxiore semper molliter utebatur, & calceamentis aliquando deinceps etiam altiusculis ac rubeis.* At aliter longe apud virum maximum Claudium Salmasium locum *Salm. ad Vopisci Aurelianum.* Dionis citatum repperi. Τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει κεντητῇ, ἐνίοτε καὶ ὑψηλῇ καὶ ἐρυθροχρόῳ. Putavit forsan vir maximus pro καὶ μετὰ ταῦτα

le-

legendum esse κεντητῇ, ut Dio dicat, ὑποδέσει κεντητῇ Caesarem luxuriasse. Κεντήτων ὑποδημάτων, & quidem pretiosiorum purpureis atque aureis meminit Epictetus.

Epict. Enchrid. cap. 61.

Καθάπερ, inquit, καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος, ἐὰν ὑπὲρ τὸν πόδα ὑπερβῇς, γίνεται κατάχρυσον ὑπόδημα, εἶτα πορφυροῦν, εἶτα κέντητον: *Ut & in calceo, si ultra pedem progressus fueris, sit auratus calceus, deinde purpureus, deinde interpunctus.* At quid sint κέντητα ὑποδήματα dissentiunt eruditi.

Wolf. ad Epict.

Putavit Wolfius, vir Graecè doctissimus, *sive artificiose dissectos, sive pictos, sive gemmis aut imaginibus interpunctos calceos significare* τὰ κέντητα ὑποδήματα. Magnus Casaubonus in tractatu ἀνεκδότῳ *de calceis*, uti refert filius ejus Mericus,

Mericus Casaub. in Epict.

τὸ κέντητον ὑπόδημα *calceum gemmis distinctum* exponit, quod idem Mericus pluribus adstruit. At mihi maxime placet Salmasii sententia,

Salm. ad Vopisci Carinum.

qui *acu pictum* intelligendum existimat. Opera κέντητα dici notat, quae arte Phrygionis erant elaborata. Hinc Epictetum affirmat eo genere laboratum calceum, sive acu pictilem, sive acu punctilem dixeris, κέντητον vocare, & facere pretiosiorem aurato & purpureo. Atque hoc in mente habuisse videtur maximus Salmasius, cum apud Dionem κεντητῇ reposuit. Post tantos viros tamen ego propius ad priscam lectionem locum Dionis emendari posse existimo: Τῇ τε γὰρ ἐσθῆτι χαυνοτέρᾳ ἐν πᾶσιν ἐνηβρύνετο, καὶ τῇ ὑποδέσει. Καὶ μὴν ταύτῃ ἐνίοτε καὶ ὑψηλῇ, καὶ ἐρυθροχρόῳ: *Veste vero fluxiore semper luxuriabat & calceatu: Et illo quidem aliquando & altiori & rubro* &c. Μὴν ταύτῃ enim mutari facile potuit in μετὰ ταῦτα.

XI. Uti à regibus Albanis primo, dein à Romanis, rubri calcei gestati fuerunt, ita postea mullei usurpati sunt. Hi vero *mullei* rubri fuerunt, & quidem

dem olim tanto loco habiti, ut qui in curuli magistratu erant, non eos semper & ubique gestarent, sed diebus tantum solemnioribus, & ludorum celebratione, & cum thensas ducerent, uti jampridem monuerunt viri eruditi. Qui triumphabant, calceos rubros, sive puniceos, sumebant. Docuit hoc magnus Casaubonus ex veteri lapide, qui ad C. Marii memotiam Arimini positus est: DE. MANUBIEIS. CIMBRICEIS. ET. TEUTONICEIS. AEDEM. HONORI. VICTOR. FECIT. VESTE. TRIUMPHALI. CALCEIS. PUNICEIS. Quem etiam exhibent Claudius Salmasius, Benedictus Balduinus, Albertus Rubenius, & alii plures. *Calcei punicei* in illa inscriptione sunt *mullei*, vel ἐρυθρόχροοι, uti Dio vocat, qui triumphantibus gestare soliti. Coccineorum calceorum etiam meminit Martialis, cum in Rufum quendam, qui pedes cingebat coccina aluta, ita ludit:

Casaub. ad Suet. Iul. cap. 45.

Salm. ad Vopisci Aurelian. Bald. de Calc. Ant. cap. 10. Rub. de Re vest l. 2. c. 1.

Non hesterna sedet lunata ligula planta,
Coccina non laesum cingit aluta pedem.

Mart. lib. 11. Epigr. 49.

De quo loco videri possunt quae disputat vir insignis ingenii & doctrinae Octavius Ferrarius.

Ferr. in Anal. de Re Vest. cap. 34.

XII. Posteriori aevo hic mos gestandi calceos rubros ad Imperatores transiit, uti docet Procopius: Ὑποδήματα, inquit, μέχρι εἰς γόνυ φοινικοῦ χρώματος, ἃ δὴ βασιλέα μόνον Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν ὑποδεῖσθαι θέμις. *Calcei usque ad genua punicei coloris, quibus solis Romanorum & Persarum regibus calceari licet.* In primis translato ad Bizantium imperio, illis Imperatoribus singulare fuit, ut gestarent πέδιλον ἐρυθρὸν, sive φοινικοβαφὲς, ut

Procop. lib. 3. de Ædif. Iustiniani.

ut ex Zonara, Niceta, Paulo Diacono, Georgio Phranze, atque aliis constat, & à viris doctissimis animadversum est jam dudum. Corippi locus hic adscribi meretur, qui imperatorios calceos Iustini junioris describit:

Corip. lib. 2. cap. 3.

Purpureo surae resonant fulgente cothurno,
Cruraque puniceis induxit regia vinclis,
Parthica Campano dederant quae tergora fuco,
Qui solet edomitos victor calcare tyrannos
Romanus princeps, & barbara colla domare:
Sanguineis praelata rosis, laudata rubore,
Lectaque pro sacris tactu mollissima plantis:
Augustis solis hoc cultu competit uti,
Sub quorum pedibus regum cruor.

Guilh. Apulien. lib. 1. Rerum in Italia ac Regno Neapol. Normannicarum.

Guilhelmi item Apuliensis, qui ante annos sexcentos rebus Guiscardi, Calabriae ducis, interfuit, non praetermittendi sunt versus:

— *Assumitur*, inquit, *Imperialis*
Purpura, pes dexter decoratur pelle rubenti,
Qua solet imperii qui curam suscipit uti.

Curop. in Vita Isacii Comneni. Idem in Tzimisce.

Hinc Isacius Comnenus à Patriarchatu dejecit Constantinopolitanum Patriarcham, quod ἐπεβάλλετο κοκκοβαφῆ περιβαλεῖν πέδιλα *suscepit se induere calceis coccineis*, uti refert Curopalates, sive Georgius Codinus. Qui etiam Bulgarici imperii insignia fuisse tradit, στέφανον ἐκ χρυσοῦ, καὶ πάρεγν νενησμένην ἐκ βυσσοῦ, καὶ πέδιλα ἐρυθρά: *coronam auream, & tiaram ex bysso netam, & calceos rubros.*

XIII.

XIII. Observatum quoque est, tum ab aliis, tum ab eruditissimo viro Benedicto Balduino, mansisse etiamnum in ornatu Pontificum rubeas caligas, & sandalia. Sic enim Cerimoniale Pontificum: *Induitur papali habitu, toga scilicet linea alba, caligis rubeis & sandaliis rubeis, aurea cruce signatis.* Scilicet ab eo tempore, quo se quam maxime Romani Pontifices caeperunt extollere, etiam in cultu & externo splendore voluerunt esse insignes, ac pro sandaliis Apostolicis rudibus illis, uti credere par est, & impolitis, pedibus induerunt sandalia rubea, crucis aureae ornamento insignita, ut vel hac ratione se Imperatorum ostenderent aemulos, quorum Tzangae fuerunt purpureae, aureis aquilis intertextae. Quales rubri calcei etiam censentur inter Episcopalis habitus insignia, ut idem animadvertit doctissimus Balduinus.

Bald. de Calc. Ant. cap. 4.

Cerem. Pont. lib. 1. cap. de indumentis Elect.

Bald. loc. cit.

XIV. Neque olim tantum, aut Albanorum, aut Romanorum Reges, & postea Imperatores, calceos rubros gestarunt, sed etiam mulieres iis luxuriarunt. Rubeus enim calceus à mulieribus interdum usurpatus est, ut eruditi docuerunt.

Persius:

— *Solea puer objurgabere rubra.*

Pers. Sat. V. vers. 69.

Tertullianus: *Impuro cruri purum aut mulleorum inducit calceum.* Hinc & deas iis ornant Poëtae: Venerem enim, venatricis habitu prope Carthaginem AEneae apparentem, cum *Cothurnis purpureis* Virgilius facit. Pari ratione Dianam calceat, ubi Corydon vovet:

Tert. de Pal. c. 4.

Virgil. lib. 1. AEneid. vers 337. & Ecl. VII. vers 30.

Si

Si proprium hoc fuerit, laevi de marmore tota
Puniceo ſtabis ſuras evincta cothurno.

Neque aliter

Liv. Andr. Hym. in Dianam. Livius Andronicus apud Terentianum Maurum:

Et jam purpureo ſuras include cothurno.

Nemeſ. Cyneg. vers 90. Quos imitatus videtur Nemeſianus, qui de eadem Diana canit:

Candida purpureis aptentur crura cothurnis.

XV. Iſtiuſmodi calceos rubros, vel coccineos, apud Ezechielem intelligendos eſſe, ego dubito nullus, cum inter alia Deus praedicat *ſe calceaſſe* תחש *tachas*, h. e. calceis coccineis. Magnates Hebraeorum eos olim geſtaſſe, in tribus praecipue feſtis ſolemnioribus videre eſt ex Chaldaeo Paraphraſte, qui verba Cantici *Chald. Parap. ad Cant. 7. 1.* כמה יפו פעמין בנעלים *Quam pulchri ſunt pedes tui in calceis*, ita exponit: ככה שפירן רגליהון דישראל כד סלקן לאתחזאה קדם " תלת זמנין בשתא בסנדלין דססגונא *Quam pulchri ſunt pedes Iſraelis* (Magnatum nempe in illo populo) *cum aſcendunt ut appareant coram domino tribus vicibus in anno cum in ſandaliis ſaſgona* h. e. coccineis. Apud alios Orientis populos mulierum ornamentum fuiſſe, ut purpureis ſive coccineis calceis uterentur, ex Virgilio cernitur non obſcure. Apud illum enim cum venatricis habitu cum purpureis cothurnis AEneae prope Carthaginem appareret Venus, Tyrias virgines dixit, nempe quae in iis erant genere & opibus inſignes, ita indui ſolere:

Vir-

Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram, *Virgil. lib. 1. AEneid.*
Purpureoque altè suras vincire cothurno. *vers 336.*

XVI. Ad hos rubros calceos Auctorem Cantici alludisse suspicor, dum sponsae pedes à calceis commendat: *Cant. VII. 1.* מה יפו inquit, פעמיך בנעלים בת נדיב *Quam pulchri sunt pedes tui in calceis filia principis.* Multi interpretes vocem פעמים *gressus*, sive *incessus*, vertunt. LXX. Ὡραιώθησαν διαβήματά σου ἐν ὑποδήμασί σου. Vulgatus: *quam pulchri sunt gressus tui:* Belgae. *Hoe schoon zijn uwe gangen in de schoenen.* Eodem modo alii. At פעם licet *gressus*, sive *incessus* notet, pro ipsis *pedibus* aliquando sumitur. Quod Lexicographi variis exemplis ostenderunt, inter quos eminent viri magni Buxtorfius & Coccejus. Neque *Buxt. & Cocc. in Lex. Hebr R. פעם* aliter ea vox hic accipienda est. Auctor Cantici Sponsam praedicat ab omnibus partibus, quae muliebre corpus & formam commendant. Femorum, umbilici, ventris, uberum, colli, oculorum, nasi, denique capitis meminit & comae. Exorditur autem à פעמים. Quod sane non nisi de *pedibus* intelligendum est. Scilicet à pedibus initium ducit, non vero à *gressu*, sive *incessu*. Pedes autem pulchros in calceis dicit, quia rubris sive coccineis ornabantur, qui pedibus singulare decus atque ornamentum adferebant, cum magis nivei apparerent. Etenim pedum candor, intra vincula rubra, sive coccinea, positus, niveus videbatur. Apud Rabbinos celebre est: יאיא כסכנורא ליהודאי כערקתא סומקא דעל לביה דסוסא היורא *pulchra est paupertas Judaeis. Sicut lorum rubrum in pectore equi albi.* Pariter pulchri fuerunt pedes albi in rubris, sive coccineis vinculis.

 Fa-

Graevii Lect. Hes. pag. 68. Casaub. ad Suet Aug. cap. 82. Salm. ad Lampr. pag. 221.

Buxt. Vindic. Exerc. de coena Domini §. LVII. & LVIII.

Fascias enim pedules, quas πίλους Graeci vocant, uti pulchrè docuit vir summi ingenii & eruditionis Johannes Georgius Graevius, de quibus plura etiam observarunt viri maximi, Isaacus Casaubonus, & Claudius Salmasius, antiquis temporibus Orientis populi ignorarunt. Quod Varro affirmat, calceamenta sine fasciis sumi solita se puero (nam & Romani fasciis pedulibus sero sunt usi) id olim obtinuit, inter orientales praecipuè, ut nudis pedibus calceos induerent. Visum quidem aliter Johanni Buxtorfio est. Observaverat Ludovicus Cappellus, ut lotionem pedum usitatam fuisse adstueret ante accubitum: *moris in Judaea fuisse, si non nudis plane pedibus, calceis saltem non prorsus clausis, uti nos hodie, sed apertis (qui σανδάλια dicuntur, quibus hodie utuntur Monachi nudipedes, Capucini & Recollecti quos vocant) communiter incedere, quo fiebat, ut pedes non pulvere modo aut luto inquinarentur, sed ipsimet etiam rei alicujus immundae, morticini puta, in plateis jacentis, attactu polluerentur*, indeque, *qui legalis puritatis studiosiores erant (quales fuerunt Pharisaei, & alii quam plurimi) procul dubio non manus modo, sed & pedes, ante accubitum, lavisse omnino verisimile esse.* Sed Johannes Buxtorfius idem legit in hunc modum: *Quis formam tam accuratam calceorum illius temporis censori ostendit? credo illum à celebri illo in Talmudicis scriptis* ר׳יוחנן הסנדלר R. Jochanan sandalario, *aliquas traditiones nactum esse. Etsi tales gestarunt calceos, annon tibialibus pedes tectos habuerunt, quibus non solum ab externa injuria, sed & immunditia ac pollutione munirentur?* Ego vero haec tali viro excidisse non possum mirari satis. Nam quod rogat, quis Lu-

Ludovico Capello *formam tam accuratam calceorum illius temporis ostenderit, nisi forsan à celebri illo,* ר׳יוחנן הסנדלר R. Jochanan | sandalario, *aliquas traditiones nactus sit*, omnino ineptum esse, vel ea docebunt, quae de calceorum forma inferius observantur. De tibialibus autem quod objicit, non veritas, sed Capellum exagitandi studium dictavit. Judaeos enim tibialibus usos ostendet nunquam. In vestitu enim veterum Hebraeorum, Graecorum, ac Romanorum, nihil tam alienum fuit à nostris moribus, quam quod eorum usum ignoraverint, quae hodie appellamus tibilia, uti pulchre jam dudum docuit Maximus Casaubonus. Quare calceos nudis pedibus induerunt Hebraei. Qui cum soleae tantum essent, habenis rubris, sive coccineis, circum pedem ligatae, pedum candori gratiam conciliarunt. Ude optime dicit Auctor Cantici, מה יפו פעמין. בנעלים בת נדיב *quam pulchri sunt pedes tui in calceis, filia principis.* Hoc autem quod conjeci de rubris, sive coccineis calceis, Chaldaei Paraphrastae suffragio confirmatur, qui haec verba interpretatus est de magnatibus Israelis, *qui tribus vicibus in anno ascendunt, ut appareant coram Domino* בסנדלין דססגונא *in sandaliis sasgona*, h.e. coccineis. Non inquiro quam recte haec referat ad Synedrium veterum Hebraeorum, sive Magnates, qui juxta Dei legem ter quotannis in festis solemnioribus ad Templum ascendebant. Satis enim est, quod de sandaliis coccineis id intellexerit Paraphrastes, quae pedes insigniter ornarunt. Haec genuina mihi videtur hujus loci expositio, quam nemo interpretum, quos consului, animadvertit.

cap. VII.

Judith. 10. 3. XXVII. De Juditha legimus, eam inter alia, quibus nativae pulchritudini decus atque elegantiam conciliabat, ut Holophernis oculis ſtrueret inſidias, *induiſſe* σανδάλια εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς *ſandalia pedibus ſuis.* Quae quidem fuerunt tam elegantia, ut ejuſdem hiſtoriae monumenta teſtentur, τὸ σανδάλιον αὐτῆς ἥρπασεν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ. Vir illuſtris Hugo Grotius, uti apud Ezechielem *calceavi* תחש de calceis exponit ex melinis pellibus, ita & hic notavit, ſandalia Judith fuiſſe *ex melinis pellibus: ita enim mos erat*, inquit, *diebus feſtis.* Ego vero dicerem haec ſandalia fuiſſe coccinea, ſive rubra, quae pedum candori decus atque elegantiam conciliarunt, qualia diebus feſtis geſtari ſolita Chaldaeus Paraphraſtes docet. Sed de his ſandaliis etiam inferius.

Caput Quartum.

I. *Locus Deut.* XXXIII. 25. ברזל ונחשת מנעלך Ferrum & aes calceus tuus, *nondum à quoquam recte expoſitus.* II. *Arabica verſio, & aliorum interpretamenta, propoſita.* III. *Eadem rejecta propter rationem non unam.* IV. *Verſio Samaritani interpretis, quem Andraeas Maſius ſequitur.* V. *Error Samaritani interpretis, & Andraeae Maſii.* VI. *Vulgatiſsima interpretum Expoſitio.* VII. *Omnium lapſus.* VIII. *Johannis Cocceji ſententia.* IX. *A viro magno diſſenſum.* X. *Noſtra quondam de hoc loco opinio.* XI. *Nova expoſitio noſtra.* XII. *Verba ſequentia* וכימך דבאך *explicata.* XIII. *Ex Curtio mendum ſublatum, &* Nicolai Heinsii *encomium.*

De

I.

DE Empedocle Agrigentino refert AElianus, quod *AEl. Var.*
calceis aeneis utebatur. Ἐμπεδοκλῆς, inquit, *Hist. lib.*
ὁ Ἀκραγαντῖνος ἁλουργεῖ ἐχρήσατο, καὶ ὑποδήμασι χαλκοῖς: *Empe-* *XII.*
docles Agrigentinus purpura utebatur, & calceis aeneis. *cap. 32.*
Empedoclis calceos aeneos fuisse, praeter Suidam, *Suid. in*
& Philostratum, confirmant etiam Favorinus atque *Ἀμύκλαις*
Neanthes apud Diogenem Laertium, qui Empedo- *& Ἐμπεδ.*
clem montis AEtnaei flammis abreptum consump- *Philostr.*
tumque ex eo deprehensum prodiderunt, quod pau- *in Hellad.*
lo post, quam comparere desiit, aereus illius calceus, *Diog.*
in locis monti isti vicinis, inventus sit. Hinc est *Laert. de*
quod à Luciano appellatur χαλκόπους, & Tertullianus, *Vir. Phil.*
ad id alludens, *quod Philosophus in aere, quidni &* *lib. VIII.*
in auro, dixit. Sed, quod calceis aereis usus Empe- *Segm. 69.*
docles est, insolitum plane, & alienum ab usu com- *Lucianus*
muni fuit. Unde & hoc exemplum, tanquam sin- *in Dialo-*
gulare, & uni Empedocli proprium, eruditi homi- *go Menip-*
nes observarunt. Apud Mosen tamen videri posset *pi &*
non de calceis aereis tantum, sed ferreis quoque fieri *AEaci.*
mentio. In solemni enim benedictione, non tantum
filiis benedictum, ac fratribus acceptum praedicat *Deut.*
Ascherem, & quod *tingat in oleo pedem suum*, h. e. *XXXIII.*
possideat terram oleo abundantem (quod jam olim à *25.*
Jacobo fuerat praedictum, qui in divino suo vaticinio
de Aschere pronuntiaverat, *pinguem esse ejus panem*, *Gen.*
& postea confirmavit eventus, cum eam terrae par- *XLIX.*
tem Ascheris posteri occupaverint, quae citra Jorda- *20.*
nem ad mare magnum fuit, vino, oleo, ac impri-
mis pingui tritico faecundissima) verum etiam quod
sit ברזל ונחשת מנעלך, h. e. uti LXX. reddunt:
Σίδηρος καὶ χαλκὸς τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ & Vulgatus *Ferrum*
&

& aes calceamentum ejus. Sed quia de hoc loco ſunt variae & diſcrepantes interpretum ſententiae, quorum nemo, ut mihi quidem videtur, verum ſenſum eſt aſſecutus, accuratius haec verba ſunt examinanda.

II. Quod fieri ſolet in vocibus ἅπαξ λεγομένοις, ut diverſas ſortiantur interpretationes, idem contigit voci כנעל. *Peſſulum* vertit Arabs, quem nobis dedit Thomas Erpenius, vir in Arabum literis nulli ſecundus. Non multum abit Arabs, Pariſiis editus, qui *ſeras* habet. Senſum Chaldaeus interpres Jonathan expreſſit: תקיף כברזלא ונחשא *fortis eris ut ferrum & aes.* Quem fuſius exponit Rabbinus non incelebris Dav.
R. Dav. Kimchi ad h. l. Kimchius: ו״ם אותו מענין הראשון כלומר שתהיה ארצו חזקה כאילו סגורה בחמות נחשת וברזל: *Jonathan interpretatur hoc ex ſignificatione priori, quaſi dicat fore ut terra ejus ſit tam munita, quaſi clauſa eſſet muris aheneis & ferreis.* Idem vult R. Salomon Jar-
R. Sal. Iarchi ad h. l. chius. שהיה גבוריהם יושבים בערי הכפר ונועלין אותה שלא יוכלו האויב יכנס בה כאילו היא סגורה במנעולים ובריחים של ברזל ונחשת: *Quia potentes eorum habitabant in urbibus littoreis, quas obſerabant, ne poſſet hoſtis ingredi illas, ac ſi recluſae fuiſſent ſeris & repagulis ferreis & aeneis.* Eandem ſignificationem agnoſcunt viri doctiſſimi, qui notas alleverunt
Belgae ad h. l. Belgarum noviſſimae verſioni, ut ſit: *Uwe grendel ſal koper en yſer zijn, dat is, u land ſal als met yſere en kopere grendelen beſloten en bewaart zijn.* h. e. *peſſuli tui erunt ferrum & aes, quaſi dicat: terra veſtra quaſi ferreis & aeneis peſſulis concluſa & cuſtodita erit.* Ejus ſenſus etiam meminit vir ſummus Jo-
Cocc. in ult. Moſis. hannes Coccejus: *Addicit ipſi firmitudinem portarum & obicum, ut non poſſint ulla vi perrumpi & refringi. Forte huc referas Ez. 33. 19.*

III.

III. Haec interpretatio mihi nequaquam probatur. Pro *pessulo* sive *sera* usurpant Hebraei vocem מנעל, cum qua confudisse videntur hanc vocem מנעל. Aliud autem מנעל est, aliud מנעל. Licet enim מנעל *pessulum* sive *seram* notet, non tamen מנעל id ipsum significat. Dein, non certo constat, an Ascheritarum urbes fuerint adeo munitae, quasi forent ferreis, aut aeneis pessulis, sive seris, conclusae. Nullo enim idoneo id testimonio firmatur. Quin parum munitas urbes fuisse, quas Ascheritae posséderunt, ex libro Judicum colligi videtur non obscure. Inter complures, qui domi remanserant, cum Debora & Barachus fugarent Midianitas, Ascheris posteri recensentur. Atque hi dicuntur *sedisse juxta mare & mansisse* על מפרציו *apud rupta sua*, h. e. *in laceris civitatibus*, ut nonnulli vertunt, vel *in petrarum fissuris*, ut alii exponunt. Quod utrumque ostendit male munitas fuisse Ascheritarum urbes. Etenim si מפרץ hic *rupturam* notat, & de *laceris civitatibus* intelligendum est, quomodo Vatablus notavit: *Rupturas vocat urbes semidirutas, non enim habebant Ascheritae satis munitas*, & Clarius accepit *de oppidis interruptis, quae jugi opus habebant defensione*, quis dicet Ascheritarum urbes adeo munitas fuisse, quasi essent ferreis atque aeneis pessulis conclusae? Si vero notat *fissuras petrarum*, sane minime munitas fuisse Ascheritarum civitates dicendum est, cum ipsi non fiderint suarum urbium maenibus, sed ingruente hostium multitudine occultarint se in petrarum fissuris.

Judic. v. 17.

Vatablus ad Iud. 5. 17. & ibid. Clarius.

IV. Aliis vox מנעל est *compes*. Ita Samaritanus: *compedes tui ex aere & ferro*. Sequutus est

hanc

hanc notionem vir summi ingenii atque acerrimi judicii Andraeas Masius, cujus eximium in Josuam commentarium nemo, uti par est, praedicare potest. *Ego vero*, inquit, *ferrea atque aenea claustra dicere Mosen existimo*, *h.e. pertinaces barbarorum vires*, *quas Aseritae non poterunt frangere. Quis enim nescit quanta manserit perpetuò barbarorum copia in Galilaea gentium? Ea autem maxima fuit haereditatis Aseritarum pars. Huic enim sententiae pulchrè consentit, quod in Mosis verbis continuò sequitur* וכימיך דבאך, *cujus periodi simplicissima verissimaque interpretatio est*, Et quot dies tui, tot aerumnae tuae, *q. d. Tibi certamen perpetuo est futurum*, *cum veteribus tuarum possessionum colonis*, *à quibus tanquam ferreis & aeneis claustris submoveberis.*

Masius in Jos. 19.30.

V. At Ego Samaritanum interpretem, & Andraeam Masium errare existimo. מנעל à נעל *oppessulare*, *concludere*, deductum, *compedem* notare posset, sed pro *compede* apud Hebraeos usurpatur nusquam. Hi enim *compedem* vel כבל, vel עכס, vel זנק, vocant, nunquam מנעל. Accipiunt quidem nonnulli נעל *pro compede*, in hoc Davidis dicto, על אדום אשליך נעלי quasi dicat, *super Edom projiciam compedem meum.* Sed vulgarem istius vocis significatum, quo pro *calceo* sumitur, neutiquam rejiciendum esse, praesertim cum alius longe sit istius loci sensus, inferius ostendetur prolixe. Interpretatio quam Andraeas Masius dedit, non convenit huic loco. Barbaros intelligit in Galilaea gentium, qui Aseritas pressserunt, ut pedem premit calceus ferreus h. e. compes. Sed hoc ab orationis serie alienum plane est. Continetur hoc capite benedictio Mosis, qui jam moritu-

Ps. lx. 10.

lib. 2. cap. 8.

rus

rus duodecim tribubus bona precatur. Quae de singulis dicit fausta sunt ac felicia. Ea ipsa, quae praecedenti commate de Aschere praedicantur, ברוך מבנים אשר יהי רצוי אחיו וטבל בשמן רגלו : *Benedictus prae filiis Ascher fratribus suis acceptus, & tingat in oleo pedem suum*, non nisi laeta sunt. Quorsum haec de compede adjiceret Moses, ut significaret Ascheritas à barbaris istis: qui manserunt in Galilaea Gentium, premendos esse, ut pedem premit ferreus compes. Nec juvant Masium verba sequentia: וכימיך דבאך quorum simplicissimam verissimamque interpretationem putat, *& quot dies tui, tot aerumnae tuae.* Nequaquam enim hic de aerumnis agi vel ex eo manifestum est, quod Moses meras spiret benedictiones. Quarae nec illa interpretatio simplicissima est verissimaque, sed ea quam habent L X X. Senes, qui omnium optime haec verba reddiderunt: ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου, *sicut dies tui, fortitudo tua*, ut mox docebitur evidenter.

VI. Vulgatissima est interpretum sententia vocem מנעל hic *calceum* notare. Sumunt hac notione L X X. interpretes, itemque Vulgatus. Sequuntur omnes fere recentiores, & Lexicographi. Sed non uno modo hujus locutionis sensum viri docti hariolantur. Plerique putant his verbis significari Ascheris posteros solum calcaturos, aeris & ferri fodinis foecundissimum. Horum sententiam refert vir doctissimus Sebastianus Munsterus, &, qui scrinia ejus manifesto plagio compilavit, Isidorus Clarius, eaque placuit Françisco Vatablo, Sebastiano Castalioni, Belgis interpretibus, & aliis permultis. *Munsterus* *Clarius* *Vatablus* *Castalio* *Belgae ad h.l.*

VII. Sed hic sensus, quem eliciunt homines eru-

diti, nihil ſani continet. Aſcheris portionem enim aeris atque ferri fodinis foecundiſſimam futuram praedici neutiquam poteſt, cum in ea nullae fuerint, aut aeris, aut ferri fodinae. Non mihi latet, quid pro horum ſententia vir inſignis Andraeas Maſius notarit: *Sed demus*, inquit, *de ferro & aere locutum Moſen eſſe. Sane id quoque ſic cecidit. Nam, ut de Carmelo, Libano, Antilibano, aliis montibus nihil dicam, ad quos Aſeritarum haereditas pertinebat, quoſque credibile eſt metalli venis abundaviſſe, certe Sarepta nomen à Metalli officinis habet.* Scilicet Carmelum, Libanum, & Antilibanum, metalli venis abundaviſſe putat Maſius, qui montes pertinuerunt ad Aſcheritarum haereditatem, itemque Sareptam à conflando nomen habere, adeoque eſſe hoc optime dictum, Aſcheris portionem aeris & ferri fodinis futuram foecundiſſimam. Sed in omnibus erravit vir praeſtantiſſimus. De Carmelo monte quidem illud veriſſimum eſt, quod in eo fuerint aeris fodinae. Nam de Carmelo Heſychius: Κέρμηλος ἀφ' οὗ χαλκὸς γίνεται *Cermelus* (h. e. Carmelus) *unde aes gignitur.* Sed is non fuit in Aſcheritarum portione. Aſcheris quidem regio ad Carmelum uſque montem ſe extendit, ſed is proprie pertinuit ad partem Iſſaſcharis. Quod ex ſcriptore maximo Flavio Joſepho conſtat: quare, licet Carmelum attingat à latere occidentali pars Aſcheritarum, inde neque in eorum regione ferri atque aeris fodinas reperiri, cum Carmelus pertineat ad portionem Iſchaſcharis. Ex Carmelo tantum aeris olim effoſſum haud quaquam fuit, ut inde dici poſſit *ex aere atque ferro eſſe calceamentum Aſcheritarum*, h. e. eos calcare ſolum ferri atque aeris fodinis abundantem. Ut taceam non conſtare an Carmelo, li-

Maſius in Ioſ. 19. 31.

Vide Joſeph. Antiq. lib. v. cap. 1.

licet aes gignatur, ſint ferri venae. De Libano pariter, & Antilibano, quos montes etiam recenſet Maſius, id quam maximè dubium eſt, an in iis unquam fuerint aeris & ferri fodinae. Equidem ſcio χαλκολίβανον *Chalcolibanum* multos putare τὸν χαλκὸν ἐν τῷ Λιβάνῳ ὄρει μεταλλευόμενον, *aes ex Libano monte effoſſum*, quae ſententia ſectatores habet è veteribus complures, & noſtro ſeculo magni nominis viros non paucos, qui aes è Libano monte olim effoſſum fuiſſe, etiam hac ratione probant, quod de tribu Aſer, quae Libano proxima fuit, hic à Moſe dicatur: *ferrum & aes fore calceamentum ejus*. Sed horum rationibus optime reſpondit vir ſummus Samuel Bochartus, qui magnis argumentis addixit, χαλκολίβανον haudquaquam aes fuiſſe, ex Libano monte effoſſum. Videri poſſunt, quae de Chalcolibano prolixe diſputavit in mirando opere vir plane eximius, cui nihil viget par & ſecundum. Uti χαλκολίβανον nequaquam aes eſt ex Libano monte effoſſum, ita omnino incertum eſt an in ipſo Libano, vel Antilibano aeris & ferri fuerint fodinae. Nam uti ὁ πάνυ Bochartus aſſerit, de ære Libanitico nihil apud veteres, nihil apud recentiores legas. Quod utique veriſſimum eſt. Varia loca apud antiquos aeris proventu celebrantnr, at qui ex Libano referat aes effodi, homo nemo eſt. Quin nullas in Libano metalli venas fuiſſe id oſtendere videtur, quod ex Theodoreto affert, qui de iis, qui Heliopoli erant ad Libani montis radices, refert, quod Τοῖς Φεννησίοις καὶ Προκοννησίοις παρεδίδοντο μετάλλοις *ad Phaennesia & Proconnesia metalla damnabantur*. Sane non inepte inde concludi poteſt, nullas in Libano fuiſſe aeris fodinas, cum illi, qui ad montis Libani radices erant, ad Phaenneſia vel Proconneſia metalla damnati

Bochart. Hieroſ. p. 2. lib. 6. cap. 16.

Theodor. lib. 4. cap. 19.

haud quaquam essent, si aliquae fuissent in ipso Libano metalli venae, nisi quis respondeat eas illo tempore jam defecisse. Quod *Sareptam* addit Masius *nomen à Metalli officinis habere* pariter incertum est, & si vel maximè à metallis diceretur, inde confici tamen non posset haec eo in loco nasci, cum aliunde potuerint advehi & Sareptae conflari. Quod praeclarè etiam respondit maximus Bochartus: *Jam quod superest Sareptam à conflando nomen habere, non est ullius momenti. Neque enim necesse est ab aeris conflatura dictam Sareptam, cum aeque potuerit à conflando vitro sic appellari, quam artem in iis locis natam esse nemo nescit. Et aes Sareptae conflatum si quod fuit, tam potuit Temesaeum esse ex Cypro quam Libanense.*

Bochart. loc. cit.

VIII. Magnus nostri seculi Theologus Johannes Coccejus, postquam notasset *addici ipsi firmitudinem portarum & obicum, ut non possint ulla vi perrumpi & refringi*, quem sensum hujus loci explosi superius, alios addit *calceamentum interpretari & referre ad verba, quae in eodem libro leguntur: Calceus tuus vetustate non fuit corruptus.* At *posse videri calceamentum ferro suppactum significare superationem difficultatum, ut qui in spinis & scrupis & muricibus ambulat.* Scil. vir magnus hoc de calceamento ferro suppacto sumit, quem significare putat superationem difficultatum. Eadem fere habet in Lexico Hebraico: *Sensus*, inquit, *dabo tibi ambulare in securitate, ut pedibus tuis nulla noxa accidat, quasi ferro & aere calceatus esses.*

Cocc. in ult Mosis.

Deut. XXIX. 5.

Cocc. in Lex. Hebr ad vocem נעל

IX. Ab

IX. Ab hac viri magni expoſitione non poſſum etiam non diſſentire. Nihil de ea interpretum dico ſententia, qui referunt ad illud, quod in Deuteronomio legitur, de calceis qui vetuſtate non fuerunt conſumpti. Id enim prorſus huc non facit. Ad quod vir magnus de calceamento ferro ſuppacto interpretatur, merito dubito an admitti poſſit. Caligas ferreis atque aeneis clavis fuiſſe ſubpactas res certa eſt atque explorata. An vero hic uſus antiquiſſimis temporibus inter Hebraeos uſitatus fuerit incertum omnino eſt. Pariter, extra militiam, in uſu hominum calceamenta ferro ſuppacta fuiſſe credibile haud quaquam eſt. Niſi forſan ruſtici quidam, quales & hodie calceos ſuos clavis ferreis ſuffigunt, eo mumimine fuerint uſi. Roganti Nicobulo *diveſne eſſet iſtic Theotimus?* apud Plautum ſervus reſpondet,

— Etiam rogas?
Qui auro habeat ſoccis ſubpactum ſolum. *Plaut. Bachid. Act.2. Sc. 3. vers 98.*

Scilicet luxus veterum divitum etiam in eo fuit, ut clavis argenteis, vel aureis, ſoleas ſuppingerent, uti jam dudum monuit vir incomparabilis Iſaacus Caſaubonus. At, qui ferro, vel aere, haberet ſoccis ſubpactum ſolum, extra militiam, vix quiſquam fuit. Niſi ruſticus forſan, & ſordidiſſimus. Hoc vero neceſſe eſſet, ut, extra militiam, habuerint veteres ferro ſuppacta calceamenta, ſiquidem ad ea alluſiſſet Moſes, cui calceus ferro ſuppactus ſignificaret ſuperationem difficultatum, aut quod ambularent in ſecuritate. Ne dicam de calceamento ferro ſuppacto exponi non poſſe. Equidem ſcio multos interpretes haec verba *Caſaub. ad Theophraſt. pag. 165.*

ba

ba ברזל ונחשת מנעלך reddidiſſe *ferrum & aes ſub calceo tuo*, quomodo & Belgae accuratiſſimi habent, *yſer en koper ſal onder uwen ſchoen zijn.* Sed hoc genius Hebreae linguae non permittit. Etenim מ in מנעלך non eſt *ſub*, ſed ad ipſam vocem pertinet, unde optime LXX verterunt: Σίδηρος καὶ χαλκὸς τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ ἔσται, & Vulgatus: *Ferrum & aes calceamentum ejus*: De calceamento autem ferro ſuppacto intelligi non poteſt, ſed de calceo vel ferreo, vel aeneo, accipiendum omnino eſt.

X. Quondam ipſe in ea fui ſententia, de calceis ferro, vel aere, ſuppactis haec verba capienda. Etenim putabam hic ad eum morem à Moſe alludi, quo caligas aeneis, aut ferreis clavis ſuffixas, atque munitas, milites habebant. Eſt illud tritum, atque à variis animadverſum inprimis egregrie à viro doctiſſimo Julio Nigrono demonſtratum, caligas Romanorum militum clavis multis fuiſſe munitas. Unde & inſtitutum eſt & appellatum *clavarium*, quod donativum in clavos militarium caligarum fuit. Eos clavos ferreos fuiſſe Plinius docet, à quo verba tranſcripſit Iſidorus, qui diſputans de vario ferri genere: *Aliud*, inquit, *brevitate ſola placet, claviſque caligariis.* Sed & aeneos fuiſſe apud Nonium legimus, qui Lucilii verſum habet:

Nigr. diſſ. de caliga.

Plinius lib. 34. cap. 14. Iſid. orig. lib. 16. cap. 20.

Fulmentas clavis aeneis ſubcudere.

Uti pro *ſubducere* legendum cenſet Iſaacus Caſaubonus. Ex hoc more veterum interpretabar haec verba ברזל ונחשת מנעלך *ferrum & aes ſub calceo tuo*, ut deſcriptio foret bellicoſorum hominum, quaſi praedicet

Caſaub. ad Theophraſt. pag. 166.

dicet Mofes, Afcheris pofteros homines fore bello ftrenuos, qui more militum calceis uterentur, vel ferreis, vel aeneis, clavis munitos. Sed praeterquam, uti fuperius monui, quod quam maxime incertum fit, an is mos olim fuerit inter Hebraeos, & jam aevo Mofis cognitus, illud inprimis me movet, מ in מנעלך, non effe *fub*, fed ad vocem pertinere. Quare de calceis ferro fuppactis non poffe capi exiftimo, ac poft tot interpretes, homines fane doctiffimos, qui plurimum contulerunt ad Sacrorum voluminum intellectum, aliud quid mihi perquam probabile eft vifum.

XI. Obfervat vir fummus Samuel Bochartus *vocem* מנעל *quae pro calceo eft, hac forma nufquam occurrere. Quin alibi* נעל *effe calceum.* Hoc utique verum eft. Ubique נעל eft *calceus:* מנעל hoc uno tantum loco occurrit. Licet vero *calceus* ubique נעל dicatur, nufquam מנעל, tamen eam vocem in *calcei* fignificatione fumendam arbitror. Vel fexcenta adhuc funt loca apud Talmudicos, in quibus מנעל eft *calceus.* Interpretor vero hic κνημῖδας, five *ocreas*, quas in praeliis antiqui induebant. Solitos veteres, cum ad praelium irent, *ocreis*, quas κνημῖδας Graeci vocant, quaeque ex aere, vel ferro, conflatae erant, munire pedes, vel ex uno Homero conftat. Inter arma, quibus Heroas fuos inftruit, κνημῖδες ferè femper memorantur. Atque hoc armaturae genus apud Graecos veteres fuiffe frequentiffimum vel ex eo epitheto difcimus, quo Achaeos vocat χαλκοκνημῖδας Ἀχαιὲς. In Hefiodi Scuto cum aureo thorace inquit Hercules κνημῖδας ὀρειχάλκοιο φαεινῦ *ocreas ex orichalco fplendido.*

Bochart. Hierof. p. 2. lib. 6. c. 16.

Hef. Scut. vers 122.

Ὠ'ς εἰπὼν, κνημῖδας ὀρειχάλκοιο φαεινῦ
Ἡ'φαίςυ κλυτὰ δῶρα, περὶ κνήμῃσιν ἔθηκε.

Sic locutus, ocreas ex orichalco ſplendido Vulcani inclyta dona, tibiis induxit. Orientis quoque populos eaſdem geſtaſſe cum prodirent in bellum, ex Goliathi hiſtoria diſcimus. Inter arma enim, quibus inſtructus ante caſtra proceſſit, etiam recenſetur מצחת נחשת על רגלו h. e. uti vertunt L X X. κνημῖδες χαλκαῖ ἐπὶ τῶν σκελῶν αὐτοῦ, vel, *ocreae aereae in crucibus*, ut vulgatus habet. Vox hebraea à *fronte* dicta eſt. Scilicet fuerunt laminae aeneae, quibus & pedes & tibiae muniebantur. Tales ocreas, ſive κνημῖδας vocem מנעל ſignificare mihi omnino perſuadeo, atque haec verba, ברזל ונחשת מנעלך *ferrum & aes ocreae tuae*, praedictionem continere, fore ut Aſcheritae ſint homines bello ſtrenui. Sane elegantiſſima eſt haec alluſio, qua Moſes ex more veterum de Aſcheritis dixit, *ferrum & aes fore ocreas ipſorum*, h. e. homines futuros bellicoſos, qui aereas vel ferreas ocreas geſtarent, pari ratione qua Homerus Achaeis dedit epitheton χαλκοκνημίδων Α'χαιῶν. Quod quidem unicè hanc locutionem illuſtrat. Etenim uti Homerus, ut ſtrenuorum hominum elogium Achaeis daret, eos vocat χαλκοκνημῖδας Ἀχαιὺς, ita Moſes de Aſcheritis dicit, *ferrum & aes eſſe ocreas ipſorum.*

1. Sam. XVII. 6.

XII. Hunc ſenſum verba ſequentia mihi demonſtrare videntur, וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ. Sunt quidem quamplurimae de his ſententiae, omnium tamen optime L X X. Interpretes reddiderunt, ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου. *ut dies tui fortitudo tua*, quos tum alii, tum viri eruditiſſimi, qui in vernaculam linguam ſacra

cra volumina nuperius transtulerunt, sequuntur, qui hic habent, *ende uwe sterckte gelijk uwe dagen, & fortitudo tua ut dies tui.* Idem visum viro illustri Hugoni Grotio, qui *optimam esse interpretationem Graecam* pronuntiat. Consentit vir Hebraicè doctissimus Françiscus Vatablus: *Hebraismus*, inquit, *Quamdiu vixeris, eris fortis: vires tuae tam diu durabunt, quam diu vives.* Et sane pro *robore*, atque *fortitudine*, vocem דבאי Chaldaeus accepit, quam communiorem interpretationem esse R. David Kimchi testatur. Neque quidquam aptius & convenientius de Ascheritis dici potest, & cui magis respondit eventus, quam quod eo sensu, quem dedi, praedixit Moses. *Maximam mansisse perpetuo barbarorum copiam in Galilaea gentium, quae maxima fuit haereditatis Aseritarum pars*, vir excellentis ingenii & doctrinae Andraeas Masius notavit. Hoc quam maxime pro nostra interpretatione est. Etenim cum Aseritis certamen perpetuum esset futurum cum veteribus terrae incolis, à quibus continuis bellis vexarentur, inter caeteras benedictiones etiam praedicit Moses, eos bello strenuos futuros, neque vires eorum atterendas esse.

Grotius ad h. l.

Vatablus ad h. l.

Masius ad Ios. 19. 30. 31.

XIII. Hae ferreae atque aereae ocreae in memoriam mihi revocant elegantissimum Curtii locum, quem mendo liberavi, quod omnes interpretes fugit. Praedicat Macedonum aciem, quod non auro, non discolori veste, sed ferro, atque aere fulgeret. *Contra*, inquit, *si quis aciem Macedonum intueretur, dispar acies erat: equis virisque non auro, non discolori veste sed ferro atque aere fulgentibus* Securè praeterierunt hunc locum Curtii commentatores, cum ta-

Curtius lib. III. cap. 3.

men mendum lateat in voce *acies*, quod ex ingrata atque taediosa repetione deprehendi potest non difficulter. Pro *acies* legendum *facies*: *Contra si quis aciem Macedonum intueretur, dispar facies erat.* De exercitu vocem *facies* eleganter usurpant Latini Scriptores. Tacitus: *Et militum phalerae torquesque splendebant: decora facies & non Vitellio principe dignus exercitus.* Ipse Curtius: *Haec dextri cornu facies erat.* Verbum *intueri*, quod praecedit, & ea quae sequuntur: *Equis virisque non auro non discolori veste, sed ferro atque aere fulgentibus*, non tantum firmant conjecturam nostram, verum etiam judicium viri immortalis memoriae NICOLAI HEINSII, quem & Parentis, viri maximi, & sua merita supra laudem omnem dudum extulerunt, & non ita pridem nobis ereptum, nunquam satis deplorare poterunt, quibus rei-literariae salus est cordi. Nam cum ante octennium, licet admodum adolescens, etiam hanc conjecturam ad virum summum misissem, pro singulari sua humanitate, ad me datis literis respondit. *In Curtio ante hoc biennium idem mendum observavi peregrinatione Germanica, uti ex schedis meis liquebit tibi aliquando. Miror profecto tantillum mendum tot interpretum diligentiam tanto tempore frustrari potuisse.* Quod ipsum observatum viro illustri, cujus solertiam & acre judicium in deprehendendis fucatis & supposititiis, & singularem sagacitatem in cognoscendis & eruendis genuinis priscorum Scriptorum lectionibus, nemo, nisi barbarus, ignorare potest, cum tot exstent divina ingenii ipsius monumenta, perennitati seculorum consecrata, quibus auctoribus melioribus, Poëtis praesertim castigandis ac suo decori restituendis, tantum lucis attulit, ut uni

Tac. An. lib. 11. cap. 89.

Curt. lib. IV. cap. 13

HEIN-

HEINSIO debeatur, quod Ovidium, Claudianum, Valerium Flaccum, & complures alios innumeris mendis, quae injuria temporum contraxerant, habeamus perpurgatos, uti summopere fui laetatus, ita non potui non cum laude referre, ut vel ex eo constet, me memoriam viri incomparabilis, quem vivum colui, sanctam servare.

CAPUT QUINTUM.

I. *Pauli monitum, quo Christianos calceari vult* ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. *Eph.* VI: 15. *propositum.* II. *Inter arma, quibus instructum hominem Christianum vult Apostolus, optime calceorum mentionem fieri, ut muniti sint pedes ostenditur, & locus* 1. *Reg.* II: 5. *illustratur.* III. *Communis opinio* Ἑτοιμασίαν praeparationem, promptitudinem, notare, & *Vatabli, Grotii, Cocceji, Zegeri, Belgarum diversae interpretationes.* IV. *Ab omnibus dissensum.* V. *Nostra opinio* Ἑτοιμασίαν *neque* praeparationem, *vel* promptitudinem, *hic significare, sed, ad exemplum Graecorum interpretum,* basin, fundamentum. VI. *Pauli mens genuina.* VII. *Stephani Gausseni, Alexandri Mori, Pauli Colomesii, & Petri Launaji ex parte consensus.* VIII. *Cur Euangelium vocetur* εὐαγγέλιον τῆς εἰρήνης, *Euangelium pacis!*

I.

PAulus, ut Christianos, quibus plurima imminebant pericula, non tantum à gentibus, quae nondum Christo dederant nomen, sed praecipuè à tentationibus Diaboli, cum illis non esset ἡ πάλη πρὸς αἷμα

καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσ-
Ephes. VI. 12. μοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου; πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, *lucta adversus sanguinem & carnem, sed adversus imperia, adversus mundi potentes tenebrarum seculi hujus, adversus Spiritualia nequitiae in Coelestibus*, ad constantiam adhortaretur, ut non succumberent & malis vincerentur, voluit eos iis omnibus instructos, quibus & tutos se praestare; & vim illatam possent repellere Διὰ τοῦτο, inquit, ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. *Propterea assumite universam armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & omnibus peractis stare.* Dein eleganti translatione à militiâ veterum, homines Christiani dona sub armorum, quae in usu erant illis temporibus, emblemate describit. Arma varia dum recenset, etiam meminit calceorum, quibus muniri vult pedes. Καὶ ὑποδησάμενοι, inquit, τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς
vers 15. εἰρήνης.

II. Inter arma, quibus instructum hominem Christianum vult Apostolus, optime calceorum mentionem facit, ut muniti sint pedes. Negant quidem ICti calceamenta armorum nomine contineri, uti no-
Erasm. ad h. l. tavit magnus noster Desiderius Erasmus. Attamen veteres pedes calceis munivisse, multa ostendunt.
Plaut. Trin. Act. 3. sc. 2. Apud Plautum, cum Stasimus pugnandi ornamenta pararet, statim de calceis est sollicitus.

— Quid ego nunc agam?
Nisi ut sarcinam constringam, & clypeum ad dorsum accommodem:
Fulmentas jubeam suppingi soccis: non sisti potest.
Video caculam militarem me futurum haud longius.

Mi-

Milites caligati sunt, optime notavit vir illustris Hugo Grotius. Nihil enim notius est quam olim milites caligas habuisse, quas ςρατιωτικὸν ὑπόδημα Dio appellat: quod ipsum praeter magnum Erasmnm, Josephum Castalionem. Laevinum Torrentium, Claudium Salmasium, Benedictum Balduinum, Albertum, Rubenium, & complures alios viros eruditissimos, peculiari dissertatione multis & magnis rationibus addixit Julius Nigronus. Ut non possim non vehementer mirari, virum clarissimum Johannem Michaelem Dilherrum se huic sententiae opposuisse, & caligam Wolfgangi Lazii verbis explicasse, qui sic habet: *Caligae paulo supra genua extentae, braccis adligabantur, gregariorum quondam militum praecipuum genus vestimenti, quod hodie etiam aliqua ex parte manet: vulgo* een strumpff: praesertim cum nullum idoneum adferat argumentum, quo ea opinio, jam dudum explosa, & vel in ipso Lazio à Nigrono damnata, stabiliatur, eamque vel inspecta caligarum forma confundat, qui ex columna Trajani & arcu Constantini, & nummis Hadriani inferius exhibetur. Sane caligam fuisse militum calceamentum, quo semper utebantur, vel hinc intelligi potest, quod Latinae linguae auctores optimi *caligam* pro *militia*, seu *militari professione*, usurpent, ac *militiam caligatam*, & *milites caligatos* passim dicant, quod, praeter Laevinum Torrentium, prolixe docuit Julius Nigronus. Apud Hebraeos etiam milites calceamenta gestasse videre est ex loco insigni, qui in Regum libris legitur. Inter alia monita, quae Rex David, jam moriturus, filio suo Salomoni dedit, etiam illud recensetur. אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וישם

Grot. ad h. l.
Eras. ad Marc. 6. 9. Castal. Dec. 2. Observ. cap. 4. Torrent. ad Suet. Aug. cap. 25. Salm. ad Treb. Pol. Galienum cap. 16. Bald. de Calc. Ant. cap. 13. Rub. de Re Vest. lib. 2. cap. 1. Dilher. Disp. Tom. 2. Disp. 3. §6. Lazius lib. 8. de Rep. Rom. cap. 13. Torrent. loc. cit. Nigr. de Caliga cap. 3.

וישם דמי מלחמה כשלם ויתן דמי מלחמה בחורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו: *Tu quoque nosti quid fecerit mihi Joab filius Serujae, & quid fecerit duobus imperatoribus Israelis, Abner filio Ner, & Amasae filio Jether, quos occidit: & effudit sanguinem belli in pace: & cruorem belli posuit in batheo suo, qui erat circa lumbos ejus, & in calceamentis, quae erant in pedibus ejus.* Ubi, pro eo quod Latini dicerent, *foedavit sanguine manus*, vel ut apud Ovidium est,

1 Reg. II. 5.

Ovid. lib. VI. Metam.

— calido tellurem sanguine foedat,

David Salomoni dicit, Joabum, non modo balteum suum, sed & calceamenta, quae in pedibus erant, innocentum sanguine foedasse.

III. Quamvis autem Paulus, inter arma, quibus instructum esse vult Hominem Christianum, calceorum mentionem faciat perbene, cum constet in militia veterum pedes caligis munitos, non tamen adeo exploratum est, quid sibi velit, cum Christianos calceari jubet ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. Vocem ἑτοιμασίαν, cum ab ἑτοιμάζω, *praeparo*, sit dicta, *praeparationem*, *promptitudinem*, hic significare communiter existimant interpretes, quae quidem ejus est vulgaris apud Graecos notio. Ita *praeparationem* vertunt Vulgatus Interpres, interlinearis versio, Theodorus Beza, & Johannes Piscator, cum quibus facit magnus noster Desiderius Erasmus, qui habet *ut parati sitis:* sed *promptitudinem*, Erasmus Schmidius, & Johannes Coccejus, cum quibus consentiunt nostri Belgae, qui reddunt *bereytwilligheyt*, & vernaculi interpretes

tes nonnulli. Sensum vero non eundem assignant homines eruditi. *Praeparationem, promptitudinemque* ad annunciandum τὸ τῆς εἰρήνης εὐαγγέλιον, intelligunt multi. Ita Franciscus Vatablus. *Ut parati sitis ad Euangelium pacis annunciandum.* Vir illustrissimus Hugo Grotius. *Pedes significant quotidianas actiones, ut diximus ad Joh. 13. 10. Eae non sordescent, si semper insistant cogitationibus exsequendi & propagandi Euangelii.* Magnus Cocceius. Ἑτοιμασία εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης *est* promptitudo annuntiandi pacem. *Apud Apostolum multis in locis* εὐαγγέλιον *est* εὐαγγελισμός. *Eam prompitudinem comparat cum calceis vel ocreis: nempe ut quasi plana sit via ad eundum per totum mundum, quemadmodum ei qui ocreatus vel calceatus est, omnis via mollis & facilis est.* Etiam Tacitus Nicolaus Zegerus: *Calceati, inquit, per praeparationem Euangelii pacis, ut parati sitis & ipsi per Euangelii iter incedere, & alios ad idem docendo praeparare.* Sed alii *praeparationem, promptitudinemque* ad confitendum fidem εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης his significari existimant. In his novissimi nostri Belgae interpretes, quorum haec est nota. *D. met altijt bereyt te zijn om het geloove te belijden, en rekenschap te geven van de hope die in u is, Rom.* 10. 10. 1 *Petr.* 3. 15. *want de schaamachtige of vreesachtige in dit stuk pleecht de Satan lichtelijk tot sware sonden te brengen.* Hoc est, *ut semper sitis parati ad confessionem fidei, & rationem reddendam spei, quae in vobis est, Rom.* 10. 10. 1 *Petr.* 3. 15. *Nam verecundos aut timentes hac in re solet Satanas facile in magna peccata inducere.*

Vatabl. ad h. l.

Grot. ad h. l.

Coccej. h. l.

Zeger. ad h. l.

Belgae ad h. l.

IV. Ego vocem ἑτοιμασίαν, quamvis *promptitudinem,*

nem, vel *praeparationem*, apud Graecos vulgo significat, ea notione hic minime accipiendam, & errare omnes, mox laudatos, in assignando hujus dicti sensu, existimo. Si enim ἑτοιμασία *praeparationem*, sive *promtitudinem*, notaret hoc in loco, non video quare voluerit hominem Christianum ea calceari Apostolus. Calceamenta apud veteres pedum quasi vincula & impedimenta sunt habita, quae non tantum nihil conferre ad promptitudinem, sed quam maxime obesse, existimarunt. Ita Musonius Philosophus, cujus verba haec sunt apud Stobaeum. Καὶ τόγε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδητεῖν τῷ δυναμένῳ κρεῖττον. Κινδυνεύει γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τοῦ δεδέσθαι ἐγγὺς εἶναι, ἡ δὲ ἀνυποδησία πολλήν ἀλυπίαν τινὰ καὶ εὐκολίαν τοῖς ποσὶ παρέχει. ὅταν ἠσκημένοι ὦσι: *Nudis pedibus incedere ei qui potest melius est quam calceari. Videtur enim calceari propemodum esse quod vinciri. Sine calceis autem valde expediti & agiles sunt pedes, praesertim si adsit usus.* Quod ipsum confirmat Musonius tabellariorum & cursorum exemplo, qui excalceati sua munia obierunt, ut magis expediti essent atque agiles, quomodo & ex Athletis cursores non eandem celeritatem servare asserit, si currere ipsos oporteat in calceis.

Clem. Alex. Paedag. lib. II. cap. XI.

Cum Musonio idem sentit Clemens Alexandrinus, inter Patres vir doctissimus. Ἀνδρὶ δὲ, inquit, μάλα ἁρμόδιον ἀνυποδησία, πλὴν εἰ μὴ στρατεύοιτο. Καὶ γὰρ πως ἐγγὺς τὸ ὑποδεδέσθαι τοῦ δεδέσθαι. ἀσκητικώτατον γάρ τι, γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖν ποσὶν, καὶ πρὸς ὑγείαν, καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μὴ ἀνάγκη τις διακωλύοι. *Viro quidem quam maxime convenit sine calceis esse, praeterquam si militet.* ὑποδεδέσθαι Calceari *enim propemodum idem est quod* δεδέσθαι, vinciri. *Optimum exercitationis genus est nudis uti pedibus, & ad sanitatem, & ad expeditam facilitatem, ubi non prohibeat necessitas.* Hinc etiam Lycurgus Lacedaemoniorum pueris pro calceorum

rum usu pedum nuditatem praescripsit, ut expeditius acclivia conscenderent, & per declivia graderentur. Dicunt quidem homines eruditissimi ἑτοιμασίᾳ calceari hominem Christianum voluisse Apostolum, ad Euangelium pacis annunciandum, vel propagandum, vel confitendum, & reddendam suae fidei rationem, sed id omnino praeter Pauli mentem sibi fingere videntur. Describit Apostolus πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, *universam armaturam Dei* qua Christianos vult indui, πρὸς τὸ δύνασθαι
στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου *ut possint stare adver-* vers 11.
sus artes diaboli, vel ut possint ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ
πονηρᾷ. καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, *resistere in die malo*, vers 13.
& omnibus peractis stare. In illa πανοπλίᾳ *armatura universa*, etiam monet, ut sint ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. Utique necesse est ut intelligamus voluisse Apostolum ἑτοιμασίαν εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης illi usui inservire, ut possint στῆναι. Eadem ratione qua olim calceos milites sumpserunt, ut firmius possent consistere, & caligae militum Romanorum clavis ferreis munitae, AEtolique dextro pede in bellis calceati fuerunt, sinistro nudi, ac propterea dicti μονοκρήπιδες: quod & ad Hernicos Italiae populos transtulit Virgilius:

Virgil. AEneid. lib. VII. pag. 689.

— Vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.

Utrisque scilicet pedibus nudi fuissent AEtoli atque Hernici nisi dextrum pedem, quem in congrediendo ante sinistrum promovebant, perone muniendum censuissent, ut firmius consisterent, & hostibus suis possent resistere. Quid hoc commune habet cum eo quod dicunt viri eruditissimi, voluisse Apostolum, ut

Christiani calcearentur ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, nempe ad propagandum Euangelium, vel reddendam suae fidei rationem? Utique Apostolus ἑτοιμασίᾳ calceari vult Christianos, non ad praedicandum Euangelium, aut confitendum, sed ut possint στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου *stare adversus artes Diaboli.* Perinde ac milites olim caligati non fuerunt, ut essent expeditiores, sed ut eo firmius possent consistere. Id enim si esset, magis ad fugam, quam ad praelium, fuissent instructi. Quare ἑτοιμασία εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης omnino quid aliud est, aliumque in finem imperata, ac viri doctissimi monuerunt. Eleganter notatum est à viro eximio & optimo Theodoro Beza. *Praeparatione*, ἐν ἑτοιμασίᾳ. *Vulgata*, In praeparationem Euangelii pacis. *Erasmus*, Ut parati sitis ad Euangelium pacis. *Neuter (opinor) sensum Apostoli est assecutus. Non enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (ut ita loquar) nobis praebet. Itaque sicut* κνημῖδας *milites Graeci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineundum praelium, & vitae istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus ut Euangelii pacis cognitione simus praeparati.* Optime animadvertit magnus interpres, non velle Paulum ut Christiani sint calceati *in praeparationem Euangelii pacis*, vel ut *essent parati ad Euangelium pacis*, quod utique dicere debuisset, si vera foret virorum doctissimorum explicatio, sed ipsa ἑτοιμασία ad ineundum praelium & firmius consistendum. Quare ἑτοιμασία neutiquam hic est *praeparatio*, sive *promptitudo*, & eum in finem ab Apostolo imperata, ut volunt homines eruditissimi, sed longe aliud notat ac diversum. Quod quia res meretur, demonstrandum prolixius est.

Beza ad. h.l.

V. Mul-

V. Multa vocabula, origine Graeca, vim ac significationem quandam recepisse, quae in vulgari lingua Graeca non observatur, & ut novam significationem reciperent occasionem dedisse vocabula Hebraica, inter eruditos constat. Nimirum vocabulis Graecis novas significationes tribuerunt interpretes graeci, vel quod ad originem alluderent alicujus Hebraeae vocis, quam vocabulo Graeco reddere vellent: vel quod Hebraeae voces duplicem aut multiplicem haberent significatum, hisque Graecae voces illorum uni responderent, unde Graeco vocabulo notionem, quam habebat vox Hebraea indiderunt eandem. Factum hinc esse, ut apud sacros Novi Foederis scriptores multa vocabula occurrant longe alia significatione, quam quae obtinet in vulgari Graecorum lingua, cum ex usu istius aevi Graeca vocabula nova illa significatione usurparent, quam acceperant ad imitationem vocum Hebraicarum, certissimum pariter est. Multa istiusmodi vir pereruditus, & diligentissimus, Johannes Vorstius collegit. Adjicienda iis vox ἑτοιμασία est, quae occasione vocis Hebraicae, cui primaria sua significatione respondebat, novam est induere jussa, quam non obtinet in Graecorum lingua. כון apud Hebraeos est *parare praeparare*, & huic verbo apud Graecos τὸ ἑτοιμάζειν respondet. Sed idem verbum etiam significat *firmare*, *stabilire*. Factum hinc est ut Graeci interpretes verbo ἑτοιμάζειν novum *firmandi*, *stabiliendique* tribuerint significatum. Apud Samuelem, ubi in Hebreo est: כי עתה הכין יהוה את ממלכתך *Nam alioqui stabilivisset regnum tuum Jehova*, Graeci interpretes habent: ὡς νῦν ἡτοίμασε κύριος τὴν βασιλείαν σου. Pariter Hebraea verba: והכינתי את ממלכתו Graeci in-

Vorst. Phil. 5. p. 1. cap. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

2. Sam. VI. 12. interpretes reddunt: καὶ ἑτοιμάζω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Quomodo & illud in Psalmis: מכין הרים בכחו *firmans*
Ps. LXV. 7. *montes viribus suis*, vertunt, ἑτοιμάζων ὄρη ἐν τῇ ἰσχύϊ σου, itemque illud: יהוה בשמים הכין כסאו *Jehova in*
Ps. CIII. 19. *coelis stabilivit thronum suum, reddunt*, Κύριος ἐν τῷ οὐρανῷ ἡτοίμασε τὸν θρόνον αὐτοῦ. A verbo כון est vox מכון, *basin*, *fundamentum*, notat. Ad eam exprimendam etiam usi sunt Graeci interpretes voce ἑτοιμασία. Nimirum cum in sensu *firmandi*, atque *stabiliendi*, verbum ἑτοιμάζειν usurpassent, quod cum Hebraeo verbo הכין in significatione *parandi*, *praeparandi*, convenit, etiam vocem ἑτοιμασίαν adhibuerunt, ut verterent vocabulum מכון, quod *basin*, atque *fundamentum* significat. Cujus notionis non unum exemplum
Ezr. II. 68. est. In Ezrae libro quorundam fit mentio, qui sponte sua Hierosolymam venerunt, ut Dei domum, sive templum, *constituerent* על מכונו *super basi sua*. At Graeci interpretes hic habent: τοῦ στῆσαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἑτοιμασίαν αὐτοῦ. Non multo post legitur de altari:
Ezr. III. 3. ויכינו המזבח על מכנותו *& statuerunt altare super basi sua*. Sed hoc iidem reddiderunt: Καὶ ἡτοίμασαν τὸ θυσιαστήριον ἐπὶ τὴν ἑτοιμασίαν αὐτοῦ. Pariter quod in Psalmis
Ps. LXXXIX. 15. est צדק ומשפט מכון כסאך *justitia & judicium basis solii tui, verterunt:* Δικαιοσύνη καὶ κρίμα ἑτοιμασία τοῦ θρόνου
Zach. V. 11. σου. Et hunc Zachariae locum. ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער והוכן והניחה שם על מכנתה: *Et dixit mihi ut aedificent ei domum in terra Sinear, & statuant & stabiliant in basi sua.* Reddunt: Καὶ εἶπε πρός με. Οἰκοδομῆσαι αὐτῇ οἰκίαν ἐν γῇ Βαβυλῶνος, καὶ ἑτοιμάσαι, καὶ θήσουσιν αὐτὸ ἐκεῖ ἐπὶ τὴν ἑτοιμασίαν αὐτῆς. Hac significatione, quae trita est apud Graecos interpretes, puto Paulum voce ἑτοιμασίᾳ usum, non vero ea, quam habet in vulgari Graecorum lingua. Ἑτοιμασία ex iis vocabulis est, quae apud sa-

ſacros Novi Foederis ſcriptores ſemel tantum exſtant, ut ex aliis locis ejus ſignificatio non poſſit indagari. Sed apud Graecos interpretes eſt in uſu frequentiori. Horum exemplo igitur eam ſumpſit Apoſtolus, ut *baſin* atque *fundamentum* ſignificet. Quare illius verba ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, vertenda ſunt, *calceati pedes fundamento*, ſive *baſi*, *Euangelii pacis*. Quod Belgae mei dicerent: *De voeten geſchoeyt hebbende met den vaſten gront van het Euangelium des vredes.*

VI. Hoc ſignificatu ſi vocabulum ἑτοιμασία accipitur, perquam apte, & concinne dictum à Paulo eſt. ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, *calceati pedes fundamento*, ſive *baſi*, *Euangelii pacis*. Deſcribit πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ. *univerſam armaturam Dei*, qua inſtructi poſſent ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι *reſiſtere in die malo*, *& omnibus peractis ſtare*. Vult ut ſint περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ἐν ἀληθείᾳ ut videlicet quod zona fuit in militia veterum, ipſis eſſet veritas, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, ut, quod thorax fuit, ipſis eſſet juſtitia, quam inducerent ut loricam. Sequi debebat καὶ ὑποδησάμενοι κνημῖδας τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. *Et calceati ocreis Euangelii pacis.* Et ita Chryſoſtomus κνημῖδας id eſt, *ocreas*, dicit. Sed eleganter ſubjicit, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, *& calceati pedes fundamento Euangelii pacis*, ut, quod caligae fuerunt, ipſis *fundamentum*, in quo tuto poſſint conſiſtere, *Euangelium pacis* eſſet. Ἑτοιμασία εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης *fundamentum Euangelii pacis*, eſt firma atque ſolida cognitio Euangelii. Hoc vidit vir optimus & doctiſſimus Theodorus Beza. *Itaque*, inquit, *ſicut* Beza ad
κνημῖδας *milites Graeci*, *caligas Latini milites gere-* h. l.
bant,

bant, ad ineundum praelium, & vitae istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus Euangelii pacis cognitione simus praeparati. Recte *Euangelii pacis cognitione* dixit vir eximius: Id enim omnino est ἑτοιμασία εὐαγγελίου, *fundamentum Euangelii*, quo eos calceari voluit Apostolus, firma nempe atque solida cognitio Euangelii, cui tuto insistere atque niti potest homo Christianus. Illud sane quam maxime requiritur ut homo Christianus solida cognitione Euangelii sit instructus, cui tuto insistat, ne vacillet. Necesse enim est munitum atque confirmatum esse cognitione doctrinae, & habere fundamentum. Hoc enim qui caret, omni quasi vento impelli potest, neque ἀντιστῆναι *resistere* valet ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ *in die malo*, aut ἅπαντα κατεργασάμενος στῆναι. *Omnibus peractis stare.* Qui vero habet est τεθεμελιωμένος καὶ ἑδραῖος καὶ μὴ μετακινούμενος ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου, *fundatus & firmus, & non dimotus à spe Euangelii*, quod Colossenses monet.

Coloss. 1. 23.

VII. Cum iis, quae disserui sat copiose, de significatu novo, quo Paulus ad exemplum graecorum interpretum, usus voce ἑτοιμασίας est, consentire video viros elegantissimos Stephanum Gaussenum, Alexandrum Morum, & Paulum Colomesium. His enim etiam in mentem venit ἑτοιμασίας non *praeparationem, promptitudinemque*, sed *basin* hic notare, & *fundamentum.* Ita Stephanus Gaussenus, ubi Concordantias Conradi Kircheri laudat. *Legimus*, inquit, *apud Paulum capite ult. Epist. ad Eph. versu 15. haec verba* Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης: *eum locum ita vertit vetus interpres*; & calceati pedes in praeparationem Euangelii pacis *Erasmus*, & parati sitis ad Euangelium pacis: *Beza*, calcea-

Gaussenus in Dissert. de Studii Theologici ratione.

ceatis pedibus praeparatione Euangelii pacis. *Malè omnes, quod quid esset apud Hellenistas* ἑτοιμασία *non satis attenderent: tu Concordantias vide, & vocum Graecum indicem consule, qui fine tomi secundi habetur; inde discere poteris* Lxx. *interpretes pluribus locis* ἑτοιμασίαν *vertisse, ubi in Hebreo erat* machon; *Hebraeis autem* machon *est basis, sedes firma, fundamentum. Sentitis jam nos ope concordantiarum loci explicationem invenisse? Vertite igitur*; calceatis pedibus Euangelio quod est fundamentum, basis, *in qua scilicet pedes tutò consistant: cur autem* 70. *interpretes* machon *per* ἑτοιμασίαν *reddiderint, facile intelligent, qui modo* Lxx. *Interpretum consuetudinem non ignorabunt:* chon *enim, in pihel* chonen, *praeter alia multa, significat*, praeparare. *Is autem Graecis Interpretibus constantissimus mos est, ut cum vox Ebraea plura & diversa significat, in illius locum vocem Graecam substituant, quam, etiam praeter Graeci sermonis usum, ad omnes illius vocis significatus indifferenter extendant.* Alexander Morus autem: *In via pacis pro calceis Euangelium pacis. Cujus pacis? cum Deo: nam in hoc bello cum tali hoste qualem supra descripsit vers* 12. *nulla unquam pax. At cur* pedes praeparari *dicuntur magis quam caput aut pectus? Pedes sunt quaedam quasi columnae corporis, calcei basis & fundamentum, hoc est* ἑτοιμασία. *Nam Hebraeis* כון praeparare *juxta &* fundare *significat. Ita Prov.* 8: 27. Quando praeparabat Coelos: *statim subjicitur* ἐξηγητικῶς, *ut in libris Propheticis, ac potissimum Poëticis fieri solet*, quando aethera firmabat sursum, *& Psal.* 24: 2. *de terra*, Super maria fundavit eam, & super flumina praeparavit eam; *ubi pariter posterius hemistichium interpretatur prius. Hinc*

Morus in Not. ad quaedam loca Novi Foederis pag. 384. 385.

 lux

lux forte aliqua Matth. 25: 34. regnum praeparatum, *id est*, fundatum, *ante jacta mundi fundamenta. Quod rectè conveniet in decretum Dei: nam Hebraei* יסד fundare *dicunt de consilio.* Et Paulus Colomesius: *Ephes.* 6: 15. Ajant les pies chausser de la praeparation de l'Euangile de paix. *Cet endivit à estè mal tournè par nos interpretes, pour avoir ignorè le stile des Septante, qui emplojent le mot* ἑτοιμασία *non seulement pour* preparation, *mais aussi* base *ou* fondement. *Vojez le Ps.* 65. *v.* 6. *& le* 89. *v.* 14. *C'est an ce dernier sens que l' Apostre s'en sert ici.* Consentit etiam non ignobilis scriptor Petrus de Launay. Ita tamen ut mentem Apostoli assecutus non omnino sit. Verba ejus haec sunt: *Le mot Grec.* ἑτοιμασία, *que nostre version à tournè* preparation, *est peu ou point usitè per les auteurs profanes Grecs, mais assez familier aux septante interpretes de la Bible, des quels l' Apostre l'a pris, & qui l'ont tousjours mis pour signifier le ferme etablissement d'une chose, en s'estat ou elle doit estre, & pour l'exposition du mot Hebrieu* מכון macon, *comme aussi ils mettent fort souvant* ἕτοιμος, *pour ferme & stable, comme* 1. *Rois* 2. 46. *&* 8. 13. 39. 2. *Chron.* 6. 2. *Pse.* 93. 3. *& ailleurs. Il semble donc que l'Apostre vueille ici signifier per ce mot, une connoissance solide de l'Euangile, une ferme persuasion de sa veritè, & une resolution constante de le suivre, dont l' Apostre enjoint au soldat Chrestien, de munir ses pieds, pour passer courageusement autravers de toutes les epines & difficultez, qu'il pourra renconter chemin de sa vocation, faisant en cela allusion aux soldats, qui allans à la guerre usoient de certaines chaussures qui leur etoient particulieres, & dont ils se munissoient les pieds & les jambes.* Nam, quod exi-

Colomes. Observ. Sacr. pag. 151.

Pierre de Launay exposit. sur l'Ep. aux Ephes. chap. VI. *p.* 15.

existimat Paulum Christiano militi praecipere, ut pedes suos muniat ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, *ad animosius eundum per omnes spinas difficultatesque, quae occurrere ipsi possunt in via suae vocationis*, id longe aliter se habet. Uti enim animadversum superius est, non id vult Apostolus Christianum hominem debere
se calceare ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ad iter facien- vers 11.
dum expeditius commodiusque, sed ut possit στῆναι vere. 13.
πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου *stare adversus artes diabo-*
li, &, ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενος στῆναι. vers 14
resistere in die malo, & omnibus peractis stare. Qua- 15.
re monitum suum etiam hic proponit. Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης. Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. *State igitur succincti lumbos vestros veritate, & induti thorace justitiae. Et calceati pedes fundamento Euangelii pacis* Quod plane Launaji sententiam evertit.

VIII. Quam parum intellectum à tot interpretibus fuit, quid ἑτοιμασία τοῦ εὐαγγελίου sit, & quare Christianum hominem ea calceari voluerit Apostolus, tam clarum est perspicuumque, Euangelium vocetur εὐαγγέλιον τῆς εἰρήνης, *Euangelium pacis.* Scilicet ita dicitur quoniam pacem annuntiat, non inter Israelem tantum atque gentes, sed imprimis inter hominem & Deum. Inimicitiam enim, quae olim fuit, cum Deus
Israëlem sibi elegerat, tanquam peculium, abalienave- Ephes. 11.
rat autem à se reliquas gentes, docet Christi sanguine 12. 13. 14
sublatam, juxta illustrem hunc apud Paulum locum: 15. 16. 17.
Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτὲ τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου. Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ. ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ

οἵ ποτε ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸς γὰρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας. Ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς. *Propterea estote memores, quod vos quondam gentes in carne, qui dicebamini Praeputium ab ea quae vocatur Circumcisio in carne manu facta: quod eratis illo tempore absque Christo, abalienati à politia Israëlis, & hospites quod ad pacta promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo. Nunc vero in Christo Jesu, vos qui quondam aberatis longè, propinqui facti estis per sanguinem Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utrumque unum, & intergerinum parietem sepimenti solvens, inimicitiam in carne sua, legem praeceptorum in ritibus irritam fecit, ut duos illos crearet in se ipso in unum novum hominem, faciens pacem, & reconciliaret in uno corpore Deo, per crucem, interimens inimicitiam in ipsa. Et veniens euangelizavit pacem vobis, qui longè & qui prope.* Pariter praedicat, quomodo Deus sit ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν. *In Christo mundum reconcilians sibi, non imputans illis delicta ipsorum.* Adeò ut δικαιωθέντες ἐκ πίστεως εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Justificati fide pacem habeamus apud Deum per Dominum nostrum Jesum Christum.* De qua pace, nato Servatore, Spiritus coelestes dicunt: Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Quem locum olim hic ideo adduxi, ut aliqua luce perfunderem. Nunc autem quae tunc commentatus fui praetermitto, quoniam in libro de Natali Jesu Christi priore, de eo plenius egi accuratiusque.

2 Cor. v. 19. — *Rom. v. 1.* — *Luc. II. 14.* — *Cap. IV. § XVIII. & seq.*

CAPUT SEXTUM.

I. *Varia olim, & multiplex calceorum forma.* II. *Apud Hebraeos qualis fuerit incertum.* III. *Soleae antiquissimum calceamenti genus.* IV. *Hebraei olim soleis muniverunt pedes, voxque Hebraea* נעל soleam *significat.* V. *Ita reddunt veteres interpretes Chaldaei, Graeci, Latini.* VI. *Mos Hebraeorum pedes hospitum lavandi inde natus quod soleis uterentur.* VII. *Calceos cavos usitatos fuisse frustra concluditur ex calceis Gibeonitarum.* VIII. *ex eo quoque quòd apud Hebraeos in usu fuerint calcei rubri, sive coccinei.* IX. *Calceos cavos apud Hebraeos usitatos ex eo quod* ὑποδήματα *tanquam à* σανδαλίοις *distincta in Euangelica Historia memorantur, colligunt Salmasius, Balduinus, Lichtfotus.* X. *Nullo discrimine* ὑποδήματα, *&* σανδάλια, *usurpari ostenditur, ac quaenam genuina sit Matthaeum cum Marco conciliandi ratio.*

I.

SIcuti hac nostra tempestate calceorum varia & multiplex est forma, pro civitatum atque regionum discrimine, pro diverso hominum sexu & dignitate, pro vario usu, ita olim etiam fuit. Ne de barbaris nationibus, aut Graecis politioribus, hic dicam, vel apud Romanos quam diversa fuit calceorum forma? Praeter duo praecipua genera *calceum* & *soleam*, quorum ille totum pedem, haec plantam tantum tegebat, in usu fuerunt *caligae*, *gallicae*, *crepidae*, *cothurni*, *socci*, *perones*, de quibus accuratè, qui in antiquitatibus ipsorum illustrandis elaborarunt, Adrianus

 Tur-

Turneb. Adv. l. 28. c. 21. & lib. 29. c. 8. Victor. Var. Lect. l. 14. c. 15. Raev. Var l. 1. c. 8. Lipf. Elect l. 1. c. 13. Bald. de Calc. Ant. c. 7. & seq Nigron. in Differt. de Calig. Rub. de Re vest. lib. 2. c. 1. & seq. Fer. Anal. c. 31. & seq.

Turnebus, Petrus Victorius, Jacobus Raevardus, Justus Lipsius, Benedictus Balduinus, Julius Nigronus, Albertus Rubenius, Octavius Ferrarius, & complures alii egerunt.

II. Apud Hebraeos qualis calceorum forma fuerit non adeo certum est. In sacris monumentis enim de calceorum forma occurrit omnino nihil. Etiam unicam vocem tantum habent Hebraei, qua calceum vocant. Ea נעל est. Sed quale designet calceamenti genus non adeo constat, cum variè reddant veteres interpretes. Apud Jonathanem in Legem, & in Targum Hierosolymitano, respondet סנדל, vel סנדלא, σανδάλιον, *sandalium*. LXX. Interpretes modo ὑπόδημα, modo σανδάλιον, vertunt. Vulgatus autem modo *calceamentum*, modo *caligas*. In hac incertitudine tamen non inanibus conjecturis adstrui posse existimo, *calceos* Hebraeorum *soleas* fuisse, quibus plantarum calces tantum infimae teguntur, cum caetera prope nuda & teretibus habenis juncta sint, uti *soleas* Aulus Gellius describit.

A. Gel. lib. XIII. cap. 20.

III. Ut simplicissimum, & ab omni ambitu quam maximè remotum, ita antiquissimum calceamenti genus fuisse soleae videntur. Prisci mortales, ut contra sentium, & lapillorum, & aliarum asperitatum injurias pedes munirent, ex corio bubulo, vel aliorum animalium pellibus particulas quasdam plantis subligarunt, unde natae sunt soleae, à vetustissimis temporibus usitatae. Cujus rei hoc argumentum est, non contemnendum certè, quod omnia prisca, quibus pedum tegumenta appellantur, vocabula, *soleas* notent à prima origine. Duo sunt praecipua apud Graecos no-

nomina, quibus *calceum* vocant, σανδάλιον, & ὑπόδημα. Σανδάλιον autem nihil aliud eſt quam *ſolea*, atque apud Graecos tantum pedum plantas munivit. Praeter uſum frequentem, qua pro *ſolea* uſurpatur, id ex eo videre eſt, quod inſula Sardinia olim *Sandoliotis* dicta ſit, quomodo à plantae pedis figura *Ichneuſa* appellata fuit, quia ut Claudianus canit: *Claud. de Bel. Gild. vers 507.*

> *Humanae ſpeciem plantae ſe magna figurat*
> *Inſula; Sardiniam veteres dixere coloni.*

Videri poſſunt quae obſervata ſunt de his Sardiniae nominibus à viro ſummo Samuele Bocharto. Etiam id ex eo patet quod σάνδαλα piſces planos Graeci vocent. Eam vocem apud Athenaeum legimus: Σάνδαλα δ' αὖ παρέθηκεν ἀειγενῆ ἀθανατάων *Appoſuerunt & ſandala aeterna immortalium.* Ad quae verba notavit princeps ingeniorum Iſaacus Caſaubonus: *Planos piſces, cujuſmodi eſt ſolea, vocat* Sandala immortalium, *Nereidum videlicet, & aliarum Nympharum marinarum.* Pariter ὑπόδημα de ſoleis primitus eſt dictum. Etenim licet Graeci omne genus calceamenti ὑπόδημα appellent, atque hoc nomen tribuant calceis cavis, in quos pes intromittitur, quique ἀπὸ τῶν σανδαλίων diſcernuntur, uti prolixè docet Salmaſius ὁ πάνυ, tamen ex origine *ſoleam* notat. Eſt enim à verbo ὑποδέω, ſive ὑποδέομαι, quod eſt *ſubligo*, ut, quod in ſoleis praecipuum eſt, ipſa voce denotetur. Apud Romanos, ſicuti *ſoleae* nomen iſti calceamentorum generi tributum eſt, *quod*, ut Feſtus definit, *pedis ſolo ſubjicitur*, & commune eſt cum nomine *ſoleae*, quo piſcem planum vocant, ita & *calcei* vox ex prima origine pro *ſolea* eſt dicta. Etenim *calceus* à La-

Bochart. Geogr. p.2. lib.1. cap.31.

Athen. lib. cap. IV. 5. & ibid Caſ.

Salm. ad Tert. Pal. cap. V.

tinis

tinis vocatus est à calcibus, quae imae pedum partes sunt. Unde & verbum *calceare* de mulis usurpatum est apud Suetonium, quibus tamen soleae tantum adduntur. Quare, cum prisca nomina pedum tegumentis imposita sint à plantis pedum quas solas munierunt, licet postea quaedam translata sint ad calceos cavos, quibus totus pes tegitur & amicitur, primum calceorum genus soleas fuisse, concludi potest non ineptè.

Suet. in Vesp. cap. XXIII.

IV. Uti antiquissimum calceamenti genus soleae fuerunt, ita Hebraei soleis muniverunt pedes. Ad notandam *soleam* est vox נעל aptissima, &, ut mihi quidem videtur, ex prima origine, pro *solea* usurpata. נעל apud Hebraeos *pessulo*, vel, *sera claudere* significat, unde מנעול est *pessulus*, *sera*. Sed idem verbum *vinculo constringere*, atque *calceare* notat, quia olim soleae vinculis circa pedem ligabantur. Hinc vocem נעל pro solea usurparunt Hebraei, quasi *vinculum* dicas quod constringit pedem. Scilicet, uti Graeci ab ὑποδέομαι, quod est *subligo*, ὑπόδημα, *soleam* vocarunt, ita Hebraei à נעל, quod est *vinculo constringere*, voce נעל usi pro *solea* sunt, ut quod in soleis praecipuum est, pedem vinculis constringere, ipso nomine notarent. Profectò, quia in soleis plane necessarius est vinculorum usus optimè *soleam* Hebraei נעל vocarunt, eodem modo ac *vincula* pro *soleis* saepe usurparunt Latini, uti jam dudum Achilles Statius, Claudius Salmasius, Benedictus Balduinus, & alii docuerunt.

Stat. ad Tibul. l. 1. Eleg. 5. Salm. ad Tert. Pal. cap. V. Bald. de Calc. Ant. cap. 11.

V. Vocem נעל *soleam* significare, etiam innuere videntur interpretes vetusti. Apud Jonathanem

nem in Legem, & interpretem Hieroſolymitanum, נעל א respondere סנדל, vel סנדלא, jam dixi ſuperius, & multis exemplis oſtendit, in magno & immenſi laboris opere, vir eximius Johannes Buxtorfius. Hoc vero eſt ipſiſſimum Graecorum vocabulum σανδάλιον. Ita R. David Coen de Lara. סנדלין ע׳ מנעל G. σανδάλιον *L. Sandalium, calceorum genus. H. Sandalio: un cierto calcado quae uſavum los antiquos.* Uti autem apud Graecos σανδάλιον *ſoleam* notat, ita סנדל, vel סנדלא, de *ſolea* uſurpatur. Id ex eo non tantum conſtat, quod laminas ferreas, quibus ſolebant curas & puerorum lectulos circa pedes munire, Talmudici vocant, סנדל של עריסה. *Sandalium lecti*, & equorum ſoleas, סנדלי בהמה של מתכה, *Sandalia jumentorum ex metallo*, verum etiam quod *ſoleam*, piſcem marinum, סנדל appellant. Exſtat ea vox pro piſce plano, quem *ſoleam* Latini vocant, in codice Nidda, deque ea ſic R. David Coen de Lara :ע׳ דג דומם לסנדל G. σανδάλιον *L. piſcis, qui Latinè ſolea, ut Plin. & lingulaca, ut Plauto.* Cum Ionathan, & Targum Hieroſolymitanum, pro Hebraeo נעל habent סנדל, vel סנדלא, quae vox non niſi *ſoleam* ſignificat, ex vulgato uſu, quem ex Graecorum lingua retinuit, manifeſtum inde eſt perſpicuumque, ipſos pro *ſolea* vocem נעל ſumpſiſſe. Idem faciunt. LXX. Interpretes, qui pro נעל aliquando habent σανδάλιον, aliquando ὑπόδημα. Σανδάλιον enim non niſi *ſoleam* eſſe conſtat ſatis. Ὑπόδημα pro calceo cavo ſaepe quidem ſumitur apud Graecos ſcriptores, attamen hoc diſcrimen non agnoviſſe LXX. Interpretes vel ex eo videre eſt, quod idem nomen נעל modo ὑπόδημα, modo σανδάλιον, reddant. Joſephum etiam vocaſſe σανδάλιον quod LXX. verte-

L runt

Buxt. Lex. Talm R. נעל

R. Coen de Lara in Conventientia Vocabulum Rabbin. cum Gr. & Lat. &c. ad vocem סנדלס

Obeloth. cap. 12. Kelim. cap. 14.

Nidda fol. 25.

R. David Coen de Lara Lib. cit. ad vocem נעל

runt ὑπόδημα, observare licet in ea Lege, qua vidua, quam ducere recusat defuncti mariti frater, ipsius calceum exuere jubetur. Eam Legem enim LXX. in-

Deut. XXV: 9. terpretes translulerunt: Καὶ προσελθοῦσα ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔναντι τῆς γερουσίας, καὶ ὑπολύσει τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ τὸ ἓν ἀπὸ τοῦ ποδὸς αὐτοῦ. *Et accedens uxor fratris ejus coram Senioribus, & solvet calceum ejus unum de pede*

Joseph. Ant. jud. lib. IV. cap. VIII. *ejus.* Josephus vero: ὑπολύουσα δὲ αὐτὸν ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ τὰ σάνδαλα. *Solvens autem uxor fratris ipsius sandalia.* Eodem modo Talmudici in hoc negotio vocem סנדל usurpant, quod totus liber Javammoth, de jure leviratus, manifeste docet, & quicunque de ista materia scripserunt. Confirmat Vulgatus, qui aliquando quidem *calceamentum*, saepe tamen vertit *caligam. Caligam* vero, militare calceamentum, uti jam nemo ignorat, ex sandaliorum, vel solearum, genere fuisse, satis ostendit caligarum forma, quam ex antiquis monumentis, & marmoribus, viri doctissimi dederunt. Formam *caligae* sub lucernae spe-

Licet. de Lucernis lib. 6. cie insignis Philosophus Fortunius Licetus jam dudum exhibuit. Eandem expressam ex ingenti columna marmorea Trajano Imperatori erecta, quae Romae edita est cum explicatione Alphonsi Ciacconi, dedit

Nigr. dissert de caliga. Castalio. observ. Dec. 2. cap. 4. Julius Nigronus, qui ex arcu Constantini, unde Josephus Castalio caligam expresserat, eandem delineatam quoque repraesentavit. Figuram caligae sub lucernae specie, & qualis cernitur in columna Trajani, & arcu Constantini, hic apposui cum caliga, si sine clavis spectetur, optime exhibeat figuram solearum, quas Hebraei gestarunt. Cum *caliga* sit ex. solearum, sive sandaliorum genere, unde in Glossis

Hier. in Jes. XX. σανδάλια *caligae*, & Hieronymus, *Depositis*, inquit, *calceamentis, quae septuaginta* σανδάλια, *id est*,

FORMA CALIGÆ EX COLUMMA TRAIANI

FORMA CALIGÆ EX ARCU CONSTANTINI

est, *caligas vocant*, & Vetus interpres נעל *caligas* vertat, uti & σανδάλια *caligas* reddit, videre est eum putasse Hebraeum נעל non nisi *soleam* notare quale calceamenti genus noverat esse caligam. *Act.* XII. 8.

VI. Id ipsum confirmari vehementer videtur ex eo veterum more, quo peregre advenientibus, & mensae accubituris, pedes lavabant. Apud Hebraeos

 eum

CALIGA MILITARIS SUB LUCERNE SPECIE

eum morem viguisse, ut hospitibus pedes lavarent, idque primum esset hospitalitatis officium, antequam mensae accumberent, multa ostendunt Sacri codicis loca. Jam Abrahami aevo hoc in usu fuisse, vel ex eo discimus, quod tribus viris, qui ad eum divertebant, statim dixit, יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם *Sumetur jam parum aquae, & lavate pedes vestros*, quod idem Lothus fecit. Sed & Christi temporibus eum morem usitatum ipsius dictum ostendit, quo Simeoni hujus officii neglectum exprobrat: Ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας. *Aquam pedibus meis non dedisti.* Moris hujus originem ego non aliunde quam ex soleis arcesserem Hebraeorum. Scilicet, cum soleis uterentur prisci Hebraei, quae plantam pedis solummodo tegerent, cum reliqua pars nuda esset & teretibus habenis juncta, fieri vix potuit, quin pulvere atque luto macularentur pedes, quos lavare primum officium fuit.

Genes. XVIII. 4. & XIX. 2.

Luc. VII. 44.

fuit. Hebraeis enim id contingebat, quod apud Atticos iis evenit, qui utebantur calceamentorum genere quod κονίποδας vocabant, quia pedes pulvere inquinabantur. Suidas enim κονίποδας sic exponit: σανδάλιον ὃ διὰ τὴν συντομότητα ὁ ποὺς ἐκκονιορτοῦται: & Clemens Alexandrinus: Εἰ δὲ μὴ ὁδεύοιμεν, ἀλλὰ μηδὲ φέρομεν τὴν ἀνυποδησίαν, βλαύταις ἢ φαικασίοις χρηστέον, κονίποδας αὐτὰ ἐκάλουν οἱ Ἀττικοὶ διὰ τὸ πελάζειν, μοι δοκεῖ, τῇ κόνει τοὺς πόδας. *Clem. Alex. Paedag. lib. 2. cap. 11.* *Quod si non peregre proficiscimur, atque etiam non ferre possumus nudis pedibus incedere blautis aut phoecasiis utendum. Κονίποδας ea vocarunt Attici, quod inquinent, ut mihi videtur, pulvere pedes.* Hinc non mirum eum morem invaluisse, ut hospitibus peregre advenientibus, & mensae accubituris, aquam praeberent ad lavandos pedes.

VII. Sed huic sententiae, quae Hebraeos soleas gestasse vult, non levia opponi possunt argumenta, quibus adstrui videtur etiam calceos cavos fuisse in usu. Nihil moror rationes eorum, qui duplex calceamenti genus usitatum fuisse observant, quoniam ii, qui à Gibeonitis ad Josuam erant missi, secum sumpsisse dicuntur נעלות־בלות ומטלאות *calceos veteres & maculosos*, quod de calceis cavis interpretantur, cum maculae in soleis non appareant. *Jos. ix. 5.* Superius enim ostendi sat copiose vocem טלואות significare quod diversis solorum frustis suppactum est, quomodo Graeci optime reddiderunt, σανδάλια παλαιὰ καὶ καταπεπελματωμένα, & Vulgatus: *calceamenta perantiqua, quae, ad indicium vetustatis, pittaciis consuta erant.* Unde, cum calcei Gibeonitarum ex diversis solorum frustis dicantur suppacti, nihil concludi pro calceis cavis, sed quidem pro soleis potest. Quod Graeci in-

tellexisse videntur per suum κατ᾽ ἐπιπλυματωμένα, quod verbum ἀπὸ τοῦ πέλματος, h. e. à solea est ductum. Illud majoris momenti est, quod ipse adstruxi superius, apud Hebraeos in usu fuisse calceos rubros, sive coccineos, quibus & magnates, & puellae delicatiores utebantur. Unde concludi posse videtur, non soleas fuisse istud calceamenti genus, sed calceos cavos, qui pedem totum operirent, cum simplex solea frustra colore tincta fuisset, quae pedibus supposita vix habet quod in spectantium oculos incurrat.

VIII. Hoc argumentum, quantumvis speciosum, minime tamen nostram destruit opinionem. Viri maximi Danielis Heinsii pulchra est observatio, qua Nonnum castigat, qui pro eo quod Johannes dixit, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος. *Cujus ego non sum dignus ut solvam corrigium calceamenti.* habet.

Heins. in Aristarcho S. p. 744.

——— οὗ ποδὸς ἄκρου
Ἀνδρομέην παλάμην οὐκ ἄξιός εἰμι πελάσσας
Λῦσαι μοῦνον ἱμάντα θεοπνεύστοιο πεδίλου.

Cujus summi pedis non sum dignus solvere solummodo corrigiam divini calcei, admota humana manu. Culpat Nonnum ὁ πάνυ, qui ἄκρον πόδα dixit, quod ad plantam aut extremitatem digitorum veteres referre solent. *Sed non cogitabat*, inquit, *de corrigia*, *seu calceorum vinculo*, *hic agi*, *multo minus*, *etiam Judaeos tibiatim calceasse. Unde & Doctissimus Tertullianus Mosi caligam attribuit*, *qui*, Speculatoriam morosissimam pedibus absolvit, terrae sanctae insistere incipiens, *caligam nimirum militarem. Quam in crure lorum*, *seu corrigia*, *ambibat*: *quae ab ambiendo*

ut

ut Hebraeis, ita ab hoc ipso, σφαιρωτὴρ, dicta Hellenistis. Observat vir maximus *tibiatim calceasse Judaeos*, quia habenae teretes, sive corrigiae, eousque extendebantur, ut crus lorum ambiret. Hoc utique verissimum est. Apud veteres ea calceamentorum genera, quae sandalia erant, sive soleae, & corrigiis pedi alligabantur, licet lora ad talos tantum aliquando pertingerent, tamen ad crus saepe pervenerunt. Cothurnos, qui soleae fuerunt, vinclis ad crus pertingentibus religatos fuisse, ex Sidonio optime docuit vir politissimus Albertus Rubenius. Verba Sidonii sunt.

Sidon. in Panegyr. Anthemii. Rub. de Re Vest. lib. II. cap. I.

Perpetuo stat planta solo, sed fascia primos
Sistitur ad digitos, retinacula bina cothurnis
Mittit in adversum vincto de fornice pollex,
Quae stringant crepidas; & concurrentibus ansis
Vinclorum pandas nectant per crura catenas.

Campagos etiam, militare calceamentum ducum atq; imperatorum, postea ab iisdem etiam in pace usurpatum, licet ex genere solearum, sive crepidarum, essent, & ideo à calceo cavo urbano distincti, ad crus habenas illas, & retinacula extendisse, jam dudum monuerunt viri maximi. Videri possunt quae Isaacus Casaubonus, Claudius Salmasius, Benedictus Balduinus, Albertus Rubenius, & Octavius Ferrarius de campago disputarunt. Scilicet campagus crepida fuit, sive solea, habenis pedi innexa, quae crus contingebant, reticulato opere decussatim implexae. Caligae quoque militum Romanorum, quas sandalia, sive soleas, fuisse ex antiquis monumentis atque marmoribus superius ostendi, ad crus sive tibiam usque ascendebant, ut Claudius Sal-

Casaub. & Salm. ad Trebellii Pollionis Galli. cap. XVI. Bald. de Calc. Ant. cap. 18. Rub. de Re Vest. lib. II. cap. 5. Fer. in Analect. cap. 36.

Salm. loc. cit. Rub. lib. 2. cap. 1. Fer. loc. cit.

Salmasius & Albertus Rubenius docuerunt. Negat quidem Octavius Ferrarius, & caligas manipulares usque ad tibiam retinacula extendisse, non ita certum esse pronunciat. Sed, quamvis omnes caligae ad mediam usque tibiam retinacula non extendissent, negari tamen nequit, caligas etiam ad crus ascendisse. Id videre est in nummis Hadriani, & Commodi, in quibus caligae ad medium crus ascendunt, quos hic ap-

posui.

posui. Hoc ipsum ostendit campagus, quem Julius Capitolinus cum caliga confundit. Nam, uti optimè notavit Albertus Rubenius, haud multum diversi erant à caligis campagi. Atque ut dicam quid mihi visum sit perquam verisimile, in eo discrimen campagorum à caligis statuerem, quod campagi reticulato opere decussatim implexis habenis ad crus pertingerent, caligae verò crus contingerent non reticulatim implexis habenis, sed uti videmus in arcu Constantini. Hoc discrimen mihi indicare videtur Gallienus apud Trebellium: *Caligas gemmatas*, inquit, *annexuit, cum campagos reticulos appellaret.* Etenim Trebellius hac ratione debet intelligi, quod Gallienus caligas inquit, loco compagorum, quae quidem, ut compagi, ad medium crus perveniebant, sed non opere reticulato, unde, ut à gregariis militum caligis distinguerentur, eas gemmis annexuit. Nam quod Ferrarius hic opponit, *caligas vulgares non multum ultra pedes habenas produxisse: nam si ad suram usque, & tibiatim, ut Salmasius putat, & ipsae reticulum fuissent, ut campagus, nullo in figura inter utrumque discrimine*, nihil omnino est. Etenim, uti ipse mox adjungit: *si caligae vulgaris retinacula etiam in crure cernantur, non fuisse tamen decussatim & reticulatim implexa necesse est.* Ita sane fuit. Caliga & campagus habenas suas ad medium crus extendebant, sed campagus decussatim & reticulatim, caliga non item, sed eo modo quo caliga visitur in arcu Constantini. Soleae quoque, licet earum habenae pedem saepe non excesserint, tamen aliquando ad crus ipsum eas extenderunt. Videre id est in nummis Domitiani, M. Aurelii, & Plautillae, quos Ferrarius exhibuit, in quibus

Iul. Capit. in Maximino juniore cap. 11. Rub. de Re Vest. lib. 11. cap. 5.

Trebellius Pollio in Gallie. cap. XVI.

Ferrar. loc. cit.

M

Ferr. de Re Vest. lib. 1. cap. 1. bus corrigiae, quibus soleae nudo pedi nectuntur, ad suram usque perveniunt. Uti veteres ea calceamenta, quae sandalia erant, sive soleae, corrigiis pedi alligabant, quae ad crus ascendebant, ita Hebraei tibiatim calcearunt. Id intellexisse videtur Vulgatus interpres, qui נעל, & σανδάλια, *caligas* vertit, quas in crure lorum, seu corrigiam ambiisse constat. Atque id aliis Orientis populis usitatum quoque fuisse, *Virgil. AEneid. lib. 1. vers 336.* ex Virgilio videre est, apud quem Venus ait:

Mos est virginibus Tyriis gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.

Hac ratione apparet quomodo soleae Hebraeorum tingi colore potuerint. Etenim uti cothurni puniceí, vel purpurei, coloris fuerunt apud Tyrias virgines, quo colore, saltem inferiori aevo, etiam fuisse Imperatorios campagos certum est, & soleae rubrae, unde illud Persii, *Pers. Sat. v. vers 169.*

— Solea puer objurgabere rubra,

ita & soleae Hebraeorum rubri vel coccinei coloris esse potuerunt. Nam uti calcei cavi, vel nigri, vel mullei dicebantur, ab eo colore, quo corium, quod pedem tegebat, tinctum erat, ita & soleae, vel rubrae, vel coccineae dicebantur, à corrigiis, sive habenis, quibus pedi alligabantur, aeque quae ad crus medium perveniebant. Quod ipsum etiam verum fuit, licet vel ad talos pertingerent.

IX. Sed, quod palmarium est, in Euangelica historia ὑποδήματα tanquam à *sandaliis* distincta, viri do-

PLAUTILIÆ

DOMITIANI

M.AURELII

TITI

doctiſſimi obſervant, unde certum eſſe videtur, uſum *calceorum*, qui totum pedem tegunt, & ὑποδήματα vocantur, aeque ac *ſolearum*, quae σανδάλια ſunt, apud Hebraeos fuiſſe. Sane Matthaeus praeceptum Christi, quod Apoſtolis dedit, ita refert, ut interdicat: Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. *Neque peram ad iter, neque duas tunicas, neque calceos, neque baculum.* Marcus vero, ut concedat eſſe ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας. *Calceatos ſandaliis, & ne induerentur duabus tunicis.* Haec autem viri eruditiſſimi non alia ratione conciliari poſſe exiſtimant, quam ut inter ὑποδήματα, & σανδάλια, agnoſcatur diſcrimen. Ita maximus Salmaſius: *Dominus noſter Apoſtolis ſuis interdicit, Matth. cap. 10. vers 10.* Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μήτε ῥάβδον. *At apud Marcum cap. 6. vers 9. permittuntur iidem habere ſandalia:* ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας. *Qui nullum putant Euangeliſtas poſuiſſe diſcrimen inter* ὑποδήματα *&* σανδάλια, *longiter errant: & haec ratio eſt conciliandi cum Marco Matthaeum, quum alia nulla ſit.* ὑποδήματα *ſunt calcei qui totum pedem tegebant: hos Dominus Apoſtolis interdixit.* Σανδάλια *ſunt ſoleae, quae plantam pedum duntaxat ſubtegebant: has Dominus Diſcipulis ſuis permiſit.* Benedictus quoque Balduinus. *Apoſtolos*, inquit, *ſandaliis uſos eſſe, ſatis ex eo liquet, quod cum Chriſtus Dominus apud D. Lucam prohibuiſſet Apoſtolis, ne calceamenta portarent, quibus nimirum pedes omnino tegerentur, iiſdem nihilominus apud D. Marcum ſandaliorum uſum permittit, utpote quae ſuperiorem pedum partem nudam relinqueret, inferiore tantum planta adverſus ſpinas & tribulos munita.* Etiam

Matth. x. 10. *Marc. vi. 9.* *Salm. ad Tertul. pal. cap. 5.* *Bald. de Calc. Ant. cap. 12.*

 vir

vir doctissimus, & in Talmudis ac Rabbinorum le-
Lich. Hor. Hebr. in Matth. x. 10. ctione versatissimus, Johannes Lichtfootus: *Calceos hic intelligi, non sandalia, patet ex Marco, capitis sexti versu nono, atque inter haec discrimen statui satis patet ex ipsissimis hisce locis.*

X. Non diffiteor, mihi quondam placuisse doctorum hominum sententiam, qui inter ὑποδήματα, & σανδάλια, faciunt discrimen, quale exposuit maximus Salmasius, & elegantissimus Balduinus. Putabam Hebraeos olim soleis usos, quamdiu mores aliarum gentium nondum erant imitati, sed seculis posterioribus, postquam cum Romanis intercederet commercium, etiam cum soleis usum calceorum invaluisse. Placebat etiam eorum ratio, qui Christum volebant ὑποδήματα prohibuisse; σανδάλια vero permisisse suis discipulis, quod vellet eos veteri inter Judaeos usu soleis calceari, non vero calceis, quod pedum erat delicatius tegumentum. At, dum haec perpendo accuratius longe aliter est visum. Eo tempore calceis cavis usos Judaeos, atque ὑπόδημα *calceum* proprie dictum significare, σανδάλιον vero *soleam*, credibile haudquaquam est. *Calceum proprium togae tormentum*
Tert. de pal. cap. 5. Tertullianus vocat. Hoc verissimum esse, multa veterum loca ostendunt. Apud Romanos calceus sine toga non sumebatur. At, ut Calcei togae proprii, ita soleae, vel crepidae, pallio, & tunicae fuerunt.
Cic. in Ver. Act. 4 Nota est Ciceronis in Verrem increpatio: *Stetit*, inquit, *soleatus Praetor Populi Romani, cum pallio purpureo, tunicaque talari.* Hinc, uti certum est, non togis, sed tunicis, usos Judaeos, quomodo & χιτῶνες hic nominantur, ita quoque certum videtur, eos soleas, sive sandalia, gestasse, non vero calceos,

qui

qui erant proprii togae. Nullum discrimen inter ὑποδήμα, & σανδάλια, agnoscendum esse jam dudum monuit magnus ille Desiderius Erasmus, eumque secuti Theodorus Beza, & Hugo Grotius. Id verum omnino est. Observavi superius apud L X X. interpretes voci נעל, modo ὑπόδημα, respondere, modo σανδάλιον, & Josephum in expositione legis de leviratu σανδάλια dixisse, quae illi ὑποδήματα appellant. Idem ὑποδήματα vocat Essenorum σανδάλια, ubi inter eorum instituta refert, quod οὔτε ἐσθῆτας, οὔτε ὑποδήματα ἀμείβουσι πρὶν ἢ διαῤῥαγῆναι τὸ πρότερον παντάπασιν, ἢ δαπανηθῆναι τῷ χρόνῳ: *Nec vestes, nec calceos mutant, nisi omnino ruptis prioribus, aut longi temporis usu consumptis.* Licet vero nullum est inter ὑποδήματα & σανδάλια discrimen tamen cum Matthaeo non pugnabit Marcus. Nullam aliam rationem conciliandi, cum Matthaeo Marcum esse pronuntiat quidem Salmasius ἐπαίνῳ. Id vero aliter se habet. Noluisse Christum, cum mitteret discipulos ad praedicandum Euangelium, susceptae legationis ergo vel tantillum esse sollicitiores, manifestum est certissimumque. Hinc jubet, ut neque peram, neque binas tunicas, neque calceos, neque baculos sumant. Solitos veteres, cum aliquo profecturi essent, secum sumere χιτῶνας ἀλλασσομένας, ut in itinere mutarent, monuit vir summus Daniel Heinsius. Ejus verba haec sunt: *quia de itinere agit,* χιτῶνας ἀλλασσομένους, *vel* ἀλλάκτους, *intelligit quos profecturi secum sumebant, ut in itinere mutarent. Ita Naaman, cum iter suum 2 Reg. 5. 5. pararet,* δέκα ἀλλασσομένας στολὰς *assumit. E quibus Elizaei famulus capite eodem, duas sibi dari poscit. Homerus* εἵματα ἐξημοιβὰ, *dixit.* εἵματά τ' ἐξημοιβὰ, λοετρά τε θερμὰ, καὶ εὐναί. *Hesychius,* ἐξημοιβὰ, ἀλλακτὰ διὰ τὸ πλῆθος. *Et,* ἐξημοιβὰ,

Erasm. ad Marc. 6. 9. Beza ad Matth. 10. 10. Grot. ibid. & ad Marc.

Joseph. de Bel. Jud. lib. 11. cap. 12.

Heins. Exerc. S. ad Matth. x. 10.

ἔπεχ. *Quod Critici alii ad luxum referunt Phaecum, & τὰ ἄλλοτε ἄλλα ἀμειβόμενα exponunt. Unde & suas pauperculi à ditionibus accipere solebant, qui* ἀλλακτὰς, *&* ἀλλασσομένας, *praesertim in itinere habebant.* Notavit
Grot. ad Matth. x. 10. etiam vir illustris Hugo Grotius, *quia iter facientibus soleae facile atterebantur, neque raro fiebat ut baculus frangeretur, aut alicubi adhaeresceret, ideo in sarcinulis solitos ponere* veteres *alias soleas, aliosque baculos.* His omnibus Christus vult abstinere discipulos, reperturos & victui, & itineri necessaria. Sic non ὑποδήματα, sed δύο ὑποδήματα, apud Matthaeum interdicit. Etenim uti Christus δύο χιτῶνας, ita δύο ὑποδήματα, & δύο ῥάβδους, prohibet. Haec enim omnia à voce δύο pendent. Uti nec tunicas binas, ita nec binos calceos, nec baculos voluit eos sumere secum. Atque hic non possum dissimulare, semper mihi visum esse male in vulgatis Matthaei codicibus ῥάβδον legi, & restituendam esse priscam lectionem ῥάβδους. Equidem scio ῥάβδον jam olim Syrum, & Latinum interpretem legisse. Chrysostomum quoque, & al-
Chrys. Homil. XXXII. in Matth. ios plures. Ῥάβδους tamen habent decem exemplaria Roberti Stephani, Quatuor Codices Bibliothecae Bodlejanae, Ms. Novum Testamentum pervetustum membranaceum, litteris uncialibus exaratum, quod, ducentis imperialibus emptum, ex Oriente attulit, &, ut fama fert, serenissimi Electoris Brandenburgici illustri Bibliothecae consecravit, Johannes Ravius, Professor Upsaliensis, ut Johannes Saubertus testatur, quatuor Euangelica Mss. Joachimi quondam Camerarii, ad cujus haeredes etiamnum pertinent, quorum usum mihi praestitit, pro summo suo in me studio, & singulari humanitate, magnus ille doctor meus Johannes Georgius Graevius, editio Francofur-

ten-

tensis, quae apud Andreae Wecheli haeredes, anno superioris seculi XCVII, prodiit, una cum variantibus veterum codicum lectionibus, & Theophylactus. *Theoph.* Utique haec verissima lectio est, quam non tantum melior *Comm. in Matth.* verborum cohaerentia, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδους, ut nempe omnia ad vocem δύο referantur, & Lucas confirmat, qui clare ῥάβδους habet; verum etiam *Luca. IX.* quod alias explicare nequit, cur hic ῥάβδον, prohibeat *3.* Christus, quem tamen apud Marcum discipulis con- *Marc. VI.* cedit. Mandat enim ibi tam diserte, Ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς *8.* ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον. *Ut nihil sumerent ad iter, nisi baculum tantum.* Quod clare ostendit apud Matthaeum ῥάβδον esse legendum. Scilicet uno baculo suos discipulos Christus vult contentos, neque, ut fieri consueverat, etiam alium in sarcinulis habere. Haec unica Marcum cum Matthaeo conciliandi ratio est. Apud Matthaeum scilicet, uti δύο χιτῶνας, ita & δύο ὑποδήματα prohibet Christus, apud Marcum vero permittit σανδάλια quibus erant induti. Ita, licet nullum inter τὰ ὑποδήματα, & σανδάλια, admittatur discrimen, non tamen cum Marco pugnabit Matthaeus. Apud Matthaeum enim Jesus non calceamenta interdicit suis discipulis, sed bina calceamenta, hoc est, alia praeter ea quae habebant in pedibus, quemadmodum tunicas prohibet binas. Apud Marcum vero permitit etiam σανδάλια quibus erant induti. In hunc sensum Matthaei verba jam olim accepit Juvencus, *Juv. lib. 2.* Poëta Christianus, qui cecinit: *Evang. Hist.*

— *Nec plantis tegmina bina.*

Id ipsum Thomas innuit, & Cajetanus. Sequuntur Johannes Maldonatus, Vincentius Regius, & com-

plu-

Thomas. plures alii Romanae Ecclesiae doctores. Videri etiam
Cajet. possunt quae magno nostro Desiderio Erasmo sunt ani-
Maldon. in Matth. madversa, itemque quae notavit vir supra laudem om-
10. 10. nem positus Theodorus Beza. Viri vero illustris Hu-
Vincent. Reg. lib. 2 gonis Grotii verba dignissima sunt quae hic adscriban-
Dilucid. Euang. tur. *Intellige*, inquit, ***baculum alium quam quem***
Erasm. ad ***manu geritis, aut soleas alias, quam quibus nunc in-***
Marc. 9. ***duti estis. Nam hunc esse sensum ostendit tum quod***
Beza ad Matth. ***praecessit***, δύο χιτῶνας, ***h. e. vestem alteram ab ea qua ve-***
10. 10. ***stimini, tum quod apud Marcum est, ubi diserte per-mittitur unus baculus quem gerebant, & soleae illae quibus erant induti. Nimirum, quia iter facientibus soleae facile atterebantur, neque raro fiebat ut baculus frangeretur, aut alicubi adhaeresceret, ideo in sarcinulis solebant ponere alias soleas aliosque baculos. Hac cautione Christus Apostolos suos vult abstinere, quocumqve iter facturi essent reperturos & victui & itineri necessaria. Atque ideo multitudinis numero*** ῥάβδους ***dixit Lucas, ut sign. non interdici quo minus baculum unum haberent, sed quo minus plures: Quod aequo jure de paribus solearum debet intelligi.*** Haec conciliandi ratio mihi prae illa altera probatur, quam inierunt Claudius Salmasius, & Benedictus Balduinus, vel ex eo, quia docet evidenter cur ῥάβδον hic vetet Christus, quem tamen Apostolis apud Marcum permittit, qua difficultate se nunquam aliàs expedient viri eruditissimi. Neque video, cur inter ὑποδήματα, & σανδάλια, tantum discrimen Christus statueret, ut hoc calceamenti genus, in quod pes intromittitur, prohiberet, alterum concederet suis discipulis. *Usus delicatioris fuisse calceos, durioris atque utilioris San-*
Gloss. in jebam. ***dalia***, ut pote cum מנעל של עור רך *calceus esset*
Babyl. fol. 101. 1. *è corio molliori*, At סנדל של עור קשה. *Sandalium è co-*

è corio duriori, adeoque *Chriſtum interdixiſſe calceis ne morem delicatiorem omnino ſaperent*, notavit quidem Johannes Lichtfotus. Eam vero rationem quis non videt eſſe ineptam. Quaſi vero tantum foret in calceamentis diſcrimen, ut calceos cavos prohiberet Chriſtus, ſandalia vero, quae partem pedis ſuperiorem relinquerent nudam, permitteret? Ita quidem interpretati ſunt antiqui in AEgypto Monachi, qui ſandalia, velut à domino permiſſa, geſtabant, calceos, veluti interdictos, recuſabant, de quibus Caſſianus: *Calceamenta vero velut interdicta Euangelico praecepto recuſantes, cum infirmitas corporis, vel matutinus rigor, ſeu meridiani aeſtus fervor exegerit, tantummodo caligis ſuos muniunt pedes, interpretantes uſum earum vel dominica permiſſione ſignari, ut ſi in hoc mundo conſtituti, cura & ſollicitudine carnis hujus, omnimodis exuti eſſe non poſſumus, nec ab ea penitus praevalemus abſolvi, ſaltem occupatione levi, & implicatione tenui neceſſitatem corporis explicemus.* Sed haec frigida profecto ratio eſt Monachorum acumine ut digniſſima, ita Chriſto Domino omnino indigna. AEque parum ſolidum eſt, quod de diſcrimine inter ὑποδήματα, & σανδάλια, ex ſcholis Judaicis ſe obſervaſſe putat vir doctus. Notat ex Jevamoth: *Extractio calcei (Leviri, Deut. 25. 9.) recta eſt. Sandalii, ſi adſit ei calx, recta eſt; ſin minus, non recta.* At quis neſcit ibi magiſtros loqui de ſuis temporibus. Longe poſt Chriſti tempora conſcriptum eſſe Talmudicum corpus nemo ignorat, qua tempeſtate jam, praeter ſandalia, in uſu erant calcei cavi. Hinc invaluerat extractio in cauſa leviri, vel calcei, vel ſandalii, qui mos originem dedit diſquiſitioni Rabbinicae. Sed olim non niſi ſandalio leviri

Licht. in Hor. Hebr. ad Matth. 10. 10.

Caſſian. de Habitu Monach. cap. 10.

Jevam. cap. 12. Hal. 1.

 ex-

excalceationem factam ex loco altero, quem adducit, apparet. Eſt in eo diſtinctio calcei, & ſandalii, ex uſu videlicet poſteriorum temporum. Quod vero legimus: *Et tamen ut plurimum uſitatum eſt extrahere ſandalium, & conſuetudo valet contra traditionem*, maxime noſtram confirmat opinionem, Hebraeos non niſi ſoleas, ſive ſandalia, geſtaſſe. Invaluerat uſus, ut calceos cavos haberent Judaei, extractio tamen calcei in cauſa leviri ſandalio peragebatur. Scilicet Judaei, patriorum morum tenaciſſimi, cum veteres non niſi ſoleas geſtaſſent, & in calcei extractione ſoleis eſſent uſi, noluerunt relinquere avitam conſuetudinem, cum calceorum uſus adhuc recens eſſet. Ita nihil noſtrae ſententiae praejudicant, quae de diſcrimine τῶν ὑποδημάτων, & σανδαλίων, viri doctiſſimi notarunt, cum id nullum ſit in ſcriptis Euangelicis, ubi Chriſtus, non ὑποδήματα, ſed δύο ὑποδήματα prohibet, h. e. par aliud quam quod geſtabant, & σανδάλια permittit, ea videlicet quae in pedibus habebant, qua ratione, uti quiſque videt, optime Matthaeus cum Marco conciliatur.

CAPUT SEPTIMUM.

I. *Solae habenis teretibus vinctae apud Romanos, Graecos, Hebraeos.* II. *Corrigiam Hebraei eleganter* שרוך *vocant, & Graeci* LXX. σφαιρωτῆρα. III. *Verbum* משרכת *Jer.* II: 23. *obſcurum, atque interpretum expoſitiones rejectas.* IV. *Noſtra verbi* משרכת, *& totius loci explicatio.* V. *Olim corrigiae ex corio, & non magni pretii fuerunt, undeque Abrahami dictum Gen.* XIV. 23. *illuſtratur.* VI. *Locus Jeſ.* V. 27. *ab interpretibus male accep-*

ceptus, nostra explicatio. VII. *Error Balduini, & Glossae ordinariae.* VIII. *Vincula calceorum, sive corrigias solvere, vilissimum ministerium apud Graecos, Romanos, Hebraeos habitum, & Johannis Baptistae dictum,* οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ, *exponitur.*

I.

Omnia ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infimae teguntur, caetera prope nuda & teretibus habenis vincta sunt, soleas dixisse veteres Aulus Gellius docet. Rectissime soleis dat teretes habenas, quibus pedibus alligari possint. Est enim in soleis plane necessarius vinculorum usus. Apud Romanos quidem hoc adeo tritum fuit, ut saepe *vincula* pro ipsis *soleis* dicantur. Apud Graecos quoque habenis teretibus ligata calceamenta Homerus innuit, uti observavit Hieronymus Magius. Soleas Hebraeorum etiam vinculis, sive corrigiis, pedi alligatas fuisse, varia loca Sacri Codicis ostendunt. Abrahamus se ex praeda, in victoriae praemium, haud quaquam accepturum dicit, מחות ועד שרוך נעל, *A filo usque ad corrigiam calceamenti.* Johannes Baptista quoque se dignum negat λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων *solvere corrigiam calceamentorum Jesu.*

A. Gel. Noct. Attic. lib. XIII. cap. 20. Homer. Odyss. 2. Mag. lib. 3. cap. 3. Gen. XIV. 23.

II. Haec vincula, sive corrigias, Hebraei שרוך vocant, ab ambiendo scilicet, quia pedi circumvolvuntur, & Graeci LXX. Interpretes σφαιρωτῆρας, à σφαιρόω, *involvo, in orbem conglobo.* Eleganter sane. Corrigiae apud veteres varia ratione circumvolutae fuerunt pedibus, uti ex antiquis statuis & nummis ap-

Marc. 1. 7.

paret. Usitata admodum circumvolvendi ratio ea videtur, quam spectare licet in statua, quam dedit vir Cl. Octavius Ferrarius, aut qualis apparet in ea, quae visitur in fronte domus Bassianorum. Alia ratione vero circumvolutae corrigiae apparent in statua togata, quae visitur in atrio palatii Veneti, quam fortasse Ciceronis, certe oratoris, quod libelli in dextra indicant, & libellorum theca ad pedes statuae, fuisse, Ferra-

Fer. de Re Vest. P. 1. pag. 236. & 26. P. 2. pag. 204. P. 2. pag. 4. P. 2. pag. 144.

HERCULES IN NUMMUS
ÆSCU LAPII 101

Ferrarius conjecit. Iterum alia in ſtatua M. Aurelii palliata, quam videre eſt in eodem atrio Palatii Veneti. Scilicet veteres etiam hac in re ornatum quaeſiverunt. Apparet id maxime in campagis, qui opere reticulato circum pedem habenas extendebant. Itemque tzangis, ſi modo haec ſit campagorum & tzangarum figura, quam Andraeas Friſius ad Balduinum exhibet. Pulcherrimae vero, ob habenarum prae- *Friſ. ad Bald. pag. 180. & 101.*

TZANGA

CAMPAGUS

DIRCIS SOLEÆ ROMÆ IN ÆDIBUS FARNESIORUM

APOLLINIS PYTHI SOLEÆ ROMÆ IN HORTIS VATICANIS

praecipue elegantiam fuerunt Dircis & Apollinis Pythii soleae, quarum figuram quoque dedit. Hinc, quia corrigiae pedibus circumvolvebantur, optime Hebraei easdem שרוך vocarunt, & Graeci σφαιρωτῆρας. Etenim apud Hebraeos non tantum ipsi pedi circumdabantur vincula, verum etiam ad crus se extendebant, plane uti caligas talis & cruri circumvolutas in arcu Constantini & antiquis nummis videmus. Etiam He-

Hebraei varia ratione haec pedum vincula circumdederunt, vel usus commodioris, vel ornatus gratia. Pulchra atque elegantia sandalia, quibus se Judith ornavit, & quae cepisse dicuntur oculos Holofernis, talia fuisse, praeter colorem coccineum, propter habenas teretes, quae eleganti ratione pedem circumdederunt, non sine ratione quis posset suspicari. *Judith. x. 3. & xvi. 11.*

III. Apud Jeremiam verbum משרכת occurrit, cujus variae sunt admodum & diversae interpretationes. Qui optime vertisse videntur, ex significatione vocis שרוך *corrigiae*, notionem hujus verbi petierunt. Hinc reddunt *implicare*. Sic recentiores: *dromas velox*, vel *camela junior levis*, *implicans vias suas*. Belgae: *Ghy lichte snelle kemelinne*, *die hare wegen verdrayt*. Metaphoram exponunt ut, משרכת, *implicans*, sit, *instar scilicet corrigiae calcei*, *quae iteratis vicibus illi circumligatur*, ut Franciscus Vatablus habet, & prolixius eruditissimi Belgae: *Het Hebreeusch woort wort alleenlijk hier gevonden*, *komende van een ander dat een* schoeriem *betekent*. *God wil seggen*, *dat Israel heen ende weder*, *om ende wederom liep in afgoderye*; *gelijk een* schoeriem *heen ende weder gesnoert*, *geslingert*, *ingewikkelt*, *ende verdrayt wort*. h.e. *Verbum Hebraeum hoc loco tantum reperitur*, *descendens ab alio*, *quod* corrigiam *notat*. *Innuit Deus*, *Israelem huc & illuc discurrere in idololatria*, *uti* corrigia *huc & illuc circumligatur*, *volvitur*, *implicatur*, *& contorquetur*. Probant eam significationem praestantissimi Lexicographi, & inter eos Johannes Buxtorfius. משרכת inquit, *corrigians*, *h.e. implicans*, *ut nodus corrigiae implicatur constringenda*. Consentit vir summus Iohannes Coccejus, at- *Jer. II. 23.* *Vatablus & Belgae ad Jer. 2. 23.* *Buxt. in Lex. Hebr.*

Cocc. in Lex. Hebr. & Comm. in Ier.

atque hunc ſenſum elicit: *Propheta oſtendit, eos in eodem luto haerere, quia ex animo non ſint converſi, ſed eaſdem opiniones retineant, quas habebant, qui in valle filiorum Hinnom liberos ſuos mactaverant. Ipſos tantum non nihil variare viam, & ad idem tendere per ambages, quod videbantur, reliquiſſe. Ideo comparat eos cum dromade veloci implicante vias ſuas.* Ego vero, ut ingenue fatear, haec non intelligo. Qua ratione quaeſo de dromade, vel camelo juniore, dici poteſt, eam vias ſuas implicare, inſtar corrigiae calcei, quae iteratis vicibus pedi circumligatur? aut quomodo Deus ut hoc innuat, Iſraelem huc & illuc diſcurrere ad idola, metaphoram ſumeret à juniore camelo, quae vias ſuas implicat, ut corrigia circa pedem ligatur & contorquetur? Si metaphora haec à camelo deſumitur, utique de camelo quid dici neceſſe eſt, quod in ipſam quadrat. Implicare vias ſuas, inſtar corrigiae calcei, quae iteratis vicibus pedi circumligatur, dici de camelo poſſe, ego omnino non capio. Tum, quid eſt implicare vias ſuas inſtar corrigiae calcei? Certe corrigiae calceis non adhibentur ad implicandos pedes, ſed operam plane praeſtant contrariam.

De Dieu ad Ier. 11. 23.

Vir ſummus Ludovicus de Dieu aliud excogitavit, ut huic verbo משרכת adferret lucem. Exponit ex lingua AEthiopica, ubi שרך eſt *veſpere, ſero,* ὀψὲ. Matth. 28. 1. Marc. 13:35. *Unde vertere liceret,* inquit, *quae ſerotinat vias ſuas, id eſt, quae veſperi in tenebris, quam plena luce ambulare mavult, ea enim dromedariorum, ut omnium pene ferarum indoles eſt, & recte id accommodatur populo, quem ſcortationis Spiritualis, in modum ſcorti carnalis depictae, inſimulat Propheta. Noctu enim amant ſcorta incedere atque amaſios inſequi. Niſi forte quis malit*

ad

ad linguam Arabicam hic attendere, ubi שרך *significat* commune reddere, & שריך socius, particeps. *Hinc vertas communes reddens vias suas, quod scortis optime convenit, & passim populo exprobratur, quod uno Deo relicto, alios multos promiscue admiserint.* Verum nec hoc mihi placet, quod ὁ πάνυ habet. *Serotinare vias suas,* si vel maxime ex lingua AEthiopica haec verba possent significare, non video quomodo quadret in hunc locum. Est quidem omnium paene ferarum indoles, ut vesperi in tenebris, quam plena luce, ambulare malint, hoc vero nihil ad hujus loci sensum. Quod habet ex lingua Arabica aeque parum mihi probatur, cum non intelligam, quid in camelum quadret, *communes reddens vias suas.* Non mirum autem virum doctissimum, caeterosque interpretes, tam varia fingere, cum locus omnino sit obscurissimus, in quo explicando nihil juvant omnes veteres, qui varie admodum reddiderunt. Syrus, & Arabs, ne quidem tentarunt hujus vocis expositionem. Chaldaeus vertit per דמקלקלא, *quae depravat*, quasi conveniret cum מסרחת, cum tamen ingens satis appareat discrimen. Lxx. Graeci, juxta editionem Francofurtensem, quae anno superioris seculi xcvii. prodiit, apud Andraeae Wecheli haeredes, editionemque sequitur Basileensem anni ejusdem seculi xlv, quae cum Aldino exemplari prorsus congruit, hic habent: ὀψὲ φωνὴ αὐτῆς ὠλόλυξε τὰς ὁδοὺς αὐτῆς. *Vesperi vox ejus ejulavit vias suas.* Sed juxta exemplar Romanum, voces τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, cum sequentibus conjungunt. Ubi, uti hoc mirum imprimis est, quod בכרה vertant ὀψὲ, *vesperi*, cum alibi eam vocem per κάμηλον transferant perbene, ita illud apparet sat evidenter, unde pro קלה, id est, *levis*,

habent ἡ φωνὴ αὐτῆς, *vox ejus*. Legerunt scilicet קילה. Vulgatus interpres vertit: *Cursor levis, explicans vias suas*. Scilicet ex Aquilae, Symmachi, vel Theodotionis corruptis exemplaribus, pro *dromade*, est in Vulgato *cursor*. Verterant illi δρομὰς κύφη, pro quo librarii fecere δρομεὺς, uti jam pridem monuerunt viri eruditi. Utinam Samuel Bochartus, qui
Bochart. Hieros. p. 1 pag. 82. tot difficilia loca feliciter explicavit, & tam multa praeclara de animalibus nos docuit, hunc locum non reliquisset intactum. Multis quidem ostendit בכרה esse *camelum juniorem*, at quid sit *camelus junior* משרכת דרכיה, nusquam dicit. Tentandum ergo est, an quid afferri possit, quod, si non omnino verum, verisimile tamen sit.

IV. Verbi משרכת, quod semel tantum occurrit, radicem olim usitatam שרך, quae *circumire*, & *discurrere*, notavit, unde שרוך *corrigia* dicta est, ab ambiendo, sive circumeundo, quia pedi circumvolvitur, verisimile admodum est. Hinc *camelus junior* משרכת דרכיה *circumiens vias suas*, est camelus, quae aestro libinis percita, notas semitas circumit, & huc illuc vagatur maris potiundi gratia. Imter animantia maxime libidinosa etiam cameli sunt de
Arist. Hist. Anim. lib. v. cap. 21. quibus Aristoteles refert, quod *toto die coeant*. Inprimis libidine flagrat בכרה, quae est camelus foemina junior, quae incipit *catulire*, hoc est, ad Venerem incitari. Hinc *camelus junior* משרכת דרכיה *circumiens vias suas*, est camelus, huc illuc discurrens aestu libidinis. Hunc sensum innuere videntur LXX. Interpretes, qui reddiderunt, ὀψὲ φωνὴ αὐτῆς ὠλόλυξε. *Vesperi vox ejus eiulavit*. Verbum ὀλολύζειν quidem *ejulare*, & cum *clamore plorare*, notat: verum etiam

etiam de eo ejulatu dicitur, quem emittunt bruta, dum libidine flagrant. Hinc ὀλολυγόνες sunt ejulatus, *Plin. lib. XI. cap. 37.* quos emittunt mares ranae, dum foeminas ad coitum vocant. Neque aliter hoc intellexit, si vera est viri illustris Hugonis Grotii explicatio, interpres Chal- *Grot. ad Ier. 2. 23.* daeus. Is enim habet דמקלקלא ארחתהא *depravans vias suas*, h. e. uti exponit vir illustris, *à mare ad marem alium discursitans*. Confirmat vir in Hebraicis versatissimus Iohannes Buxtorfius, qui ad haec verba *Buxt. Lex. Hebr. R.* שרך משרכת דרכיה *implicans vias suas*, notavit, *id est*, *huc illuc discurrens*, *aestu libidinis: sic tu fervore idololatriae*. Hic sensus optime congruit huic loco. Gentem Judaicam cum meretrice comparat Propheta, quae se cuilibet offert. Sic enim dicit: על כל גבעה גבהה ותחת כל עץ רענן את צעה זנה: *In omni clivo alto*, *& sub omni arbore viridi*, *tu te prosternis*, *meretrix*. *Ier. 11. 20.* H. e. instar meretricis, quae in lupanari prostat, & cuilibet se prosternit, tu omnibus Diis te posternis *sub omni arbore viridi*, *& clivo alto*, h. e. iis omnibus servis. Ulterius vero, quo magis appareat rei foeditas, comparat cum animantibus maxime libidinosis. Postquam notasset jactantiam illorum hominum, qui negabant se esse idololatras, & volebant videri Deum colere, ac dicebant, ut meretrices solent, לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי *non polluta sum*, *post Baalim non ambulavi*, *Ier. 11. 23.* vehementius invehitur, & ראי דרכך בגיא *vide viam tuam in convalle* dicit, Hinnonis nempe, in qua horrenda illa peragebatur Idololatria, ut ipsi parentes traderent liberos suos Molocho immolandos: דעי מה עשית בכרה קלה משרכת דרכיה *Cognosce*, *addit*, *quid feceris*, *camelus junior*, *quae vias circumit*. Quasi dicat: Ne neges te fornicatam esse cum Baalim, cum id appareat

vel ex valle Hinnonis, & ex eo quod fecisti, tu, quae instar cameli junioris, quae libidinis aestro percita huc illuc vagatur, marem quaerens, fervore idololatriae undique discurris, Baalim quaerens, quibus te prosternas. Neque contentus, gentem Judaicam *camelum* vocare *catulientem*, pergit porro, & *onagrum* vocat, foeminam nempe, quae ubi eminus olfecit marem, à nemine inhiberi potest quominus ad eum currat, imo quae neminem recusat vel in ipsis menstruis. Hic enim sensus est versus sequentis, uti prolixe possem ostendere, & evidenter. Haec de hoc obscuro & intricato loco non inepte mihi videor animadvertisse.

Jer. II. 24.

V. Uti calcei, & soleae, apud veteres plerumque ex corio conficiebantur, ita & corrigiae, sive teretes habenae, ex corio fiebant. Legimus quidem vinculis aureis nonnullos olim sua calceamenta pedibus aptasse, uti Athenaeus de Parrhasio refert, quod χρυσοῖς τε ἀνασπαστοῖς ἐπέσφιγγε τῶν βλαυτῶν τὺς ἀναγωγέας, *aureis habenis constringebat calceorum ansas:* De iis etiam viri doctissimi illud Manilii interpretantur:

Athen. lib. XII. *cap.* XI.

Manil. lib. V.

Et pedibus niveis fulserunt aurea vincla.

Quod tamen de periscelidibus, sive catenulis aureis, quas ornatus gratia mulieres circum crura gestabant, sequenti capite ostendam intelligendum. Sed plerumque pariter uti soleae, ex corio veterum corrigiae fuerunt. Hinc Isidorus, à *corio*, *corrigias* vult dictas: *Corrigiae*, inquit, *à corio vocantur.* Etiam hinc *lora* dicuntur. Juvenalis:

Isid. Orig. lib. XIX. *cap.* 34.

Vel

Vel nodus tantum, & signum de paupere loro,

Iuven. Sat. V. p. 165. & ibid. Schol.

Ad quem locum Scholiastes *lorum* exponit *Parthicam corrigiam*. Apud Hebraeos etiam corrigias calceamentorum ex corio fuisse non dubitandum videtur. Etenim, uti ipsorum soleae ex corio conficiebantur, quod prolixe ostensum superius, ita corrigiae, sive habenae teretes, ex corio fuerunt. Hinc Talmudici corrigiam vocant עור הכנדל, *corium calcei*, & שׂנץ, quod *lorum* notat, ex corio confectum. Nata hinc est inter Hebraeos loquendi ratio παροιμιώδης, qua pro re vili, & fere nihil, *calceamenti corrigiam* usurpant. Nam uti calcei, cum ex corio essent, fuerunt vilissimi, etiam corrigiae non magni pretii sunt habitae. Jam ab antiquissimis temporibus hic loquendi modus usitatus fuit. Abrahamus enim Regi Sodomaeorum dicit, se ex omnibus quae ipsius erant, non accepturum מחות ועד שׂרוך נעל *à filo usque ad corrigiam calceamenti*. Scilicet Abrahamus, cum indicare vellet, ne vilissimum quid se accepturum in praemium pugnae, hoc est, nihil omnino, calceamenti corrigiam appellavit, quasi nihil vilius tenuiusque dici posset, calceamenti vinculo. In hunc sensum jam olim Chrysostomus haec verba explicavit, & ex eo Martinus Delrio formulam esse adagialem monuit, qua negat Abrahamus se *calceamenti corrigiam*, hoc est, nihil omnino, ne vilissimum quidem, ex praeda accepturum. Quam mentem esse hujus loquendi formulae etiam nemo interpretum ignorat.

Talm. Schabbat fol. 60. in Misna. & Mikvaoth cap. ult.

Gen. XIV. 23.

Chrys. Hom. XXV. in Gen. Delr. Adag. P. 1. Num. 17.

VI. Desumpta est ab his corrigiis, sive vinculis, quae

quae plane necessaria sunt in soleis, alia loquendi apud veteres ratio, qua *vincula demere*, *vinclis pedem exuere*, *vinclis crura resolvere*, pro calceos, sive soleas, exuere usurpant. Ovidius:

Ovid. Metam. lib. III. vers 168.

Vincla duae pedibus demunt. ——

Virgil. lib. IV. AEneid. vers 518.

Virgilius:

Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta.

Ovid. de Arte amandi. lib. III. vers 272.

Ovidius:

Arida nec vinclis crura resolve suis.

Etiam detrahere vincula dixerunt.

Tib. lib. I. Eleg. V.

Tibullus:

Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.

Terent. Heaut. Act. I. Sc. I. vers 72.

Quod Terentius dixit *soccos detrahere*, in illo vulgato: *Accurrunt servi, soccos detrahunt.* Similis loquendi ratio apud Jesaiam exstat, quam tamen aliter intellexerunt interpretes. Gentem validam contra Judaeos se excitaturum minatur Deus, quae semper foret in procinctu, atque ad ducum nutum parata.

Es. V. 27.

Verba haec sunt: אין עיף ואין כושל בו לא ינום ולא יישן ולא נפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו: *Non est lassus, & non est impingens in ea: non dormitabit, neque dormiet, neque solvetur cingulum renum eius, neque detrahetur corrigia calceamentorum ejus.* Verbum נתק hic in *rumpendi* significatione accipiunt interpretes, vertuntque, *nec rumpetur corrigia calceamentorum ejus.* Quemadmodum autem iis, quibus in itinere corrigiam calceamenti contingit abrumpi, non parvo abruptio illa impedimento est, ita ut iter inceptum retardet, ita hic indicari nullam moram objici

jici ipſorum conſiliis volunt. Sed hi non videntur obſervaſſe, verbum נתק hic accipiendum potius in *detrahendi* ſignificatione, atque hoc dictum non imperſonaliter intelligendum eſſe, ſed active, uti vulgo loquuntur. Etenim לא נפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו *non ſolvetur zona ejus, aut detrahetur corrigia calceamenti ejus*, idem eſt ac ſi dictum ſit, *Non ſolvent zonam, aut detrahent corrigiam calceamenti.* Gentem enim ſpectat validam quam non tantum praedicat Propheta, *nullum in ea eſſe defeſſum aut labantem, nullum qui dormitaret, aut dormiret*, verum etiam, *neminem zonam ſuam ſoluturum, aut detracturum corrigiam calceamenti.* Sic non referri poteſt ad abruptionem corrigiarum, quae non parvo properantibus impedimento eſt, ſed deſcriptio eſt ſtrenuorum hominum, qui *neque zonam ſolvent, aut detrahent corrigiam calceamenti.* Scilicet Propheta canit, eam gentem, quam contra Judaeos excitaret Deus, ſemper futuram in procinctu, atque ad ducum nutum paratam, ita ut nec zonam ſolveret, nec calceos ſuos extraheret unquam. Quod indicare totius narrationis ſeries videtur. Sane לא נפתח אזור חלציו *non ſolvetur zona ejus*, nulla alia ratione poteſt intelligi, quam homines futuros ſemper ad praelium paratos. Unde optime notarunt viri eruditiſſimi, qui noviſſimam Belgarum verſionem notis illuſtrarunt: *Belgae ad*
Sy ſullen ſteeds veerdigh zijn om te ſtrijden, ſtaande *h. l.*
gewapent tot aller ure. Hoc eſt, *ſemper parati erunt ad praelium, omnibus horis armati.* Hinc nec id quod ſequitur, לא נתק שרוך נעליו *non detrahetur corrigia calceamenti ejus*, aliter intelligi poteſt, quam illos nunquam calceos extracturos. Verbum נתק itaque non ea notione ſumendum eſt, qua acceperunt

runt interpretes, ſed quam & alias obtinet, cum *detrahere* ſignificat. Locus evidens apud Ieremiam
Ier. XXII. 24. eſt, in quo nihil aliud, quam *detrahere*, ſignificare poteſt. Sic enim Deus de Chonia, Iojakimi filio, Rege Judae, dicit: כי אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך: *Quod ſi eſſet Chonia, filius Jehojakim, regis Judae, annulus in manu mea dextera, inde detraherem te.* Ita לא נתק שרוך נעליו *non detrahetur corrigia calceamenti ejus*, nihil aliud notat quam non exuet calceum ſuum. Eſt autem haec admodum elegans ſtrenuorum militum deſcriptio, qui, ut ad omnia ſint parati, nec zonam ſolvere, nec caligas exuere dicuntur. Quam mire
Callimachus Hymn. in Delum vers. 231. & seq. illuſtrat hic Callimachi locus, in quo de Iride canit:

Τῇ ἰκέλη Θαύμαντος ὑπὸ θρόνον ἕζετο κούρη.
Κείνη δ' οὐδέποτε σφετέρης ἐπιλήθεται ἕδρης,
Οὐδ' ὅτε οἱ ληθαῖον ἐπὶ πτερὸν ὕπνος ἐρείσει.
Ἀλλ' αὐτοῦ μεγάλοιο ποτὶ γλωχῖνα θρόνοιο
Τυτθὸν ἀποκλίνασα καρήατα, λέχριος εὕδει.
Οὐδέποτε ζώνην ἀναλύεται, οὐδὲ ταχείας
Ἐνδρομίδας. μή οἱ τι καὶ αἰφνίδιον ἔπος εἴπῃ
Δεσπότις.

Huic ſimilis Thaumantis filia, infra ſolium ſedebat.
Ipſa autem nunquam ſuae obliviſcitur ſedis,
Ne quidem quum ei obllivioſam alam ſomnus infixerit:
Sed ibi magni ad angulum ſolii;
Parum acclinato capite, oblique dormit.
Nullo quoque tempore zonam ſolvit, neque pernices
Calceos: ne ſibi quod improviſum verbum dicat
Hera.

VII. Vir

VII. Vir doctissimus Benedictus Balduinus aliter longè hunc locum exponit. Observat veteres, cum calceamenta pedibus inducerent, eaque pressius adstringerent, si quando corrigiam contingeret effringi, malum omen credidisse, adeo ut suscepta negotia desererent, uti diserte testatur Cicero in Divinatione, ubi sic ait, *Quae si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiae, & sternutamenta erunt observanda &c.* atque illud omen veteres portendere credidisse, rem susceptam haud feliciter progressuram, aut sinistro aliquo casu impediendam: quemadmodum iis, quibus in itinere corrigiam calceamenti contingit abrumpi, non parvo abruptio illa impedimento est, ita ut iter inceptum retardet. *Unde*, addit, *qui sacram paginam Glossa, quae dicitur ordinaria, illustravit, locum illum Jesaiae:* Non rumpetur corrigia calceamenti ejus: *Apposite sic interpretatur:* Non impedietur in itinere Dominus. *Ut eum significet re nulla retardandum, quin brevi sit in hostes iracundiae suae tela, vindice dextra, contorturus.* Sed, praeterquam quod ex iis, quae à nobis observata sunt, satis appareat, non ad omen aliquod hoc pertinere, sed ad militum summam alacritatem, qui ne quidem zonam solverent, vel calceos exuerent, erravit plane Glossae, quae dicitur, Ordinariae compilator, atque in errorem induxit elegantissimum Balduinum. Etenim non de Domino dicitur, *non rumpetur corrigia calceamenti ejus*, sed de gente valida atque expedita, quam contra Judaeos se excitaturum Dominus minatur.

Bald. de Calc. Ant. cap. 21.

Cic. de Divin. lib. 2.

VIII. Praetermittendum haudquaquam est, apud veteres proprium fuisse servorum ministerium, & qui-

P dem

dem vilissimum, solvere corrigias, sive vincula calceorum domini, h. e. exuere calceos, uti jam dudum observarunt homines eruditi. *Plato in Symposio.* Plato Ὑπολύετε, inquit, παῖδες, Ἀλκιβιάδην, ἵνα κατακέηται: *Solvite calceos, pueri, Alcibiadae, ut accumbat.* *AEsch. in Agam.* AEschylus:

—— ὑπαί τις ἀρβύλας
Λύοι τάχος, πρόδουλον ἔμβασιν ποδός.

Terent. Heaut. Act. 1. sc. 1. vers 72. *Aliquis mihi soleas solvat ocyus, queis itinerantis induebantur pedes.* Vulgatum illud est apud Terentium: *Accurrunt servi, soccos detrahunt.* *Plaut. Truculo. Act. II. sc. IV. vers 16. & sc. V. vers 19.* Apud Plautum Dinarchus servis imperat:

—*Deme soleas, cedo, bibam.*

Et Phronesium Ancillae:

—— *Eho Pithecium,*
Face ut accumbam: accede. Adjutare sic decet puerperam.
Soleas mihi deme.

Lucil. Sat. lib. 3. De servis Lucilius canit:

Cernuus extemplo plantas convestit honestas,
Et pedibus laeva sycionia demit honesta.

Tib. lib. 1. Eleg. V. Hinc Tibullus, cum vellet exprimere ad omne officium, etiam abjectissimum, pauperem fore praesto, ministerium solvendi calceorum corrigias adjungit:

Pauper erit praesto tibi, praesto pauper adibit
Primus, & in tenero fixus erit latere.
Pauper in angusto fidus comes agmine turbae,
Subjicietque manus, efficietque viam.

Pau-

Pauper ad occultos furtim perducet amores,
Vinclaque de niveo detrahet ipse dede.

Apud Hebraeos idem etiam habitum fuit ut vilissimum ministerium. Hinc possideri servum maxime volebant, si emptori servilia aliqua praestitisset opera, inter quae inprimis memorant, שהתיר מנעל לרבו או הנעילו *ut solvat domino calceamentum, aut illud induat*. Scilicet inter vilissima ministeria recensebant calceorum vincula solvere, & calceos extrahere, atque hinc cum servum emerent, non alia oppignoratione utebantur, ut constaret eum in alterius domini potestatem migrasse, quam ut calceos ejus solveret, & indueret. Ex Maimonide, qui ex Talmude hauserat, hoc observavit vir doctissimus Johannes Lightfotus. Talmudicorum verba haec sunt, עבר קטן כבהמה דמו תנו רבנן כיצד בחזקה החיר לו מנעלו או הוליך אחריו לבית המרחץ הפשיטו הרחיצו סכו גרדו הלבישו הנעילו הגביהו *Parvus servus est veluti jumentum, tradunt magistri nostri. Quomodo emitur servus* בחזקה? *Solvit ementi calceum, portat post eum quae ei necessaria ad balneum, devestit eum, lavat, ungit, fricat, revestit, induit calceos, ac à terra levat*. Videri etiam potest Moses Mikotzi. Hinc natum est Iohannis Baptistae dictum, qui, ut se quam maxime prae Christo deprimeret, indignum dicit, λῦσαι τ̀ ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτῦ, *solvere corrigiam calceamentorum ejus*, uti referunt, Marcus, Lucas, Johannes, & Paulus. Id idem est ac si dixisset, non sum dignus ut hoc vilissimum obeam excalceandi munus. Tradit R. Moses ben Maimon. כל המלאכות שהעבד עשה לרבו תלמיד עשה לרבו ואם היה במקום שאין מכירין אותו ואין היה לו תפילין וחש שמא אמרו לו עבד הוא

Maim. in עבדים *cap. 2. ex Gem. Bab. Kidduschim fol. 22. 2. Lightf. ad Matth. III. 11.*

Moses Mi. Praec. affir. 3. & neg. 177.

Marc. I. 8. Luc. III. 16. Joh. I. 27. Act. XIII. 5.

Maimonides in Talmud. Thora cap. 5.

הוא אינו נועל לו מנעלו ואינו חולש *Omnia opera, quae ſervus praeſtat Domino ſuo, diſcipulus praeſtat magiſtro ſuo. Quod ſi fuerit in loco in quo non norunt eum, neque ſint ipſi Tephillin, & ſollicitus ſit ne forte dicant ipſi, ſervus eſt, non induit ipſi calceum ejus, neque ipſi extrahit.* Ea Maimonides ex Talmude Babylonico deſumpſit. In eo enim legimus.

Talmud Babyl. tractatu Cethubrot cap. 11. fol. 96. à.

אמר רבי יהושע בן לוי כל מלאכות שהעבד עושה לרבו
תלמיד עשה לרבו חוץ מהתרת לו מנעל אמר רבא לא אמרן
אלא במקום שאין מכירין אותו אבל במקום שמכירין אותו
ליח לן בה אמר רב אשי ובמקום שאין מכירין אותו נמי לא
אמרן אלא דלא מנח תפילין אבל מנח תפילין לית לן בה:

Dixit Rabbi Joſua filius Levi: omnia opera, quae ſervus praeſtat domino ſuo, diſcipulus praeſtat magiſtro ſuo, praeter ſolutionem calcei ejus. Dixit Rabba: Non dicimus hoc, niſi in loco in quo non norunt illum: ſed in loco in quo norunt illum, non eſt nobis in eo, exemtus ſcilicet à ſolvendo calceo. *Dixit Rab Aſche, etiam in loco, in quo non norunt eum hoc non dicimus, niſi quando ſibi non applicuit Tephillin: ſed quando applicuit ſibi Tephillin, non eſt nobis in eo* à ſolvendo calceo exemtus. Admodum ſollicite ſcilicet caveat. Rabbini, ut in iis locis magiſtro ſuo id officium non praeſtet diſcipulus, ubi non ſatis notum eſt eum eſſe diſcipulum, ne ex ipſo opere exiſtimaretur ſervus, cum alias, ubi notum eſt ipſum diſcipulum eſſe, non vero ſervum, hoc etiam officium à diſcipulo praeſtari ſuo magiſtro velint. At Johannes Baptiſta, quo ſe magis deprimat, & Chriſtum extolleret, ne ad hoc quidem officium dignum ſe pronuntiat, ut ſolvat, & exuat calceos ejus. Dictum Johannis Matthaeus refert: οὗ οὐκ εἰμὶ τὰ ὑποδήματα βαστάσαι. *Cujus non ſum dignus calceamenta portare.* Sed de eo loco infra prolixius.

Matth. III 11.

lib. 1. cap. 8.

C A-

CAPUT OCTAVUM.

I. *Calceus licet immundissima pedum tutela sit, in eo tamen magnus olim luxus, praecipue foeminarum fuit* II. *Hebraeorum mulieres iis luxuriasse multi observant ex Jes.* III. 18. III. *Multa & diversa istius vocis interpretamenta.* IV. עכסים *ornamentum simile compedi.* V. *Compedes aureas in pedibus, itidem ut armillas in brachiis, olim foeminae gestarunt, non in oriente tantum, sed apud Graecos etiam, ac Romanos.* VI. *Locus Jes.* III. 16. *exponitur.* VII. *Petronii Satyricon quatuor locis emendatum.*

I.

QUamvis calceus *immundissima pedum tutela* sit, ex sententia Tertulliani, ut pote qui pulvere & luto saepe est sordidus, quod eleganter exprimit Querolus, non Plautinus, apud virum incomparabilem Claudium Salmasium:

Tert. de Pal. cap. V. & ibid. Salm.

Sume laneos cothurnos, semper restuos calceos,
Quos pluvia solvat, pulvis compleat, caenum & sudor glutinet.
Sume calceos humili fluxos tegmine,
Quos terra revocet, fraudet limus concolor.

Magnus tamen in calceis fuit veterum luxus. Praecipue mulierum, uti hoc genus est ad superbiam proclive, pompa in calceis olim summa fuit. Perstrin-

Tert. de cultu Foem. cap. 7. Clem. Alexand. Paedag. l. II. c. XI. Ser. in Judith cap. 10. Bald. cap. 6. Rub. Elect. l. 2. c. 14. Ies. III. 18.

xerunt hoc vitium Patres antiquissimi, Tertullianus, & Clemens Alexandrinus, deque eo multa viri eruditissimi Nicolaus Serrarius, Benedictus Balduinus, & Philippus Rubenius notarunt.

II. Si multis sacrorum voluminum interpretibus fides, etiam mulieres Hebraeae, & praecipue virgines, luxum non mediocrem in calceis posuerunt. Perstringit Jesaias seculi sui vitia, atque inter alia quae Deum ablaturum dicit, תפארת העכסים commemorat, quae *ornamenta calceorum* interpretantur. Ita Chaldaeus habet תושבחת דכסניא quod est, uti Vulgatus reddit, *ornamentum calceorum* R. Isaak Abar-

Abarb. ad h. l.

banel, filias Zion, eo quod eminuisse dicantur, altis usas fuisse calceis, ad magnitudinem staturae corporis conciliandam existimat. Quod etiamnum solemne esse apud Venetos, atque inde natum dicterium facetum, & salsum, viri maximi Julii Caesaris Scaligeri in Italicas mulieres, & earum maritos, quos *uxorum suarum dimidium in lectis genialibus amplecti, altero earum dimidio cum calceis deposito*, dixit, refert vir

Bald. de Cal. Ant. pag. 147.

elegantissimus Benedictus Balduinus. Imo addit Abarbanel, ex iis quae in Joma legimus, & Schabbath, *quod calceamentis suis indiderint myrrham, & balsamum. Etiam ornamenta calceorum* exponunt plures.

III. Non mirum multos interpretes in hanc sententiam adductos, cum vox עכסים sit obscura, & ab omni tempore varie reddita. LXX. habent: τὴν δόξαν τῶ ἱματισμῶ αὐτῶν, *gloriam vestimenti earum.* Hos

Abarb. ad h. l.

Syrus, & Arabs sequuntur. Monet etiam Abarbanel, filias Zion pedibus suis induxisse עכסים, qua-

rum

rum agitatione tanto melius audirentur, aut quod portaverint mundum pretiosum in pedibus suis, è gemmis scilicet aut margaritis, ac motu suo pedem pedi alliserint, ut hac ratione monilium sonantium perciperetur strepitus. Placuit hoc Kimchio, qui עכסים *Kimchi ad h. l.*
vult fuisse *crepitacula tinnientia*, quae mulieres in pedibus gestarunt. Hujus sententiae meminit Franciscus Vatablus. *Alii, inquit, volunt ornamentum* *Vatab. ad h. l.*
pedum fuisse, non absimile illi, quo utuntur mulieres Hispanae, quae crepidas gestant cum tintinnabulis dum saltant. Praeter Sancten Pagninum, & Valentinum Scindlerum, eam amplectitur vir illustris Hugo Grotius. *Sed* עכס*, inquit, ut docent nos He-* *Pagnin. & Scindl. in Lex. ad vocem* עכס
braei, erant crepitacula in pedibus mulierum, quibus inter saltandum utebantur. R. Levi Ben Gerson *Grotius ad h. l.*
Scribit: העכסים הם כמו תכשיטין נושאות אותן ברגליהן *R. Levi ad*
כאמר וברגליהן תעכסנה *Achasim sunt sicut ornamen-* *Prov. 7.*
ta, qua gestant mulieres in pedibus suis, sicut dicitur, 2[illegible]
& in pedibus suis תעכסנה.. Alludit ad ea verba,
quae paulo superius occurrunt. Magnus Theologus *Jes. III. 16.*
Franciscus Junius ornamenta vult fuisse cruralia, qui- *Jun. ad h. l.*
bus veluti compedibus, utrique eruri alligatis, discerent modificare gressus. Praeiverunt viro magno
Talmudici, qui haec ornamenta gestasse Hebraeorum *Talm. in Schabbat.*
puellas volunt, ne passus facerent majores, & detrimentum accederet earum virginitati. Belgae vertunt *het cieraat der coussebanden*, nescio quos infelices interpraetes secuti. *Periscelides* reddunt viri doctissimi
Buxtorfius & Coccejus, quam interpretationem alii *Buxt. & Cocc. in Lex Hebr. ad vocem* עכס
quoque amplectuntur, & inprimis vir summus Ludovicus de Dieu. *De Dieu ad h. l.*

IV. Inter tam varias, atque discrepantes, qua veterum,

terum, qua recentiorum ſententias, ſola eorum vera eſt, qui עכסים eſſe *compedes*, ſive *periſcelides*; volunt. Evidentibus rationibus enim oſtendi poteſt non difficulter, עכסים nihil aliud quam *compedes*, ſive *periſcelides* eſſe, quas in cruribus mulieres geſtarunt. עכס *compedem* notare dubium haud quaquam eſt. In Salomonis Proverbiis enim occurrit hoc ſignificatu.

Prov. VII. 22. וכעכס אל־ מוסר אויל, *& tanquam in compede ad caſtigationem ſtulti*, dicit Rex ſapientiſſimus, ubi eum, qui meretricem ſequitur, cum bove comparat, qui ad macellum ducitur, & cum ſtulto, qui in vincula, ſive compedes, implicat ſe ipſum. A עכס, eſt plurale עכסים, quod nihil aliud quam *compedes* ſignificare poteſt. Sed cum עכסים ſint inter mulierum ornamenta, quid aliud, quam ornamentum, quod ſimilitudinem compedum habet par eſt intelligi? Vidit hoc Aben Ezra, qui notavit: העכסים רומים לכבל׳, *Aſchaſim ſimiles compedi.* Neque abludunt Talmudici, qui כבלים appellant, & diſputant an ſit licitum cum eis egredi in Sabbatho. Quid autem ſint כבלים in Gemara traditur: *Catenulae videlicet aureae, quibus pedes ligabant puellae, ne nimis latos facerent paſſus.*

Aben Ezra ad h. l.

Talm. in Schabbat. & in Ge. cap. 6.

Quod etiam in Gloſſa, & in libro ſuo Jad Chazaka, Rabbinorum doctiſſimus Moſes ben Maimon ſcribit. Qua in re, uti vanum atque futile eſt quod de כבלים tradunt Talmudici, eum in finem geſtatas fuiſſe ab Hebraeorum puellis, ne paſſus facerent majores, & detrimentum accederet earum virginitati, ita recte notatum eſt, catenulas aureas, ſive compedes fuiſſe. Quod Maimonides confirmat, qui ornamentum pedum fuiſſe putat, quales armillae fuerunt brachiorum. Sic enim ſcribit: כבלים עכסים בצורת האצ׳עדה *Kebalim ſunt Achaſim ad formam armillarum.* Scilicet כבלים,

Maim. in Gloſſa, & Iad. Chaſ. Tract. de Sab. cap. 10.

Maim. in Gloſſa ad Tract. Sabbat. cap. 6.

כבלים qua voce Talmudici utuntur pro pedum ornamento, cum quo fas non eſt egredi Sabbatho, idem cum עכסים eſſe obſervat, & in modum armillarum fuiſſe. E quibus colligere proclive eſt, עכסים nullum aliud fuiſſe ornamentum, quam compedum aurearum, quas in cruribus geſtabant mulieres.

V. Hoc fiet longe veriſimilius, ex eo veterum more, qui non in Oriente tantum, ſed apud Graecos etiam atque Romanos fuit, ut mulieres aurea vincula, vel compedes, in cruribus geſtarent. In Oriente, uti magnus olim fuit armillarum uſus, qui jam invaluerat aetate Abrahami, ita עכסים, hoc eſt, aureas compedes, inſtar armillarum, in pedibus mulieres habuerunt. Quod olim in Oriente tam frequens fuit, ut etiam nunc hic mos obtineat. Monuit id ex ore viri CL. Iacobi Golii vir ſummus Ludovicus de Dieu. Poſtquam eorum recitaſſet ſententiam, qui עכסים *periſcelides* volun[illegible] haec ſubjungit. *His aſſentimur, poſtquam à doctiſſimo viro D. Golio, qui per Orientem peregrinatus eſt, accepimus, uſitatum etiamnum eſſe in Oriente in opulentioribus familiis, ut infantum pedes circa talos laminis aureis unius aut duorum digitorum, interdum & quatuor ubi adultiores ſunt, latitudine, tanquam compedibus concludantur, non ad tinnitum faciendum, neque ad greſſus modulandos, ſed ſolius ornamenti & opulentiae teſtandae gratia, ut & Propheta hic vocat* תפארת העכסים *ornamentum compedum. Neque ſunt compedes, quibus pes pedi alligatur, ut cum equi aut muli tollutim incedere docentur, ut volebat D. Junius, ſed ſingula compes ſingulo pedi aptatur ſeorſim, eumque ambit.* Apud Graecos etiam earum uſum frequentem fuiſſe Pollux do-

Gen. xxiv. 20.

De Dieu. ad h. l.

Pol. lib. 11. cap. 16.

docet, apud quem ἐν γυναικείῳ κόσμῳ *in mundo mulie-bri* ponuntur: περισφύρια, περιπεζίδες, περιπέζια & tandem περισκελίδες *Periscelides* vero sunt, ut in Glossis est, *Ornamenta, vel circuli aurei crurum muliebrium*: Omnes enim errant qui *periscelides* femoralia putant.

Nigron. de Caliga pag. 12. *Schol. Horat. ad lib. 1. Ep. 17.*

Inter quos Julius Nigronus. *Nam etsi* σκέλος, *sit crus, unde periscelides; tamen non tibialia dicuntur periscelides, sed femoralia.* Omnino perperam, cum *periscelides* nihil aliud sint quam ornamenta crurum muliebrium. Quomodo & Horatii Scholiastes ad haec verba.

Nota refert meretricis acumina, saepe catellam
Saepe periscelidem raptam sibi flentis ——

Salm. ad Lampridii Alex. Sev. cap. XL. *Sen. in Hyp. Act. 1. vers 321.*

Periscelidem interpretatur: *Ornamentum pedis circa crura.* Maximus Salmasius *periscelidem* describit *vinculum aureum, quod in cruribus gestabant mulieres solae*, atque haec verba Senecae de *periscelide* interpretatur, ubi Herculi apud Omphalem agenti tribuitur, quod

Crura distincto religavit auro
Luteo plantas cohibente socco.

Casaub. ad Suet. Aug. c. LXXXII. Bald. de Calc. Ant. cap. 16.

Quae magnus Casaubonus, eumque secutus Benedictus Balduinus, & alii nonnulli, de fasciis cruralibus non recte acceperunt, cum *nunquam annulus, aut vinculum aureum, fascia dicatur.* Rectissime sane:

Crura distincto religavit auro,

non nisi de *periscelide* capi potest, quae vincula, sive compedes, ex auro fuerunt, *quibus sibi mulieres or-*

ornamenti gratia crura vinciebant, & armilla cruralis potius diceretur, quam fascia, uti monuit ὁ πάνυ: Id enim ostendunt Senecae verba praecedentia:

Passus aptari digitis smaragdos,
Et dari legem rudibus capillis.

Scilicet post ornatum digitorum, atque capillorum, addit:

Crura distincto religavit auro,

ut significet aureas compedes, sive *periscelides*, inter pedum ornamenta fuisse. De iisdem Octavius Ferrarius, decus sui Patavii, hunc locum Plinii exponit. *Habeant foeminae in armillis, digitisqus totis, collo, auribus, spiris: discurrant catenae circa latera, & inserta margaritarum pondera è collo dominarum pendeant, ut in summo quoque unionum conscientia adsit: etiamne pedibus induitur, atque inter stolam plebemque hunc medium foeminarum equestrem ordinem facit!* postrema scilicet verba de *periscelibus*, & aureis pedum vinculis, interpretatur. Aliter quidem de hoc loco disputat vir politissimus Albertus Rubenius, atque haec pedum vincula ansas, sive obstrigilla solearum fuisse putat, quae ex auro erant. Sed haec castigavit Octavius Ferrarius, maxime cum in re simili dicat Plinius: *Argentum succedit ex re aliquando & auro, luxu foeminarum plebis, compedes sibi ex eo facientium, quas induere aureas mos tritior vetat.* Quem locum frustra doctos viros calceorum ornatum explicare contendit, cum de crurum vinculis Plinius loquatur, quae argentea à plebe gestata innuit,

Ferrar. de Re Vest. P. 1. l. 3. c. 17.
Plin. lib. XXXIII. cap. 3.
Rub. de Re Vest. l. 1. c. 16.
Fer. in Analect. cap. 21.
Plin. lib. XXXIII. c. 12.

nuit, cum jam aurea fastidiri caepissent. Cui expositioni Octavii Ferrarii eo lubentius accedo, quia Plinius haec ornamenta *compedes* vocat, eodem modo uti Hebraei עכסים appellant, quae vox eorum lingua *compedem* notat. Cum Ferrario de his *periscelidibus* etiam caperem Petronii, & Manilii loca, quae Albertus Rubenius itidem de ansis, sive obstrigillis, accepit. Mulierem omnibus simulacris emendatiorem

Petron in Satyr. ita Petronius describit: *Jam mentum, jam cervix, jam manus, jam pedum candor intra auri gracile vinculum positus, Parium marmor extinxerat.* Sane auri gracile vinculum nihil aliud fuisse quam *periscelidem* puto. Manilius vero inter alia ornamenta recen-

Manil. lib. v. set:

Et pedibus niveis fulserunt aurea vincla.

Quem locum non Rubenius tantum, verum etiam alii homines eruditissimi, de ansulis, sive obstrigillis, interpretati sunt. Mihi vero de aureis pedum vinculis sive *periscelidibus* intelligendum esse praecedens versus ostendere videtur:

Perque caput ducti lapides, per colla manusque.

VII. Docere haec possunt quid sacer vates velit,

Jes. III. 16 cum paulo ante in filiabus Zion culpet, וברגליהן תעכסנה, quae verba variè reddunt interpretes, ut solet fieri in vocibus quae tantum semel, aut raro, reperiuntur. Nulli dubium esse potest, cum עכס sit *compes*, h.e. ornamentum instar *compedum*, quod in cruribus mulieres habuerunt, quin verbum inde deductum *compedes gestare*, vel *compedibus vincire* notet.

tet. Ut omnino sit, *& in pedibus compedes gestant.* Quod cum tota orationis serie optime convenit, ac praeter viros summos Buxtorfium, Coccejum, de Dieu, & complures alios, etiam rectissime monuerunt accuratissimi Belgae interpretes, quorum haec est nota: *Maar de meeste en voornaamste verstaan't van kostelijke boeykens, of verçierselen aan de voeten, hebbende het fatsoen van boeykens.* h.e. *Sed plurimi & praecipui intelligunt de pretiosis compedibus, aut ornamentis pedum, quae habebant formam compedum.* Quod tamen in versione sua non expresserunt, in qua habent: *En als of hare voeten gebonden waren,* hoc est, *& quasi pedes earum vincti essent.* Vertendum: *En dragen boeykens aan hare voeten,* hoc est, *gestant compedes in pedibus.*

Buxt. & Cocc. in Lex. Hebr. de Dieu ad h.l. & Belgae.

VIII. Quae de aureis compedibus, sive pedum ornamentis, quae *periscelides* vocantur à priscis scriptoribus, disputata sunt, in memoriam mihi revocant *perystilii* vocem, quam non ineptè mihi videor Petronio reddidisse, cujus locus vulgo corruptissime legitur. In medio ferè Satyrici Lycas somnium suum narrat: *visum sibi esse Priapum secundum quietem dicere, Eucolpion, quem quaeris, scito à me in navem tuam esse perductum: Tryphaena vero respondet, putes nos una dormiisse, nam & mihi simulachrum Neptuni, quod * Baistor asylo notaveram, videbatur dicere, in navi Lycae Gitona invenies.* Viros eruditissimos torquent verba mendosa, *quod * Baistor asylo notaveram.* Illustrissimus Josephus Scaliger legendum censet, *Quod Bais cestro ac stylo notaveram.* Bourdelottius dubitanter, *quod Bais ter asylo notaveram.* Gonsalius, nobilis Hispanus: *Quo Deo nun-*

Petron. Satir.

cupata vota Bais ter stylo notaveram. Miror profecto tot doctos homines, qui Petronium recensuerunt, latere potuisse, legendum: *Quod Bais in perystylio notaveram.* *Peristylium* locum esse columnis cinctum, quales solent esse ambitus atriorum in magnatum aedibus, & olim fuerunt omnium templorum, nemo ignorat. Usus ea voce Suetonius: *AEstate apertis cubiculi foribus, ac saepe in peristylio, saliente aqua, atque etiam ventilante aliquo, cubabat.* Quam conjecturam jam dudum probavi viro ingenio & doctrina recondita inprimis hujus seculi conspicuo, Johanni Georgio Graevio, cujus judicio multum tribuo. Sed & alia, quae eo tempore in Petronii Satyrico emendabam, magno doctori nostro placuerunt. Non multo post pro eo quod vulgo legitur: *Utinam quidem sufficeret largior scena &c. non me Hercules poenam istam differrem:* Palmerius, Pithaeus, Guilhelmius, Fr. Daniel, & Janus Douza legunt, *peram istam differrem.* *Pera* autem ipsis est Graecorum πῆρα, *tentamentum* sive *experimentum*, ut *peram istam non differrem*, sit, non differrem experiri. Mihi vero legendum videbatur, *Non me Hercules peram istam diu ferrem*, hoc est, cito abjicerem istam peram mendicorum gestamen. Quam conjecturam sequentia confirmant? *Sed continuo vos ad magnas opes ducerem.* In elegantissimo carmine de Bello Civili, inter seculi sui luxum recenset, quod

Suet. in Aug. cap. 82.

vers 33.

—Siculo Scarus aequore mersus
Ad mensam vivus perducitur, inque Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia caenas.

Vir

Vir eximius & singularis eruditionis Hadrianus Junius, pro *vendunt*, legit *condunt*. Sed id merito Colladonius improbat, qui tamen inepte retinet *vendunt*, & explicat *pretiosas faciunt*. Neque melius vir plurimae lectionis Caspar Barthius, qui haec verba declarat: *Totarum caenarum pretiis conchylia comparantur.* Mihi legendum videbatur *tendunt*. *Tendunt conchylia caenas*, est extendunt, diutius protrahunt, scilicet.

Ut renovent per damna famem—

quod mox subjungitur. Vitium quoque mihi deprehendere visus sum, interpretibus non animadversum, non procul ab initio Satyrici. Narrat auctor lepidissimus, *Eucolpium cum Aschylto deficiente jam die venisse in forum, raptumque latrocinio pallium detulisse, cujus extremam laciniam cum caepissent concutere, si quem forte emptorem splendida vestis posset adducere, rusticum quendam accessisse, qui diligentius considerare pallium caepit. Aschylton vero cum supra humeros rustici contemplationem injecisset, animadvertisse eum ipsum esse, qui tuniculam in solitudine invenerat, eamque adhuc intactis aureis plenam esse, & Eucolpio indicasse thesaurum illum rediisse. Quem cum Eucolpius legibus repetere vellet, Aschylton contra leges timuisse, cum illos eo loco nemo novisset. Itaque Aschylto plane placuisse, ut emerent, cum longe foret consultius parvo aere thesaurum comparare, quam in ambiguam litem descendere. Sed cum praeter unum dupondium ficilicumque, quibus lupinos destinaverant mercari, nihil ad manum esset, ne interim praeda discederet, vel mino-*

noris pallium addicere voluisse, ut pretium majoris compendii leviorem faceret jacturam. In postremis verbis mendum latere mihi visum est, & scribendum: *Ut pretium majoris compendii levior faceret jactura.* Hoc enim dicit Petronius, *illis placuisse pallium minoris addicere*, id est minori pretio quam justum erat vendere, ut *levior jactura*, in pallio, *pretium faceret majoris compendii*, h. e. pecuniam suppeditaret qua majus lucrum facerent, id est illam tuniculam, intactis aureis plenam, possent emere. Sed haec praeter institutum & pensum nostrum, ad quod nos revocamus.

Caput Nonum.

I. *Lunula Patritii calcei apud Romanos ornamentum.* II. *Hebraeorum foeminas lunulis calceos ornasse, conjicit Balduinus ex Jes.* III. 18. III. *Error Balduini, & Vulgati interpretis.* IV. *Frequens in oriente lunularum usus vetustissimis temporibus, ex Lunae cultu ortus.* V. *Lunulae, non calceorum, sed colli ornamentum.* VI. *Multorum circa formam lunularum error.* VII. *Nomen* מני, *Meni Jes.* LXV. 11. *Obscurum.* VIII. *A* מנה, *numerare, Lunam notat, quia per Lunas annos, & menses, veteres numerarunt* IX. *Arabum Idolum Menath* Luna. X. *Graecis* Luna Μήνη. XI. *Dea* Mana *apud Romanos.* XII. מני, Meni *idem Numen cum eo, quod* Μὴν *à Graecis dicitur, adeoque* Luna XIII. *LXX interpretum versio, non intellecta, explicatur.* XIV. *Ritus vetustissimus Aegyptorum.*

I. Ro-

I.

ROmanos olim lunulas in calceis gestasse, & hoc fuisse summae nobilitatis argumentum, Senatoresque Patritios lunatos calceos habuisse, ut ab aliis distinguerentur, nemo, qui literis humanioribus vel leviter tinctus est, ignorat. Nam, & plurima occurrunt scriptorum veterum loca, quae harum lunularum faciunt mentionem, ad quas Poëtae inprimis frequenter alludunt, &, in exponendo hoc insigni calceorum ornamento, multum studii operaeque posuerunt Benedictus Balduinus, Marcus Zuerius Boxhornius, Claudius Salmasius, Albertus Rubenius, Octavius Ferrarius, & alii plures.

Bald. de Calc. Ant. cap. 9. Boxh. ad Quaest. R. Plut. Salm. ad Dedic. Statuae Regilae. Rub. de Re Vest. l. 2. c. 4. Fer. in Anal. c. 35.

II. Sed, non soli fuerunt Romani, qui adsuta lunula Patritiorum calceos ornarunt, id ipsum *etiam factitatum est ab illustribus Hebraeorum foeminis*, si fidem habemus viro elegantissimo Benedicto Balduino. Is enim, cum multa de Patritiorum lunatis calceis disseruisset, idem in Hebraeorum mulieribus sibi videtur observasse. *Idem*, inquit, *etiam ab illustribus Hebraeorum foeminis olim factitatum, facile est ex Isaia colligere: ille enim mulieribus illis, quod in vestibus calceamentisque nimium essent luxuriosae, divinam vindictam minitans*, in die illa, *inquit*, auferet Dominus ornamentum calceorum vestrorum, & Lunulas, &c. *Ubi non obscurè liquet, Lunulas illas, seu fibulas, (quae sane vel erant aureae, vel saltem argenteae) ad ornamenta calceorum pertinuisse.* Putavit videlicet vir eruditus, *Lunulas*, quas apud Jesaiam post *ornamentum calceorum* enumerari videbat, ad calceos pertinuisse apud illustres Hebraeorum

Bald. de Calceo antiquo cap. IX.

R foe-

foeminas, uti apud Romanos fuerunt in calceis Patritiorum.

III. Verum erravit hic omnino elegantiſſimus Balduinus, & deceptus eſt ab interprete Vulgato. Tam facile in errores incidunt, qui Hebraeae linguae ignari, ſolos interpretes conſulere coguntur. Praecedenti capite oſtendi ſat clare תפארת העכסים *ornamenta compedum* eſſe, quas aureas in Oriente mulieres habuerunt, ad ornamentum pedum, Vulgatumque interpretem, qui *ornamenta calceorum* tranſtulit, erraſſe. Sed idem non minus peccavit, cum id quod ſequitur, והשביסים, *& lunulas*, reddit. Etenim haec vox non notat *lunulas*, ſed ea quae ſequitur והשהרונים, quam etiam *μηνίσκους* Graeci interpretes verterunt. Si apud Vulgatum interpretem verbis tranſpoſitis legamus, *& torques*, *& lunulas*, reſpondebunt ea vocibus Hebraeis. Sed error Vulgati interpretis in alium pertraxit Benedictum Balduinum. Nam cum legiſſet Deum ablaturum *ornamenta calceorum & lunulas*, putavit, *lunulas* ad ornamentum calceorum pertinere. Quod tamen ſecus eſt. Etenim, licet in Oriente frequens olim fuerit lunularum uſus, nunquam tamen lunulae ornamenta calceorum fuerunt. De Turcis quidem
Herbert. nonnulli prodiderunt memoriae, quod calceos habe-
Itiner. ant lunulis ferreis corniculantibus munitos. Sed ve-
pag. 123. tuſtiſſimis temporibus inter ornamenta mulierum lunulae aureae è collo pendentes, non in calceis, fuerunt.

IV. In Oriente fuiſſe frequentem lunularum uſum
Jud. VIII. liber Judicum oſtendit, in quo inter ornatum Regum
21. 26. Midianitarum שהרונים memorantur, quod ornamen-

mentum fuit lunularum in modum concinnatum. ענקיא *torques* vertit quidem Jonathan, & Vulgatus, tum *bullas*, tum *ornamenta*. Sed, qui ad Hebraeam vocem adtenderunt diligentius, *lunulas* reddunt. Μηνίσκους habent LXX. interpretes. Nisi quod uno in loco in Veneta, & Complutensi editione, legatur, πλὴν τῶν σιρώνων, quod est ipsum Hebraeum שהרונים, unde σιρῶνες, uti ex תברה factum est Θίβη, vel Θίβη, ex גיורא γειώρας *proselytus*, & sexcenta alia, de quibus eruditi monuerunt, ubi tamen in editione Romana est, πλὴν μηνίσκων. Apud Chaldaeos pariter, qui Lunam סהרא vocant, סהרנין sunt *lunulae*, ornamenti genus, à Lunae similitudine dictum, uti videre est in magno opere doctissimi Buxtorfii. Consentiunt Judaeorum magistri, qui vocem שהרונים exponunt, חלי כדמות ירח, *ornamenta ad similitudinem Lunae*. Quam significationem plerique eruditi Hebraeae Linguae interpretes exprimunt. Rectissime sane. שהרונים, enim nihil aliud fuerunt quam ornamenta aurea, ad Lunae similitudinem concinnata, qualia non tantum Midianitarum Reges, verum etiam ipsorum cameli gestarunt, eodem modo uti in Parthenopaei equo apud Statium:

Jud. VIII. 26.

Buxt. Lex Talm. ad eam vocem, pag. 1444.

> *Jactantur niveo lunata monilia dente.*

Stat. lib. IX Thebaid. vers. 689.

Eodem ornamento uti consueverunt Arabes, & ab Arabibus ad Turcas propagata est haec religio. Cujus rei origo non est obscura. Primam gentium Idololatriam à Solis, atque Lunae, & Coelestis machinae cultu coepisse jam diu animadversum est à viris doctissimis. Videri possunt quae Johannes Seldenus, Angliae suae decus, & Gerhardus Johannes Vossius,

 Bata-

Bataviae nostrae magnum ornamentum, docuerunt. Inprimis inter Arabum, & Saracenorum, & aliorum Orientalium Deos, Luna fuit in summo honore. Hae gentes enim à vetustissimis temporibus, Lunae cultui perquam deditae fuerunt. Hinc in honorem ejus habuerunt aurea monilia, quae concinnata erant ad similitudinem Lunae. Plane uti etiam hodie, qui Ecclesiae Romanae nomen dederunt, inter monilia, cruces aureas, in honorem crucis, habent. Johannes Seldenus originem inde arcessit moris Muhammedanorum, qui summis turrium & Moschitarum fastigiis lunulas imponunt, ut cruces Christiani, quod in honorem Lunae, à Muhammede, vetustioribus Hagarenis atque Saracenis, factum putat, à quo antiquissimo ritu excepere Muhammedani, contra ac vult vir illustrissimus Josephus Scaliger, qui id fieri in Hegirae Muhammedanae, hoc est, fugae Muhammedis ex Mecca memoriam, quae biduo post verum Lunae coitum, in initio nempe Mensis Muharam, & anni Arabici lunaris, corniculante jam Luna, accidit. Ab illo Orientalium more, cum Lunae cultu, etiam aurea monilia, in Lunae formam concinnata, habuerunt Hebraei.

Seld. de Dii. Syris. Syntagm. 2. cap. 4.

Scal. de Emend. Temp. lib. 2. & 3. Canon. Isagog.

V. Uti constat frequentem in Oriente fuisse lunularum, & quidem aurearum usum, ita etiam certum est, colli ornamentum fuisse. Dubitare nos hac de re non sinit liber Judicum. In eo enim hae lunulae pependisse dicuntur de camelorum collis. Eodem modo, uti in Parthenopaei equo,

Stat. lib. IX. Theb. vers. 688.

— Nemorisque notae sub pectore primo
Jactantur, niveo lunata monilia dente.

Ani-

Animadvertisse hoc videtur Jonathan, qui ענקיא transtulit, quae vox apud Chaldaeos *torquem* notat, uti ab eadem *collum* עונקא vocant. Vulgatus interpres quoque, qui *bullas* reddit. *Bullas* enim apud Romanos fuisse globulos auro conflatos, quos pueri ingenui de collo suspensos gestabant, vel illi noverunt, qui Romanas antiquitates à limine tantum salutarunt. Quod Hieronymus confirmat, qui *ornamenta, & bullas, quibus colla regalium camelorum decorari solent*, exponit. Id omnes recentiores interpretes suo calculo probant. Neque id latuit Belgas, *Belgae ad* qui, cum vocem שהרונים in libro Judicum optime *Jud.* VIII. reddidissent *maankens*, hac nota explicarunt: *Die* 21. *goudene hals çierselen, die in 't Hebr. haren naam hebben van de Mane:* hoc est, *aurea colli ornamenta, quae Hebraicè nomen habent à Luna.* Hi tamen, *Belgae ad* nescio qua ratione inducti, cum apud Iesaiam eandem *Ies.* III. vocem recte vertissent *maankens, lunulas*, & addi- 18. dissent: *Dit was een çieraat als maankens*, hoc est, *hoc erat ornamentum instar lunularum*, adjiciunt: *Heden ten dage dragen ook eenige in de oorlapkens kleyne maankens van goud, silver, of eenigh gesteente, of peerlen*, hoc est, *Etiam hodie nonnulli in lobis aurium gestant parvas lunulas aureas, argenteas, aut monilia, aut gemmas*, quasi loco inaurium hae lunulae fuissent, cum ornamenta fuerint, quae è collo pependerunt, & pectus ornarunt, plane uti cruces aureas è collo pendentes gestant, quae Romanam religionem amplectuntur, mulieres.

VI. Castigandus hic est multorum interpretum error, quem circa formam harum lunularum commiserunt. Lunulas nomen habuisse observant, quia rotun-

tundae fuerunt instar Lunae plenae. Ita Franciscus Forerius: שהרונים *quoque sunt bullae in modum lunae rotundae, quae adhibebantur ornatus causa. Et quidem* סיהרא *Chaldaeis Luna dicitur à rotunditate, &* סהר *rotunditas est Hebraeis. Cant. 7.* Et Johannes Drusius: *Caeterum* οἱ ό *hic ediderunt* μηνίσκους, *ut Lat. interpres, qui à* vulgo *nomen habet,* lunulas. *Sic Jud. 8: 21.* שהרונים *idem* μηνίσκους *lunulas. Qua voce usus est Plautus Epidico,*

Forer. ad Ies. III. 18.

Drus. ibid.

Lunulam atque anellum aureolum in digitum.

Exponunt lapillum, sive gemmam rotundam, instar Lunae. Alii, μηνίσκοι *sunt monilia ad Lunae similitudinem in rotundum formata.* Consentiunt interpretes Belgae. Neque abludunt Lexicographi, qui שהרונים, à סהר, *rotunditas,* derivant, ad quam radicem etiam retulerunt viri doctissimi Buxtorfius, & Coccejus. Sed, quod pace tantorum virorum dixerim, falluntur. Veteres, Lunae formam expressuri, eam mediam, vel corniculantem, exhibent. Lunula in calceis Romanorum, formam habuit Lunae mediae, vel corniculantis, unde Philostratus, ἐπισφύριον ἐλεφάντινον μηνοειδές, vocavit, uti eleganter docuit vir politissimi ingenii Albertus Rubenius. Id quam clarissime ex eo apparet, quod Isidorus effigiem numeri centenarii vult expressisse lunulam in calceis Romanorum. Verba Isidori sunt: *Luna autem in eis non sideris formam, sed notam centenarii numeri significabat, quod initio Patritii Senatores centum fuerint.* Non disputo hic quam bene Isidorus eò deflectat lunulae formam, ut nota sit numeri centenarii, quot nimirum fuerunt primis Reipublicae tempo-

Belgae ad Iud. VIII. 21.

Buxt. & Cocc. in Lex. Hebr.

Philostr. lib. de vit. Soph.

Rub. de Re Vest. l. 2. c. 4.

235

poribus Senatores. Ex eo tamen constat, lunulas, Lunae corniculantis effigie, fuisse in calceis Patritiorum. Nam cum Lunam significare vult notam numeri centenarii, quid aliud indicat, quam fuisse lunulam corniculantem, quae notam referret. Muhammedani quoque, qui summis turrium & Moschearum fastigiis, ex ritu, quem accepisse videntur ab antiquissimis Saracenis, sive Ismaelitis, Lunae figuram imponunt, eam semper exhibent corniculantem. Turcarum calceos etiam, Lunis mediis, sive corniculantibus, munitos describunt, qui eas terras lustrarunt. Nihil tritius est nostris moribus, quam Lunam exprimere corniculantem. Lunulas, quas in auribus gestant nostra hac aetate mulieres, nemo ignorat semper corniculantes esse. Lunulae quoque, quibus ditiores equorum suorum frontem ornant, ex flavo aere conflatae, non nisi corniculantes sunt. Profecto, quis dicet unquam, quales illae sint lunulae, quae rotundae sunt instar lunae plenae? Ornamentum enim quod rotundum est instar Lunae plenae, quidvis potius referret quam Lunam, neque *lunula* diceretur, à rotunditate scilicet, qua Lunae simile est plenae. Ornamentum contra, quod refert Lunam mediam, sive corniculantem, recte *lunula* dicitur, à similitudine Lunae. A סהר quidem, quod *rotunditatem* notat, vocem שהרנים Lexicographi derivant, & ex eo petunt vocabuli significatum. Sed quam recte eam Radicem, uti vocant, constituant, & inde velint desumendam hujus vocabuli notionem, non disputo prolixe, quia nemo ignorat, quam multa perperam ab ipsis dicta sint, cum rudera tantum, & vestigia priscae Hebraeorum Linguae supersint. Ut minime solidum sit quod tam futili nititur fundamento.

Bald. de Calc. Ant. c. 9.

Herbert. Itiner. p. 123.

VII. Uti

VII. Uti circa formam lunularum errarunt interpretes, ita circa ipſam Lunam non minus lapſi ſunt, cujus nomen, non adeo tritum, nemo videtur intellexiſſe. Obſcurus eſt apud Jeſaiam locus, in quo putidam idololatriam in Judaeis contumacibus carpit: *Et vos derelinquentes Dominum*, inquit, *obliviſcentes montis ſanctitatis meae*, [*Ieſ.* LXV. 11.] העקבים לגד שלחן והממלאים למני ממסך *parantes menſam* τῷ *Gad*, *& implentes libamen* τῷ *Meni*. Deorum, ſive idolorum nomina eſſe *Gad*, & *Meni*, inter omnes conſtat. At quales fuerint, ingens lis eſt. Vel τὸ *Meni* quam variè reddiderunt? Munſterus transfert *planetas*. Ab hac ſententia ſtant Rabbini, qui ſtellarum numerum, & quidem ſeptenarium, intelligunt, ut R. David [*Kimchi in Rad. & ad h. l.*] Kimchi docet. Cum his & Vatablus conſentit. [*Vatab. ad h. l.*] Oſorius, Mercerus, Cornelius à Lapide, *fatum* intelligi ajunt. Jonathan להחלתהון *idolis ſuis*, pro למני, habet. Vetuſta verſio Arabica in Bibliotheca Arun- [*Seld. de Du. Syr. Synt.* 1. *cap.* 1.] delliana, apud virum CL. Johannem Seldenum, *pocula* tranſtulit. Tremellius vertit *numeris*, Johannes Coccejus *numero*, & Belgae, *dat getal*. Cum illis faciunt R. Aben Ezra, & plurimi Hebraeorum, [*Aben Ezra ad h. l. Buxt, & Schindl. in Lex. Hebr. Forer. ad h. l.*] Buxtorfius item & Schindlerus, niſi quod Schindlerus addat, intelligere *alios numerationis Deum Mercurium*. Quae ſententia Forerio placuit. LXX. Interpretes reddunt τῇ τύχῃ, id eſt, *fortunae*. Ad eandem etiam refert Syrus. Symmachus, Hieronymi teſtimonio, legit *Minni*, hoc eſt, *abſque me*. Vulgatus habet, *ſuper eam*. Lutherus Hebraeam vocem retinuit. Idem Interlinearis Verſio, & Leo Judas fecit. Viro Illuſtri Petro Danieli Huetio, *veriſimile ſit*, *Solem*, *qui Mens eſt*, *& Daemon*, *ſeu genius*,

vo-

voce Meni ſignificari, idque multis adſtruere conatur. *Solem* etiam intelligit diffuſae admodum eruditionis Theologus Stephanus Le Moyne. *Non video*, inquit, *quid poſſit impedire, quo minus hic* Μνεῦιν *intelligamus. Hoc ſuadet vocum affinitas. Nam* Μνεῦις, *&* מני, *fere idem ſunt, & in* Μνεῦις *abundant tantum ſ. vel is, quod eſt terminatio vocum AEgyptiacarum.* Μνεῦ *ergo, &* מני, *ſunt eaedem literae. Deinde* Μνεῦις *ab AEgyptiis Heliopolitanis etiam colebatur. Et quod magis eſt ſingulis annis menſae parabantur, & libationes fundebantur, in honorem Solis, propter anni praeteriti commodas tempeſtates, vel in ſpem futuri melioris.* Plures aliae ſunt diverſae ſententiae, quas colligere non eſt noſtri otii, cum ex his abunde conſtet, quam miſere fatigaverit interpretes τὸ *Meni*. Ego, uti *Gad* eſſe *Solem*, quod optime animadvertit vir doctiſſimus Nicolaus Fullerus, ac loco mox laudato ſentit Stephanus Le Moyne, multis argumentis poſſem aſſerere, ita *Meni* puto non niſi *Lunam* eſſe. Contra ac vir Illuſtris Petrus Daniel Huetius exiſtimat, qui גד, *Gad Lunam* eſſe, מני, *Meni*, vero *Solem* contendit. Quod, quia res meretur, demoſtrandum accuratius eſt.

Huet. ad Origenis comment. Obſ. & Not. pag. 108. &c.

Le Moyne in Not. & obſerv. ad Barnabae Epiſtolam pag. 637.

Full. Miſc. l. 5. c. 17.

Huet. loc. cit.

VIII. A מנה, quod *numerare* ſignificat, hoc numen dictum מני, interpretes & lexicographi agnoſcunt. Hinc natae ſunt eorum ſententiae, qui ſtellas intelligunt, vel planetas, vel Mercurium numerationis Deum. Etiam Petro Danieli Huetio, cui plurimum in hoc ſtudiorum genere tribuendum eſt, *veriſimile ſit Solem, qui Mens eſt, & Daemon, ſeu Genius, voce Meni ſignificari, ex origine* מנה, *quod eſt* numerare, *quia Sol temporibus numerandis & dividen-*

Huet. loc. cit.

videndis prae-est. At quanto facilius intelligitur *Luna*, per quam veteres, & annum, & menses numerarunt? Certe veteres per Lunas computasse sua tempora, res admodum nota est, & quam plurimis animadversa. Juxta הראייה, φάσιν lunarem, suos menses numerare solitos Hebraeos etiam docuerunt permulti. Quid ergo verisimilius, quam *Lunam*, à מנה, quod *numerare* notat, esse dictam מני. Eodem modo ac *calendarium*, cum Arabico articulo *Al*, vocare solemus *Almanah*, quasi observationem dicas omnium totius anni Lunarum. De qua re plura videri possunt apud maximum virum Claudium Salmasium.

Salm. Proleg. in Solinum.

IX. Id ex eo longe fiet verisimilius, si observemus hoc Lunae nomen apud plerosque populos mansisse. Ne dicam de lingua Belgica, qua *Luna*, *de Mane*, & mensis, qui secundum ejus cursum numerari solet, *een maand* vocatur, id ipsum videre est in lingua Arabica, Graeca, Latina. Vir CL. Edwardus Pocockius, ex Arabica lingua τὸ *Meni* dijudicans, Idoli nomen esse vult, cui affine, si non plane idem, sit Arabum *Menath*, quod occurrit in Alcorano: *An non vidistis Allath, & Alozza, & Menath.* Idem Petro Danieli Huetio videtur. *Existimari quoque potest*, inquit, *Deum quendam ab Arabibus cultum, cujus mentio habetur in Alcorano sur. 63. hunc ipsum esse* MENI. Utique hoc verissimum est. Sed quid *Menath* sit non constat. Neque id nos docent viri longe eruditissimi Johannes Seldenus, & Johannes Henricus Hottingerus, qui de his idolis observarunt non pauca. Juxta sententiam Petri Danielis Huetii *Menath* nihil aliud quam *Sol* est. Ego vero *Lunam* fuisse suspicor. Hoc arguit etymologia vocis *Me-*

Pocok. in Specim. pag. 92.

Huet. Loc. cit.

Seld. de Dis. Syr. Synt. 2. c. 2. Hotting Hist. Orient. l. 1. 7.

Menath, quam ex Samhaſchari Hottingerus habet. Radicem ille ponit, vel מנא, id eſt, קטע *ſcidit*, *abſcidit*, *eradicavit.* ואנהם כאנוא ידבחון ענדהא אלקראבין *huic illi ſacrificabant ſacrificia:* Vel נו, quod *ſidus eſt ad occaſum vergens*, כאנהם יכתמטרון באלאנוא ענדהא חברכא בתא *propterea quod pluviam ad occaſum ſideris ab eo petunt*, *ut benedictionem ab ea conſequantur.* Etenim illis verbis Lunam deſcribi conjicio, quam, ob vicinitatem, plus-quam aliud quodvis adſtrum in haec inferiora agere, res eſt nota, quaeque ad occaſum vergens pluviam facere eſt credita. Id certe videtur longe veriſimilius, quam quod alii *conſtellationem*, vel *ſtellas*, vel *planetas* exponunt. Quid ſi *Allath Venerem*, *Alozza Luciferum*, *Menath Lunam* dicamus? Sane haec tria Numina olim ab Arabibus ſunt culta. De Venere, & Lucifero, ex Euthymio Zygabeno id obſervarunt multi ita enim ille in Panoplia. οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῶ Ἡρακλέιου τῦ βασιλέως χρόνου εἰδωλολάτρουν, προσκυνῦντες τῷ Ἑωσφόρῳ ἄςρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣ δὴ καὶ χάβαρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονομάζουσι γλώττῃ, δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὐτὴ τὴν μεγάλην. Hoc eſt: *Saraceni uſque ad Heraclii imperatoris tempora idolis dediti fuerunt*, *adorantes* Luciferum, *&* Venerem, *quam &* Cabar *ſua nomenant lingua.* Cabar *autem* Magnam *interpretatur.* Et in Catecheſi Saracenorum. Ἀναθεματίζω τοὺς τῷ πρωινῷ προσκυνῦ τας ἄςρῳ ἤγουν τῷ Ἑωσφόρῳ καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν κατὰ τὴν Ἀράβων γλῶσσαν χαβὰρ ὀνομάζουσι, τουτέςι μεγάλην. Hoc eſt: *Anathematizo eos qui matutinum ſidus* Luciferum *adorant*, *&* Venerem, *quam Arabum lingua* Chabar *vocant*, *id eſt*, Magnam. De Luna nihil eſt tritius, quam olim Arabes adeo coluerunt, ut inſignia corniculantis Lunae reciperent, quae ex veteri ritu etiam num ſunt reſi-

dua, licet Lunam hodie non colant amplius. Videant ſane eruditiores an haec numina non debeant diſtingui.

X. Apud Graecos *Luna* eſt μήνη. Suidas. Μήνη, ἡ Σελήνη. Optimè hoc docent elegantes Orphei verſus, quibus Lunam deſcribit ut aliam terram, quomodo inter doctiores Philoſophos non minus terra, quam planeta, habita fuit, quam ſententiam ſecuti ſunt Thales, Pythagoras, Anaxagoras, Heraclides, Ocellus, & Heraclitus.

> Μήσατο δ', inquit, ἄλλην γαῖαν ἀπείριτον, ἥν τε Σελήνην
> Ἀθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δὲ Μήνην,
> Ἣ πόλλ' οὔρε' ἔχει, πόλλ' ἄστεα, πολλὰ μέλαθρα.

Molitus vero eſt aliam terram infinitam, quam Selenen immortales vocant, homines vero Meenen, quae multos montes habet, multas urbes, multas domus. Idem Orpheus Μήνη *Lunam* vocavit, in his verſibus, qui apud Cyrillum leguntur:

Cyril. ad verſus Julian. lib. 1.

> Φθέγξομαι, οἷς θέμις ἐστί, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις
> Πᾶσιν ὁμῶς. σὺ δ' ἄκουε Φαεσφόρου ἔκγονε Μήνης
> Μουσαῖ', ἐξερέω γὰρ ἀληθέα.

Eloquar, quibus fas eſt audire, oſtia vero claudite profanis omnibus: Tu vero audi nitentis progenies Lunae Muſaee, canam enim vera. Sed eam vocem cum non intelligeret interpres Oecolampadius, μνήμης legendum putavit, &, pro *Luna*, *memoriam* vertit. Utique perperam. Nam, ne dicam nihil omnino eſſe Φαεσφόρου μνήμης, minime mutari μήνης debet. Docere

cere id non tantum poſſunt Juſtinus Matyr, Clemens Alexandrinus, atque Euzebius, qui omnes citant hos verſus orphei, ut Μήνης habeant, non μνήμης, licet apud Euzebium paulo aliter legantur:

Iuſt. Mar. in cohortatione ad Graecos, & in libro de Monarchia Dei. Clem. Alexan. in admonitione ad Gentes,

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί. θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι
Φεύγοντες δικαίων θεσμοὺς θείοιο τεθέντος
Πᾶσι νόμου σὺ δ' ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε Μήνης
Μουσαῖε· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα.

Id eſt, Franciſco Vigero Rothomagenſi interprete.

Euzeb. Praepar. Euang. lib. XIII. cap. XII. Jun Animadverſ. l.x. c. 18.

Fas quibus eſt narrabo: fores claudunto profani,
Queis ſanctae leges odio, quas omnibus auctor
Ipſe tulit poſuitque Deus. Tu vero micantis
O Lunae Muſaee nepos, haec auribus hauri.
Namque ego vera canam.

verum etiam, uti pulchrè obſervavit vir elegantis doctrinae, cui Batavia noſtra multum debet, Hadrianus Junius, Hermeſionax Colophonius, ubi de Muſaei amica loquitur:

οὐ μὴν οὐδ' υἱὸς Μήνης ἀγέραστον ἔθηκεν
Μουσαῖος Χαρίτων ἤρανος Ἀντιόπην.

Delitiae charitum, ſoboles Muſaee micantis
Lunae, non tacitam liqueris Antiopen.

Et Proclus Diodochus, qui Muſaeum Lunarem, veluti Lunae progeniem, dixit: Ἐπείπερ, inquit, καὶ ἀπὸ Μουσαίου τοῦ σεληνιακοῦ τὸ γένος τοὺς ἐν Ἐλευσῖνι τῶν μυστηρίων ἡγεμόνας εἶναί φησι. *Quandoquidem & à Muſaeo illo luna-*

ri sacerdotibus in Eleusine sacrorum praefectis genus esse dicit. A Μήνη Graeci *mensem* vocarunt Μὴν. Scilicet quia mensis secundum Lunae cursum numerabatur. Quod invicte docui in libro de Natali Jesu Christi priore. (Cap. 1. §. VI.) Ex *Meni Ebraico prodiisse Graecum* μὴν, *Daemon, seu Genius, qui & Sol,* atque *hinc dictos* μῆνας. *Menses, quos curriculis suis Sol determinat, quasi sint varii Soles, & Sol puta Januarii alius sic à Sole Junii,* asserit quidem Petrus Daniel Huetius. (Huet. loc. cit.) Sed nihil excogitari potest alienum magis. Certe à Graecis non sunt *dicti* μῆνες. *Menses, quos curriculis suis Sol,* sed quos Luna, *determinat.* Menses enim suos juxta lunam agere propositum antiquis Graecis fuit. Quod haec verba Gemini ostendunt evidenter. (Geminus in Isagoge cap. VI. sive περὶ μηνῶν, de mensibus.) Τὸ γὰρ ὑπὸ τῶν νόμων καὶ τῶν χρησμῶν παρηγγελμένον τὸ θύειν κατὰ γ΄. ἤγουν τὰ πάτρια, μῆνας, ἡμέρας, ἐνιαυτούς. τοῦτο διέλαβον ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τὸ τοὺς μὲν ἐνιαυτοὺς συμφώνως ἄγειν τῷ ἡλίῳ, τὰς δὲ ἡμέρας, καὶ τοὺς μῆνας, τῇ σελήνῃ. *Quod enim à legibus & oraculis praecipiebatur, ut sacrificarent secundum tria, sive patria, menses, dies, annos: hoc acceperunt omnes Graeci, ut annos congruenter agerent juxta Solem, dies vero, & menses, juxta Lunam.* Etiam Graeci LXX. Interpretes Hebraeam vocem שהרנים, quae *lunulas* notat, μηνίσκους vertunt, quia videlicet μήνη est *Luna*. Pariter voce μηνίσκων pro *speciebus lunatis* Aristoteles est usus. (Aristot. Problem.) Legimus & apud Euzebium verbum μηναγυρτεῖν, quod est magicis artibus alicui illudere. (Euseb. περὶ προπαρ. lib. 2.) Scilicet quia magi, vel venefici, carminibus suis vel coelo deducere Lunam credebantur. *Meniana* quoque *dicta à* Μήνη, *à Luna, quasi Lunatica, ac Lunaria, ac Soleniaca,* ἀπὸ τῆς σελήνης, Stephanus Le Moyne putat. (Le Moyne in Proleg. ad Varia Sacra 18.) *Sic* scilicet Μηνιανὰ, *vel Meniana,* ἀπὸ τῆς Μήνης dicta sunt, *quia exstructa erant ut post solis occasum,*

ac

ac ad plurimam noctem, ibi vel somnos captarent, vel liberiorem & frigidiorem aërem spirarent, ac haurirent, & alio quocumque modo degerent & deliciarentur, post intolerabiles, & urentes dierum longiorum aestus & ardores. Ab eadem origine manavit vox *Menis*, qua usus Ausonius est:

> *Quos legis à prima deductos menide libri,*
> *Doctores patriae scito fuisse meae.*

Auson. de Professoribus Burdigalensibus in Coronide.

De ea sic Hadrianus Turnebus. *Veteres ut in calce librorum coronidem appingebant, ita, ut suspicor, in fronte lunulam ad ornatum designabant.* Menis *autem* lunula est, *quae cum corniculata sit, idcirco & cornua Latini ea ornamenta librorum vocavere.* Manavit & vox *manacus*, quae apud Vitruvium extat. *Cireinatio circuli menstrui agatur, qui Manacus dicitur.* Maxime si *omnino legendum* qui menacus dicitur, *id est*, μηναῖος. ut Claudius Salmasius contendit.

Turnebus Advers. lib. XXII. cap. X. *Vitruvius lib. IX. cap. VIII.* *Salmasius in Proleg. ad Solin.*

XI. Apud Latinos idem nomen observare in Dea *Mena*, vel *Mana*, quam foeminarum menstruis praefecerunt, quae Graeci μῆνις vocant. Praeter Aurelium Augustinum, apud quem *Mena* vocatur, ejus Deae meminit Plinius, verum illius locus corruptissime vulgo legitur. *Catulos lactentes adeo puros existimabant ad cibum, ut etiam placandis numinibus hostiarum vice uterentur his. Genito mane catulo res divina fit, & in coenis Deum etiamnum ponitur catulina.* Sed insigne mendum jam pridem sustulit singularis acuminis & doctrinae vir Justus Lipsius, qui, pro *genito mane catulo*, legendum monuit, *Genitae Ma-*

Aug. de civ. Dei lib. IV. cap. IX. *Plin. Hist. Nat. lib. XXIX. cap. IV.* *Lips. Elect. lib. II. cap. 8.*

Manae catulo res divina fit. Genita Mana enim nomen Deae fuit, cui res divina catulo fiebat. Id ex Plutarcho constat, dum quaestionem movet: διὰ τί τῇ λεγομένῃ Γενείτῃ Μάνῃ κύνα θύουσι; *cur, quae vocatur Genita Mana, canem immolant.*

Plut. Quaest. Rom. LII.

XII. Praeter haec מני *Meni* idem Numen cum eo esse, quod Μὴν à Graecis dicitur, qui Judicare de his optime potuit, Claudius Salmasius pronuntiat. *Omnino*, inquit, *is Deus est, quem Graeci eadem plane voce appellarunt* Μῆνα. *cui templa in Phrygia, Armenia, & aliis locis. Meminit Strabo* Μηνὸς *cognomento* Φαρνάκου, *cui templum in Armenia: item* Μηνὸς *cognomento* Κάρου, *cui fanum in Phrygia. Jamblichus in vita Pythagorae tradit ex sententia illius Philosophi gallum gallinaceum sacrum haberi* τῷ Μηνί. Idem Hugoni Grotio, & AEgidio Menago videtur. Et profecto credibilius nihil est, cum nominum affinitas tanta sit. Sic autem מני *Meni* omnino *Luna* est. Μὴν enim & Σελήνη idem Numen. Ita jam dudum censuit Isaacus Casaubonus ad haec verba AElii Spartiani. *Quoniam dei Luni fecimus mentionem, sciendum doctissimis quibusque id memoriae traditum, atque ita nunc quoque à Carrenis praecipue haberi, ut qui Lunam foemineo nomine ac sexu putaverit nuncupandam, is addictus mulieribus semper inserviat: at vero qui marem deum esse crediderit, is dominetur uxori, neque ullas muliebres patiatur insidias.* Postquam enim dixisset: *Omissis frivolis, putamus nos cur hoc numen alii pro Deo, alii pro dea habuerint, ejusque nomen quidam masculino, quidam foeminino genere extulerint, causam ejus varietatis esse, quod Lunae nomina & virilis & foeminei generis in linguis*

Salmasius in Proleg. in Solin.

Grotius ad Jes. LXV. 11. Menagius in Observ. ad Diog. Laert. lib. VIII. Segm. 34. AElius Spartian. in Antonino Caracalla cap. VII. & ibid. Casaubonus.

guis Orientis habeantur, idque probasset exemplis, pergit in hunc modum: *Strabo vero homo Cappadox masculum hunc Deum aliter Graece extulit: non enim dixit* ΣΕΛΗΝΗΝ, *verum* ΜΗΝΑ: *commemorans libro duodecimo varia loca, ubi essent* MENIS *hujus templa. Sciebat Strabo vocem quam vertebat utrumque significare; &* σελήνην *&* μῆνα. *Sic Hebraeis* ירח *& luna est & mensis. Menem alium non esse à Luna, declarat Strabo cum ait,* ἔςι δὲ καὶ τοῦτο τῆς Σελήνης τὸ ἱερόν. Visum quidem aliter Claudio Salmasio est. Nam *doctissimum virum*, inquit, *falli puto, qui* Μῆνα *masculum hunc Deum extulisse autumat Strabonem authorem eruditissimum. Tribus locis quantum memini apud Strabonem* Μηνὸς *mentio & templorum ejusdem Dei; sed illis omnibus tribus locis* Μῆνα *& Lunam sive* σελήνην *esse diversos, ita verum est, ut verius nihil esse censeam. Primum nunquam* Μηνὸς ἱερὸν *sine adjecto ponit, sed semper aut* Μηνὸς Φαρνάκου, Μηνὸς Κάρου, *aut* Μηνὸς Ἀρχαίου: *quibus locis quis Lunam sub illis cognominibus dictam putet? Menem autem alium esse à Luna manifesto ostendit idem Strabo, cum scribit:* ἔςι δὲ καὶ τοῦτο τῆς σελήνης ἱερόν: *ibi enim, nisi fallor, mentionem facit Menes Pharnacae vocati, & ejus templi quod* ἱερὸν *non solum* Μηνὸς, *sed etiam* σελήνης *esse ait. Quibus verbis non potuit apertius declarare aliam esse ac diversam,* τὴν σελήνην ἄλλο τοῦ Μηνός. *Totus igitur ille orbis &* περίοδος, *quem Luna modulationibus menstruis, ut loquitur Tertullianus, variat,* Μὴν, *ut notum est, vocatur à Graecis, Latinis vero mensis: & ut detur apud stultam gentilitatem Dei nomen emeruisse. Inde Diogenes in Pythagora, gallum gallinaceum* τοῦ Μηνὸς ἱερὸν *fuisse scribit, ex scito ejusdem Pythagorae. Plinius vertit,*

ac Salmasius.

tit, Mensi sacrum, *cujus etiam rei meminit Jamblichus in vita Pythagorae lib.* I. *cap.* XVIII. Μηδὲ ἀλεκτρυόνα λευκόν, ἱκέτης γὰρ καὶ ἱερὸς τοῦ Μηνός· διὸ καὶ σημαίνουσιν ὥραν. *Sic enim legendum.* Etiam Petrus Daniel Huetius Μῆνα, *Solem*, non *Lunam*, esse, probare nititur prolixe. *Conjecturam nostram*, inquit, *penitus firmat Strabo. lib.* 12. *cum ait Cabiris, quae urbs caput est Armeniae, esse* τὸ ἱερὸν Μηνὸς Φαρνάκου καλούμενον. Templum quod Menis Pharnacis appellatur, *tam religiose cultum*, ὥστε τὸν βασιλικὸν καλούμενον ὅρκον τοῦτον ἀπέφηναν, τύχην βασιλέως, καὶ μῆνα Φαρνάκου. Ut pro juramento, quod regium appellatur, haberi voluerint Fortunam Regis, & Mena Pharnacis. *Atqui id Templum Lunae quoque consecratum erat:* ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῆς σελήνης τὸ ἱερόν, καθάπερ τὸ ἐν Ἀλβανοῖς, καὶ τὸ ἐν Φρυγίᾳ, τόδε τοῦ μηνὸς ἐν τῷ ὁμωνύμῳ τόπῳ, καὶ τὸ τοῦ ἀσκαίου τὸ πρὸς τῇ ἀντιοχείᾳ τῇ πρὸς πισιδίαν, καὶ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἀντιοχέων. Est autem hoc quoque Templum Lunae, quemadmodum & illud quod est in Albanis, & quod in Phrygia, & illud Menis, quod est in loco cognomine: & illud Ascaei apud Antiochiam quae est ad Pisidiam, & illud quod est in regione Antiochenorum. *De templo illo quod est in Albanis differit Strabo lib.*11. *In calce vero libri* 12. *Sic ille de templo Phrygio Menis:* μεταξὺ δὲ τῆς λαοδικείας, καὶ τῶν καρούρων ἱερὸν ἐστι μηνὸς κάρου καλούμενον. Inter Laodiceam & Carura templum est, quod Menis Cari appellatur. *Athenaeus libr.* 12. *pagum quendam Phrygiae* μηνὸς κώμην *appellat*, Pagum Menis, *ubi nempe templum Menis, si quid conjectura valeo. De templo vero Ascaei haec Strabo libro eodem* 12. ἦν δὲ ἐνταῦθα καὶ ἱερωσύνη τις μηνὸς ἀσκαίου. Erat autem illic sacerdotium Menis Ascaei. *Nihil his locis intellexerunt interpretes. Vides templum illud quod erat Cabiris, consecratum fuisse Meni, & Lunae. Atqui petita*

Huet. loc. cit.

ex

ex eo jurisjurandi formula exprimit τύχην βασιλέως, Fortunam Regis, *cujus ſors Lunae adſcribebatur*; *&* μῆνα φαρνάκου, *id eſt, ſi recte intelligo, Genium, ſeu Daemonem Pharnacis, cujus ſors ad Solem pertinebat. Templum itidem illud Albanorum, & illud Aſcaei, & aliud Phrygium, non Meni ſolum, ſed & Lunae fuerunt dicata: nec aliter enim accipi poſſunt iſta Strabonis.* ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῆς σελήνης τὸ ἱερὸν, καθάπερ τὸ ἐν ἀλβανοῖς, καὶ τὸ ἐν φρυγίᾳ, τό τε τοῦ μηνὸς ἐν τῷ ὁμωνύμῳ τόπῳ, καὶ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἀντιοχέων. *De Albanis ſic Strabo lib.* 11. θεοὺς δὲ τιμῶσιν, ἥλιον, καὶ Δία. καὶ σελήνην. διαφερόντως δὲ σελήνην. ἔστι δ᾽ αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον. Deos autem colunt, Solem, & Jovem, & Lunam maxime vero Lunam. Eſt autem ejus templum Iberiae proximum. *Solem ait illos, & Lunam venerari, quos templum Meni, & Lunae poſuiſſe alibi ſignificat. Nempe Solis eſt men. Templum igitur illud apud Armenos Genio, & Fortunae Pharnacis conſecratum erat. Ita Romanis Genium Principis adjurare ſolitum erat, nec non & ejuſdem Fortunam, quae ipſa quoque Daemon eſſe cenſebatur: Origenes lib.* 8. *contr. Celſ.* ἔτι καί, ὡς ποτε ἔδοξεν αὐτοῖς τοῦ ῥωμαίων βασιλέως τὸν δαίμονα ὀμνύναι οἱ τὴν τύχην αὐτοῦ ὀμνύοντες. δαιμόνιον ἐστι, ἡ ὀνομαζομένη τύχη τοῦ βασιλέως. *Sed Daemonis nomine Genius frequentius compellabatur. De Genio, & Fortuna eleganter Cebes in Tabula. Eos autem ſaepe ſimul cultos, atque iiſdem religionibus placatos reperias. Plurima apud Gruterum marmora videre eſt in honorem utriuſque erecta & inciſa. Conſecratum itidem ſoli, & Lunae, dici poterat Armeniacum illud Templum, non abſolute, ſed quatenus Genio, & Fortunae Pharnacis Sol, & Luna praeerant. Porro lingua & moribus multum habuiſſe cum ſyris cognationis Armenos idem Strabo libro primo prodidit. Quid ſi ab eodem*

Mene nomen dicamus Armeniam traxisse? Jeremias cap. 21. v. 57. haec scribit: Annuntiate contra illam (*Babylonem*) regibus Ararat, Menni, & Ascenaz. L X X. *Sixtinae editionis:* παραγγείλατε ἐπ᾽ αὐτῇ, βασιλεῦς ἄρχε-τε παρ᾽ ἐμοῦ, καὶ τοῖς Ἀσχαναζίοις. *Lege:* βασιλεῦς Ἀραρὰτ παρ᾽ ἐμοῦ. καὶ τοῖς Ἀσχαναζίοις. *Ubi Ebraicum* מני *redditum est* παρ᾽ ἐμοῦ. *quasi id non sit nomen proprium; Idem peccavit Arabs. At Paraphrastes Chaldaeus Menni reddit* הורמיני, *quae vox alias scribitur,* הר־מיני: *utrobique vitiose: scribendum siquidem* הר־מיני Mons Meni, *uti habent Baal Aruch, Jarchi, Kimchi, aliique Ebraei proceres, qui &* Armeniam *exponunt. Ex Menni ergo nomen ipsam traxisse erudite sane, & luculenter ostendit vir praestantissimus Samuel Bochartus in Phaleg lib. 3. cap. 3. Equidem non aliud esse censuerim* הר־מני, Montem Meni, *quam montem consecratum Deo illi, qui ab Isaia* מני, *appellatur,* Μὴν *à Strabone, & Auctore Praedicationis Petri, quam laudat Origenes. Hic amplius gallum album comedi vetabat Pythagoras, quod esset Meni sacer, hoc est Soli, ut exponunt Pythagori. Jamblichus lib. 1. de vita Pythagorae, postquam censuisse illum dixit gallum album Meni consecratum esse; altero libri ejusdem loco subjungit:* ἱερὸν ἡγεῖτο εἶναι τὸν ἀλεκτρυόνα ἡλίῳ. Sacum existimabat esse gallum Soli. *Laertius in vita ejusdem inter ipsius effata hoc posuit:* ἀλεκτρυόνος μὴ ἅπτεσθαι λευκοῦ. ὅτι ἱερὸς τοῦ μηνὸς καὶ ἱκέτης, σημαίνει γὰρ τὰς ὥρας. Gallum album penitus non attingere, quod sacer sit Meni & supplex; quippe qui horas significet. *Id exponit Suidas in* πυθαγόρας. ὡς ἱερὸς τοῦ ἡλίου, ut Soli Sacer. Μῆνα tamen, non *Solem*, sed *Lunam* esse, ex iis patet admodum evidenter, quae docte pariter & ingeniose differit Vir illustris Gisbertus Cuperus, Daventriae noster Consul,

sul, & consessui Potentissimorum Ordinum Belgicae *Cuperus*
Foederatae, qui Hagae Comitum est, adscriptus. *in suo Harpo-*
Pythagoras, scribit, *albo gallo vesci prohibuit*, *quia* *crate,*
sacer erat Lunae & Soli: Diog. Laertius prius do- *pag. 16.*
cet; utrumque vero Jamblichus: & illius quidem *& 17.*
verba sunt: Ἀλεκτρυόνος μὴ ἅπτεσθαι λευκοῦ, ὅτι ἱερὸς τοῦ Μηνὸς καὶ ἱκέτης: Gallo autem gallinaceo vesci prohibuisse, quia lunae & sacer est & supplex. *Doctißimus Casaubonus rescribit* τοῦ Διός, *eumque sequitur Schefferus in erudito libello de natura Philosophiae Italicae; sed vulgatam probam esse observat Galliae decus AEgidius Menagius; quia Jamblichus etiam memoriae mandat gallum* Μηνὶ sacratum fuisse. *Neque tamen putem* Μῆνα *aut* Mensem *Deum hic intelligi debere*, *aut eundem esse cum Sole. Nam Suidas quidem in v.* πυθαγόρας, *nec non Jamblichus lib.* 1. *cap.* 28. *illi sideri avem hanc sacram faciunt; sed ultimus lib.* 2. *exponens Symbolum Philosophi Octavum decimum* Μῆνα & Ἥλιον *disertis verbis distinguit;* Ἀλεκτρυόνα τρέφε μὲν, μὴ θῦε δέ. Μηνὶ γὰρ καὶ Ἡλίῳ καθιέρωται. *Et hinc mihi suspicio oborta, Lunam, non autem mensem significari; Lunaeque gallum sacrari*, διὰ τὸ σημαίνειν τὰς ὥρας, *ut Jamblichus & Diogenes loquuntur, canendo scilicet Luna & Sole exorientibus, quemadmodum docet AElianus lib* 4. *c.* 29. *Anim. Nec obstat Strabonem Menem Deum &* Σελήνην, *uti observat Magnus Salmasius ad Histor. Augustam, distinguere; & lib.* 12. *in urbe Diospoli scribere* Μηνὸς *cerni templum, illudque etiam dicatum esse Lunae:* Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τῆς Σελήνης τὸ ἱερόν. est autem hoc quoque templum Lunae. *Nam* Μὴν & Σελήνη *idem numen, sed ille ut mas, haec ut mulier colebatur, uti satis superque patet ex noto Spartiani in Caracalla loco; & nummis, in quibus Lunus deus occurit habitu virili*

 cir-

circa tergum lunam corniculantem gerens; uti patet ex Valeriani apud Seguinum, & Caracallae apud Patinum, viros, Antiquariae rei peritissimos, numismatibus; quorum in altero, quod notandum diligenter, gallus etiam Dei πάρεδρος *est. Et ita AEgyptii* Lunam *masculino genere exprimebant, ipsaque esse putabatur* ἀῤῥενόθηλυς, *quam naturam certe* Μὴν *&* Σελήνη *commode exprimebant: locus hanc in rem elegans apud Ammon. in lib. Aristot. de Interpret.* Καὶ γὰρ ἀῤῥενικῶς Αἰγύπτιοι τὴν σελήνην ὀνομάζειν εἰώθασιν· ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν γῆν οἶμαι αὐτὴν παραβάλλοντες, οὐχ ὑπὸ Ἡλίου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτῆς φωτιζομένην, διὸ καὶ ὁ ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Ἀριστοφάνους λόγος, τὸ μὲν ἄῤῥεν τῷ Ἡλίῳ προσήκειν ἔφη, τὸ δὲ θῆλυ τῇ γῇ, τῇ δὲ Σελήνῃ τὸ ἀῤῥενόθηλυ. Lunam masculino genere appellare solent, respectu, ut opinor, terrae, quippe quae non solum à Sole, verum etiam ab ipsa illuminetur: inde & Aristophanes in Symposio dicit, masculum Soli convenire, foeminium terrae, Lunae vero masculum & foemineum genus. *Et hanc arbitror ob rationem Strabonem scribere templum Menis etiam sacrum esse Lunae, non autem quia haec numina plane diversa erant, & nihil habebant commune. Nam Luna proprie* Μὴν *vocatur, quando corniculata est; Cleomenes lib. 2. Meteor.* Μὴν δὲ καλεῖται κατὰ ποσὸν σημαινομένων; καὶ γὰρ ἡ Σελήνη, ὅταν ᾖ συμμορφὴς τῷ σχήματι μὴν καλεῖται: Μὴν vero vocatur ab quatuor significata. Etenim Luna, cum figuram litterae sigma refert, Μὴν appellatur: *nam haec eadem cum corniculata, quia figura litterae illius apud antiquos fuit,* C. *Et haec quidem mea de* Menis *cultu sententia; quanquam fatear valde eam labefactari per Plinium, qui, teste Salmasio, Symbolum Pythagorae vertit,* mensi sacrum; *quae tamen verba nec dum mihi, non secus ac eruditissimo Menagio reperta sunt; ut & per nummum Antonini Pii apud Patinum, in quo cernitur Lunus Deus cum gallo, ut videtur, & haec inscriptio:* MENSIS COL. CAES. ANTIOCH. *nisi sit error, id quod etiam doctissimus editor suspicatur, scalptoris, scribique debeat* Col. Caesarea Antiochensis. Haec ita placuerunt AEgidio Menagio,

ut

ut consensum suum testatus publice sit. Scripserat ipse: *Μηνὸς Dei, ejusque templorum, mentio non semel apud Strabonem. Sed quis ille* Μὴν, *aut mensis, Deus? idem ac* Ἥλιος. * *Jamblichus dicto libro* I. *cap.* 28. *ἱερὸν ἡγεῖτο εἶναι τὸν ἀλεκτρυόνα ἡλίῳ. Et lib.* II. *in Expositione Symbolo* XVIII. *ἀλεκτρυόνα τρέφε μὲν, μὴ θῦε δέ. Μήνῃ γὰρ καὶ ἡλίῳ καθιέρωται. (Corrige obiter* Μηνὶ γὰρ καὶ Ἡλίῳ*) Etiam Suidas in* Πυθαγόρας: *μήτε λευκὸν ἀλεκτρυόνα ἐσθίειν, ὡς ἱερὸν τοῦ Ἡλίου, καὶ τὰς ὥρας μηνύοντα. Adde quod ex* Μὴν *factum est* Μήνη, *quemadmodum* Ζανὸς *ex* Ζηνός. *Apud Esaïam cap.* 65. *v.* 11. *legitur:* Et vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis Montem Sanctum meum: qui ponitis Fortunae mensam, & libatis super eam. *Ita Vulgata Hieronymi. Sed eo loco Graeci LXX.* Qui paratis Daemoni mensam, & impletis Fortunae potionem. Fortunae, *id est,* τῇ τύχῃ. *pro quo illos scripsisse* τῷ Μηνὶ, *magnus Bochartus existimabat: quia Hebraicè legitur,* Et implentes למני, τῷ Μηνὶ, libamen. *Et videtur idem ille Deus significari, de quo Strabo lib.* XII. Sed cum legisset, quae totius Patriae, & nostrum decus, Gisbertus Cuperus scripsit, eadem omnia, in novissima editione, suae notae subjunxit, atque ita pergit. *Hactenus amplissimus Cuperus: Cujus sententiae non invitus accedo. Etiam doctissimus Harduinus in nummo Antonini Pii, pro* ANTIOCH. MENSIS, *emendabat* ANTIOCHENSIS. *Sed nihil mutandum. Docet hoc Septimii Severi imperatoris numisma, nec dum publici juris factum, quod mecum, quae sua est humanitas, communicavit Iohannes Valens, Numismatum, si quis alius, peritissimus;*

ΑΥΤ. ΚΑΟΣ. ΛΟΥΚ. CΕΠ. CΕΟΥΗΡΟC. CΕΒ.
ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ. ΠΡΟC. ΛΙΒΑΝΩ. ΜΗΝ.

Est enim ΜΗΝ *illud, Mensis, sive Lunus Deus: qui in aversa nummi Antonini Pii, cum pileo Phrygio in capite, & corniculata luna dorso imposita, conspicitur. Dextra, equum capistro retinet: sinistra, facem gerit. Ad verba, Plinio à Salmasio tributa quod attinet, ea in* Pli-

Menagius in Observ. ad Diog. Laert. lib. VIII. *Segm.* 34.

Plinio non reperiri, affirmavit mihi, qui nuper Plinium edidit, Harduinus.

XIII. Etiam מני *Meni*, non *Solem*, sed *Lunam* esse, innuere videntur Graeci LXX. Interpretes, qui hunc locum reddiderunt, Ἑτοιμάζοντες τῷ δαιμονίῳ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῇ τύχῃ κέρασμα. *Parantes Daemoni mensam, & implentes Fortunae potionem.* Notat Hieronymus *quod LXX. transtulerunt, τῷ δαιμονίῳ, id est, daemoni, in Hebraico habere* גד, adeoque τὸ *Gad*, non τὸ *Meni*, seniores *fortunam* reddidisse, & Latina eorum apud eum versio habet: *Paratis* fortunae *mensam, & impletis* daemoni *potionem*, ordine alio, quam in codicibus excusis Graeca verba leguntur. Hinc Petrus Daniel Huetius, *manifestum esse* pronuntiat, *corruptam esse vulgatam loci hujus lectionem*, ac reponendum, ἑτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαιμονίῳ κέρασμα. Cumque *Meni* sic *juxta* τοὺς ό *est* δαιμόνιον, concludit Solem ea voce significari, quoniam *sors Daemonis seu Genii*, cujus in tutela ut quisque natus est vivit, *ut ait Censorinus, &* natale comes qui temperat astrum, *ut loquitur Horatius, tribuebatur Soli ab antiquis astronomicae disciplinae magistris: & Sol ipse Daemon appellabatur.* Ego vero non recedendum à vulgata lectione existimo, & mendum fuisse eo in exemplari, è quo Hieronymus hoc refert. Certe vulgatam tuentur, non modo editio Complutensis, & Veneta, & Romana, sed Ms. etiam Alexandrinum, & Marchali vetustissimum, nisi quod in Complutensi editione, & codice Marchali δαίμονι legitur, pro δαιμονίῳ. Quod rectius videtur. Sic autem מני *Meni*, *Luna* omnino est. Scilicet, uti ad significandum *Solem*, sortem Soli deputatam, τὸν δαίμονα, *Daemonem*, posuerunt, Graeci interpretes, ita pro *Luna*, sortem ipsi tributam τὴν τύχην, *Fortunam*. Olim quip-

Hier. ad Isa. LXV.

Huet. loc. cit.

Censor. c. 3. Horat. l. 2. Epist. 2.

quippe sors *Solis* Δαίμων, *Lunae* vero τύχη fuit. Locus ad hanc rem insignis est apud Macrobium, qui refert AEgyptios geniturae praesides olim habuisse δαίμονα, τύχην, ἔρωτα, ἀνάγκην, *daemonem, fortunam, amorem, necessitatem*, & δαίμονα *Solem*, τύχην *Lunam* fuisse. Verba Macrobii sunt: *Argumentum caducei ad genituram quoque hominum, quae genesis appellatur, AEgyptii protendunt, Deos praestites homini nascenti quatuor adesse memorantes*, Δαίμονα, Τύχην, Ἔρωτα, Ἀνάγκην: *& duo priores Solem, & Lunam intelligi volunt, quod Sol author Spiritus, caloris, ac luminis, humanae vitae genitor & custos est, & ideo nascentis daemon, id est, Deus creditur. Luna* τύχη; *quia corporum praesul est, quae fortuitorum varietate jactantur. Amor, osculo significatur. Necessitas nodo.* Plura de his sortibus observata sunt viro undequaque doctissimo Johanni Seldeno, qui ex Vettii Valentis Antiocheni, vetustissimi Astrologi, MSS. codice, prolixum satis locum exhibet, & illum alibi non semel, neglectis fere omnino Amoris, & Necessitatis, seu fati, id est, Veneris & Mercurii sortibus, binas illas Daemonis & Fortunae, ut omnium potentissimas vitae praesides ac gubernatrices amplecti, & huic corpus, illi animam, hanc Lunae, illam Soli tribuere, observat. Κλῆροι, inquit τῆς τύχης καὶ τοῦ δαίμονος σημαίνουσιν Ἥλιόν τε καὶ Σελήνην: *Sortes fortunae & daemonis significant Solem & Lunam.* Locus omnino meretur apud Seldenum legi, itemque quae in notis ad Marmora Arundelliana ex eodem Vettio Valente habet, ubi plura de fortunae sorte ac daemonis monet.

Macrob. Saturn. l. 1. c. 19.

Seld. de Dis. Syris Syntagm. 1. cap. 1.

Seld. ad Marm. Arundel. pag. 129.

XIV. Haec omnia confirmare videtur ritus vetu-

Hier. ad Ezj. LXV. stissimus quem Hieronymus notavit. *Est autem*, inquit, *in cunctis urbibus, & maxime in AEgypto, & in Alexandria, idololatriae vetus consuetudo: ut ultimo die anni, & mensis ejus qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, & poculum mulso mistum: vel praeteriti anni, vel futuri, fertilitatem auspicantes. Hoc autem faciebant & Israelitae, omnium simulacrorum portenta venerantes: & nequaquam altari victimas, sed hujuscemodi mensae liba fundebant.* Quid proclivius est suspicari quam in Solis atque Lunae honorem hoc factum, quorum vis magna est ad anni proventum. Sed haec nimis prolixe forsan discussi. Oblata tamen occasione pro corollario libuit addere, quia in hac voce haerent interpretes, & doctorum virorum commentaria frustra consuluntur.

Finis Libri Primi.

AN-

ANTONII BYNAEI

de

CALCEIS HEBRAEORUM

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

I. *Cur Pascha comedendum calceatis pedibus*, *Exod.* XII. 11. *Variae sententiae.* II. *Refellitur prima, quae vult viatorum calceos, à vulgaribus distinctos, praecipi.* III. *Secunda, quae alludi putat ad morem veterum, qui caenabant discalceati, proponitur.* IV. *Ab ea dissensum.* V. *Samuelis Bocharti conjectura.* VI. *Rejicitur non uno argumento.* VII. *Genuina instituti illius ratio.* VIII. *Is ritus imperatus tantum, pro illo tempore, in AEgypto, fuit, ac Christus, more aevi sui, sine calceis accumbere solitus, eum non observavit.*

I.

DE Calceorum origine, materia, forma, abunde, ni fallor, superiori libro disputavi. Nunc ritus quosdam persequi juvat, qui observati olim apud Hebraeos fuerunt, & alia singularia exponere, quae in sacris voluminibus leguntur. Inter alia, quae in AEgypto circa Agnum Paschalem praecipit summum Numen, illud omnino pe-

peculiare fuit, quod voluerit ut agnum comedentes haberent lumbos ſuccinctos, calceatos pedes, & baculos in manu. Verba Legis ſunt: וככה תאכלו אתו
Exod. XII. 11. מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם
ואכלתם אתו בחפזון פסח הוא ליהוה *Sic autem comedetis illum, lumbi veſtri erunt ſuccincti, calceamenta veſtra in pedibus veſtris, & baculi veſtri in manibus veſtris, & comedetis illum feſtinanter, Peſach eſt Domini.* Inquiſiverunt diu viri eruditiſſimi, quaenam ratio fuerit hujus praecepti, atque, ut fieri amat, dum conjecturis quiſque indulget, in varias ac multiplices diviſi ſententias abierunt.

II. Quorundam opinio eſt, voluiſſe Deum, ut Iſraelitae, longum atque difficile iter ingreſſuri, viatorum ſumerent calceos, & pedibus induerent, cum Paſcha primum eſſent comeſuri. Comminiſcuntur enim viatorum calceos fuiſſe à vulgaribus diverſos, ſicuti & hodie multi in itinere calceos induunt alios, quam in uſu quotidiano. Hoc vero commentum ego ſane neſcio qua ratione potuerit eruditis hominibus placere. Nam quod conjiciunt de viatorum calceis à vulgaribus diverſis, id teſtimonio probant plane nullo. Neque quidquam occurrit in hac tota lege, quod ſententiam adſtruat. Nihil aliud enim Numen ſupremum jubet, quam ut Paſchalem agnum calceati comedant, de viatorum calceis autem praeſcribit omnino nihil.

III. Referunt alii ad eum veterum morem, quo calceos deponebant dum caenarent, ne lectuli, in quibus deſcumbebant, iis inquinarentur. Volunt nimirum praecepiſſe Deum, ut Paſchale convivium à re-

à reliquis etiam in eo differret, ut calceos suos non deponerent pro more. Horum opinio longe doctior priori est. Veteres, cum caenaturi essent, suas soleas deponere solitos, post caenam vero reposcere, atque resumere, res certissima est notissimaque. Romanis id factitasse demonstrarunt politissimi viri Petrus Ciacconus atque Fulvius Ursinus, qui omnem Triclinii rationem exposuerunt eleganter, tabulasque marmoreas, in quibus pueri visuntur, qui calceos caenaturis detrahunt, & convivae nudis pedibus accumbunt, exhibuerunt. Apud Judaeos eundem morem viguisse ex Euangelica historia, in qua Servator, & ipsius Apostoli, more Romanorum illius aevi accumbunt, observarunt idem Petrus Ciacconus, Hieronymus Mercurialis, Johannes Baptista Villalpandus, & complures alii, quos adduxit Julius Nigronus. Quibus addi merentur, quae collegit ex Rabbinorum monumentis, vir in iis versatissimus Johannes Lichtfotus. Ita non inepte homines eruditi ad hunc morem retulerunt hoc summi Numinis praeceptum, quo Israelitas Pascha comedere jussit calceatos, ut hac in re Paschale convivium etiam à reliquis differret, ne calceos deponerent, quod pransuri, aut caenaturi, solebant.

Ciaccon. de Tricl. & Fulv. Ursinus in Appendice

Mercur. de arte Gymn. l. 1. c. 2. Villalp. in Ezech. XXIII. Nigron. de Caliga cap. 11. Licht. Hor. Hebr. in Matth. XXVI. 20.

IV. Mihi tamen haec non videtur hujus praecepti ratio. Posterioribus seculis apud Judaeos hunc morem fuisse, ut mensae accumberent, & calceos deponerent, ne lectulos inquinarent, constat satis. Sed mos ille tam antiquis temporibus apud Judaeos nondum viguit, cum Deus ter optimus traderet hoc praeceptum. Vetustissimis temporibus enim sederunt ad mensam, non accubuerunt Hebraei. Post seculi nostri

 gran-

Cap. III. §. XXI. Bochart. Hier. P. I. Pag. 598. Athen. lib. I. c. 14. Casaub. Exerc. Antibar. 16. cap. 22. Amos II, 8. Cant. I. 12. Matt. XXVI. 20.

grande decus Samuelem Bochartum, id prolixè docui in libro de morte Jesu Christi priore, atque ex S. Codice collegi testimonia sat multa, è quibus plane certum est Habraeos ad mensam sedisse. Eodem modo uti apud Homerum, Καθίζονται ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ Ἥρωες, οὐ κατακέκλινται, *sedent in conviviis Heroes, non accumbunt*. Moris accumbendi apud Hebraeos primam mentionem magnus Casaubonus apud Amosum observavit. Et sane ante ea tempora non videtur usitatus. Exemplum vetustius apud Authorem Cantici inveniri, conjecit quidem vir illustris Hugo Grotius, ubi מסב κατάκλισιν vertunt Graeci. Sed ipse id dubitanter asserit, & res se aliter habere videtur. Quare etiam optime monuit vir illustris *accubitum in lectis haud dubiè serius caepisse, Assyriorum, ut credibile est, exemplo, Graecorum, ac postremo Romanorum consuetudine increbuisse*. Hinc cum ea tempestate, amore posterioris aevi, in lectulis nondum accumberent Hebraei, ex recepta ea consuetudine hoc à Deo praeceptum haudquaquam est, quasi voluerit Paschale convivium etiam hac in parte à reliquis differre.

Bochart. Hier. P. I. Pag. 499.

V. Samuel Bochartus, qui Hebraeorum ac reliquarum gentium litteris instructissimus, opus de Animalibus perfecit, quo non tantum omnium, qui ea in re aliquid conati sunt, industriam vicit, sed longo intervallo post se reliquit, aliam conjecit esse hujus mandati rationem. *Hoc unum quod respondeat* ad quaestionem propositam, se dicit *habere, Judaeos non semper fuisse calceatos*. Ad eam rem cum attulisset varia τῆς ἀνυποδησίας exempla, *Judaeorum plurimos conjectat in* AEgypto *fuisse excalceatos*. Hoc ut adstruat, *tria* monet *hic observanda*. I. AEgyptum *esse*

in

in fervida plaga, fere sub sidere Cancri, ac proinde ejus incolae posse calceis carere facilius. Ut hodieque non paucos Afros, *sub eodem cum* AEgypto *parallelo, magna anni parte, nudis pedibus incedere nemo nescit.* II. Judaeos *in* AEgypto *sub jugo miserae servitutis pressos, ac paene oppressos: in quo statu valde credibile est illis multa defuisse, quae ad vitam commode degendam requisita sunt.* III. Judaeorum ἀνυποδησίας *etiam in ipsa* Judaea, *rebus illorum maxime florentibus, vestigia superfuisse.* Hinc concludit, *cum in* AEgypto Judaeis ἀνυποδησία *minus fuisset periculosa, iisdem longum, asperum, & senticosum iter jam aggressuris, voluisse* DEUM *de calceis prospici: quin, ut religio quoque eos ad rei tam necessariae curam adigeret, sanciisse, ut nonnisi calceati* Pascha *manducarent. Neque passum esse calceos, quos ad hoc solemne festum sibi comparaverant, per annos quadraginta deteri.*

VI. Haec conjectura viri summi pariter mihi non probatur. Ἀνυποδησίαν, qualis olim obtinuit apud plerasque nationes, apud Hebraeos in usu non fuisse, atque illos non nisi ob religionem, aut certum aliquem ritum, fuisse discalceatos, cum alias forent calceati semper, superius ostendi sat evidenter. Judaeos etiam *Lib. I.* in AEgypto, fervida licet plaga, in qua oppressi fue- *cap. I.* runt AEgyptiorum tyrannide, excalceatos fuisse, adeo ut necesse fuerit eos, vel religione, ad calceorum curam adigere, cum iter longum, asperum, & senticosum jam aggressuri essent, credi potest admodum difficulter. De calceis enim lex divina loquitur, non quos ad festum sibi compararent tam solemne, sed quos habebant. Certe Deus haudquaquam de calceis,

ceis, quos non habebant, prospexit, sed calceos induere jussit, quos habebant. Pariter, nec hoc verisimile est, calceorum curam adeo neglexisse Hebraeos, aut tam dira fuisse servitute pressos, ut calceis caruerint, Deoque fuerit opus vel religione eos adigere, ut de calceis sibi prospicerent ad iter durum, atque senticosum. Hoc quoque non omnino verum est, *Deum neque passum esse calceos, quos ad hoc solemne festum sibi comparaverant, per annos quadraginta deteri.* Innuere id quidem videntur haec verba quae in Deuteronomio leguntur. ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר לא בלו שלמתיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגלך: *Duxi vos quadraginta annis per desertum: non sunt attrita vestimenta vestra, nec calceamenta pedum vestrorum vetustate consumpta.* Sed longe aliam esse horum verborum mentem, neque miraculum in eo fuisse, quod ipsi calcei, quibus induti fuerant in solemni festo, cum Pascha comederent in AEgypto, non fuerint detriti, sed in mirabili Dei providentia, qua in Arabiae desertis, horridis illis, & incultis, & omnium egenis, prospexit, ut nunquam calcei ip-
cap. IX. sis defuerint, inferius ostendam copiose.|

VII. Subiit mirari eruditos homines tam varia divinasse, cum rationem istius ritus indicet Deus ipse. (Exod. XII. 11. 12.) Verba haec sunt, וככה תאכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם ברליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אתו בחפזון פסח הוא ליהוה: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה: *Sic autem comedetis illum* (agnum.) *Lumbi vestri erunt accincti, calceamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestris, & comedetis illum festinanter: Pesach est Jehovae. Et transibo per terram AEgypti nocte hac,*

&

& percutiam omnes primogenitos in terra AEgypti ab homine usque ad jumenta. Res nota est, & narrata fusius, post magnas clades, quibus AEgyptios affecerat Deus; ut ex ditione sua dimitterent Hebraeos, ultimam ea nocte voluisse experiri, ac tot hominum & jumentorum mortibus universam AEgyptum reddere funestam, ut hac ratione AEgyptii nihil magis cuperent, quam ut citissime exirent Hebraei. Praevidebat, quod & factum est, ut tanta strage territi AEgyptii, magis expellerent eos, quam dimitterent tranquille. Volebat ergo, dum eam noctem agerent quasi festam, ut ad iter accincti, tamen & parati essent, utque lumbos suos haberent succinctos, & calceamenta in pedibus suis, ac baculos in manibus, qui habitus eorum, qui iter difficile & operosum aggrediebantur, in Oriente fuit. Calceos enim olim in itineribus inter alia usitatos fuisse, Gibeonitae; qui ex נעלות מטלאות *calceis diversis solorum frustis suppactis*, fidem facere voluerunt, se longo itinere ad Israelitarum castra contendisse, ostendunt. Omnia scilicet voluit parata, quae ad iter suscipiendum requirebantur, ne si festinanter ab AEgyptiis expellerentur, de re aliqua forent solliciti. Quare & hoc praecipit, ut agnum בחפזון *in festinatione* comederent, ne coena media peracta tantum excedere cogerentur. Rationem autem horum omnium hanc subjungit: פסח הוא ליהוה ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה *Pesach est Jehovae, & transibo hac nocte per terram AEgypti, & percutiam omnes primogenitos in terra AEgypti ab homine usque ad jumenta.* Haec verba certe manifestam continent eorum rituum rationem, quos praecepit Deus: Quasi dicat, omnibus rebus oportet vos instructos, quae ad iter

Iof. IX. 5. 13.

aggrediendum requiruntur, ut, quod ſolent viatores, & lumbos ſuccinctos, & calceos in pedibus, & baculos in manibus habeatis, & agnum edatis feſtinanter. Eſt enim Peſach, ſive tranſitus Jehovae, & ego hac nocte omnium primogenitorum diro interitu univerſam AEgyptum reddam funeſtam, unde vos AEgyptii, tot mortibus territi, coacturi ſunt ad celerem exitum, imo finibus ſuis ejecturi. Quare nullam in vobis morae cauſam volo, ut vel lumbos ſuccingere, vel calceos induere, vel baculum capere ſit neceſſe. Hanc eſſe genuinam rationem hujus inſtituti, ex eo confirmari poteſt, quod ad primum Paſcha, in AEgypto celebratum, Judaeorum magiſtri tantum volunt pertinuiſſe. Quorum opinio nequaquam caret evidenti ratione. Non pertinuiſſe enim haec ad religionem feſti, ſed ſymbola fuiſſe inſtantis itineris, perſuadent non pauca. Inter quae & hoc eſt, quod hi ritus nunquam in legibus de Paſchate repetuntur. Sunt videlicet, ut & ſanguinis aſperſio, pro illo tantum tempore imperati. Quare & à Judaeis, dum Paſcha ſuum celebrant, non obſervantur, ut videre eſt ex Paſchatis celebrandi ratione, quam magnus Buxtorfius deſcribit, nec non Johannes Leuſdenius, vir diligentiſſimus, cui Hebraeorum litterae propter indefeſſum eas promovendi ſtudum plurimum debent, & ego multis nominibus me agnoſco divinctum, cum meos in Hebraicis conatus ſingulari cura adjuvarit ſemper, & ſumma humanitate ac benevolentia ſit complexus.

Buxt. Syn. Jud. c. 18. Leuſden. Phil. Mixt. Differt.

VIII. Hinc videre eſt, cur Servator noſter, qui accumbebat more illius aevi, calceatus non fuerit cum Paſcha ſuum ultimum comederet cum ſuis diſcipulis. Chri-

Christum, more illius temporis, mensae accubuisse discalceatum, prout Romani, atque Graeci, soleis depositis cum coenatum irent, nudis pedibus accumbebant, viri doctissimi monuerunt jam dudum. Qui non leve argumentum petunt ex Historia istius mulieris, quae ipsius pedes lacrymis rigavit, capillis abstersit, & unguento unxit, quam Lucas refert: στᾶσα, inquit, παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ: *Stans apud pedes ejus retro, flens lacrymis coepit rigare pedes ejus, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes ejus, & ungebat unguento.* Ex eo loco colligunt enim, Christum nudis pedibus accubuisse, cum hoc beneficium in mensa praestare mulier non potuisset, nisi depositis soleis, sive sandaliis, peracta coena resumendis, accubuisset. At, cum dici possit, eam mulierem, & ungere, & osculari, & lacrymis rigare, & abstergere Christi pedes potuisse, licet nudis pedibus non accumberet mensae, cum nudi fuerint in parte superna, quia sandaliis, sive soleis, quae plantam tantum pedis, non pedem integrum tegebant, ex more gentis utebatur: Respondent, non fuisse partem supernam prorsus nudam, cum soleae corrigiis pedi alligarentur, ut patet ex forma caligae, quam dedi superius. Observari deinde volunt mulierem Christo à tergo stetisse, uti claris verbis Lucas refert, στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, *stans apud pedes ejus retro*, adeoque Christum, in latus recumbentem, more Romanorum, plantas potius soleatas obvertisse, quam partem supernam seminudam. Adderem ego, in quo fortasse plus est virium, haudquaquam mulierem Christi pedes soleatos unxisse, quod ta-

Luc. VII. 38.

tamen diſerte Lucas, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ, *& ungebat unguento.* Nunquam enim pedes, quorum frequens unctio apud pleroſque populos fuit, cum ſoleis ungebantur. Ipſi Indi, uti refert Curtius, *demptis ſoleis, odoribus illinunt pedes.* Quare expedita eſt difficultatis omnis evitandae ratio, ſi dicamus Servatorem, dum accumberet menſae, ſoleas depoſuiſſe, ac pro more iſtius temporis nudis pedibus coenaſſe. Id ipſum obſervare eſt, cum Johannes refert, Chriſtum lavaſſe Apoſtolorum pedes: Ἐγείρεται, inquit, ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια. καὶ λαβὼν λέντιον διέζωσεν ἑαυτόν. Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος. *Surgit à coena & ponit veſtimenta ſua, & cum accepiſſet linteum, praecinxit ſe. Deinde mittit aquam in pelvim, & coepit lavare pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat praecinctus.* Lavit hic Chriſtus Apoſtolorum pedes, dum menſae accumberent, pedibus poſt ſe protenſis. Pedes Apoſtolorum nudos fuiſſe neceſſe eſt; cum pedes ſoleati, neque aqua lavari, neque linteo poſſint abſtergi. Apoſtoli ergo ſoleas, ſive ſandalia, jam ante exuerant, more accumbentium iſtius aevi, ne ſtragula lectorum, menſas ambientium, pulvere aut luto conſpurcarent. Neque enim de demptis prius à Chriſto ſoleis, vel minima ſuſpicio eſt, cum id non praetermiſiſſet ſcriptor diligentiſſimus, qui omnes circumſtantias annotavit tam accurate. Sicut autem Apoſtolorum, una cum Chriſto accumbentium pedes fuerunt nudi, ita & Chriſti ipſius fuiſſe par eſt colligere, quem nihil ab aliis ſingulare deprehendimus obſervaſſe. Cum Chriſtus nudis pedibus cum ſuis Apoſtolis accubuerit ſemper, ſtatuere neceſſe eſt idem factitaſſe, dum convivium

Curt. lib. VIII. cap. 9.

Ioh. XIII. 4. 5.

vium ageret Paschale. Ritum ergo priscum, in AEgypto mandatum, & ab omni populo tunc temporis observandum, non usurpavit. Scilicet ritus ille symbolum tantum fuit instantis itineris, adeoque non semper, & ubique, retinendus. Quomodo, sanguinem postibus aspergere non observatum etiam seculis posterioribus est, quia imperatum tantum pro illo tempore in AEgypto fuit. Quod his verbis Rabbinorum maximus Moses ben Maimon agnoscit. שילקח הפסח מבעשור ושהוא טעון הגעת דם באגדת אזוב למשקוף ולשתי המזוזות ושיאכל בחפזון אין הדברים נוהגות לדורות ולא נעשו אלא בפסח מצרים בלבד *Quod sumendus Paschalis agnus decima die, quodque aspergendus sanguis ejus fasciculo hyssopi ad superliminare & duos postes, & comedendus in festinatione, non sunt res usurpatae sequentibus generationibus, neque factae nisi in Paschate AEgypti Solum.*

Maimonides in fine libri de Paschate.

Caput Secundum.

I. *Religio nudis pedibus templa intrandi apud varias gentes.* II. *Obtinuit etiam apud Hebraeos.* III. *Moses, & Josua, cur jussi calceos exuere? Exod.* III. 5. *& Jos.* V. 15. IV. *De Mosis calceis lepida commenta.* V. *Unde Apud Hebraeos circa loca sacra religio manavit, ut ea calceatum intrare ducerent nefas?*

I.

Magna fuit, apud veteres, magna etiam hodie apud multos populos erga loca sacra, & Deorum delubra, religio est, atque cultus, quae nudos pedes exigere olim putarunt, & etiam nunc existi-

mant. Vetuſtis temporibus, & etiam noſtris, apud multas nationes piaculum habitum eſt; & grande nefas, templorum pavimenta calceato pede calcaſſe. Uſurpatum fuiſſe morem hunc à variis gentibus, ut calceos ſuos exuerent, cum fana ingrederentur, Juſtinus Martyr narrat. A Graecis id ſaepius factum ex Callimacho, & Valerio Flacco, diſcimus. Apud Cretenſes, qui Dianam religioſſime venerabantur *AEdem numinis, praeterquam nudus veſtigia, nullus licite ingrediebatur*, Solinus refert. Apud Romanos, aedes Veſtae Deae nudis pedibus matronae adibant, ut ex Ovidio ſcimus. Turcas Moſcheas ſuas non intrare, niſi calceamenta exuerint, jam dudum, ex Bartholomaeo Giorgiometz, obſervavit Johannes Druſius, ac narrant, qui terras illas luſtrarunt diligenter, Georgius Douza, Adamus Olearius, Petrus della Valle, & alii plures. Legatus Chriſtianorum AEthiopum, apud Damianum Goenſem, de patriis moribus loquens: *Nobis*, inquit, ***non datur poteſtas templum adeundi, niſi nudis pedibus.*** Indorum Bramanes Templa ſua, quae *Pagoda* vocant, non intrare niſi calceis detractis, apud Rogerium legimus.

Juſtin. Apol. 2. Callim. Hym. in Cerer. vers. 125. Valer. Flac. lib. 2. Solin. cap. XVII. Ovid. Faſtor. lib. VI. Druſ. ad Joſ. V. 15. Roger. de Rit. & Relig. Bram. lib. 2. c. 10.

II. Apud Hebraeos etiam erga loca ſacra, & inprimis Templum, religio ſumma, idque cum calceis ingredi vetitum fuit. Cautum fuiſſe, ut qui intrare vellent Templi montem, eſſent diſcalceati, docet Miſna in Maſſecheth Berachoth, his verbis: לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשה קפנדריא ורקיקה *Nemo intrabit montem templi cum baculo ſuo, aut calceo ſuo, aut marſupio ſuo, aut pulvere ſuper pedes ſuos, nec brevioris viae gratia, nec ſputo inquinabit illum.* Paene eadem ſunt

Miſna in Maſſech. Berach. cap. 9.

quae

quae traduntur in Gemara Babylonica Jevamoth, & in Gemara Berachoth, ex qua ista transcripsit Rabbinorum doctissimus Moses Ben Maimon. לא יכנס אדם להר הבית במקלו או במנעל שברגליו או באפנדתו ובמעות הצרורין לו בסדינו *Nemo in montem Templi veniat cum baculo, aut calceamentis pedum, neque cum mantica, aut pecuniis linteo involutis.* Quod jam dudum observatum est à viro summae eruditionis & acerrimi judicii Petro Cunaeo, cujus extant libri de Hebraeorum Republica, docti pariter, & ingeniosi. Petitum hinc est, quod etiam nostro tempore prae Synagogarum foribus ferrum habeant muro inpactum, quo singuli Judaei calceos suos, si lutum contraxerint, repurgare debent, quodque crepidas, si eas gestent inquinatas, omnino exuant, uti refert peritissimus rituum Judaicorum Johannes Buxtorfius.

Gem. in Ievam. cap. 1. & Berach. cap. 9. Maimon. in Halach. Beth. Habbechira cap. 7.

Cun. de Rep. Hebr. l. 2. c. 12.

Buxtorf. Syn. Jud. cap. 10.

III. Quod hunc honorem locis sacris, & Templo, habuerint Hebraei, ab altiori origine petendum est. Olim Mosi, cum ad rubum ardentem propius accederet, calceos extrahere praecepit Deus. Idem Josuae mandavit, qui se principem exercitus Dei dixit. Utrobique eadem adjungitur ratio: כי המקום אשר אתה עליו אדמת קדש הוא *quia locus, in quo stas, terra sancta est.* Voluit nempe Deus, ut praesentiae suae opinio utriusque animum magna religione perfunderet, atque obligaret, quo non solum ad ea, quae mox moniturus erat, mentem acrius intenderent, verum etiam memoria augustissimi illius ostenti, se ipsos imposterum subinde confirmarent. Hinc locum, in quo stabant, sanctum dixit. Quod ad praesentiam Numinis divini spectat. Non enim terra illa sanctior reliquis terrae partibus fuit, sed sancta ob singularem

Exod. III. 5.

Jos. V. 15.

Dei

Dei praesentiam vocatur. Eam enim ipse praesentia sua revera consecrabat. Ad ostendendam autem aliquo signo venerationem suam, voluit ut calceos suos exuerent, dum starent eo in loco, quem praesentia sua dignabatur.

IV. Haec cum vera sit hujus cerimoniae ratio, cur Mosi Calceos exuere supremum Numen praeceperit, vehementer miratus sum fingi alias, quae frivolae prorsus sunt, & ineptae. Refert vir doctissimus Benedictus Balduinus expositionem lepidam, quam, *viro insigniter & curiose docto concionante, se aliquando didicisse* dicit: *In AEgypto* (dixerat vir ingeniosus) *natus, educatusque Moses, cum oves soceri sui pasceret, pastorum AEgyptiorum more, ut credere par est, induebatur. Huic ad rubum ardentem, ut Exodi sacra monumenta testantur, accedenti, ut propius stupendum illud flammarum non comburentium ostentum agnosceret; Dominus Deus statim edixit:* solve calceamentum de pedibus tuis. *Quod igitur erat illud calceamentum? Id enim sacrae tacent litterae. Ut quid etiam Moses eo calceatus ad rubum prohibetur accedere? uno brevique verborum contextu, ut bipartitae quaestioni fiat satis, pro AEgyptiorum pastorum more, Calceamenta Mosis erant ex junco marino contexta: Ideoque Dominus Deus praesciens filium suum aliquando factum hominem, inter caeteras suppliciorum acerbitates, corona ex ejusmodi junco marino compacta coronandum, vult ea calceamenta tolli; quod indignum videretur, servum id pedibus calcare, quo ipsius Dominus aliquando esset coronandus.* Meruit certe hujus commenti auctor, ut, non laurea, sed ex ejusmodi jun-

Bal. de calc. Ant. cap. 3.

junco compacta corona ipsi decerneretur, quae ornaret lepidum profecto caput. AEque insulsum est quod alii excogitarunt, Mosis calceos stramineos, sive junceos, fuisse, & ideo deponendos, ne forte igne, quem accedebat, consumerentur. Sane in eo commento tantum frigus est, ut stramineos Mosis calceos extinguere posset, si arderent.

V. Ex eo autem, quod Moses, itemque Josua, pedes excalceare, ad majorem Numinis praesentis venerationem jussi sunt, origine manavit illius ritus, quo locis sacris ea reverentia semper habita fuit, ut illa non intrarint calceati. Hebraei enim, cum scirent Deum ea loca in quibus Moses atque Josua steterunt sacra, ob singularem suam praesentiam, habuisse, utque calceos suos exuerent jussisse tam expresse, Templum, in quo Deus praesentiam suam augustiori modo manifestabat, ac בית המקש, *Domus sanctitatis* vocatum est, habebatque קדש הקדשים *sanctum sanctorum*, in quo Deus habitabat, inter Cherubinos multo sanctius esse rati sunt, adeoque illud nulli ingredi fas esse calceato. Hanc ipsam Hebraeorum magistri praecipuam dant rationem, cur templum sit sine calceis intrandum. In Gemara Babylonica, ad ea verba Massechoth Berachoth, quae adducta superius sunt, post alia, quae in templo vetita disputant, de calceo tandem concludunt. ומה מנעל בו דרך בזיון אמרה תורה של נעליך מעל רגליך *Sed quid de calceamentis, cum in iis nullus sit contemptus? dixit lex: Solve calceamenta de pedibus tuis.* Nicolaus de *Lyra ad*
Lyra notat: *Hinc antiqui, & specialiter Hebraei, Exod.*
sancta loca pedibus calceatis non ingrediebantur. *III. 5.*
Eadem ratio Christianos AEthiopes permovit, ut

Y tem-

templa non adeant nisi discalceati. Ita refert eorum Legatus, apud Damianum Goensem. *Nobis non datur potestas templum adeundi nisi nudis pedibus, neque nobis licet in ipso ridere, loqui, ambulare, quia templa similia sunt monti Sinai, ubi dominus Mosi dixit: solve calceamentum, &c.*

Caput Tertium.

I. *Gentilium sacerdotes, licet aliquando discalceati, tamen ut plurimum calceati rem divinam fecerunt.* II. *Sacerdotes Hebraeorum non nisi nudipedes sacra peregisse, ex lege de sacris vestibus Exod.* XXVIII. *in qua calcei non memorantur, Ostenditur.* III. *Idem ex eo confirmatur, quod Sacerdotes pluribus vestibus non induebantur, quam Deus praeceperat.* IV. *Pariter evincitur ex eorum lotionibus in atrio.* V. *Gemina illius instituti ratio.* VI. *Sculptorum, à quibus Aaron cum calceis exhibetur in tabulis quibusdam, & Plutarchi error, qui Pontificem Hebraeorum* κοθόρνοις *sacra fecisse tradit, refellitur.*

I.

Iambl. de vita Pyth. Symb. 3.

Ἀνυπόδητος θῦε καὶ προσκύνει, *Nudis pedibus sacrifica & adora*, olim fuisse Pythagorae Symbolum ex Jamblicho discimus. Putavit nempe, vir Deorum observantissimus, exigere sacrorum religionem, ut nudis pedibus res fiat divina. Id tamen à sacerdotibus gentilium non ita semper observatum fuit. Nam licet saepius sacra fecerint discalceati, tamen ut plurimum calceati sacrificarunt. Strabo quidem Germano-

norum ſacerdotes γυμνόποδας tradit, & Silius Italicus Sacerdotes Herculis *nudipedes* deſcribit, Druidaſque, ex vetuſtiſſimo templi cujuſdem ſaxo, nudis pedibus Cunradus Celtes ſiſtit, & alios ſacerdotes in antiquis marmoribus reperimus. Sacerdotes tamen Phaenicum calceis lineis uſos ex Herodiano, & AEgyptios geſtaſſe ὑποδήματα βύβλινα, *calceos papyraceos*, ex Herodoto diſcimus, ac complures Sacerdotes calceati in antiquis nummis, & marmoribus, viſuntur. Qua de re plura jam dudum monuerunt viri eruditiſſimi, & nuperrime Johannes Braunius, in eximio opere de veſtitu ſacerdotum Hebraeorum.

Strabo l. 7. Sil. Ital. de bel. Pun. l. 3. Celtes in Norimb. cap. 3. Herodian. l. 5. de Sacrif. Eliogabali. Herod. l. 2. c. 7. Braunius de Veſt. Sacerd. Hebr. lib. 1. cap. III.

II. Apud Hebraeos ſumma religione obſervatum fuit, ut nudipedes rem divinam peragerent ſacerdotes. Ejus rei non leve argumentum eſt, quod inter veſtes, quibus indui Sacerdotes ſuos ſupremum Numen praecepit, calcei non numerantur. Extat lex de veſtibus ſacris, quibus Deus indui voluit, tum ſummum Pontificem, tum reliquos ſacerdotes, cum ſacris operarentur. Veſtes illae fuerunt *Ephod*, *Pectorale*, *Pallium*, *Aurea lamina*, *Tunica*, *Cidaris*, *Balteus*, *Feminalia*. Sed qui ſacerdotibus veſtiendi modum praeſcripſit Deus, calceos iis non indulſit. Quod oſtendit Hebraeorum ſacerdotes calceis caruiſſe, quia cum veſtibus ſacris memorantur nuſquam. Id jam dudum etiam obſervavit Gregorius Nyſſenus. Sacerdotes Hebraeorum enim nudis pedibus templum ingredi ſolitos ex eo animadvertit, quia cum Dominus, in antiqua lege, cunctis membris ſacerdotalibus ornamenta pulcherrima praeſcripſiſſet conficienda, nullam tamen de pedum calceamentis fecerit mentionem. Οὐδὲν, inquit, τοῖς περὶ κόσμον ἐπιτεχνήματα, ἀλλ'

Exod. XXVIII. Greg. Nyſ. in Cant. Homil. II.

καλλωπισμὸς τοῦ ἱερατικοῦ ποδὸς τὸ γυμνὸν εἶναι πάσης ἐπιβολῆς, καὶ ἐλεύθερον. χρὴ γὰρ ἱερέα πάντως ἐπὶ τῆς ἁγίας βεβηκέναι γῆς, ἧς μετὰ νεκρῶν δερμάτων ἐπιβατεύειν οὐ θέμις. *Nullum pedibus ornatum fabricatus eſt, volens hoc ipſum pedi ſacerdotali cultus pulcherrimi loco eſſe, quod ab omni tegumento nudus eſſet, ac immunis. Oportet enim ſacerdotem ſemper ſuper ſanctam terram incedere, quam cum mortuis pellibus calcare nefas.*

III. Hoc ex eo confirmatur, quia plura veſtimenta, quam praeceperat Deus, inter miniſtrandum induere, nefas fuit. Obſervant plurima Judaeorum magiſtri de ſacerdote, quem vocant מחוסר בגדים *deficientem veſtibus*, & יותר בגדים *qui redundat veſtibus*, & utrumque à ſacris volunt arcendum. Sacerdotium nempe putant illegitimum, cum ſacerdos miniſterium obit ſine quadam ex illis veſtibus, quas mandavit Deus, puta feminalibus, aut balteo, aut cidari, aut tunica, itemque, cum aliquo veſtimento duplici eſt indutus, puta duabus tunicis, aut balteis. Quin adeo ſolliciti ſunt Iudaeorum magiſtri, ne quis ſacerdotiò fungeretur pluribus veſtibus amictus, quam lex divina poſtulabat, ut inter veſtes ſuperfluas, quibus miniſtrare nefas, minutiſſima quaeque reputent, *emplaſtra* ſcilicet, & *ligamenta* in digitis, aut alia aliqua corporis parte. Videri poſſunt quae ex Maſſecheth Zebachim in Gemara, itemque Barthenora, & Moſe Maimonide, prolixius obſervavit vir eruditiſſimus Iohannes Braunius. Imo Sacerdotibus nudis pedibus ſuper pavimento ſtandum volunt, ut ſi quis inter miniſtrandum forte ſtetiſſet, vel ſuper veſtem aliquam, vel aliud inſtrumentum, quod forte jacebat, aut ſuper beſtiam, aut agnum, imo vel ſuper pe-

Braun. de Veſt. Sac. Heb. l. 1. cap. 3.

pedes ſocii, totum ſacrificium illegitimum fuiſſet, uti ex eodem codice Zebachim, & Moſe Maimonide, Johannes Braunius notavit. Haec quidem ſuperſtitioſe à verpis obſervata ſunt. Magiſtri ſcilicet ineptiſſimi multa comminiſcuntur, quibus oſtendunt ſe τὸ κώνωπα διϋλίζειν. Tamen, cum haec caveant tam ſollicite Rabbini, ſacerdotes olim non niſi nudipedes ſacris miniſtraſſe, & nullis calceis, aut pedum integumentis, in templo uſos, conſtare poteſt non obſcure.

IV. Idem docent Sacerdotum lotiones, quae in Atrio fiebant. Scilicet Sacerdotibus, cum tabernaculum ingreſſuri eſſent aut templum, ubi Thymiama Domino in altari offerendum, in mari aeneo pedes *Exod.*
lavare lex divina praecepit. Ita enim legimus. xxx. 19.
ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם: בבאם 20.
אל אהל מועד ורחצו מים ולא ימתו או בגשתם אל המזבח
לשרת להקטיר אשה ליהוה *Et lavabunt in eo* (mari nempe aeneo) *Aaron & filii ejus, manus ſuas ac pedes ſuos quando ingreſſuri ſunt tabernaculum conventus, lavabunt ſe aquis, & non morientur: vel quando acceſſuri ſunt ad altare ad miniſtrandum, ut offerant Thymiama Domino.* Fit quidem ſolius lotionis mentio, ad quam ſacerdotes, ſacris perficiendis ſeſe accingentes, tenebantur. Inde tamen concludi ſat evidenter poteſt, ſacerdotes, ſacris operantes, diſcalceatos fuiſſe. Quis neſcit, lotionem tam ſolemnem, niſi calceamentis, ſiquidem illis uterentur, prius exutis, peragi non potuiſſe? Sane ante lavandum, *immundiſſimam pedum tutelam*, removere ſacerdotes decuit. Quis credat ſacerdotes, poſtquam loti fuerunt, calceamenta pedibus ſuis induiſſe, & non potius ſibi

 per-

persuadeat, discalceatos, & sacrificasse, & alia munia sacra perfecisse, praesertim cum inter eorum vestitum, quem ipse Deus praescripsit, nusquam calcei appareant, & Hebraei omnes templum non adirent nisi discalceati? Hoc ex eo robur accipit, quod Talmudici referunt, olim conclave fuisse peculiare, in quo sacerdotes, qui non nisi nudipedes in templo versabantur, hyberno praesertim tempore, calefieri poterant citius, pavimento calefacto inambulantes. Videri potest Codex Middoth, in quo describitur בית המוקד *locus incendii*, sive *focarium*, de quo notavit haec vir nobilissimus & eximius Constantinus l'Empereur. *Ab ardendo nomen habet haec structura, quod ibi perpetuo lignorum strues arderet, idque in usum sacerdotum, quo paratum semper haberent ignem, quandoquidem discalceatis pedibus in loco sancto versari tenebantur.* Idem ex eo quoque fit verisimilius, quod delecti fuerunt olim, qui publice valetudinem curarent sacerdotum. At causa vel praecipua morborum fuit, quod nudis pedibus in pavimento starent. Ita Barthenora inter varias causas, unde sacerdotes dolore viscerum laborarent, vel primam ponit: לפי שהכהנים הולכים יחפים על הרצפה: *quod sacerdotes incederent discalceati super pavimentum.*

Middoth cap. 1. §6. & ad eum l'Emper.

V. Neque ratio obscura est, cur pedes sacerdotum calceis non muniverit Deus, & sacerdotes in templo versati sint discalceati. Voluit enim hoc Deus ob eandem rationem, ob quam Mosi, atque Josuae jussit, ut calceos extraherent, quia locus, in quo stabant, ob singularem ipsius praesentiam, sacer erat. Quam rationem R. Moses Bar Nachman Gerundensis annotavit. Ejus verba haec sunt: כל מקום שהשכינה נגלית אסור

אסור בנעלת הסנדל וכן ביהושע של נעלך וכן הכהנים לא שכרו במקדש אלא יחפים : *Omnis locus, in quo divina majeſtas ſe patefecit, prohibet uſum ſandalii, & ſic in Joſua* dicitur, *ſolve calceamentum tuum. Et ſic ſacerdotes non miniſtrant in Templo, niſi diſcalceati.* Huic adſtipulatur Theodoretus. Quaerit ille cur Moſes calceamenta ſua ſolvere ſit juſſus, rejectiſque quorundam opinionibus, ſuam tandem ita exponit ſententiam. Δύο τοίνυν ἡγοῦμαι διὰ τούτου δηλοῦσθαι; πρῶτον μὲν εὐλαβέστερον αὐτὸν τῷ λόγῳ καθίστησιν, ὥστε μετὰ δέους τῶν προστεταγμένων ἀκοῦσαι; ἔπειτα προπαιδεύεται, πῶς χρὴ τοὺς ἱερέας ἐν τῇ σκηνῇ λειτουργεῖν; γυμνοῖς γὰρ κἀκεῖνοι ποσὶ τὰς λειτουργίας ἐπετέλουν, καὶ τὰς θυσίας. *Duo igitur arbitror per hoc ſignificari: Primum quidem religioſiorem illum hac ratione reddit, ut cum metu audiret quae imperabantur; Deinde praedocetur, quomodo oporteret Sacerdotes in Tabernaculo ſacra miniſteria obire: Nudis enim illi pedibus officiis ſacris fungebantur, & victimas mactabant.* Sane ea veriſsima eſt, & unica hujus inſtituti cauſa. Nam exploſa eſt eorum opinio, qui putant ſacerdotibus calceos fuiſſe prohibitos, quia ex cadaverum pellibus conſtabant, quae ſecundum legem immundae haberi poterant, quod praeter Gregorium Nyſſenum, alioſque plures, innuere videtur vir doctiſsimus Guilhelmus Stukkius, cum non neceſſe ſit ut ſacerdotes calceos haberent ex animalium pellibus, & pelles animalium minime immundae ſecundum legem fuerint, uti vel ex eo conſtat quod ipſum Tabernaculum, & omnia ipſius vaſa, olim pellibus tegebantur. Videri poſſunt, quae notavi ſuperius de pellibus תחשים, quibus Tabernaculum tectum fuit, quaeque ſuper arcam, & menſam, & candelabrum, & altare aeneum, & omnia vaſa ejus, ex-

Greg. Nyſſ. in Cant. Homil. II.

R. Moſis bar Nachmanin antiquiſſimo opere Schemoth Rabboth Paraſch. II.

Theodoretus in Exod. quaeſt. VII.

Stuk. Ant. conviv. l. 2. cap. 27.

lib. 1. c. 3.

expandi jubentur. Nisi cadavera de morticiniis intelligantur. Ex quorum pellibus utique non necesse fuit ut calcei conficerentur, cum alia materia suppeteret abunde. Pariter non placet quod alii dicunt, *nullos fuisse calceos sacerdotibus, ut in templo moram & abstinentiam ab extraneis negotiis sic imperatam scirent, quoniam domestica opera nudis pedibus, forensia calceati curabant, quam rationem se non omnino improbare posse* vir pereruditus Johannes Braunius dicit. Hoc enim nimis longe petitum, & allegoricum est. *Sacerdotes quamdiu in Templo occupati erant, reputari domi esse, & rem patris coelestis curare, unde etiam Christus, qui in Templo inter doctores sedebat, dixit* ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με, *adeoque calceos gestare non debuisse, ut nulli alii negotio intricati*, vir doctus quidem monet. Sed haec istius ritus ratio, nimis profecto jejuna foret, &, ut verè dicam, frigida. Nam quod addit: *Hinc non tantum calceos deponere jubentur, sed & baculum, quo inter perigrinandum per vias uterentur, nec pecuniam, nec crumenam, aut linteum, quo pecuniam involverent, secum ferre licebat, his enim uti solebant iter facientes, & ii qui negotiis urbanis inhaerebant* eam rationem nihil omnino juvat. Quis quaeso! sibi persuadebit haec eam ob causam vel instituta, vel ab Hebraeorum sacerdotibus observata, ut homines referrent, qui domi munia sua discalceati obeunt, aut sine baculis, crumena, aut linteo, incedunt? Quasi vero, quia caleamentis, vel baculo, iter facientes, & qui negotiis urbanis inhaerebant, utebantur, haec sacerdotibus Hebraeorum fuissent vetita, qui, cum in templo munia sua perficiunt, reputantur domi esse? Quod vero subjecit, *inde etiam Chris-*

Braun. de Vest. Sac. Hebr. l. 1. cap. 3.

Christum discipulis suis, postquam eos per totum terrarum orbem, ad praedicandum Euangelium misisset, vetuisse more solito favere: Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. *Ne possideatis aurum, aut argentum, neque aes in zonis vestris, neque peram ad iter, neque duas tunicas, neque calceos, neque baculum. Utpote, qui eodem habitu eos accinctos voluit, quasi ituros ad templum, rem divinam facturos, quia revera totus orbis, si officium spectes, iis quasi domus Dei, atque sanctissimum aliquod templum fuit, & ubique locorum supremi* λειτουργοῦ *Christi aeternitatis patris, rem faciebant*, in eo vehementer fallitur. Calceos enim suis discipulis Christus non prohibuit, & longe alia fuit istius praecepti ratio, uti superius docui sat copiose. Neque *haec fortassis etiam causa fuit, ob quam verpulorum magistri tam expresse vetuerint populo, templum ingredi:* במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשה קפנדריא ולא במעות הצרורין לו בסדינו *cum baculo, aut calceo, aut marsupio, aut pulvere super pedes, nec compendii causa, nec cum pecunia ligata in linteo.* Id enim ob sanctitatem loci factum. Quae sane vera est & unica ratio, cur, & ii qui Templum adibant, essent discalceati, & sacerdotes non nisi nudipedes sua munia obirent.

Matth. x. 9. 10.

Lib. 1. cap. 6.

VI. Hoc cum jam dudum à viris doctis observatum sit, Hebraeorum sacerdotes discalceatos fuisse, dum rem divinam facerent, nescio cur Aaron cum calceis saepe repraesentetur. Occupavit hic error vulgares tabulas, quae Belgicis Bibliis inseruntur. Videatur tabula peregrinationis Israëlitarum in deserto, &, quod

mireris, Mosis pedes in ea nudi, Aaronis aliquo involuti integumento apparebunt. In tractatu Hieronymi Magii, quem de Tintinnabulis conscripsit, Pontifici Hebraeorum, Thymiamata facienti, etiam calcei appinguntur. Excusari haec possunt, quia, uti *poëtis*, ita & *pictoribus*,

Mag. de Tintin. pag. 45.

Horat. de arte Poëtica, ver. 10.

Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.

At Plutarchi insigne erratum est, qui Pontificem Hebraeorum festis diebus κοθόρνοις sacra fecisse tradit. Est in eo totus scriptor gravissimus, ut Bacchum à Judaeis cultum ostendat. Probare hoc aggreditur ex eorum Pontifice: πρῶτον μὲν, inquit, ὁ ἀρχιερεὺς ἐλέγχει μιτροφόρος τε προϊὼν ἐν ταῖς ἑορταῖς, καὶ νεβρίδα χρυσόπαστον ἐνημμένος χιτῶνα τ' ἢ ποδήρη φορῶν καὶ κοθόρνους: *Primum enim Pontifex hoc arguit, mitratus ingrediens diebus festis, & hinnuli pellem auro contectam indutus, tunicamque talarem gestans & cothurnos.* Sed Plutarchus vehementer fallitur, cum Hebraeorum Pontifici, quae aliena ab eorum institutis sunt, affingit. Falsum enim est, diebus festis Pontificem Hebraeorum cothurnos gestasse, qui cum reliquis sacerdotibus semper nudipes sacra peragebat. Nam quemadmodum omnes sacerdotes, cum sacra munia obirent, nudis pedibus fuisse constat, ita Pontificem diebus festis fuisse nudipedem, res certissima est, & indubitata, cum inter ejus vestes nulli quoque calcei memorentur. Sed haec Plutarchum, scriptorem alias gravem, & cumprimis eruditum, tradidisse, nemo mirabitur, qui meminerit eum plurima in Sympossiacis adversus Judaeos futilia scribsisse. Quale est quod serio asserere non dubitat, eos τιμᾶν τὸν ὄνον ἀναφήναντα πηγὴν αὐτοῖς ὕδατος, *colere asinum,*

Plut. Sympos. lib. IV.

qui

qui iis monstraverit aquae fontem. Quod commentum, ab aliis etiam proditum, jam dudum explosum est. Scilicet Plutarchus, & alii scriptores, qui de Judaeorum institutis aliquid memoriae prodiderunt, eorum religionis fuerunt minime intelligentes, atque inde plurima narrant, vel ipsi fingunt in contumeliam gentis, quae prorsus ridicula sunt, & se ipsa destruunt.

CAPUT QUARTUM.

I. *Varia humilis coram Deo animi indicia apud veteres Hebraeos.* II. *Incessisse nudipedes, ut animum coram Deo humilem ostenderent & abjectum, male colligitur ex exemplo Achabi* 1. *Reg.* XXI: 27. III. *Judaei in festo expiationis nudipedes* IV. *Etiam in Tischa Be-Ab.* V. *Nudipedalium origo non ex Judaeorum Jejuniis & γυμνοποδίᾳ petenda.* VI. *Vota nudis pedibus soluta.* VII. *Juvenalis locus explicatur, atque ipsius, & aliorum, error ostenditur.*

I.

Apud Hebraeos olim varia fuerunt humilis animi coram Deo & abjecti signa. Indicebant jejunii dies. In iis jacebant in sacco, & cinere, & squalidi obambulabant. Ita Achabus ויקרע בגדיו וישם שק על 1. Reg. XXI. 27.
בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט: *scidit vestes suas, & sacco corpus suum operuit, & jejunavit, & jacuit in sacco, & ambulavit pedetentim.* Quod non alienum ab aliorum Orientalium moribus fuit. Nam Rex Ninive, cum audivisset imminens exitium, quod minabatur Jonas, non tantum ipse *vestes regias deposuit, & induit se sacco, & sedit in cinere,* verum Ion. III. 6. 9.

 etiam

etiam edicto ſanxit, *ut & homines, & jumenta, ſaccis operirentur, & nec homines, nec jumenta, nec boves, nec oves, quidquam guſtarent aut paſcerent, aut aquam biberent.*

II. Hebraeos etiam olim inceſſiſſe diſcalceatos, ut coram Deo humilem & abjectum animum oſtenderent, ex Achabi exemplo poſſe colligi videtur. Multi interpretes enim vocem אט vertunt *diſcalceatum.* Ita habent Chaldaeus, Syrus, & Arabs, cum quibus faciunt R. Salomon Jarchi, & vir ſuo ſeculo Hebraice doctiſſimus Sebaſtianus Munſterus. Neque aliter accepit Flavius Joſephus. Sic enim ille de Achabo ſcribit: Ἀχάβῳ δὲ λύπη τῶν πεπραγμένων εἰσῆλθε, καὶ μεταμέλος, καὶ σάκκιον ἐνδυσάμενος, γυμνοῖς τοῖς ποσὶ διῆγεν, οὐχ ἁπτόμενος τροφῆς, ἀνομολογούμενος δὲ τὰ ἡμαρτημένα, καὶ τὸν Θεὸν οὕτως ἐξευμενίζων. *Achabum autem dolor factorum ſubiit & poenitentia, & indutus ſaccum, nudis pedibus inceſſit, abſtinens à cibo, confitens autem peccata, & Deum ita ſtudens placare.* Sed vox אט pro *diſcalceato* in Hebraeorum lingua ponitur nunquam. Contra non aliud ſignificat, quam *leniter, ſenſim, pedetentim.* Hoc inter alios optime docuerunt viri magni Samuel Bochartus, & Johannes Coccejus. Notionem illam etiam complures interpretes agnoſcunt. Conjecit quoque Samuel Bochartus, *fortaſſe ab illo* אט, *at,* quod *proprie* greſſus tarditatem, & lentitudinem, *ſonat,* אטא *atta, primo* Punicè, *deinde etiam Latine, dictum eſſe, qui propter crurum vitium non niſi lente incedit:* Feſtus: *Attae appellantur, qui propter vitium crurum, aut pedum, plantis inſiſtunt, & attingunt magis terram, quam ambulant, quod cognomen Quintio Poëtae adhaeſit.* Gloſ-

Ioſeph. Antiq. Jud. lib. VIII. *cap.* 7.

Bochart. Hieroſ. p. I. *pag.* 600. *Coccej. Lex. Hebr.*

Glossae. ὁ τοῖς ποσὶν ἐρχόμενος ἀβαστακτί. Quare, cum אט in Hebraeorum lingua non notat *discalceatum*, sed *sensim*, *pedetentim*, *lente*, neutiquam Achabus *discalceatus*, sed *lente*, tanquam prae moerore languens, incessit. Quo sensu optime acceperunt R. David Kimchi, & R. Levi ben Gersom. [*Kimchi & Levi ben Gersom ad 1. Reg. xxi. 27.*]

III. Licet vero non doceat Achabi exemplum Hebraeos olim, in signum humilis & abjecti animi, incessisse nudipedes, tamen aliunde id abunde discimus. Praeter Sacerdotes, totum populum discalceatum incessisse in magno expiationis die, quem κατ' ἐξοχὴν יומא vocant, id est *diem*, vel etiam יום הכפרים *diem expiationis*, ex Massecheth Joma constat. Verba haec sunt: יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה והמלך והכלה ירחצו את פניהם והחיה תנעול את הסנדל דברי רבי אלעזר וחכמים אוסרין *In die expiationis prohibitum est in cibo, & in potu, & in lotione, & in unctione, & in inductione sandalii, & in ministerio lecti. Rex vero, & sponsa, lavant facies suas, & puerpera sandalia induit. Verba R. Eliezeris. Sed sapientes prohibent.* Eadem ferme habet Jonathan ad locum Levitici, in quo praeceptum Dei de festo expiationis legitur. Ita enim παραφράζει. תענון ית נפשתיכון מן מיכלא ומן משתייא ומן הויית בני ותמרוקא ומסנא ותשמיש ערסא *Affligetis animas vestras, abstinendo à cibo, & potu, & à procreatione liberorum, & ab abstersionibus, & calceamentis, & ab usu lecti.* His similia ex Hiskuni profert Johannes Drusius ad eundem locum: *Ut die Cippurim vetitum est comedere & bibere, ita quoque vetitum est lavare, & ungere, & induere sandalia, & coire in*

[*Ioma cap. VIII §1.*] [*Ionath. ad Lev. XVI. 29.*]

in lecto, eo quod haec omnia vocantur afflictio animae. Paria Jonathan habet ad Lev. XXIII. 27. & ad Num. XXIX. 7. Gemina in Baal Hatturim leguntur: חמשה עינוים הם אכלא ושתיה ורחצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה *Quinque afflictiones hic imperatae sunt: Nimirum abstinentia à cibo, & potu, & lotione, & unctione, & indutione sandalii, & coitu.* Etiam R. Isaak Karo quae interdicta eo die sunt, sic recenset: מלאכה אכילא שתיה רחצה סיכה נעילת הסנדל ותשמיש המטה *operatio, cibus, potus, lotio, unctio, usus sandalii, & coitus.* Et adeo quidem necessarium putant Magistri sine calceis incedere eo die, ut non modo R. Moses ben Maimon dicat: אסור מנעל הסנדל אפילו ברגלו אחד, *prohibitum est induere sandalia etiam pede uno:* Sed etiam non excludat infantes: התינוקות אף על פי שהן מותרין באכילה ובשתיה ורחיצה וסיכה מונעין אותן ממנעל הסנדל *infantes, quamvis illi liberi sint ab abstinentia à cibo, & potu, & lotione, & unctione, tenentur tamen exuere sandalia.* Caeterum, quod ad sandalia, sive calceos, vir doctissimus Robertus Sheringhamius, qui tractatum Talmudicum Joma latinum dedit, observavit, *hoc intelligendum esse de calceis coriaceis,* quoniam *poterant soccis ex panno, aut quavis alia materia confectis, uti,* atque id probat ex Arba Turim, in Hilcoth Jom Hakkippurim: מותר לילך באנפלאות של בגד לא שנא בבית לא שנא ברש׳ הרבים *Licitum est* (in die expiationis) *incedere impiliis, nihil interest, sive privatim, sive publice.* Scilicet אנפלאות *impilia*, id est, soccos ex panno, aut aliqua alia materia confectos, uti vocem hanc significare, quae viros maximos exercuit, prolixe docet vir summus Johannes Seldenus, permittunt Magistri, cum

Baal Hatturim ad Lev. XXIII. 27.

R. Isaak Karo in Schulchan Aruch P. I. Tract. de die כפורים *Tit. 6.*

Maimon. in Jad Chazaka Tract. de die expiationis cap. III. §. 7.

Shering. ad Ioma. cap. VIII. §. 1.

cum perinde hoc ſit ac ſi aliquis incedat diſcalceatus. Idem confirmat ex Menaſſeh Ben Iſrael, in Theſauro dos dinim cap.98. Gemina in Synagoga Iudaica magnus Buxtorfius annotavit. *Nemo calceos, ne quidem uni pedi induere debet; Sic qui pede uno mutilus eſt, ei non licet fulcrum ſeu pedem factitium alligare aut applicare, inprimis ſi ſit ex corio: quia ex his commodum & delectationem capit homo: Senes vero, & debiles, quodam morbo aut plaga laborantes, aut ii quibus frigus nocet, ſoccos laneos induere poſſunt, vel in ſchola in pulvillum ſtare. Si quis etiam ſit in loco, ubi à ſcorpionibus eſt periculum, licet ei & coriaceos calceos inducere.* Sed coriaceis calceis praeterea infirmos, & vulneratos, uti poſſe, refert Menaſſe Ben Iſrael, celebris ille nuper Archiſynagogus Amſtelodamenſis.

Seld. in Uxor. Hebr. l.1. c.14.

Buxt. in Syn. jud. cap. 26.

IV. Id ipſum fiebat in illo jejunio, quod quinto menſe, qui אב, *Ab*, dicitur, celebrabatur, unde & communiter, תשעה באב, *tiſcha Be-Ab*, vocatur. Videri de hoc jejunio poteſt vir CL. Johannes Buxtorfius. Eo die Judaeos eſſe nudipedes, neque fas eſſe calceis uti, etiam obſervavit Johannes Braunius. Inprimis memorabile eſt quod Buxtorfius narrat, inter ea quae decenter ad ejus celebrationem praeparandam faciunt, ex quo Menſem *Ab* ſunt ingreſſi, ab ipſis Calendis, uſque ad Nonas: *Calceos*, inquit, *nullus ſutor facere debet, ne quidem aliis pro mercede: calceos novos, vel ullum aliud veſtimentum novum, nemo induet.* De ipſa vero ſolemni celebratione notat: *Prima veſpera calceos exuunt, & nudis pedibus in ſcholam eunt.*

Buxt. Syn Jud. cap. 30.

Braun. de Veſt Sac. lib.1.c.3.

V. Ab hoc ritu originem petierunt viri eruditi ſacro-

cro-

crorum Nudipedalium, quae apud Graecos, Romanos, Barbaros, celebrata fuerunt, ad impetrandos de coelo imbres. De his Tertullianus: *Denique cum ab imbribus aestiva hiberna suspendunt, & annus in cura est, quidam quotidie pasti, statimque pransuri, balneis, & cauponis, & lupanaribus operati, Aquilicia Jovi immolatis, Nudipedalia populo denunciatis, coelum apud Capitolium quaeritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso Deo & coelo.* Cujus moris specimen aliquod in variis Galliae locis hodieque retineri, & ad eliciendas aquas nudis pedibus loca sacra homines supplices adire, Petrus Daniel Huetius, magnum literarum, & omnis eruditionis ornamentum, refert. Sed & alias id factum ex Plinio discimus: *Privatim autem*, inquit, *contra erucas ambiri arbores singulas à muliere incitati mensis nudis pedibus recincta.* Christianos veteres etiam in supplicationibus incessisse nudipedes, multis ostendit vir doctissimus Benedictus Balduinus. Quomodo & Cardinalis Borromaeus, cum pestis Mediolani grassaretur, indicta saepe publica supplicatione, nudis pedibus incessit, & plures ad ejus exemplum, uti narrat vir doctissimus Martinus Gejerus. Sed Nudipedalia aliunde originem habere quam à solemnibus jejuniorum diebus, qui inter Judaeos in magnis calamitatibus observati sunt, egō suspicor. Nudipedalia proprium fuisse Judaici populi festum, omnino perperam Thomas Dempsterus notavit, ex Josephi loco, quem mox adducam. Pro ratione quidem, & necessitate temporis, saepe jejunia instituta sunt quae nudis pedibus à Judaeis peragebantur, non tamen nudipedalia proprium festum Judaici populi fuerunt. Uti enim hodie Judaei, ingruentibus in civi-

Tertul. Apolog. cap. 4.

Huet. Dem. Evang. Prop. 4. cap. 11.

Plin. lib. XVII. cap. 28.

Bald. de Calc. Ant. cap. 23.

Gejer. de Luct. Heb pag. 299.

Dempst. ad Ros. pag. 419.

civitatem aliquam calamitatibus publicis, peste puta grassante, aut uredine, aut rubigine, frumentum invadente, item propter pluviarum, vel defectum, vel nimiam abundantiam, indicunt jejunia, ita olim etiam à sanctis patribus institutum fuit. Ea jejunia variis signis humilis animi observarunt, uti haec hominibus quasi innata religio est, externis indiciis declarare abjectum suum & humilem animum, ut eo magis divinum sibi concilient favorem. Pariter Nudipedalia urgentibus necessitatibus inter gentiles instituta sunt, ut divinum favorem in se elicerent, non Judaeorum exemplo, sed instinctu humani ingenii, quod ad talia est admodum proclive. Putarunt enim se hac ratione Deos sibi reddituros magis propitios. Quamvis à Judaeis ad Christianos veteres, & inde ad superstitiosos in Gallia haec religio pervenisse videri possit, ad quam tamen plurimum contulit hominum ad talia non parva proclivitas.

VI. Etiam vota nudipedes solverunt. Illustre est Berenices exemplum, quod Flavius Josephus refert: Ἐπεδήμει δὲ, inquit, ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, εὐχὴν ἐκτελοῦσα τῷ Θεῷ. Τοῖς γὰρ ἢ νόσῳ καταπονουμένοις, ἢ τισὶν ἄλλαις ἀνάγκαις, ἔθος εὔχεσθαι πρὸ τριάκοντα ἡμερῶν, ἧς ἀποδώσειν μέλλοιεν θυσίας, οἴνου τε ἀφέξεσθαι, καὶ ξυρήσεσθαι τὰς κόμας. ἃ δὴ τότε τελοῦσα Βερνίκη, γυμνόπους τε πρὸ τοῦ βήματος ἱκέτευσε τὸν Φλῶρον: *Degebat autem Hierosolymis, ut vota Deo solveret. His enim qui morbo, vel aliis necessitatibus, implicantur, mos est orare per triginta dies, antequam immolent hostias, abstinere quoque vino, & capillos radere. Quem morem Bernice illis diebus exercens, nudipes etiam ante tribunal deprecata est Florum.* De eadem Bernice Hegesippus: *In conspectu Berenices, quae soror Agrippae regis ad templum religionis causa venerat,*

Joseph. de Bell. Jud. lib. II. c. 15.

Hegesip. l. 2. c. 8.

 acer-

acerbiſsima caede in populum deſaeviebat: nec obſecranti deferendum arbitratus, cum inſervientem religioni nudis pedibus adſtantem videret.

Iuven. ſat. VI. verſ. 155. &c. VII. Hujus hiſtoriae notitia ad Juvenalem perveniſſe videtur, qui de Berenice canit:

— Deinde adamas notiſsimus, & Berenices
In digito factus pretioſior: hunc dedit olim
Barbarus inceſtae, dedit hunc Agrippa ſorori,
Obſervant ubi feſta mero pede Sabbata Reges,
Et vetus indulget ſenibus clementia porcis.

Vetus Juvenalis Scholiaſtes haec de Agrippa Auguſti nepote, & ſorore ejus Julia, intelligit. Sed optime obſervarunt viri pereruditi, hoc omnino capiendum de Berenice Agrippae Regis ſorore, quae nudo pede ad Flori tribunal acceſsit. Erravit tamen Juvenalis, cum Judaeos dicit ſua Sabbata *mero*, hoc eſt nudo, *pede obſervaſſe*. Nemo enim putet hoc unquam à Judaeis factum. Eſt enim, & ſemper fuit, ab eorum moribus alieniſsimum. Quantopere à γυμνοποδίᾳ abſit Sabbati ſuperſtitioſa obſervatio, videre eſt in *Buxt. Syn. Iud. cap. 15. 16.* Synagoga Judaica magni Buxtorfii, è qua patet Judaeos potius, quam ut incedant nudipedes, omnibus veſtibus ſabbatinis ſe inducere, ut Sabbatum vel veſtium luxu honorent. Sed erroris hujus origo facile indagari poteſt. Apud Judaeos olim fuerunt varii jejuniorum dies. Praeter diem expiationis, qui ſingulis annis, ex lege Moſis, jejunio celebrabatur, quatuor publica jejunia, ſingulis annis indici ſolita, *Zach. VIII. 19.* ex Zachariae vaticiniis colligi poteſt. Verba haec ſunt: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית

לבית יהודה לששון ולשמחה ולמעדים טובים *Jejunium quarti, & jejunium quinti, & jejunium septimi, & jejunium decimi*, mensis, *erit domui Judae, in gaudium, & in laetitiam, & in solemnitates praeclaras.* Ex eo loco enim etiamnum Judaei quatuor jejunia publica, & solemnia, propter calamitates, & afflictiones, quae illis diebus olim ipsorum patribus contigerunt, celebrare solent. Videri de his potest Synagoga Judaica magni Buxtorfii, qui de singulis agit prolixe. Sed praeter ea jejunia, quae singulis annis, stato tempore, recurrebant, alia adhuc saepe indicta, pro re nata, sunt. Iis temporibus, quibus solemniter jejunabant, nudis pedibus incedebant Judaei. Hinc Juvenalis, cum accepisset, nudo pede ad Flori tribunal accessisse Berenicen, quoniam in usu apud Judaeos erat, ut jejunii tempore incederent nudipedes, errore sui aevi, Sabbata ab ipsis regibus mero pede, id est nudo, observari cecinit. Scilicet, cum Judaei, non ipsis Sabbatis, hoc est septimo quoque die, quem religiose colebant, sed jejunii diebus, nudis pedibus incederent, id accepit Juvenalis perinde, ac si Sabbatis id ipsum observarent. Eadem ratione, qua errorem alium à veteribus commissum scimus, qui Sabbatum jejunio celebrari à Judaeis volunt. Hanc communem quondam opinionem fuisse, non inepte quis colligat ex his Iustini verbis: *Moses, Damascena antiqua patria repetita, montem Synan occupat, quo septem dierum jejunio, per deserta Arabiae cum populo suo fatigatus, cum tandem venisset, septimum diem more gentis* Sabbatum *appellatum, in omne aevum jejunio sacravit: quoniam illa dies famem illis erroremque finierat.* Eundem errorem passim Poëtae, qui Judaicam gentem exagitant, errarunt.

Buxt. Syn. Iu l. cap. 30.

Iust. l. 36. cap. 2.

Petronius, in Epigrammate quo Iudaeos profcindit:

Et non jejuna Sabbata lege premet.

Mart. lib. IV. Epigr. 4. Martialis:

Quod jejunia Sabbatariorum:

h. e. Iudaeorum, qui Sabbata jejunio celebrant. Idem ipse Auguftus apud Suetonium putavit: *Ne Judaeus quidem*, fcribit, *mi Tiberi, tam diligenter Sabbatis jejunium fervat, quam ego hodie fervavi, qui in balineo demum poft horam primam noctis duas bucceas manducavi, priufquam ungi inciperem.* Sed nihil à Iudaeorum moribus magis alienum eft, quam Sabbatum jejunio celebrare. Diferte Maimonides: אסור להתענות בשבת *Prohibitum eft jejunare in Sabbato.* Imo in Iudaeorum ritualibus, etiam hoc noftro tempore, legitur, genio indulgendum Sabbati die. Iucundas quoque aliquot hiftorias, hoc eft, ridiculas fabellas, quales nempe dignae funt cerebro Rabbinorum, in Talmude fuo habent, quibus voluptas & deliciae fummus Sabbati honor effe probantur. Videri poteft Tractatus Talmudicus שבת, five *de Sabbato*, quem Sebaftianus Schmidius Latinum dedit, itemque quae obfervata funt in Synagoga Judaica magno Buxtorfio. Juxta haec inftituta R. David Kimchi dicit: מצות עשה לענג הגוף ביום השבת באכלים ערבים וטובים שמתוך שישנהו משאר ימים לטוב *Praeceptum affirmativum eft pafcere corpus die Sabbati, cibis dulcibus & bonis fe exhilarare, ut difcrimen fit inter reliquos dies & feftum.* Quare nunquam Iudaei Sabbata fua jejunio celebrarunt. Unde, neque in facris monumen-

Suet. in vita Aug. cap. 76.

Maimon. in Hilc. Schabbath. cap. XXX. n. II.

Buxt. Syn. Iud. cap. 15.

Kimchi ad Jef. LVIII. 13.

mentis, neque in Iudaeorum commentariis, ullum hujus moris vestigium occurrit. Sed & hujus erroris origo patet. Veteres, cum à Iudaeis crebra jejunia servari viderent, etiam putarunt ipsum Sabbatum, id est, septimum diem, quem religiose colebant, jejunio celebrari. Optime hoc observavit Magnus Casaubonus: *Romani*, inquit, *qui norant crebra ab iis usurpari jejunia, cum praecipua castimonia Sabbatum ab iisdem celebrari viderent, ignari morum ejus gentis, id sibi temere persuaserunt.* Uti vero ex crebris Iudaeorum jejuniis putarunt Romani etiam Sabbata jejunio celebrari, ita Iuvenalis, qui sciebat Iudaeos diebus jejunii nudis pedibus incedere, id etiam de Sabbato sibi persuasit. Hinc, cum historiam de Bernice referret, quae nudis pedibus coram tribunali Florum deprecata est, cecinit:

Casaub. ad Suet. Aug. c. 76.

Observant ubi festa mero pede Sabbata reges.

Haec cum sint certissima, nescio cur vir Doctissimus Johannes Braunius Juvenalem defendere, ac si à Criticis sine causa inscitiae accusatus esset, voluerit, & Sabbata apud Iuvenalem de jejuniis explicarit. Postquam monuisset, Iudaeos *in die expiationum*, itemque *tischa be Ab*, nudis pedibus incedere, & ad haec sibi videri Iuvenalem respexisse: *Ergo nudo pede*, inquit, *observant* Sabbata, *id est*, jejunia. *Praesertim diem expiationum, qui vocatur* שבת שבתון, *quasi diceres*, Sabbatum quietis. *Levit. cap. xvj. Quod velim Criticos observasse, ne Juvenalem imposterum inscitiae accusarent, quasi per Sabbata intellexisset, diem illum, qui singulis hebdomadibus recurrit, id est, diem Saturni, quo die sane non jeju-*

Braun. de Vest. Sac. Hebr. l. I. cap. 3.

nabant, *nec etiam nudo pede incedebant*. Sane Iuvenalem *Sabbata* dixisse *jejunia*, non credo facile probaturum esse quenquam. Vocant quidem Iudaei *diem expiationum* שבת שבתון, sed tam doctum fuisse Iuvenalem qua ratione quis adstruet? Cum Augustum, Iustinum, Petronium, aliosque plures, in illo errore fuisse, Iudaeos Sabbatum, id est, septimum diem observasse, ut diem jejunii, ignoret nemo, nescio cur sibi quis persuadere conetur, aliter putasse Iuvenalem, quam Iudaeos *Sabbata*, id est, septimum diem, qui singulis hebdomadibus recurrit, nudo pede observare. Nam, uti alii errarunt, qui Iudaeos Sabbatis jejunia servare existimarunt, ita Iuvenalis erravit, qui festa Sabbata mero pede observare Reges dixit, quod optime Critici monuerunt.

CAPUT QUINTUM.

I. *Luctus & dolor variis signis proditus.* II. *Hebraei in luctu incesserunt nudis pedibus.* III. *In loco Mich.* 1. 8. *duplex peccatum Graecorum interpretum.* IV. *Calceis captivos spoliare veteres soliti.* V. *Obscurum locum Jer.* 11. 25. *male quidam ex hac consuetudine exponunt.* VI. *Nostra istius loci explicatio.* VII. *Ob luctum mortui nudis pedibus incesserunt Hebraei.* VIII. *De eodem ritu ex Maimonide plura.* IX. *Ex Suetonio, morem fuisse apud Romanos, ut in funeribus essent discalceati, observarunt quidam non recte.*

I.

INgens moeror, qui animo concipitur, vel ex Reipublicae calamitate, vel ex ejus, qui nobis charus era-

erat, acerbo interitu, sicut vultu proditur, & aspectu, ita externo quodam ritu, ac signo, ostensus semper fuit. In privato, itemque publico luctu, videre est priscos, passis crinibus, coma discerpta, intonsa barba, scissis vestibus, cinere conspersos, passim incedere, ut dolorem, qui ipsos coquebat, & versabat sub pectore fixus, externo squalore indicarent. Pleni sunt de his ritibus lugentium omnes libri, plena omnium monumenta, ex quibus multa jam dudum collegerunt viri eruditissimi, & inprimis, qui de luctu & ritibus lugentium librum singularem edidit, vir celeberrimus Martinus Gejerus.

II. Calceos etiam neglexerunt Hebraei, & nudis pedibus iverunt, cum aut Rempublicam gravior quaedam calamitas opprimeret, aut ereptos sibi charos lugerent. Illustre est Davidis exemplum, qui in magno moerore, fugiens arma filii sui Absalomi, *ascendit montem olivarum*, בוכה וראש לו חפוי והוא הולך יחף *flens, capite operto, & ipse vadens discalceatus.* 2. Sam. xv. 30. Scilicet, Hierosolyma pulsus à rebelli filio, cum signis variis dolorem animi, ex prisco more, indicaret, etiam יחף *discalceatus* fuit, licet per viam arduam, & asperam, se reciperet in desertum. Eodem modo ac apud Florum, ob imminens à Gallis periculum, *Virgines simul ex sacerdotio Vestae, nudo pede fugientia sacra comitantur.* Equidem scio viros longe eruditissimos Isaacum Casaubonum, Benedictum Balduinum, Johannem Braunium, & complures alios, ad religionem referre nudos Vestalium pedes, & ex hoc loco colligere, Virgines Vestales nudis pedibus sacrificasse. Hoc utique certum haberem, & indubitatum, si aliunde constaret nudis pedibus Vestales Vir-

Flor. lib. 1. cap. 13.
Casaub. ad Suet. Aug. cap. 100.
Bald. de Calc. Ant. cap. 23.
Braun. de Vest. Sac. pag. 64.

Virgines sacra fecisse. Exhibuit nummos Guilhelmus Choulius, qui Religionem veterum Romanorum sermone Gallico descripsit, unum Lucillae, alterum Faustinae, in quibus visuntur Virgines Vestales sacra facientes, qualem etiam dedit vir omni elegantis doctrinae genere politissimus, meus, quod mihi duco gloriae, quondam doctor, Johannes Georgius Graevius, qui ex nummis, & monumentis antiquis, Florum illustravit, ex quibus, licet non evidenter videri possit an sacra sua peregerint nudipedes, colligere tamen est proclivius eas nudo pede non sacrificasse. De Vestae Aede quidem canit Ovidius:

Choul. de la relig. des Anc. Rom. pag. 217.

Graev. ad Flor. loc. cit.

Ovid. Fast. lib. IV.

Huc pede matronam nudo discurrere vidi.

Sed id ad certum religionis, aut superstitionis ritum, referendum omnino est. Quare Virgines è sacerdotio Vestae, non quod alias solerent esse nudipedes, aut nudis pedibus sacrificarent, sed ob luctum & summum periculum, quod à Gallis urbi imminebat, qui fuso exercitu jam moenibus appropinquabant, *nudo pede fugientia sacra comitasse* videntur, plane uti olivarum montem rex David discalceatus ascendit.

III. Si Graecos sequimur interpretes, aliud exemplum de nudis pedibus ob luctum publicum occurret apud Micheam. Commemorat ille Dei judicia, quae Samariae imminebant, dicitque: על זאת אספדה ואילילה אילכה שילל וערום. *Proterea plangam, & ejulabo, vadam spoliatus, & nudus.* Ea verba vero interpretes Graeci reddiderunt: Ἕνεκεν τούτου κόψεται, καὶ θρηνήσει, πορεύσεται ἀνυπόδετος, καὶ γυμνή. *Propter hoc planget, & lamentabitur, ibit discalceata,*

Mich. I. 8.

ceata, & nuda. Scilicet pro שולל, quod in Hebraeo est, & *spoliatum* notat, habent ἀνυπόδητος, *discalceata*. Ad quod verbum notavit Cyrillus: Ἡ δὲ γυμνότης, καὶ ἀνυποδησία, τὸ τῶν αἰχμαλώτων σχῆμα δεικνύει: *Nuditas autem, & discalceatio, captivorum habitum designat.* Sed duo in hoc loco Graeci interpretes peccarunt. Primum, quod haec verba referunt ad Samariam, quasi ea plangeret, & ejularet, & incederet nuda, cum verba Prophetae sint, qui haec commemorat de se ipso. Alterum, quod Hebraeam vocem שולל vertunt ἀνυπόδητος, cum proprie *spoliatum* notet, ac de laceris, & scissis vestibus, dicatur. Nisi cui magis placeat, Prophetam dicere se incedere שולל, hoc est *expertem consilii*, prae animi dolore. Quo sensu apud Jobum ea vox usurpatur, dum dicitur: *qui consultos incedere* שולל, hoc est, *absque* Iob. XII. 17. &
mente, expertes consilii, facit. 19.

IV. Rectè tamen notavit Cyrillus, ἀνυποδησίαν τὸ τῶν αἰχμαλώτων σχῆμα δεικνύειν, *discalceationem captivorum habitum ostendere.* Soliti enim sunt veteres, non tantum vestibus, verum etiam calceis, spoliare captivos. Docet hoc illustris locus, qui in Annalibus legitur. Pekak, Remaliae filius, Rex Samariae, Judaeorum 2. Paral.
centum & viginti millia ceciderat uno die, & ducen- XXVIII.
ta millia captivos abduxerat, & spoliarat. Hos cap- 15.
tivos, non tantum vestibus, sed etiam calceis, spoliatos ex eo videre est, quod, ubi monitu Prophetae Oded reducerentur, diserte dicitur: ויקמו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשביה וכל מערמיהם הלבישו מן השלל וילבשום וינעלום *Et surrexerunt viri, quorum nomina sunt expressa, & acceperunt captivos, atque ex praeda vestiverunt omnes nudos, & calce-*

 arunt.

arunt. Aeque clare id oſtendit hic inſignis apud Ie-
Jeſ.xx. 2. ſaiam locus. Dicit illi Deus: לך ופתחת השק מעל מתניך ונעלך תחלץ מעל רגליך *Vade, & ſolve ſaccum à lumbis tuis, & calceamenta tua tolle de pedibus tuis.* Huic mandato paruit non invitus. Itaque ויעש כן הלך ערום *fecit ſic, eundo nudus.* Hoc vero ſignum eſſet Aegyptiis, atque Cuſchaeis, ſimilis diſcalceationis, cum captivi abducerentur ab Aſſyriae Rege. Ita enim explicat, & myſterium pandit ipſe
vers 3. 4. Deus. כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף שלש שנים אות ומופת על מצרים ועל כוש: כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף *Quemadmodum ambulavit ſervus meus Jeſaias nudus, & diſcalceatus, tribus annis, ſignum & portentum ſuper Aegypto & Cuſchaeis: ſic ducet Rex Aſſyriae captivos Aegypti, & exules Cuſcaeorum, pueros, & ſenes, nudos, & diſcalceatos.* Jam Abrahami aevo eum morem uſitatum, non abſurde quis colligat
Gen. xiv. 23. ex ipſius dicto ad Regem Sodomaeorum, quo negat *ſe ex omni praeda accepturum,* מחוט ועד שרוך נעל *à filo uſque corrigiam calcei.*

V. Ex hac veterum conſuetudine exponunt viri eruditiſſimi obſcurum quendam apud Jeremiam locum. In eo graviter populum increpat Propheta, quod à Deo defecerint, à quo tam multis tamque variis be-
Jer.II.25. neficiis fuerant cumulati. Tandem vero hoc monitum ſubjungit: מנעי רגלך מיחף וגורנך מצמאה *Arce pedem tuum à diſcalceatione, & guttur tuum à ſiti.*
Caſtal. ad h. l. Captivitatem praedici putant docti interpretes, in quam nudipedes abducerentur. Ita Sebaſtianus Caſtalio: *Cave ut committas, ut tibi in captivitatem nudis pedibus procul eundum ſit.* Et Magnus Cocce-

jus:

jus: *Monet imminere deportationem, ut nudipedes, & in fiti, deducantur in aliam terram.* Ego vero non video hanc genuinam esse Prophetae mentem. Persistere Prophetam in Metaphora cameli, & onagri foeminae, extra dubium omne est. Hinc necesse est, ut hoc monitum pariter sit metaphoricum, à re simili desumptum, quo deterret Israelitas, & *eos avocat ab impudenti libidine*, prout ad haec verba optime notarunt Belgae interpretes. Quod confirmat responsio, quae subjungitur: ותאמרי נואש לוא כי אהבתי זרים ואחריהם אלך: *Et dixisti, desperatum est, Non: nam diligo alios, & eos sequar.* Quasi dicant: frustra mones, & laterem lavas, id nunquam praestabimus, diligimus enim alios. Hoc itaque monitum est, non quo captivitas praedicitur, in quam nudis pedibus, & in siti, procul eundum esset, sed quo à foeda libidine, hoc est Idololatria, populum deterret vates.

Cocc. ad h. l. & in Lex. Heb.

Belgae ad h. l.

VI. Hunc sensum miror non vidisse tot interpretes, qui abeunt in alia omnia, quorum sententias neque referre, neque examinare libet. Superiori libro, duorum commatum, quae praecedunt, sensum dedi, ut quidem opinor, verisimillimum. *Camelum juniorem*, משרכת דרכיה, *quae circumit vias suas*, Camelum foeminam esse, quae catulire incipit, & oestro libidinis percita huc illuc vagatur, maris potiundi gratia, docui prolixe Scilicet Propheta qui cum meretrice comparaverat Iudaicam gentem, quae in lupanari prostat, & cuilibet se prosternit, quo magis appareat rei foeditas, eam comparat cum camelo juniore, quae libidine flagrans quaerit marem. Sed ea metaphora non contentus, etiam onagrum vocat po-

Lib. 1. cap. 6.

 pulum

pulum ad Idololatriam proclivem, quae ubi eminus olfecit marem, à nemine inhiberi poteſt, quo minus ad eum currat, imo quae neminem recuſat, vel in ipſis menſtruis. In eadem metaphora pergit Propheta, atque ex Dei nomine monet: מנעי רגלך מיחף וגורנך מצמאה *prohibe pedem tuum à diſcalceatione, & guttur tuum à ſiti.* Scilicet Iſraelitas avocat ab impudenti libidine, qua omnium gentium Idola colebant. Apud veteres, uti matronae, & puellae pudicae, non tantum velatae erant, verum etiam pedes ſtola, & calceis tegebant: ita, quae licentiam ſtupri vulgaverant, non cervice modo, & humeris, atque lacertis conſpicuis, ac ſeminudis erant, prout Ovidius canit:

Ovid. de Arte Am. lib. III. *vers.* 307.

Pars humeri tamen ima tui pars ſumma lacerti
Nuda ſit à laeva conſpicienda manu.
Hoc vos praecipue niveae decet: hoc ubi vidi,
Oſcula ferre humero qua patet uſque libet,

verum etiam pedes diſcalceatos & nudos oſtendebant, niſi forte quid vitii ſubeſſet, quo facit hoc ejuſdem monitum,

ibid. vers. 271.

Pes malus in nivea ſemper celetur aluta,
Arida nec vinclis crura reſolve tuis,

quo puellam, quae amare, & amari cupit, inſtruit, ut pedem malum celet, ne ejus deformitas appareat, quam calcei, qui à pede per tibiam protenduntur, ac crus medium obligant, tegunt, ſi nunquam reſolvantur, unde & apud Tertullianum leno, meretricum *impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum.*

Tertul. de Pallio cap. 3.

Cum enim, ut apud Horatium est,

Matronae praeter faciem nil cernere possis,
Caetera, ni catia est, demissa veste tegentis,

contra meretricum cervix non solum nuda, & ima pars humeri, & summa lacerti, in amatorum oculos incurrebat, verum etiam pedes nudi, & discalceati. Ita mulier, omnibus simulacris emendatior, in lupanari describitur, cervice, & pedibus nudis, apud Petronium: *Jam mentum*, inquit, *jam cervix, jam manus, jam pedum candor intra auri gracile vinculum positus, Parium marmor extinxerat.* Elegantler Prudentius: *Prud. lib. II. in Symmach. vers. 35.*

Vincendi quaeris dominam? sua cuique dextra est,
Et Deus Omnipotens: non pexo crine virago,
Nec nudo suspensa pede, strophioque revincta,
Nec tumidas fluitante sinu vestita papillas.

Atque uti mulieres, libidine percitae, pedes nudabant, ita & vinum amabant, quum scirent *sine Cerere & Libero Venerem frigere.* Habet enim vinum ad incitandam libidinem summas vires, ut vel Lothi *Gen. xix. 32. &c.* exemplum ostendit, cui, seni admodum, vinum apposuerunt filiae, ut cum ipsis coiret, quo victus vir sanctissimus, horrendum nefas commisit. Usque adeo verum est quod vulgo dici solet:

Nox & amor vinumque nihil moderabile suadent.

Hinc meretrices, ut vini avidae, saepe describuntur. Apud Terentium conqueritur senex, in cujus domum

 Bachis

Bachis erat introducta, *se relevisse omnia dolia*, *omnes serias*, & tandem subjungit: *Pitissando mihi quid vini absumpsit.* Monuit hinc Propheta: טנעי רגלך מיחף וגורנך מצמארה *Prohibe pedem tuum à discalceatione, & guttur tuum à siti.* Hoc est, ne amplius, more meretricum, nudos pedes tuos ostende, & guttur tuum ne sitiat vinum, quod libidinem incitat. Hanc sententiam verba sequentia optime confirmant, quibus obstinatus populus introducitur respondere: נואש לוא כי אהבתי זרים ואחריהם אלך: *desperatum est, non: nam diligo alios, & eos sequar.* Quasi dicat, haec frustra mones, abstinere enim nequeo, cum amasios diligam, & eos sequi velim. Haec mea de hoc loco sententia. Vir illustris Hugo Grotius etiam
Grot. ad Ier. 2. 25. vidit ad compescendam libidinem hoc monitum pertinere, sed non recte mihi videtur id exposuisse. *Prohibe*, inquit, *pedem tuum à nuditate*, *i. e. si quis tibi dicat (id enim hic supplendum) Noli denudare partes muliebres. Eas enim Hebraei, ut & alii, honeste pedum vocant nomine. Vide Gen.* 49. 10. *Et guttur tuum à siti) Nova translatio in ipsa comparatione: nam sitim intelligit libidinem. Guttur quid sit intelliges ex Prov.* 30. 16. 20. Quod monet pedes saepe pro pudendis poni verissimum utique est. Sed, cum verbum יחף proprie notet *discalceatum*, *pes* pro *pudendo* hic sumi omnino nequit. Pariter huc non quadrat, quod de siti, & gutture subjungit.

VII. Observatum quoque apud Hebraeos, ut qui
Illyr. clavi Script. p. 1. mortuum lugerent incederent nudipedes, jam dudum, praeter Flaccium Illyricum, complures viri eruditissimi, ex loco apud Ezechielem insigni, collegerunt,
Ezech. XXIV. 16. 17. ubi Propheta à Numine jubetur, contra morem, in uxoris

uxoris funere, cuncta retinere laetitiae signa. Verba Dei sunt: בן אדם הנני לקח ממך את מחמד עיניך במגפה ולא תספד ולא תבכה ולוא תבוא דמעתך: האנק דם מתים אבל לא תעשה פארך חבוש עליך ונעליך תשים ברגליך ולא תעטה על שפם ולחם אנשים לא תאכל: *Fili hominis, ecce ego eripiam tibi desiderium oculorum tuorum per plagam: tu tamen non planges, neque flebis, neque ullas lacrymas emittes, Clamare desiste, non facies luctum funebrem, tiaram tuam alliga tibi, & calceos tuos pone in pedibus tuis, & ne obnubas mystacem, & panem hominum ne comedas.* Fuerunt haec omnia illis temporibus luctus indicia. Nam plangebant, flebant, lessum faciebant funebrem, nudabant caput, vel obvolvebant, deponebant calceos, obnubebant mystacem, & panem comedebant ab aliis allatum. Haec Prophetam vetat Deus. Quod Judaei, cum tanquam insolens, & à vulgatis moribus alienum, mirarentur, praedicit futurum, ut ipsi quoque, liberis gladio sublatis, idem facerent, quod ab ipso fieri videbant, nec ullum luctus sui ederent signum. Manifestum inde est certumque, in mortuorum luctu, olim inter Hebraeos eum morem fuisse, ut calceos exuerent, quod secus in laetitia fiebat.

VIII. Meminit hujus ritus omnium Rabbinorum doctissimus Moses Ben Maimon, qui titulo peculiari, quem אבל *de luctu* inscripsit, omnia quae ad luctum pertinent, egregie recenset: *Illae sunt res, inquit, quae lugenti prohibentur, die quidem primo ex sententia Legis, diebus autem reliquis ex traditione majorum, nimirum tonderi, lavare vestes, balneo corpus recreare, ungi oleo, cum uxore consuescere, calceos induere, facere negotium, legere in libro legis, ven-*

Maim. in Ebel. c. 5. §. 1.

Ibid. §. 6. *ventilare lectum, nudare caput suum, salutare.* Quod vero inter lugentium ritus, tanquam prohibitum, recenset, *induere calceos*, ex Ezechielis exemplo petit: *Unde*, inquit, *est, quod lugenti prohibita Sandaliorum assumptio? Eo quod Ezechieli dictum fuerit, calceum tuum appones pedi tuo: unde generatim cuivis prohibitos fuisse elicitur.* Scilicet ex eo quod, contra morem, Ezechieli Deus mandavit, ut nullum luctus signum edat, quodque alias insolens, calceos induat, colligit doctissimus Maimonides, fieri solitum, ut in luctu sandalia exuerentur. Hunc morem etiamnum observari apud Judaeos, ut in funeribus discalceari oporteat lugentes, monuerunt viri ad miraculum in lingua & ritibus eorum eruditi, Paulus Fagius, & Johannes Buxtorfius, & post eos vir celeberrimus Martinus Gejerus, qui ex Minhagim Germanicis adduxit haec praecepta. *Wenn das* meth (*verstorbne*) *noch nit zu* Kefura (*Grab*) *ist kommen, darf der* afel (*leidtragende*) *nicht die Schuh aus thun.* hoc est, *Quando mortuus nondum delatus est ad sepulturam, non opus est ut lugens calceos exuat.* Postmodum inchoato semel luctu, *mus er die Schuh austhun, und sol sein Weib steben lassen*, hoc est, *debet calceos exuere, & ab uxore abstinere.* Quibus similia leguntur in Massechet Semachoth: אין קורעין ואין חולצין וכו׳ עד שעת שימות *Non lacerabunt vestes, nec calceos extrahent &c. antequam obierit.* Quod observavit vir doctissimus, Johannes Braunius.

Fag. ad Deu. 14. 1. Buxt. Syn. Iud. c. 49. Gejer. de Luct. Hebr. c. 15.

Massech. Sem. c. 1.

Braun. de Vest. Sac. Hebr. pag. 62.

IX. Ex Suetonio, qui in funebri Augusti pompa refert: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati, & discincti, pedibusque nudis, ac in Mausoleo condiderunt*, observatum fuisse à Romanis, ut in

Suet. in Aug. cap. 100.

in funeribus nudis pedibus incederent, notavit vir elegantissimus Benedictus Balduinus. Paria habent alii, & nuperrime id monuit Johannes Braunius. Ego vero non video ex hoc loco posse colligi, Romanorum hunc ritum fuisse, ut discalceati luctum funebrem testarentur. Nam quod in pompa funebri Augusti factum, plane singulare est, & alias insolitum. Haec enim indicia reverentiae, & τιμιοφορίης, vel, ut loquitur Tertullianus, τιμιοφορίαις fuerunt, atque hic honor Augusto habitus, ut qui jam major homine, & inter Divos esset. Non mihi latet magnum Casaubonum notasse. *Falluntur, quod peculiarem Augusto habitum hunc honorem censent, ut à discinctis reliquiae ejus legerentur. Nam in aliorum quoque funeribus idem factitatum. Tibullus,*

Bald. de Calc. Ant. cap. 23.
Braun. loc. cit.
Casaub. ad Suet. loc. cit.

Pars quae sola mei superabit corporis, ossa
Incinctae nigra candida veste legunt.

Imo vero in plerisque religionis superstitionisve ritibus obeundis calceos ponebant. Quod prolixius docet. Mihi tamen neutiquam vir magnus persuadet, eos falli, qui peculiarem Augusto habitum hunc honorem volunt, ut nudis pedibus ipsius ossa legerentur. Nam uti omnino singulare fuit, quod primores equestris ordinis, tunicati, & discincti, legerunt Augusti reliquias, ita quoque peculiare fuisse, quod nudis pedibus obierunt hoc munus, patere puto sat evidenter. Neque video quorsum vir magnus notet, *in plerisque religionis, aut superstitionis ritibus obeundis, calceos olim positos.* Quid enim illud ad funebrem luctum facit? Sane, quaecumque vir magnus observavit, minime ostendunt id in funeribus olim

usitatum. Quod si ex religione, aut superstitione, Augusti reliquias primores equestris ordinis nudis pedibus legerunt, nimirum quoniam Augustus ab iis jam divus habebatur, necesse est ut ritus fuerit omnino peculiaris, in aliorum funeribus non observatus. Si enim hoc ideo factum est, ut pedibus nudis Augustum venerarentur, & hunc haberent honorem, prout calceos, in plerisque religionis, aut superstitionis ritibus, ponebant, omnino ritus non observatus in aliorum funeribus fuit. Tum si vel maxime nudis pedibus reliquiae lectae apud Romanos fuissent, alius hic ritus foret, quam quem veteres Hebraei usurparunt, atque etiamnum Judaei observant. Lugentium enim hic ritus fuit, ut discalceati & nudis pedibus luctus tempore sederent: *Qui principes funus deducunt*, verba sunt doctissimi Buxtorfii, *sive filii sint, sive proximi agnati, domum reversi per septem dies humi nudis pedibus sedent.* Qui ritus longe alius est, quam Romani observassent, si nudis pedibus reliquiae fuissent lectae. Etiam, singulare fuisse in Augusti funere, ut nudis pedibus reliquiae legerentur, animadverti virum doctissimum Johannem Kirchmannum monuisse. *Quod autem* pedibus nudis *dicit, id reverentiae &* ταπεινοφροσύνης *fuit indicium, nam in plerisque religionis & superstitionis ritibus obeundis calceos ponebant. Non igitur in reliquiis funebribus usurpatum.* Quare, inter tot habitus & mores lugentium, qui vel lacrymis, & fletu, & planctu, dolorem ostendebant, vel lacertos, & pectora, & genas, & vultum lacerabant, vel querelis Deos suos onerabant, quod ab illis aspectu charorum suorum essent privati, vel capillos evellebant, pulvere ac cinere conspurcabant, tondebant, radebant, & super pectora mor-

Buxt. Syn. Iud. c. 49.

Kirch. de Fun. Rom. lib. III. c. 6.

mortuorum, vel tumulos, parentandi gratia imponebant, capita velabant, veſtem funebrem induebant, multaque alia habebant luctus indicia, nihil habet de calceis in luctu depoſitis, qualem morem Hebraei & olim habuerunt, & etiamnum obſervant.

Caput Sextum.

I. Lex apud Hebraeos ſingularis, qua frater uxorem fratris, ſine liberis mortui, ducere jubebatur, ut ſemen fratri ſuſcitaret, Deut. XXV. 5. 6. II. *In ea mirandum, quod qui id recuſabat, à vidua conſpuebatur, & calceus ipſi extrahebatur. verſſ.* 7. 8. 9. 10. III. *Balduini ratio, cur calceus potiſſimum adhibitus, examinatur.* IV. *Noſtra opinio.* V. *Balduini circa hunc ritum lapſus.* VI. *Error Thomae Dempſteri, & Cypriani.*

I.

INter ſingularia veterum Hebraeorum inſtituta, quae aliena atque diverſa ab aliarum gentium moribus fuerunt, legem referre licet, qua ſummum Numen juſſit, ut frater uxorem fratris ſui, ſine liberis mortui, matrimonio ſibi jungeret, & ſemen ſuſcitaret fratri defuncto. Verba legis ſunt. כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה: והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל׃ *Si habitaverint fratres ſimul, & mortuus fuerit unus ex illis, & filius non ſit ei, non nubet uxor defuncti foris*, id eſt, extra mariti ſui familiam, *viro extraneo: Levir ejus ingredietur ad illam, & ſumet eam ſibi uxorem, & praeſtabit ei officium leviri.* Deu. XXV. 5. 6.

 Erit

Erit autem, primogenitus quem pepererit, stabit nomine fratris sui defuncti, & non delebitur nomen ejus ex Israele. Quod lex praecipit de officio leviri, jam antea videtur obtinuisse, cum exemplum vetustius in historia Judae occurrat, qui, Ere primogenito suo sine liberis defuncto, alteri filio Onan dixit, ut ingrederetur ad viduam fratris sui, & semen illi excitaret, eoque etiam, nullus ex se relictis liberis, morte sublato, conjugium Selae, filii sui tertii, qui solus supererat, quum primum adolevisset, suae nurui promisit. Consuetudinem legi respondisse illustre documentum habemus in nota illa historia, quam Christo objectam à Sadducaeis legimus, de septem fratribus, qui unam eandemque duxerunt uxorem. De hac lege, & leviratus jure, integer exstat Tractatus Talmudicus Jevamoth, & praeter Maimonidem, Rabbinosque alios, multa monuerunt viri magni, Buxtorfius, & Seldenus.

Gen. xxxviii. 8. 9. 10. 11.

Matth. xxii. 24. &c.

Buxt. Syn. Jud. c. 41. & in Differt. de sponsal. Seld. uxor. Hebr. l. 1. c. 12. &c.

II. Sed in hac lege illud omnino mirandum est, non potuisse à leviro hoc officium praetermitti, sine quadam infamia, qua notabatur à defuncti fratris uxore, quae calceum ipsius exuebat, & spuebat in faciem, coram urbis Senatu. Nam, cum fieri posset, ut leviro non placeret fratris defuncti conjux, & matrimonium illius recusaret, liberum quidem ipsi ex lege erat, eandem vel ducere, vel renuntiare: sed, si renuntiaret, hac infamia notabatur. Sic enim porro lex praecipit: ואם
לא יחפץ האיש לקחת את יבמתו ועלתה יבמתו השערה
אל הזקנים ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל
לא אבה יבמי : וקראו לו זקני עירו ודברו אליו ועמד ואמר
לא חפצתי לקחתה : ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים
וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו וענתה ואמרה ככה
יעשה

יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו׃ ונקרא שמו בישראל בית חלוץ הנעל׃ *Si vero vir ille noluerit* *Deut.*
ducere uxorem fratris sui, ascendet uxor fratris ejus *XXV. 7. 8. 9. 10.*
ad portam, ad seniores, dicetque: recusat levir meus suscitare fratri suo nomen in Israele, non vult mihi praestare officium leviri. Et vocabunt eum seniores urbis suae, & loquentur cum eo: si perseveraverit, & dixerit, non placet mihi eam ducere: Accedet uxor fratris ejus ad eum in conspectu seniorum, & detrahet Calceamentum de pede ejus, & spuet in faciem ejus: & obtestabitur, & dicet: Sic fiet viro, qui non aedificabit domum fratris sui, Et vocabitur nomen ejus in Israele: Domus ejus, cui exutus est calceus.

III. De hoc ritu plura disputant Talmudici, & prolixe docent Judaeorum ritualia, qua ratione debuerit peragi, distinctiones item de calceo, qui adhibendus est, habent admodum subtiles. Sed ea hic non tango, tum, quia occupata sunt à viris doctissimis Paulo Fagio, Johanne Buxtorfio, & imprimis Johanne Seldeno, tum, quia sunt Rabbinica, hoc est, frivola, & superstitiosa. Rationem ingeniosam, cur calceus potissimum ad hanc cerimoniam fuerit adhibitus, dedit vir elegantissimus Benedictus Balduinus. *Quid aptius*, inquit, *significando matrimonio quam calceus? calceum plerumque pedi gravem & molestum esse nemo ignorat. Idem etiam saepius in matrimonio contingere testari possunt, qui suo malo sunt experti. Scitum occurrit hac in re Senatoris Romani dictum, qui rogantibus amicis, cur uxorem praestanti forma insignem, & in qua nihil apparebat conjugio indignum, repudiaret, pede protenso calceum ostendens: Hic,* inquit, *pulcher est, & elegans, nescitis tamen qua*

Fagius ad Deut. 25. Buxt. Syn. Iud. c. 42. Seld. ux. Hebr. l. 1. cap. 24. Bald. de Calc. Ant. cap. 24.

parte pedem meum premat. Unde qui calceum sibi detrahi volens patiebatur, is non inepte sic uxoris ducendae curam abjicere se demonstrat. Sed ea non videtur hujus cerimoniae ratio. Nam, qui calceum sibi detrahi patiebatur, non demonstrabat se abjicere uxoris ducendae curam; sed non placere sibi viduam fratris. Hic ritus enim non eam ob causam adhibebatur, quia matrimonium recusabat, quod cum molestia & toedio saepe conjunctum, cui significando calceus est aptissimus, sed ut palam fieret viduam fratris posthac sui juris esse, & nubere posse cuilibet alteri.

IV. Mihi haec visa est hujus ritus ratio. Pedibus calcare, symbolum olim fuit dominii, & potestatis.
Jos. 1. 3. Hinc Deus, terrae Canaan possessionem promittens, dicit: כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו *omnem locum, quam calcabit planta pedis vestri, de-*
Deut. 1. 36. *di vobis.* Calebo quoque: לו אתן את הארץ אשר דרך בה
Gen. XIII. 17. *dabo ipsi terram, quam calcavit.* Abrahamo mandavit ob eandem causam, ut terram perambularet in longitudine, & latitudine, quam ipsi daturus erat.
Mich. 1. 3. דרך על במותי ארץ *Celsa terrae calcare*, apud Michaeam, est munimenta terrae habere in potestate. Moses, cum Israelitico populo futurum praediceret, ut hostium munitas urbes redigeret in potestatem, ita cecinit: אשריך ישראל מי כמוך עם נושע ביהוה מגן עזרך ואשר
Deut. XXXIII. 29. חרב גאותך ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרך: *Beatus es tu, Israel: Quis similis tibi? populus es servatus per Dominum, qui clypeus auxilii tui, & gladius dignitatis tuae. Mentientur idcirco tibi hostes tui, & tu illorum excelsa calcabis.* Hinc, in
Jos. X. 24. subjectionis signum, Josua Regum Cananaeorum cervices conculcandas tribunis militum dedit. Qualem trium-

triumphi ſpeciem, quamvis ſuperbam nimis, & in- *Trebel.in*
humanam, in Valerianum, Imperatorem Romanum, *Valer. Oroſ.lib.*
à Sapore Perſa, in Romanum Diogenem à Bel- *7.cap.22.*
pheco, & in Bajazethem à Tamarlane Schyta, le- *Fulgos Memor.*
gimus uſurpatam. Ex hoc ritu illuſtranda ſunt multa *l. 9. c. 5.*
ſacri codicis loca: Qualis ille: עד אשית איביך הדם לרגליך *Egnat. de Imp.*
Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. *Rom. l. 2.*
Et ille: עסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם *Pſ. cx. 1.*
Conculcabitis, impios: erunt enim cinis ſub pedibus *Mal. iv. 3.*
tuis: & rurſus ille: על שחל ופתן תדרך תרמס כפיר
ותנין: *ſuper leonem & aſpidem calcabis, conculcabis* *Pſ. xci. 13.*
leunculum & draconem. Et ille, in quo Chriſtus, cum ſuis diſcipulis dominationem ſummam in Satanam ſe conceſſiſſe vellet ſignificare, dixit: Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ *Luc. x. 19.*
πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. *En, do vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes, & ſcorpiones, atque ſuper omnes vires adverſarii.* Cum pedibus calcare olim ſymbolum dominii fuerit & poteſtatis, etiam calceus, qui incedentium & calcantium uſibus inſervit, ſignum dominii, & poteſtatis fuit. Unde, ubi juris, ſive dominii ceſſio, ſignificanda foret, calceamenti ſolutio, & extractio, ſymbolicus uſurpata eſt. Prout id olim ingenioſe expreſſit, uti *Bald. de*
obſervavit Benedictus Balduinus, quiſquis amoris *Calc. Ant.*
effigiem pinxit, ſiniſtra manu calceum gerentem, altera *cap. 24.*
vero titulum hunc, JUS MEUM ALTERI TRADO. Patet hoc admodum luculenter ex veteri more, quo olim apud Hebraeos, qui jure ſuo cedebat, & dominium alicujus rei transferebat in alium, calceum extrahebat, in ſignum, atque teſtimonium, ſe cedere jure calcandi fundum, & poſſeſſionem, de qua antiquiſſima, conſuetudine plura diſputantur capite ſequenti.

quenti. Hinc illi, qui nuptias uxoris fratris demortui recusabat, calceus à vidua extractus est, in signum, atque testimonium, eum privari omni jure suo, quod in eam habebat. Quae etiam Simeonis de Muis opinio est. In ea cerimonia autem hoc ad ignominiam pertinuit, quod ipse non solvebat atque exuebat calceum, sed vidua fratris, cum in translatione dominii, ubi aberat omnis infamia, qui jus suum alteri tradebat, calceum suum exuerit ipse.

De Muis Varia Sacra ad Deut. XXV.

Bald. loc. cit.

V. Circa hunc ritum lapsus est Benedictus Balduinus: *Qui fratris viduam*, inquit, *ducere recusabat, primum sui calcei corrigiam solvebat, quo nimirum ostenderet, se jure cedere calcandi fundum, sive possessionem, quam cum vidua erat aditurus. Deinde mulier ultionis demortui gratia, calceum recusantis auferebat, ut sic eum infamem denotaret*. In eo asserto enim illud omnino falsum est, fratrem ipsum *primum sui calcei corrigiam solvere*, cum vidua, & solveret, & extraheret calceum: illud vero perperam dictum, hoc ab eo factum, *ut ostenderet se jure cedere calcandi fundum, quem cum vidua erat aditurus*. Ea cerimonia enim adhibebatur, ut palam fieret mulierem, quae calceum extrahebat, posthac sui juris esse, & habere potestatem nubendi cuilibet, levirumque non *jure calcandi fundum, quem cum vidua aditurus erat, cedere*, sed omni jure privari, quod in ipsam viduam habebat.

Dempst. ad Ros. pag. 439.

VI. Sed gravius peccavit Thomas Dempsterus. *Quod*, inquit, *consuetudinis Judaeorum, apud quos, qui nuptias recusabant, nudis pedibus incedere cogebantur, puto, ut carentia prolis plecteretur, D. Cyprian.*

prian. lib. 2. in Judaeos. Putat vir doctus eam Judaeorum consuetudinem fuisse, ut qui nuptias recusarent, nudis pedibus incederent, idque ex Cypriano probat. Verba Cypriani, quae innuere videtur, haec sunt: *Erat enim in lege, ut quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret, calciaretur verò ille, qui sponsus futurus esset.* Sed planè erravit, Cyprianus. Calceus in lege quidem extrahebatur à defuncti vidua, quam levir ducere recusabat, non verò omnes, qui nuptias recusabant deponebant calceamenta, uti nec illud in Judaeorum moribus fuit, ut calcearetur qui sponsus futurus erat, quod unde Cyprianus hauserit ego profectò nescio. Longè verò ineptiora sunt quae Dempsterus notavit. Leviro quidem calceus extrahebatur, quando recusabat viduam ducere defuncti fratris, sed non illi qui nuptias recusabant nudis pedibus incedere cogebantur. Etiam levir ipse non semper nudis pedibus incessit. Nam, & calceus dextri pedis tantum extrahebatur, & calceatus incedere postmodum potuit, quoniam ea ceremonia tantum pertinuit ad judicii tempus. Neque id factum est, ut carentia prolis plecteretur, sed ut signum esset, eum privari omni jure quod in viduam habebat. Quare hoc omnino Iudaeorum ingratiis Dempsterus dixit.

Cyprian. advers. Iud. lib. II. cap. 19.

Caput Septimum.

I. *Apud Hebraeos non nisi aliqua formula, sive cerimonia adhibita, fiebant contractus.* II *Antiquissimus ritus Ruth.* IV. 7. III. *Calceum exuere Rabbini tradunt fuisse formulam traditionis, sive acquirendi dominii.* IV. *Flavius Josephus ad le-*

gem de leviratu refert. V. *Non unum Josephi erratum detegitur.* VI. *Etiam alii cum lege de calceo leviro extrahendo confundunt eorumque sententia ex Abarbanele refutatur.* VII. *Nihil in hoc ritu esse quod cum lege in Deuteronomio conveniat variis rationibus ostenditur, & Hugonis Grotii argumentis fit satis.* VIII. *Objectio non contemnenda, qua ratione Rutha ducenda esset, si non ex jure de leviratu haec agerentur, solvitur.* IX. *Ex redemptionis jure id fieri prolixe demonstratur.* X. *Dissensus interpretum quisnam calceum extraxerit, an vindex, an Boozus.* XI. *Qui jure suo cedebat calceum exuisse, adeoque vindicem, multis adstruitur.*

I.

APud Hebraeos, cum alicujus rei dominium acquireretur, sive transferretur in alium, in usu olim variae cerimoniae, sive formulae, fuerunt. Ex nudo verborum contractu nihil omnino transigebatur, solenne quiddam accedere necesse fuit, quod rem faceret ratam. Omnium enim contractuum, sive emptionum, & venditionum, & cessionum de jure, aut dominio alicujus rei, vim atque obligationem à formulis solennibus pendere volebant, ut his praetermissis cuncta irrita & planè nihili essent. Praeclarè hoc docuit, ex Talmudicorum scitis, Johannes Seldenus, & varias istiusmodi formulas, quae in usu quondam fuerunt, notavit.

Seld. de I.N.&G. l. 6. c. 5.

II. Ab antiquissimis temporibus in redemptione, & permutatione, cum quis cederet suo jure quod in rem aliquam habebat, cerimonia solemnis fuit, ut exue-

exueret calceum, & alteri daret. Meminit hujus ritus vetustissimi historia Ruthae. Verba haec sunt: זאת לפנים בישראל על הגאלה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וזאת התעודה בישראל: ויאמר הגאל לבעז קנה לך וישלף נעלו: ויאמר בעז לזקנים וכל העם עדים אתם היום כי קניתי את כל אשר לאלימלך *Obtinuit olim in Israel, in redemptione, & in permutatione, firmaretur omne negotium, extrahebat homo calceum suum, & dabat proximo suo, eratque hoc testimonium in Israel: dixit igitur redemptor ad Boaz, posside tu, & extraxit calceum. Et dixit Boaz ad seniores, & cunctum populum, testes vos estis hodie, quod possederim omnia quae fuerunt Elimelechi, &c.* Ruth. IV. 7. 8. 9.

III. Agnoscunt hunc ritum Judaeorum magistri, & veterem, ac solennem traditionis, seu acquirendi dominii, formulam fuisse volunt. Ita censet R. Isaak Abarbanel, qui prolixus est ut ostendat ad venditionem, & jus redimendi, vel retrahendi patrimonium venditum, hanc extractionem calcei pertinuisse. Paria legere est in Midrasch Ruth, ubi haec de solenni, quae inoleverat, traditionis, seu acquirendi dominii formula, exponuntur. Quae confirmat R. Salomon Jarchi, qui pro hoc ritu, jam abolito, in more esse dicit, ut contrahant per pannum, qui vulgo סודר, sive *sudarium* dicitur, unde *emptio sudar*, quam *linteatam* non male voces, in jure Hebraeorum. Ita enim notavit de calceo: זהו קנ"ין כמו שאנו קונ"ין בסודר במקום נעל *inde acquisitio, quemadmodum & nos acquirimus*, seu emimus, *sudario*, sive linteo, *loco calcei*. Scilicet emptionem, sive acquisitionem, quae olim calceo fiebat, nunc בסודר, sive *sudario*, fieri existi-

Abarb. in Deut. XXV.
Midrasch fol. 42. col. 2.
R. Sal. Iarchi ad h. l.

Elias Levita in Thisbite suo ad vocem קנה.

existimat. Quod visum etiam Eliae Levitae est. Sic enim in Thisbite suo: בדברי רבותינו זכרתם לברכה קבול קנין וקנין כודר והוא במקום מה שאומר הפסוק וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו וכולי כן אנחנו קונין עתה בכודר שהוא הבגד וזה שלוקחין שני עדים ומבארים לפניהם דברי תנאיהם וכל אחד מהעדים פושט כנף בגדו והמקבלים עליהם לקיים כל דבר נוגעים כנפי בגדיהם וזה נקרא קנין כודר. Id est, Paulo Fagio interprete. *Rabbini dicunt, Acceptio possessionis. Item, possessio pallii. Sic vocant consuetudinem, quae successit in locum ejus, quae olim in Israel erat, de qua mentio sit Ruth.* IV. *Haec autem consuetudo olim erat in Israel, in commutatione propinquitatis, cum roborare quis vellet negotium, extrahebat calciamentum suum. Ea est apud nos hodie, quod dum emimus, vel contrahimus aliquid, adhibemus in hunc usum vestem, quam* כודר *appellant, Hanc apprehendunt duo testes, & disertè explicant coram his, qui contrahunt, verba conditionis eorum, quorum testium quisque expandit oram vestimenti sui, & qui recipiunt, se confirmaturos quamlibet rem, attingunt oras vestimentorum illorum. Et hoc ipsum vocatur* קנין סודר, quasi dicas, *Emptio, acquisitio, possessio per sudar.*

Joseph. Ant. Iud. lib. V. cap. XI.

IV. Sed in alia omnia Flavius Josephus abit, qui hanc historiam ad eum ritum refert, quo leviro à vidua calceus detrahebatur. Verba praestantissimi scriptoris sunt. Κἀκεῖνος (Boaz scil.) ἤδη μεσούσης τῆς ἡμέρας καταλαβὼν εἰς τὴν πόλιν, τήν τε γερουσίαν συνῆγε, καὶ μεταπεμψάμενος Ῥούθην, ἐκάλει καὶ τὸν συγγενῆ. καὶ παραγενομένῳ φησίν, Ἀβιμελέχου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ κλήρων κρατεῖς; ὁμολογήσαντος δὲ συγχωρούντων τῶν νόμων κατὰ τὴν ἀγχιστείαν; οὐκ οὖν, φησὶν ὁ Βόαζος, ἐξ ἡμισείας δεῖ μεμνῆσθαι τῶν νόμων, ἀλλὰ πάντας ποιεῖν κατ' αὐτοὺς μᾶλλον, ἰδοὺ γὰρ δεῦρ' ἧκε γύναιον, ὅπως, εἰ θέλεις τῶν ἀγρῶν κρατεῖν, γαμεῖν σε δεῖ κατὰ τοὺς νόμους. ὁ δὲ Βο-

Βόοζῳ καὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς γυναικὸς παραχωρεῖ, συγγενεῖ μὲν ὄντι καὶ αὐτῷ τῶν τετελευτηκότων. εἶναι δὲ καὶ γυναῖκα λέγων αὐτῷ καὶ παῖδας ἤδη. μαρτυράμενος οὖν ὁ Βόοζος τὴν γερουσίαν ἐκέλευσε τῇ γυναικὶ ὑπολῦσαι αὐτὸν προσελθοῦσαν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τύπτειν εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ γενομένου τούτου, Βόοζος γαμεῖ τὴν Ῥούθην. *Ille verò circa meridiem reversus in oppidum, senatum coire fecit: ac mox Rutham & propinquum illum accivit. Qui postquam venit, Abimelechi, inquit Boosus, & filiorum ejus sortem possides. Fassus est alter possidere se, idque secundum legem de jure propinquitatis. Tum Boozus, haudquaquam ex parte tantum legum meminisse oportet, sed omnia juxta praescriptum earum facere. Ecce adest mulier, quam, si vis possessionem agrorum retinere, lex te ducere jubet. At ille Boozo & sortem & mulierem cessit, quandoquidem & ipse defunctorum esset cognatus. Sibi enim jam uxorem esse dicens, & liberos. Tunc Boozus contestatus senatum, jussit mulierem ad illum accedere, & juxta legem illi calceum detrahere, & in faciem incutere. Quo facto Boozus duxit Rutham.*

V. Verùm non unum erratum Josephi hîc licet animadvertere. Fallitur enim cum refert Boozum ad τὸν δεῖνα, qui ipsi propinquior erat, dixisse: Ἀβιμελέχου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Κλήρων Κρατεῖς; *Abimelechi & filiorum sortes possides tu*, τὸν δεῖνα vero hoc fassum esse, sed συγχωρούντων τῶν νόμων κατὰ ἀγχιστείαν, *indultu legum de propinquitate*, Boozum autem etiam ursisse alteram legis partem, qua cavebatur, si possessionem agrorum vellet retinere, Rutham esse ducendam, sed τὸν δεῖνα, una cum agro, mulierem cessisse. Id enim minimè convenit cum ea narratione, quae legitur in historia Ruthae. Errat quoque cum addit mulierem solvisse calceum τοῦ δεῖνα. Id enim aliter se habet. Etenim ὁ δεῖνα.

 cal-

calceum suum ipse exstraxit. Imò ne quidem verisimile est ipsam Rutham adfuisse. Sanè nulla Ruthae fit mentio, ac Naomi disertè praecipit, ut quiesceret, ac totum negotium committeret Boozo. Unde colligere multo proclivius est, Rutham fuisse absentem, ac calceum τοῦ δεῖνα nequaquam exuisse. Peccavit etiam, idque gravissimè, cum mulierem refert jussam esse, τύπτειν εἰς πρόσωπον, hoc est, *incutere in faciem*, ut habet versio recentior. Sed tam immanem errorem à Josepho, legum patriarum non ignaro, commissum esse credibile haudquaquam est, praesertim cum eam legem alibi exhibebat sat rectè: ὑπολύσασα δὲ αὐτὸν ἡ γυνὴ τοῦ ἀδελφοῦ τὰ σανδάλια, καὶ πλύνουσα εἰς τὸ πρόσωπον. *Solvens autem uxor fratris ipsius sandalia, & spuens in faciem.* Quare mihi visi sunt homines eruditissimi optimè animadvertisse, corruptos esse hoc loco Josephi codices, & vel πτύσασαν legendum, vel πτύειν, quorum prius Johanni Drusio, posterius Hugoni Grotio, & Johanni Seldeno placet. Id quod Ruffinus, Iosephi interpres vetustior, confirmat, qui vertit, *ut in faciem ejus exspueret*, ea ratione ostendens se vel πτύσασαν, vel πτύειν, legisse. cum tam diversis circumstantiis historiam sacram expresserit Iosephus, non mirum si erraverit etiam circa ritum de calceo detracto, atque eundem voluerit esse cum ea cerimonia, quam in lege de leviratu praecepit Deus, cum planè fuerit diversus. Hanc historiam enim referens, ac si hoc actum esset ex lege de leviratu, non potuit non meminisse illius ritus, qui in Deuteronomio imperatur. Nam si hoc contigisset ea ratione, qua à Josepho proditum est, jam etiam necesse esset ut idem fuerit ritus, qui diversus tamen ab eo est, qui in Deuteronomio legitur.

Joseph. Ant. Jud. lib. IV. cap. 8.

Drus. Quaest. Hebr. l. 1. Quaest. 46. Grot. ad. Ruth. 4. 5. Seld. de Succ. in bona def. cap. 15.

VI. Mul-

VI. Multi tamen, pariter ac Josephus, cum ea lege, quam de calceo leviro extrahendo, qui fratris viduam ducere recusabat, sanxit Deus, hunc ritum confuderunt, & inter eos homines eruditissimi, qui ad novissimam Belgarum versionem notas adjecerunt, item- *Belgae ad Ruth. 4. 8.* que vir illustris Hugo Grotius. Sed horum omnium *Grotius* sententiam optimè refutavit Isaacus Abarbanel, cujus *ibid.* verba, quia magna argumenta continent, quae demon- *Abarb. in Deut.* strant haec neutiquam pendere ex lege de leviratu, atque *xxv.* aliam esse extractionem calcei, quam quae à Deo imperatur, hic placet inserere, & quia prolixiora sunt, tantum Latinè. *Exstimarunt quidam*, inquit, *historiam (nuptiarum) Boazi & Ruthae quoque fuisse ex vi juris leviratus, & detractionem calcei, quae illic legitur, fuisse illam ipsam* החליצה *Exutionem calcei, de qua Lex in hac lege praecipit: adeoque hinc etiam docuerunt, filium primogenitum, quem pareret fratria, non vocatum fuisse nomine defuncti, sicut nimirum filius, quem Rutha peperit Boozo, non vocatus fuit Macklon, sed Oded. Sed haec revera sententia perniciosa est, & erronea Nam Macklon non fuit frater Boazi, ut obligatus fuisset ducere fratris sui defuncti uxorem. Et quamvis ad Seniores, qui in porta erant, dixerit:* Partem agri, quae erat fratri nostro Elimelecho, ven- *Ruth.* didit Naomi, quae reversa est è regione Moab; *non* *IV. 3.* *alia de causa vocat eum fratrem, nisi quia fuit de familia ipsius, non verò quod frater ejus germanus & verus fuerit. Nam scriptura dicit disertè.* Et Na- *Ruth. II. 1.* omi habebat מודע cognatum ex marito, virum fortem, & strenuum, de familia Elimelechi, & nomen ejus erat Boaz. *Quin & ipsamet dicit:* Propinquus *vers. 20.* noster est vir ille, de cognatis nostris est, *non verò dicit, quod frater Elimelechi, multò minus Machlonis.*

lonis, fuerit. Et licet fuisset frater Elimelechi, sicut dicit supra; tamen non obligatus fuisset ducere Rutham, uxorem Machlonis, filii Elimelechi. Quin & detractio illa calcei, non est detractio illa, cujus lex in hoc loco Deuteronomii meminit. Nam Ruth non venit ad Seniores in portam, ad exuendum calceum de pede vindicis, aut leviri: Hoc autem ipsi facere omnino incubuisset, & dicere; Non vult leviratus jure ducere me, & inspuere in faciem ipsius, ac dicere, sic fiet viro, &c. *eorum verò nihil commemoratur in historia Boazi. Insuper, vera extat traditio, si duo fratres fuerint defuncto, & primogenitus illorum noluerit uxorem viduam ducere, minor natu non potuerit id facere. Itaque si vindex ille, cujus meminit Boaz, fuit vindex propinquior, de jure non potuit Boaz leviri jus praestare, quia non ita propinquus fuit. Haec omnia docent, nullum hic fuisse leviratus jus vel officium.*

VII. Quae disputat R. Isaak Abarbanel sanè praeclara sunt ad destruendam eorum opinionem, qui haec agi ex lege, quae in Deuteronomio legitur, existimant. Machlonem non fuisse fratrem Boazi optimè observavit. Nam Boazum non fuisse fratrem defuncti Machlonis res ipsa docet. Etiam τὸν δεῖνα non fuisse Machlonis fratrem constat satis. Neuter ergo ex lege de jure leviratus Rutham ducere tenebatur. Qua ratione igitur quis putabit, haec ex lege agi, quae in Deuteronomio legitur, cum neque ὁ δεῖνα, neque Boazus, fuerint defuncti fratres? Non mihi latet virum illustrem Hugonem Grotium notasse *autore consuetudine* Grot. ad Ruth. 4. 5. *hanc legem à fratribus productam esse ad propinquos alios, idque se ad eum locum dicere.* Sed ad locum in

in Deuteronomio nihil aliud habet vir illuſtris, *quam morem idem produxiſſe ad alios propinquos, ubi fratres non extabant*, citatque in teſtimonium hunc ipſum Ruthae locum, addens: *Hoc* גאל *dici* ἀγχιστεύειν, *non* יבם ἐπιγαμβρεύειν. Hoc ipſum vero eſt, quod probandum erat viro illuſtri, an ea conſuetudo etiam abierit ad propinquos. Quod fieri non poſſe exiſtimo. Etenim legem hanc de ducenda uxore, ac ſobole defuncto fratri excitanda, etiam ad caeteros agnatos, aut gentiles, productam fuiſſe, quo argumento adſtruet, cum in ea *fratres* tantum, & nominentur, & intelligantur? Cum etiam frater, tum iſtic, tum alibi, proprio vocabulo vocetur יבם, & גאל notet *redemptorem*, unde conſtabit de agnato גאל, de fratre יבם, dici? Conjectura enim viri illuſtris eſt nullo teſtimonio probata. Illud quoque veriſſime animadvertit Abarbanel, detractionem hanc calcei, non eſſe detractionem illam, cujus lex in Deuteronomio meminit, cum Rutha ipſa neque venerit in portam, neque exuerit calceum; aut inſpuerit in faciem τοῦ δεῖνα. Rogat quidem vir illuſtris Hugo Grotius: *Excalceatio nonne hic plane ut in Deuteronomio?* Sed mirum admodum eſt, unde viro illuſtri hoc venerit in mentem, cum omnia ſint diverſiſſima. In Deuteronomio enim vidua defuncti jubetur leviro, qui nuptias recuſabat, exuere calceum coram urbis ſenatu. Hic ipſe ὁ δεῖνα calceum exuit. Imo Rutham non exuiſſe calceum τοῦ δεῖνα, vel ex eo manifeſtum eſt, quod in eo judicio non adfuiſſe videtur. Quare alius plane ritus eſt, quam qui in Deuteronomio legitur. Nam qui recuſabat demortui fratris uxorem ducere, id non teſtabatur exuendo calceo, ſed ipſa mulier hac ignominia eum afficiebat. In Deuteronomio etiam *in-*

ſpuere in faciem lex viduam jubet. At hic ignominia illa non affectus legitur ὁ δεῖνα. Quare longe alium ritum debemus agnoſcere. Fingere enim, quod nonnullis placet, conſtitutum fuiſſe, ut mitius in hoc negotio cum agnato ageretur, quam cum fratre, quia jure naturae, & vinculo, ac neceſſitudine ſanguinis, frater magis fratri obligatus eſt ad praeſtanda officia, quam agnatus agnato, frivolum omnino eſt, & nullo idoneo nititur fundamento. His addo nihil in tota hiſtoria narrari de leviratu. Non enim hic agitur de fratre, qui ducit, vel reſpuit, defuncti fratris uxorem, ſed de propinquo, cui jus, aut cujus officium erat, redimere haereditatem. Manifeſte id innuit narrationis ſeries, quae non agit de renuntiatione perſonae, ſed de acquiſitione rei. Etiam calcei, quae memoratur ſolutio, alia longe ratione refertur, quam ut pertineat ad illam legem. Ritum enim fuiſſe dicitur ſolennem, qui ab antiquis temporibus inoleverat, quo veluti formula ceſſionis de jure, & traditionis, aut acquirendi dominii utebantur. Quid aliud enim indicant haec verba? וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וזאת התעודה בישראל׃ *Obtinuit olim in Iſrael, in redemptione, & in permutatione, ut firmaretur omne negotium, extrahebat homo calceum ſuum, & dabat proximo ſuo, eratque hoc teſtimonium in Iſrael.* Poſt quae ſtatim ſequitur: ויאמר הגאל לבעז קנה לך וישלף נעלו׃ *Dixit igitur redemptor ad Boaz, poſſide tu, & extraxit calceum.* Sane haec verba, non ad cerimoniam, in Deuteronomio imperatam, hanc calcei extractionem referendam eſſe, ſed ad veterem quandam, & ſolennem, traditionis ſeu acquirendi dominii formulam, oſtendunt

dunt satis. Unde quoque multi viri eruditissimi animadverterunt, de eo ritu, qui in Deuteronomio legitur, Ruthae historiam nihil meminisse, & detractionem calcei spectasse ad solennia contractus, signumque fuisse quo alteri dominium cedebatur, & jus dabatur adeundae possessionis. Quasi quis dicat, trado tibi calceum, quo hactenus jus habui calcandi agrum, & possessionem, quod nunc tibi cedo, ut calcare tu
eundem possis. Praeter Alphonsum Tostatum Epi- *Tost. in*
scopum Abulensem, Nicolaum Serarium, Jacobum *Deut. 25. Serar.*
Bonfrerium, Tirinum, Johannem Piscatorem & com- *Bonfr.*
plures alios, qui commentariis, vel Pentateuchum, *Tirin. Piscat. in*
vel Ruthae libellum, illustrarunt, sunt in ea senten- *Ruth.*
tia viri longe doctissimi Johannes Drusius & Johan- *Drus. in*
nes Seldenus. Innuit id ipsum Johannes Buxtorfius, *Ruth. & Quaest.*
qui, de emptione per sudarium cum monuisset, subjun- *Hebr. l. 1.*
git. *Olim fiebat id calcei extracti & traditi cerimonia*, *Qu. 46. Seld. de*
ut testatur historia Ruth. Neque aliud in animo ha- *Success.*
buit Chaldaeus interpres, qui pro calceo *chirothe-* *cap. 15. de Iure N.*
cam substituit. Sic enim παραφράστης: טלע גבר נרתק *& G. l. 6.*
יד ימיניה ושׂשׂט ביה קנין לחבריה *exuebat homo chiro-* *c. p. 5. Buxt.*
thecam manus suae dextrae, & emptionis causa pro- *Lex.*
ximo porrigebat. Et paulo post: אושיט ידך לקנינא *Talmu.*
וקני לך וטלע בועז ית נרתק ימיניה וקני ליה *Extende manum tuam emptionis causa, & eme tibi. Et exuit Boaz chirothecam dexterae suae, & emit sibi.* Sane cum non *calceum* hic habeat, sed *chirothecam*, manifestum est eum putasse non hic agi de ea cerimonia, quae in Deuteronomio legitur, sed de alia, quae in emptione, & permutatione, locum habebat, pro qua, cum suo tempore jam inolevisset, aliam substituit, quae tunc in usu fuit.

VIII. Sed his opponi poteſt, quod ſane non contemnendum eſt, ſi haec non agerentur ex lege de leviratu, neutiquam intelligi poſſe, qua ratione Rutha fuerit ducenda. Etenim in redemptione non neceſſe erat, ut גאל, qui agrum, ſive poſſeſſionem, redimebat, viduam duceret, ſi quae eſſet. At hic Boozus diſerte dicit: ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה אשת
Ruth. IV. 5. המת קניתי להקים שם המת על נחלתו: *Quo die redemeris agrum illum è manu Naomi, etiam à Rutha Moabitide, uxore defuncti, redimes, ad ſuſcitandum nomen defuncti ſuper haereditatem ejus.* Quod non neceſſe erat ex jure redemptionis, ut quidem ex illo jure, quod leviro praeſcripſit Deus. Unde rogat vir illuſtris Hugo Grotius: *At quae igitur connexio, ſi agrum habere vis, debes & viduam habere?* Verum hic obſervandum eſt, jus redemptionis apud veteres Hebraeos eo uſque extenſum fuiſſe, ut qui ſuccederet in omne jus defuncti; etiam viduam acciperet ut fierit uxor, ac Boazum ex hoc jure ſtipulatum eſſe, ut quo die redemptor acquiſiviſſet agrum è manu Naomi, etiam à Rutha Moabitide, uxore defuncti, eum acquireret, ut nomen defuncti ſuper haereditatem ſuſcitaret. Quod, quia non recte animadvertiſſe videntur homines eruditiſſimi, hic oſtendendum accuratius eſt.

Lev. XXV. 25. &c. IX. De redemptione poſſeſſionum lex in Levitico legitur. Ex ea lege proximus agnatus tenebatur redimere eas poſſeſſiones, quas frater, qui ad paupertatem redactus erat, vendidiſſet. Ex vi legis, ad nihil aliud quidem obſtrictus erat, quam ut redimeret fratris poſſeſſionem. Id vero, ex interpretatione, eo uſque extenſum apud Hebraeos veteres fuit, ut qui

qui redimeret poſſeſſionem defuncti, eo ipſo viduam acciperet, ut fieret uxor. Nam, uti ex hoc jure quis in demortui poſſeſſionem univerſam ſuccedebat, ut omnia quae defuncti fuerant fierent ipſius, ita & viduam accipiebat in poteſtatem. Id enim caviſſe videntur Hebraei veteres, cum à propinquo redimeretur alicujus demortui haereditas: ut etiam viduam duceret uxorem, ne neglecta maneret, & deſolata. Uxorem demortui, ex redemptionis jure, illius fieri, qui admittebat, accipiebatque, illud indicare videtur ea ſtipulatio, quam adhibuit Boozus. ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה אשת המת קניתי להקים שם המת על נחלתו: *Quo die redemeris agrum illum è manu Naomi, etiam à Rutha Moabitide, uxore defuncti, redimes, ad excitandum nomen defuncti ſuper haereditatem ejus.* Hoc enim dicit Boozus: Illo ipſo momento, quo, ex redemptionis jure, agrum, à Naomi alienatum, te vindicaturum conſtitueris, etiam, ex eodem illo jure, tibi afferes omnia, quae Ruthae Moabitidis ſunt, ut ea in poteſtatem tuam veniat, eamque ducas uxorem. In hunc ſenſum haec verba jam dudum interpretatus eſt vir doctiſſimus Cornelius Bertramus, Certe, non ex ea lege, quae in Deuteronomio legitur, eam ſtipulationem adhibuit Boozus, ſed ex jure redemptionis, quod ita interpretati ſunt veteres Hebraei, ut, una cum haereditate, uxor demortui in poteſtatem veniret redemptoris, & ipſius fierit uxor. Hoc ipſum Rutha innuere videtur, cum ad Boozum dixit: פרשת כנפך על אמתך כי גאל אתה: *Expande pallium tuum ſuper famulam tuam, quoniam tu es redemptor.* Nam perinde eſt, ac ſi diceret, ſub tutelam tuam me, ut maritus, ſuſcipe; quoniam tu es redemptor, ſive

Bertram. Lucubr. Frankthal. cap. 6.

Ruth. III. 9.

proximus agnatus. Petit ſcilicet his verbis honeſte, ut ſe uxorem ducat. Senſus enim eſt: duc me ancillam tuam in matrimonium, quia tu es, qui jure redemptionis me in poteſtatem tuam debes accipere. Cautum fuiſſe apud Hebraeos, ut in eadem familia, uti poſſeſſiones debebant manere, matrimonia contraherentur, notiſſimum eſt, certiſſimumque. Hinc, uti redimendi jus proximo agnato erat, viduam illi ducendam voluerunt; ut reſtitueretur in familia mariti defuncti nomen, quod morte ipſius, cum prolem maſculam relinqueret nullam, extinctum omnino erat. Huc optime retulit R. Salomon Iarchi, qui notavit haec ex lege dici, quae in Levitico legitur: *Et veniat redemptor ejus, qui propinquus ei, & redimat.* Sic enim ille וחמותי ואני צריכות למכור נחלתינו ועתה עליך לקנות קנה גם אותי עמה שיזכר שם המת על נחלתו כשאבא על השדה יאמרו זות אשת מחלון *Nam ſocrui meae, & mihi, neceſſe eſt, ut vendamus haereditatem noſtram. Et nunc, cum acquires, acquire etiam me cum ea, ut in memoria habeatur nomen defuncti propter haereditatem ejus, ut, cum veniam in agrum, dicant, haec uxor Machlonis.* Sane, ſi jus redemptionis non extenſum eo uſque fuiſſet apud Hebraeos, nimis impudens fuiſſet Ruthae poſtulatum, neque Boozus eam laudaſſet, quod neminem alium fuerit ſecuta, ſed illis, quibus debebatur ex jure redemptionis, ſe obtulerit, ut nomen defuncti in ipſa familia reſtitueretur. Haec confirmat totius hiſtoriae ſeries, quae oſtendit ex jure redemptionis fieri hic cuncta. Quare omnino agitur de eo ritu, ſive cerimonia, quae olim adhibebatur in redemptione aut permutatione rerum, qua quis, in ſignum ſe cedere ſuo jure, calceum extrahebat, non vero de ca-

Sal. Iarchi ad Ruth. III. 9.

cal-

calcei detractione, quae locum habebat, cum viduam fratris sui ducere recusabat levir.

X. Sed hic non levis controversia est inter viros doctissimos, an ipse Boozus extraxerit suum calceum, & dederit τῷ δεῖνα, an vero ὁ δεῖνα calceum suum exuerit, & dederit Boozo. Alii enim sacri textus verba, וישלף נעלו, *exuit calceum suum*, referunt ad Boozum, alii ad τὸν δεῖνα. Chaldaeus interpres Jonathan de Boozo intellexit. Sic enim παραφράζει. וטלע בועז ית נרתק יד ימיניה וקני ליה *Et exuit Boaz chirothecam dextrae suae, & emit sibi*. Pariter celebris ille R. Aben Ezra censet, Boozum exuisse calceum suum, & dedisse propinquo, tanquam pro haeriditate. Sed Vulgatus interpres eo sensu accepit, ac si propinquus extraxerit calceum, & dederit Boozo. Ita enim vertit: *Dixit ergo propinquo suo Boaz, tolle calceamentum tuum. Quod statim solvit de pede suo*. Idem placuit interpretibus Graecis. Non tantum juris interpretes, verum ipsi Hebraeicae literaturae principes, hac in re sunt dubii. Censuit olim Johannes Drusius, verbum *exuit* referen- *Drus.*
dum ad Boozum. *Constat enim*, inquit, *hunc morem* *Quaest. Hebr. l. 1.*
servatum fuisse olim etiam in commutationibus, cujus *Quaest.*
rei testis ille ipse locus. Porro ut sit commutatio, ne- *46.*
cesse est, ut qui aliquid accipit, idem aliquid det. Hoc veteres declarabant verbo Halaph, quo usi sunt in hac re. Dabatur autem calceus dicis causa, sive pro forma, ut ita loquar. At in commentariis in Ruthae historiam, quae postea conscripsit, aliter ipsi visum fuit. *Quanquam incertum*, inquit, *quo haec pertineant, tamen quia sequitur, & dixit Boaz, videtur non absurde posse referri ad vindicem, qui calceum suum exuerit, ac dederit Boozo. Sed fuit tempus cum exi-*

sti-

Seld. de I. N. & G. l. 6. c. 5. *ſtimarem haec referenda potius ad Boozum.* Johannes Seldenus, qui hanc controverſiam paucis attingit, etiam nihil definit.

XI. Non quidem adeo facile eſt componere has lites. Puto tamen detractionem calcei ad vindicem referendam. Signum enim fuit, eum cedere ſuo jure, quod in poſſeſſionem, quae redimenda erat, habebat. Calceum fuiſſe ſignum dominii, & juris, quod quis in rem aliquam habebat; atque inde natam eam conſuetudinem, ut, ubi juris, ſive dominii ceſſio, ſignificanda eſſet, calceus extraheretur, oſtenſum ſuperius eſt. *Cap. praeced.* Hinc neceſſe eſt, ut qui jure ſuo cedebat, & dominium ſuum transferebat in alium, calceum ſuum exueret ipſe. Non itaque hoc ad Boozum, ſed ad vindicem referendum eſt, qui, ex conſuetudine in redemptionibus, & permutationibus, uſitata, calceum ſuum exuit, ut conſtaret ſe omne jus ſuum transferre in Boozum. Eum vero, qui jure ſuo cedebat, calceum exuiſſe, confirmare videntur haec verba:
זאת לפנים בישראל על הגאלה ועל התמורה לקים כל
דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וזאת התעודה בישראל:
Obtinuit olim in Iſrael, in redemptione, & in permutatione, ut firmaretur omne negotium, extrahebat homo calceum ſuum, & dabat proximo ſuo, eratque hoc teſtimonium in Iſrael. Optime mihi notaſſe videntur Belgae interpretes, per *proximum* eum intel- *Belgae ad Ruth. 4. 7.* ligendum eſſe: *Dien hy ſijn recht overdroegh, en daar mede van het ſelve in toekomende tijden verſteken was:* hoc eſt, *in quem jus ſuum transferebat, quo hac ratione ſequentibus temporibus erat privatus,* & per ea verba, *eratque hoc teſtimonium in Iſrael,* illud denotari: *Dat imant het recht van eenigh landt,*

of

of erfgoet, als sijn eygen te betreden, ende te besitten, aan een anderen overdroegh: hoc est, *aliquem jus alicujus agri, aut haereditatis, tanquam propriam calcandi, & possidendi, in alium transferre.* Sane innuere videtur consuetudinis ratio; ut, qui jure suo cederet, & alicujus rei dominium in alium transferret, calceum suum exueret, in testimonium, atque signum, se imposterum privatum esse omni potestate, quam in rem illam habebat. Quare non ipse Boozus calceum suum exuit, sed vindex, qui suum redimendi jus Boozo cedebat. Quod etiam indicare videntur haec verba: ויאמר הגאל לבעז קנה לך וישלף נעלו *Et dixit redemptor ad Boozum: redime tu, & extraxit calceum.* Videtur enim verisimilius hoc ita capiendum esse, ut vindex, cum Boozo dixisset, ut suo loco redimeret, etiam in signum se cedere suo jure, quod ad redimendum habebat, calceum extraxerit. Ea ratione si haec facta intelliguntur, optime respondebunt verba sequentia. ויאמר בעז לזקנים וכל העם עדים אתם היום כי קניתי את כל אשר לאלימלך ואת כל אשר לכליון ומחלון מיד נעמי׃ *Et dixit Boozus senioribus, & omni populo: vos estis hodie testes, me redemisse omnia quae Elimelechi, & omnia quae Machlonis & Chilzonis fuerunt, à manu Naomi.* Scilicet Boozus, cum extractum calceum à vindice accepisset, qua cerimonia in ipsum translatum erat jus redimendi, testes vocavit seniores populi, & omnes qui aderant praesentes, se redimere quaecumque fuerant Elimelechi. Boazi nomen, quod hic occurrit, ostendere videtur ad eum non pertinere verba praecedentia, quae de calcei extractione loquuntur. Nam si Boozus calceum suum extraxisset, ita concipienda fuisse facta verba videntur. וישלף בעז נעלו ויאמר לזקנים׃ *Et extraxit Boaz cal-*

ceum suum, & dixit senioribus. Nunc cum ea verba, וישלף נעלו *& extraxit calceum suum*, cum sermone conjungantur, quem ad Boozum vindex habuit, colligere proclivius est ad vindicem pertinere calcei extractionem. Ita comma octavum refert, quid Boozo dixerit vindex, quid item fecerit: comma vero nonum, quid factum sit à Boozo, qui, cum extractum calceum accepisset, seniores testes vocavit, se cuncta redimere quae Elimelechi fuerunt. Hunc sensum expresserunt LXX. Interpretes, qui, evitandae ambiguitatis causa, quae in codice Hebraeo est, ea suppleverunt, quae omnem tollunt dubitationem. Sic enim habent: Καὶ τοῦτο τὸ δικαίωμα ἔμπροσθεν ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν ἀγχιστείαν, καὶ ἐπὶ τὸ ἀντάλλαγμα, τοῦ στῆσαι πάντα λόγον. Καὶ ὑπελύετο ἀνὴρ τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ, καὶ ἐδίδου τῷ πλησίον αὐτοῦ τῷ ἀγχιστεύοντι τὴν ἀγχιστείαν αὐτοῦ, καὶ τοῦτο τὸ μαρτύριον ἐν Ἰσραήλ. Καὶ εἶπεν ὁ ἀγχιστεὺς τῷ Βοόζ. Κτῆσαι σεαυτῷ τὴν ἀγχιστείαν μου. Καὶ ὑπελύσατο τὸ ὑπόδημα αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ. *Et hoc jus antea in Israel, super redemptione, & super permutatione, ad firmandum omne verbum. Et solvebat vir calceum suum, & dabat proximo suo redimenti redemptionem ejus. Et hoc testimonium in Israel. Et dixit redemptor Boozo. Acquire tibi redemptionem meam. Et solvit calceum suum, & dedit ei.*

CAPUT OCTAVUM.

I. *De loco Ps.* LX. 10. & CVIII. 10. *variae interpretum sententiae.* II. *Molleri, & Junii expositio.* III. *Ab ea recessum.* IV. *Vatabli, Balduini, & aliorum explicatio.* V. *Omnium error.* VI. *Alia Balduini expositio.* VII. *Quae pariter non probatur.* VIII. *Buceri, & Arnoldi Botii senten-*

sententia. IX. *Confutata.* X. *Hugenis Grotii, Johannis Cocceji, & Thomae Gatakeri opinio.* XI. *Nostra sententia.*

I.

CUm victoriam, quam de Syris, atque Edomeis, reportaverat, quos cum vicinis gentibus redegerat in potestatem, celebraret David, & subjectos ditioni suae populos, ac quam late paterent imperii fines recenseret, de Edomo dixit, על אדום אשליך נעלי, *super Edom projiciam calceum meum.* Ea verba eruditos interpretes torserunt vehementer. Ex ritu prisco eruendum esse eorum sensum agnoscunt omnes, videntque clarissime, sed in eo assignando in varia sunt atque multiplici differentia. Quare praecipuas primum, & magis probabiles, exponam sententias, iisque diligenter excussis, subjecturus sum nostram. *Ps.* LX. 10. & CVIII. 10.

II. *Calceos in aliquem projicere*, sunt qui putant idem esse quod contumeliose tractare, alludi ad morem veterum, quo contemptus, atque ludibrii, & contumeliae res habebatur, vel calceo caedere, vel soleam alicui impingere. Ut, על אדום אשליך נעלי, *super Edom projiciam calceamentum meum*, fit, Edomaeos habiturus sum contumeliose, calceum in os eorum, vel caput, impingendo. Ita Henricus Mollerus, qui superiori seculo accuratum dedit in Psalmos commentarium, existimat. Ejus verba haec sunt: *Idumaeos non subjiciam tantum, sed etiam cum contumelia quadam ipsorum miserias aliis ostentabo, ut cum quis alicui superbe insultans, calceum inter feriendum in eum projicit: significans se hunc non tantum contemnere, sed etiam ludibrio habere.* Non multum *Moller. ad Psalm.* LX. 10.

 tum

tum abit Franciscus Junius, qui inter optimos scripturae interpretes suo merito est censendus, dum, *Iun. ad eundem Psalm.* אשליך נעלי, *projiciam calceum meum*, idem esse vult, quod *audaciter conculcabo.*

III. Illud quidem certissimum est, solea, sive calceo, aliquem caedere, olim contemptus, atque contumeliae rem fuisse habitam, quod varia scriptorum veterum loca ostendunt, quae eruditi homines jam collegerunt. Videri possunt, quae observavit Anglus doctissimus Thomas Gatakerus. *Gatak. Cinno lib. 2. c. 19.* Pariter certum est, longe fuisse contumeliosius, si inter caedendum quis alicui suum calceum in faciem projiceret. Quod docere potest puellae cujusdam pauperculae facinus, quae parva adhuc, & parentibus orba, cum annonam à Rege suo in fame petiisset, ille vero eam objurgasset calceo, & in faciem projecisset, probrum ferre non potuit, sed sui suspendio voluit expiare, uti ex Plutarcho retulit doctissimus Gatakerus. *Gatak. loc. cit.* Ad hunc morem tamen alludi à Davide, aut de contumelia, & contemptu, quo Idumaeos affecturus erat, ejus verba capienda haudquaquam sunt. Populos enim ditioni suae subjectos recenset. אחלקה שכם ועמקי סכות אמדד לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחקקי: מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי עלי פלשת התרועעי: *Distribuam Sichem, & vallem Succoth metiar; Mea Gileaditis, meus Manasse, & Ephraim arx capitis mea. Judah legislator meus. Moab pollubrum meum, super Edomum projiciam calceum meum: super me, ô Palaestina, jubila.* Quasi dicat, totus Israel me Regem agnoscit, & mihi paret: Moabitae quoque, & Edomaei, bello subacti, serviunt mihi. Sic de populis subjugatis quidem triumphat, illosque vili-

vilissimum sibi praestare ministerium praedicat, de contumelia vero, & ludibrio, quo habiturus erat gentes devictas, dicit omnino nihil.

IV. Franciscus Vatablus, vir Hebraicè doctissimus, אשליך נעלי, *projiciam calceamentum meum*, putat esse *Phrasin Hebraicam*, *pro*, *immittere pedem*; *q. d. calcabo Edom*, *tanquam mihi subjectum.* Consentit vir elegantissimus Benedictus Balduinus, qui, cum notasset *calceamento dominium*, *sive jus aliquod in rem aliquam*, *denotari*, inde dictum putat: *In Edom extendam calceamentum meum*, h. e. *eam mihi subjiciam.* Johannes Drusius, eo in loco, in quo in Ruthae historia *verbum* exuit *referendum censet ad Booz*, ita pergit. *Porro ad veterem illum morem capiendum videtur Davidis illud*, Ad Edom projiciam calceum meum, *Psal.* 107. 10. *Vult dicere*, *faciam Edom mei juris*, *redigam in meam potestatem.* Eum sequuntur nostri. Belgae interpretes, quorum haec est nota. *Ik salse onderbrengen*, *besitten*, *erven*, *en als onder mijn voeten leggen*, *vergel. Ruth.* 4. *op vers* 7. h. e. *subjugabo*, *possidebo*, *haereditario jure acquiram*, *& quasi pedibus subjiciam*, *confer Ruth.* 4. 7. Idem fere volunt doctissimi Rabbini David Kimchi, & Aben Ezra, qui *in Edom projiciam calceum meum*, explicant: *conculcabit eos pes meus*, *eruntque instar scabelli pedum meorum.* Hoc ipsum innuit Chaldaeus paraphrastes, qui habet. על פרקת קדל גברי ארום טלקירת מסני *Super juncturam cervicis streniorum* Idumaeorum projiciam *calceum.* In eandem mentem Brentius, qui על ארום אשליך נעלי vertit, *super Edom proferam calceamentum meum: Subjectionis*, inquit, *est descriptio: proferre enim cal-*

Vatab. ad Ps. IX. 10.

Bald. de Calc. Ant. pag. 242.

Drusius in Quaest. Ebraic. lib. I. cap. XLVI.

Belgae ad Ps. X. 10.

Kimchi & Aben Ezra ad Ps. IX. 10.

Brentius ad Ps. LX. 10.

ceamentum est proferre imperium, & subjicere sibi terram, quam pedibus tuis calcaveris.

V. Haec virorum doctissimorum opinio absurda haudquaquam est. Pedibus calcare aliquam regionem, aut terram, signum usitatum possessionis, & dominii fuisse, hostiumque cervices, in subjectionis signum, olim calcatas, superius observavi prolixe. Lib. 2. c. 6. Multa tamen sunt, quae me acquiescere in eorum sententia non sinunt. *Projicere calceum*, pro, *immittere pedem*, phrasi Hebraica dici notat quidem Franciscus Vatablus. Id vero non puto eum cuiquam facile persuasurum. Nam nimis dura foret haec loquendi ratio, pro *immittere pedem* in terram aliquam, vel regionem, dicere, calceum projicere in aliquam terram, ut denotetur, calcabo eam terram tanquam mihi subjectam. *In Edom extendam calceamentum meum*, h. e. *subjiciam*, exponit quidem Benedictus Balduinus, quomodo & Brentius, *proferre calceamentum*, voluit esse, *proferre imperium, & subjicere sibi terram, quam pedibus calcaveris.* Sed verbum שלח *extendere*, vel *proferre*, notat nusquam. Habent quidem interpretes Graeci: ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημα μοῦ; & eos secutus Vulgatus, *in Idumaeam extendam calceamentum meum.* Sed Hebraeum vocabulum *mittere, projicere*, non *extendere*, significat. Unde recte iidem Graeci interpretes reddiderunt altero in loco. ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐκτενῶ τὸ ὑπόδημα μου, *In Idumaeam injiciam calceamentum.* Dein, *extendere*, vel, *proferre calceamentum*, quid sit, omnino non capio. Qui enim terram aliquam calcat, & cum calceis incedit, viam quidem conficit, sed hinc *extendere*, vel, *proferre calceamentum*, in signum subjectionis, & extendendi fines

nes imperii, dici potest haudquaquam. Etiam *calceum projicere*, non *subjugare* est, *vel pedibus subjicere*, *& haereditario jure poßidere*, uti, post Johannem Drusium, Belgae interpretes notarunt. Neque id probat locus, qui in historia Ruthae legitur. Nam, cum ipsi observaverint, *extrahere calceum* signum fuisse cessionis de jure, omnino contrarius hinc eliciendus esset sensus in Davidis dicto. Neque enim David indicaret, *subjugabo*, *& haereditario jure poßidebo Edomum*, *& pedibus meis subjiciam*, sed cedam omni jure, & dominio, quod in Edomaeos habeo, uti is, qui extrahebat calceum, & proximo dabat, eo ipso ostendebat, se cedere omni jure, sive dominio, calcandi fundum, & possessionem, atque in alium conferre, quae verissima sententia est de antiquissima cerimonia, quae in Ruthae historia legitur, uti superiori capite ostendi prolixe. Rabbini celebres, David Kimchi & Aben Ezra, mihi quoque non placent. Nam *in Edom projiciam calceum meum*, aliud quid est, quam *Edomum conculcabit pes meus*, uti cervices hostium devictorum calcantur, quod Chaldaeus innuit. Ad tam figuratam loquendi rationem enim confugere non est opus.

VI. Doctissimus Balduinus etiam alium refert veterum morem, ex quo sensum hujus dicti exponit. Postquam observasset, *apud Arabes*, *calceum sibi detractum in alium jacere*, *servatae*, *servandaequè fidei signum*, *& aequi pignus esse certißimum*, atque *ei rei firmandae* adduxisset exemplum, *quod*, *referente clarissimo Lipsio*, *Lusitanicae narrant historiae*, *de Raho quodam Benxamutio*, *viro inter Arabum duces insigni*, qui *cum in Marochiensi agro castra*, *& demore*

Bald. de Calc. Ant. p. 244. &c.

Lips. in Monitis & exemplis polit. c. 17.

re familiam haberet, irruentibus Lusitanorum copiis, cum se imparem videret, dolens maestusque primum uxorem patiebatur abduci, mox vero, cum ab ea indignabunda illi ignavia & perfidia exprobaretur, acrioribus incitatus stimulis, statim, ut in more gentis erat, calceum sibi detractum in illam jecit, & simul equites, quos ad septuaginta raptim collegerat, animose cohortatus, tanto impetu in Lusitanos irruit, ut hi tandem, amisso duce, dissipataque acie, caesi plerique aut capti fuerint, Rabus vero uxorem receperit, addit: *Et certe, non inepta uxoris recipiendae propositi, per calceum in eam conjectum, significatio; cum, ut observavit Rabbi Immanuel* in Psalmos, *ubi Reges olim urbem aliquam obsidebant, in eam projicere chirothecam solerent, signum, se statuisse obsidionem non solvere, donec urbe potirentur. Nam quod hic per chirothecam factum ait, alii per calceamentum malunt, eoque Psalmistam spectasse volunt, ubi cecinit.* In Idumaeam extendam calceamentum meum. *Ac si dicat, in Idumaeam belli signum conjiciam, cui finem dare non est propositum, nisi prius eam in potestatem meam redegero. Cui interpretationi favet ea versio, quae ubi communis subjungit:* Mihi alienigenae amici facti sunt, *habet*, subditi sunt. *Unde etiam de subjiciendis alienigenis hoc loco agi, doctiores historici sensus interpretes arbitrantur.*

VII. Verum & illa, quae observavit elegantissimus Balduinus, se mihi non probant. An mos iste obtinuerit apud Hebraeos veteres, ut Reges, cum urbem aliquam obsiderent, calceum in eam projicerent, in signum pertinacis propositi non solvendae obsidionis, priusquam urbs sit redacta in potestatem, omni-

omnino non liquet. De chirotheca quoque non memini me quicquam legisse. Tum si vel maxime olim viguisset haec consuetudo, non tamen ex ea exponendum videretur hoc Davidis dictum. Etenim de proposito sibi subjiciendi universam Idumaeam haudquaquam loquitur, sed de Idumaea jam devicta triumphat.

VIII. Doctissimus Gatakerus, postquam recitasset Martini Buceri opinionem, qui sic μεταφράζει: *Edom erit ut locus, in quem abjiciam calceamentum meum*, etiam refert viri eruditissimi Arnoldi Botii sententiam, quam de hoc loco, per epistolam sciscitanti sibi aperuit: *Quia pedes loturi homines, calceos coeno, aut pulvere infectos, non in medio pavimento destituere, sed in obscuriorem aliquem, ac sordidiorem angulum, conjicere solent, ideo Edomitas itidem sibi spretos, cum loco ejusmodi vili comparavit, sicuti contra Ies. 22. 24. vir honoratus, atque amplae dignitatis, paxillo fixo in loco selectiore, atque è quo pretiosa quaeque suspenduntur, confertur.* Ad confirmandam hanc sententiam notavit Gatakerus, calceos, pulvere conspersos, vel luto contaminatos, & veteres quam maxime jam attritos, in locum sordidissimum quemvis temere abjici, juxta illud Luciani: Τὰ καινὰ τῶν ὑποδημάτων ἐν τιμῇ τινι καὶ ἐπιμελείᾳ ἐςίν. ἐπειδὰν δὲ πατηθῇ πολλάκις, καὶ ὑπὸ τοῦ πηλοῦ ἀναπλασθῇ, ὑπὸ τῇ κλίνῃ ῥίπτεται. *Calcei, novi dum sunt, in aestimatione curaque sunt aliqua, at ubi saepius calcati lutoque deformati fuerint, sub lectum alicubi projiciuntur.*

Gatak. loc. cit.

Lucian. de Merc. Conductis.

IX. Sed nec haec mihi arridet sententia. Etenim David hic loqui videtur de vilibus ministeriis, quae ipsi praestare Moabitae, & Idumaei, bello devicti,

 tenen-

tenentur. Nam, cum Moabum dicit *esse suum pollubrum*, non id dicit, se non pluris aestimare Moabum, quam in domo opulenta aestimari solet podoniptron, uti putavit eruditissimus Botius, sed Moabum, vel pollubri vicem sibi praestare. Pariter, cum de Edomo dicit, *se in eum calceum projecturum*, non id dicit, se Edomum habere tanquam vilem aliquem locum, in quem calcei sordidi, & veteres, conjiciuntur, sed Edomum se habere tanquam servum, cujus opera est in curandis calceis occupata.

Grot. ad Matth. III. vers 11.

X. Vir illustris Hugo Grotius, *David*, inquit, *Idumaeo ait se objecturum soleas, nimirum ut exutas auferat. Hoc est enim quod* βαστάσαι τὸ ὑπόδημα *Matthaeus dixit. Quod idem ministerium denotat* τὸ λῦσαι τὸ ὑπόδημα, *Act.* 13. 25. *Sive* τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων. *Marc.* 1. 7. *Luc.* 3. 16. *& Ioh.* 1. 27. *ministerium scilicet servis vilissimis mandari solitum.* Paria notavit vir illustris ad verba Davidis: *Idumaeo extendam calceum meum, nempe ut cum mihi detrahat, ut viles servuli solent.* Ex eodem more haec verba exposuit doctissimus interpres Johannes Coccejus: *In Edomum conjicio calceos meos. h. e. Sic mihi serviunt, ut mediastini, in quos conjicio calceos, ut eos excipiant & auferant. Sic Iohannes Baptista fatetur se indignum, qui calceos domini asportet, h. e. mediastini officium illi exhibeat.* Eam sententiam & alii probarunt, & vir eruditissimus Johannes Braunius. Sed Thomas Gatakerus mavult ulterius, abjectiusque quiddam, ea formula insinuari, nimirum, quemadmodum infimae prorsus sortis servi calceos pulvere conspersos, sive luto conspurcatos, emundabant, & extergebant, Davidem dicere, se ad hoc, caeteroquin

Grot. ad Ps. LX. 10.

Coccej.

Braun. de Vest. Sacerd. Hebr. pag. 59.

Gatak. loc. cit.

quin omnium vilissimum abjectissimumque ministerium, Idumaeorum opera abusurum, ut eos quasi pro *peniculo* habeat, quo calcei sui extergeantur.

XI. Ego ad servilem aliquem morem Davidem allusisse dubito nullus. Cecinit enim hunc Psalmum, ut inscriptio docet, cum Joabus, imperator exercitus, Edumaeorum octodecim millia cecidisset, post quam pugnam plane sunt domiti, & in Davidis potestatem, servitutemque redacti, uti narrat historia, quae in libris Samuelis legitur. וישם באדום נצבים בכל אדום שם נצבים ויהי כל אדום עבדים לדוד *Et locavit praesidia in Edom, in tota Edomaea praesidia locavit, & omnes Edumaei facti sunt Davidis servi.* (II. Sam. VIII. 14.) Servos olim hoc ministerio functos, non apud Hebraeos tantum, verum Graecos etiam, & Romanos, ut dominorum gestarent sandalia, res notissima est, certissimaque. Hinc Plautus servos appellavit *sandaligerulos*, (Plaut. in Aulul. Act. 3. sc. 5.) si vera est Jani Douzae, viri nobilissimi, qui tamen plus ingenio quam natalibus debet, emendatio, qua pro *salutigerulos pueros*, legit *sandaligerulos*, hoc est, servos qui sandalia gestant, sicuti ancillas vocavit Plautus *sandaligerulas*, (Trinummo Act. 2. sc. 1.) quae sandalia dominarum servabant, & gerebant. Ex veterum more videri possunt viri eruditissimi optime explicasse haec Davidis verba על אדום אשליך נעלי *super Edom projiciam calceum meum*, quasi dicat, tanquam vilibus servis, calceos projiciam Edomaeis, ut eos gestent, quod ministerium servorum est. Prout ex hac consuetudine exposuerunt Johannis Baptistae dictum, qui, dum se Christo comparat, dicit: *οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι* *Cujus non sum digno ut calceos portem.* (Matth. III. vers. 11.) Nam, ut recte observarunt, idem est quod

 λύσαι

λῦσαι τὰ ὑποδήματα, vel λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων, *solvere calceos*, vel *solvere corrigiam calceamentorum*; cum, qui calceos portabant, iidem solverent, & qui calceos solvebant, iidem exutos auferrent, & curarent, ministeriumque notat vilissimum, servis demandari solitum. Sed cum praecesserit, מואב סיר רחצי *Moab est lavacrum meum*, optime puto judicasse doctissimum Gatakerum Davidem dixisse, על אדום אשליך נעלי *super Edom projiciam calceum meum*, nempe ut Edumaei abstergant pulverem atque lutum, & sint pro peniculo, quo calcei extergeantur. Ita enim scite admodum dicit, Moabum, pro lavacro, & pelvi se habere, in quo pedes suos proluat, Edomum vero pro peniculo futurum sibi, utpote cui calceos extergendos sit projecturus. Apud veteres nihil vilius fuit habitum, quam calceamenta, luto conspurcata, extergere. Itaque vilissimis servis ea cura mandabatur. In servis enim hic ordo erat, ut alii lautiores essent, alii inferiore loco, ut ex iis patet, quae observata sunt Laurentio Pignorio, in erudito commentario, quem de servis dedit. Non nisi vilissimis vero mandabatur calceos purgare. Hinc, sicuti *calceos solvere*, pro vili ministerio usurpatur, quomodo Tibullus, cum vellet dicere ad omnia officia, etiam abjectissima, pauperem fore praesto, cecinit:

Vinclaque de niveo detrahet ipse pede,

calceos extergere pro vilissimo ministerio veteres dixerunt. Apud Aristophanem senex ille Philocleon, cum ostendere vellet vel Theorum, hominem magni nominis, ad sordidissima quaeque sibi praestanda paratum esse, dixit:

Aristoph. Vesp.

A'λλ'

Ἀλλὰ Θέωρος, καί τοι 'στὶν ἀνὴρ Εὐφημίου οὐδὲν ἐλάττων,
Τὸν σπόγγον ἔχων ἐκ τῆς λεκάνης τὰμβάδι᾽ ἡμῶν περικωνεῖ.

Vel ipse Theorus, licet vir sit Euphemio nihil minor, spongiam habens ex pelvi, crepidas nobis exterget. Ita David dixit, על אדם אשליך נעלי, *super Edomum projiciam calceos meos*, nempe abstergendos, ut notet Edomaeos ad tantam servitutem redactos, ut obirent hoc vilissimum & sordidissimum calceos detergendi munus, & essent tanquam *peniculus quo extergentur baxeae*, ut Plauti verbis utar.

CAPUT NONUM.

I. *Hebraeae genti, cum in Arabiae desertis obambularet, de victu, & vestitu, prospexit Deus, Deut.* VIII. 3. 4. *& Neh.* IX 20. 21. II. *Quorundam interpretum de iis locis sententia.* III. *Aliorum, & nostra opinio.* IV. *Singulare Dei beneficium Deut.* XXIX. 5. *circa vestes, & calceos Hebraeorum.* V. *Communis sententia calceos, quibus ex Aegypto discesserant Judaei, per annos quadraginta integros servatos.* VI. *Ab ea dissensum.* VII. *Viri docti opinio probatur, qui hoc beneficium situm putat in admirabili Dei providentia, qua Hebraeis de calceis prospexit, ut ubi veteres defecissent, haberent novos.* VIII. *Mosis verba in hanc sententiam exposita, & locus Jes.* XLVIII. 22. *explicatus.* IX. *Varia divinae providentiae circa vestes & calceos documenta.*

I.

GEns Hebraea, quam à dura, qua Pharaonis tyrannide preſſa fuerat, ſervitute, liberavit Deus, poſtquam plurima in Aegypto miracula patraſſet, ſingularem gratiam, & favorem Numinis, experta fuit per quadraginta annos, quibus eam per deſerta Arabiae circumduxit. Nam in deſerto, omnium egeno, & inculto, tam quae ad victum, quam ad veſtitum, erant neceſſaria proſpexit. Cum fame laborarent, Manna de Coelo pluit. Cum ſiti premerentur, aquam proſilire vel ex ipſa petra juſsit. Cum carnes appeterent, magnam vim coturnicum in caſtra immiſit. Circa veſtes quoque ſingularis cura & providentia fuit. Praedicat haec beneficia Moſes, commemoratque ingrato populo his verbis. אכלך את המן אשר
לא ידעת ולא ידעון אבתיך למען הודיעך כי לא על הלחם
לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי יהוה יחיה האדם:
שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה:
Deut. VIII. 3. 4. *Dedit tibi in cibum Manna, quam ignorabas, & non cognoverunt patres tui, ut oſtenderet tibi, quod non ſolo pane vivit homo, ſed omni illo quod egreditur ex ore Domini. Veſtimentum tuum vetuſtate non defecit tibi neque pes tuus intumuit, his quadraginta annis.* Repetuntur haec apud Nehemiam, in illa ſolenni populi confeſsione, qua Dei beneficia, patribus praeſtita, recenſentur prolixe. Verba haec ſunt:
מנך לא מנעת מפיהם ומים נתתה להם לצמאם: וארבעים
שנה כלכלתם במדבר לא חסרו שלמתיהם לא בלו ורגליהם
Neh. IX. 20. 21. לא בצקו: *Manna tuum non prohibuiſti ab ore eorum, & aquam dediſti eis in ſiti. Et quadraginta annis paviſti eos in deſerto, nihil illis defuit. Veſtimenta eorum non ſunt vetuſtate conſumpta, & pedes eorum non intumuerunt.*

II. Si

II. Si multos ſequimur interpretes, Hebraea verba, quae in Deuteronomio leguntur, רגלך לא בצקה pes tuus non intumuit, itemque, quae apud Nehemiam ſunt, רגליהם לא בצקו, *pedes eorum non intumuerunt*, verti debent, *pes tuus non fuit diſcalceatus*, vel, *pedes eorum non fuerunt diſcalceati.* In editione Romana L x x. Interpretum & celebri Ms. Alexandrino, apud Moſen legitur: Τὰ ὑποδήματά σου οὐ κατετρίβη ἀπὸ σοῦ, οἱ πόδες σου οὐκ ἐτυλώθησαν. *calcei tui non detriti ſunt à te, pedes tui non occalluerunt.* In editione vero Veneta, & Complutenſi, & oxonienſi libro Ms. Coll. Univerſit. Octoteuche dicto, è quo variae lectiones exhibentur in Polyglottis Londinenſibus, haec verba non leguntur, τὰ ὑποδήματά σου οὐ κατετρίβη ἀπὸ σοῦ, *calcei tui non ſunt detriti à te.* Et ſane alterutrum gloſſema eſt. Apud Nehemiam in editione Romana eſt, καὶ πόδες αὐτῶν οὐ διεῤῥάγησαν, *& pedes eorum non ſunt diſrupti.* Sed in editione reneta, & complutenſi, & Ms. Alexandrino, καὶ ὑποδήματα αὐτῶν οὐ διεῤῥάγησαν, *& calcei eorum non ſunt diſrupti.* Jonathan quoque παραφράζει apud Moſen, ריגליכון לא הליכן מיחפין *pedes veſtri non iverunt diſcalceati*, & onkelos, מסנך לא יחיפו, *calcei tui non fuerunt diſcalceati.* Rabbi David Kimchi interpretatur, *pes tuus non fuit diſcalceatus abſque calceo*, & originem verbi Hebraei à בצק, *conſperſio*, aut *maſſa*, deducit, quaſi eam ob rationem hic uſurpetur, quia conſumto calceo conſpergitur pes luto. Notavit pariter vir illuſtris Hugo Grotius: לא בצקה, *non conſperſus fuit pes tuus*, i. *non fuit diſcalceatus.* Et apud Nehemiam, vir Hebraice Doctiſsimus Franciſcus Vatablus. *More ſcilicet conſperſionis, ſive paſtae fermentatae. Vel*,

Kimchi in lib. Rad.

Grot. ad Deut. 8. 4.

Vatab. ad Neh. 9. 21.

Vel, non fuerunt inquinati, contaminati, foedati, *Sub.* luto, *ut inquinari solent digiti ejus qui farinam subigit*, *q. d.* impastati, *h. e. calcei eorum non fuerunt pertusi*, *attriti*, *aut vetustate consumpti.* His alii consentiunt.

III. Tot interpretibus licet visum fuerit τὸ בצק *discalceatum* significare, non paucioribus tamen placuit, ut *intumescere* notet. Ita, praeter complures interpretes, & Belgas nostros, exposuerunt praestantissimi lexicographi, &, qui inter illos eminent, Buxtorfius, & Coccejus. Inter Judaeorum magistros doctor non incelebris Abraham Aben Ezra notavit, *moris esse ut pes viatoris*, *qui viam ivit*, *infletur & intumescat*, *Deum autem dedisse illis vires*, *aut duxisse leniter*. Consentit R. Salomo Jarchi. Pariter Moses Bar Nachman Gerundensis בצק exponit, *intumuit*, *ut farina aqua macerata*, *& subacta*, & hic dici vult, *tumorem*, *aut inflammationem*, *in pede ipsorum non fuisse*. Horum sententia mihi prae altera probatur. Τὸ בצק enim proprie notare videtur massae elevationem, quae à fermento est. Hic itaque notat tumores, quos nostra vernacula *blaren*, *bleinen*, vocamus. Sane est ab hac voce, בצק, *massa*, qualis nempe fermento intumuit. Sic inter alia beneficia commemorat Moses, *pedes eorum non intumuisse*, quod longis, & asperis itineribus, fieri consuevit.

Buxt. & Cocc. in Lex. Hebr. R. בצק.

IV. Unde vero tot interpretes ad hanc sententiam delapsi sint, ut ea verba, רגלך לא בצקה, vertenda putarint, *pes tuus non fuit discalceatus*, obscurum haudquaquam, est. Moses enim, in eodem Deuteronomio, ad ipsos calceos Dei beneficium extendit

Deut. XXIX. 5.

tendit verba haec ſunt: אולך אתכם ארבעים שנה במדבר לא בלו שלמתיכם מעליכם ונעלך לא בלתה מעל רגלך: *Duxi vos quadraginta annos per deſertum, non inveteraverunt veſtimenta veſtra à vobis, & calceamentum tuum non inveteravit à pedibus veſtris.* Putarunt videlicet etiam in illo loco Moſen dixiſſe, *pedes non fuiſſe diſcalceatos*, cum hic commemoret, *calceos non fuiſſe conſumptos vetuſtate.* Sed duplex beneficium fuit, quod in illam gentem contulit Deus. Non tantum enim pedes ſervavit à tumoribus illaeſos, verùm etiam calceos iis non paſſus eſt deeſſe, ut per viam aſperam, & difficilem, in Arabiae deſertis, incedere tutò poſſent.

V. Sed haec verba nequaquam rectè intellexiſſe videntur Judaeorum magiſtri, & Chriſtiani quamplurimi. In hunc ſenſum enim interpretantur, ac ſi narrarent hanc ſingularem Dei curam atque providentiam fuiſſe, ut ea ipſa veſtimenta, quibus induti fuerant, cum ex Aegypto diſcederent veteres Hebraei, non paſſus ſit deteri, & ipſos calceos, licet iter arduum atque difficile conficerent, per quadraginta annos, ſervaverit illaeſos. Scilicet in eo miraculum hoc collocant, ut, cum calcei longo itinere atterantur, quod legati Gibeonitarum argumentum habent maximum, quo perſuadeant ſe ex longinqua regione venire, rerum geſtarum fama exciti, Deus Iſraelitarum calceos ſervaverit integros. Jam olim Juſtinus Martyr: Ὧν καὶ οἱ ἱμάντες τῶν ὑποδημάτων οὐκ ἐῤῥάγησαν, οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὑποδήματα ἐπαλαιώθη. *Quorum corrigiae calceamentorum non ruptae ſunt, neque ipſa calceamenta inveteraverunt.* Et Tertullianus: *Cujus etiam cura & providentia Iſraelitarum non ſivit, nec veſtes conſumi,*

Ioſ.IX.13.

Juſtinus Martyr in Dial. cum Triphone Judaeo, prope finem:

Tertul. in lib. de Trinit. cap.VIII.

nec vilißima in pedibus calceamenta deteri, sed nec ipsorum postremo adolescentium captiva sarabara comburi. Et Aurelius Augustinus: *Si enim Deus Israelitarum vestimentis & calceamentis praestitit, quod per tot annos non sunt obtrita, quid mirum si obedienti homini ejusdem potentia praestaretur, ut animale ac mortale habens corpus, haberet in eo quendam statum, quo sine defectu esset annosum, tempore quo Deus vellet mortalitate ad immortalitatem, sine media morte venturus.* Ne de Chrysostomo, Hieronymo, Ambrosio, & aliis pluribus dicam. Hoc tempore quoque ea vulgata opinio est, ipsos calceos, quibus induti fuerant Hebraei, cum ex Aegypto egrederentur, à Deo conservatos, ut annorum quadraginta spatio manserint incorrupti. Ipsum Samuelem Bochartum, virum summae eruditionis, qui in omni doctrinae genere primas tenet, jam superius vidimus observasse, *Deum Judaeis, longum, asperum, & senticosum iter jam ingressuris, de calceis prospici voluisse, &, ut religio quoque eos ad rei tam necessariae curam adigeret, sanciisse, ut non nisi calceati Pascha manducarent, neque passum esse calceos, quos ad hoc solenne festum sibi comparaverant, per annos quadraginta deteri.*

August. de peccatorum meritis & remissione lib. I. cap. III.

Chrys. Homil. IX. in Philip.
Hieron. ad Pammach. adv. errores Joh. Hieros.
Ambr. lib. II. de Fide ad Gratiam c. I.
Bochart. Hieros. p. I. pag. 600.

VI. Ego verò, ut ingenuè fatear, in hac vulgata opinione acquievi nunquam. Ad hoc miraculum, enim non illud tantum concurrere necesse fuit, ut Deus virtutem incorruptam calceis inderet, quod quidem à Deo, cui πάντα δυνατά, non difficulter potuit praestari, verùm illud etiam, cum in magno isto Israelitarum numero, & parvuli fuerint, & matura nondum aetate adolescentes, ut latentis incrementi facul-

facultatem daret, & calcei, quos primùm induissent, & pueri, & adolescentes, cum ex Aegypto virtute Numinis educerentur, illis crescentibus, etiam crescerent cum illis. Id enim aliter fieri non potuit, nisi puerorum, & adolescentium, calcei cum ipsis pedibus crevissent. Non mihi latet, quid vir illustris Hugo Grotius notarit: *Non tantum non attrita fuisse, sed & cum statura crevisse vestimenta, tradunt Hebraei.* [*Grot. ad Deut.* VIII. 4.] Id verum est, tradere Hebraeos, cum ipsis pueris, & adolescentibus, &, vestimenta, & calceos crevisse, uti Midrasch in haec verba Cantici: ריר שלמתיך כריח לבנון: *Odor vestium tuarum sicut odor Libani*, [*Midras. in Cant.* IV. II.] pluribus agit de Israelitarum vestibus in deserto, & ad eam quaestionem, an pueris, & adolescentibus vestes quoque simul creverint, respondet: צא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו *Egredere, & disce à chilzon*, h. e. cochlea, *quod quamdiu crescit, etiam theca ejus crescit cum eo*, quasi eadem ratione una cum pueris, & adolescentibus, & vestes, & calcei crevissent, uti cum cochleis conchae, quod non tantum in terrestribus videmus, verùm etiam in marinis, & in cochlea purpurarea maximè, quarum incrementum singulis annis per orbes patet, ita ut, cum sex aut septem annos vivat, tot orbes habeat quod annos agit, uti referunt Aristoteles, & Plinius. [*Arist. Hist. Animal. l.* V. *c.* 15. *Plin. l.* IX, *cap.* 36.] Certè, hoc qui credit, etiam illud credet non difficulter, cibum, quo usi Israelitae sunt, totis illis quadtaginta annis, quibus errarunt in Arabiae desertis, omnem in eorum visceribus absumptum, atque egerendum reliquisse omninò nihil, ne alvum dejicere haberent opus. Quod proditum ab ipso R. Isaaco Abarbanele, traditionibus istiusmodi alioquin minus addicto, est. [*Abarbanel in legem fol.* CCCLXXXI] Sic enim ille: הלא תראה שכבק

הק'בה מזונם כל ימי היותם באהלים במדבר במזון הנבלע באברים כוי שלא ישקצו את מחניהם בהוצאת הכותרות ולא נצטרכו ליד ויתר לפי שאין הנשים יכולות לעמוד על הענין ההוא . מה שלא היה כן במחנה המלחמה כי כלם אנשים: *Annon vides, quod Sanctus benedictus, omnibus diebus, quibus in tentoriis degerunt in deserto, cibum intra membra absumptum suppeditarit, ne abominanda redderent castra sua ejectione reliquiarum, & non indigerent certo loco, & paxillo, eo quod mulieres non possent satisfacere huic instituto. Id quod sic non est in castris bellicis, quoniam omnes viri sunt.* Sed, quis non videt merum hoc esse somnium, qualia multa fingunt nugaces magistri, de quo Horatius diceret,

Horat. lib. 1. sat. v. vers 100.

—— Credat Judaeus apella;
Non ego. ——

Quis quaeso sibi persuadebit, nisi vim faciat suo ingenio, judicioque, cum pueris, & adolescentibus, & vestes, & calceos crevisse, uti cum cochleis conchae? Etiam scio Justinum Martyrem scripsisse jam olim, quod Israelitarum, οὐδὲ τὰ ἐνδύματα κατετρίβη, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων συνηύξανε, *neque vestes attritae sunt, sed juniorum quoque una cum ipsis creverunt.* A vetulis haec narrari possunt pueris, ut eos trahant in admirationem, à viris meritò exsibilantur. Profectò neminem reperiri arbitror hominem non putidum, qui haec non damnet modo, sed commenti tam inepti auctores, tanquam fatuos, & nullius judicii homines, irrideat. Ut mirer virum illustrem Hugonem Grotium has futiles naenias suis Annotationibus inseruisse: Sed id factum arbitror, non quod vir ille, verè magnus, fidem

Justinus Martyr in Dial. cum Tryphone Judaeo, prope finem.

fidem adhibuerit huic magistrorum figmento, verùm ut appareret se hoc non ignorare. Praesertim, cum dissentiant ex ipsis Judaeorum magistris, qui paulo saniores sunt, quàm ut ipsis placeant talia deliramenta. Aben Ezra certè, qui saepè à vulgatis verporum opinionibus discedit, & aliquando plus veri videt, quàm caeteri suae gentis magistelli, censet Judaeos, ex Aegypto, multas vestes, multosque calceos secum tulisse, ita ut nunquam iis defecerint in deserto. Cujus sententia, licet non omninò mihi possit probari, cum non sit verisimile tam multos calceos secum ex Aegypto tulisse Iudaeos, ut per quadraginta annos, quibus erraverunt in Arabiae desertis, nunquam deficerent: tamen ostendit, Rabbinum illum celebrem neutiquam abreptum communi gentis opinione fuisse, quae vult, & calceis inditam virtutem incorruptam ut non deterentur, & ipsos una cum pedibus infantum, & puerorum, & adolescentum, crevisse, uti cum cochleis conchae. Praeterea & hoc certissimum est, nunquam, nisi cum summa id exigeret necessitas, à Deo patrata miracula fuisse. Cum Manna de coelo plueret, aut aqua ex petra prosiliret, fame ferè conficiebantur Hebraei, & siti premebantur intolerabili, nihilque erat in vastis illis Arabiae desertis quo famem compescerent, & situm sedarent, nisi ipse Deus, & cibum, & potum, extra consuetas naturae leges, praeberet. Talis necessitas nunquam fuit, ut, vel de vestimentis, vel de calceis, tam insigni miraculo, Hebraeis prospiceret supremum Numen. Nam ostendam, ut opinor, clarissimè, aliis rationibus hoc potuisse praestari, ut non necesse fuerit, vel vim incorruptam calceis indere, vel crescendi facultatem, ut cum pedibus infantum crescerent, uti cum cochleis

Aben Ezra ad Deut. VIII. 4.

conchae. Tum illud quoque obſervandum eſt, in ſumma fame, & ſiti, Deum, & famem, & ſitim non ſedaſſe, nullo cibo, nulloque potu, vel cibo, quem mittebat de coelo, & potui, quem praebebat petra, eam indidiſſe virtutem, ut in poſterum neque eſurirent, neque ſitirent, quale propemodum miraculum in Elia deprehenditur, qui virtute cibi, & potus, iter per quadraginta dies confecit, ſed panem ſingulis diebus miſiſſe, & aquam ex petra ipſos juſſiſſe ſequi. Quis ergo credet vim incorruptam fuiſſe calceis inditam, aut creſcendi facultatem, ut iiſdem calceamentis, quibus induti fuerant in Aegypto, per quadraginta annos errarent in Arabiae deſertis, cum Deus, ne quidem hac in re, naturam rerum mutaverit, ut ſine cibo, & potu, vitam ducerent, aut virtute cibi per aliquot dies ſaltem vagarentur, quod Eliae contigit? Quare de vulgata hac opinione dubitavi, ſemper, & aliter ſacram hiſtoriam cenſui interpretandam.

1 Reg. xix. 8.

VII. Memini me, cum haec animo volverem, ſermonem aliquando habuiſſe cum magno doctore meo Iohanne Georgio Graevio, qui affirmabat, ſibi videri virum doctum verum vidiſſe, qui hoc beneficium, quod Moſes commemorat, ſitum fuiſſe putat in admirabili illa Dei providentia, qua Iſraelitas, quadraginta annos, per deſerta inculta, & horrida, & omnium egena, duxit, ut nunquam tamen ipſis, aut veſtes, aut calcei defecerint, aut materia defuerit, qua veſtiri potuerunt & calceari. Ut haec verba nequaquam indicent, vim incorruptam calceis inditam, aut una cum infantum & puerorum pedibus creviſſe, ſed nunquam defuiſſe, vel calceos, vel materiam, unde

unde consuerentur. Placebat mihi eo tempore haec opinio, & quidem eò magis, cum viderem virum optimum, subactique judicii, meum in sacris litteris doctorem, Franciscum Burmannum, illam suo calculo probare. Nunc verò, ubi omnia perpendi paulò diligentius, planè in ea acquiesco, cum evidenter demonstrari possit, verba Mosis nihil aliud indicare, & ostendi, qua ratione de novis calceis Hebraeis prospexerit supremum Numen. *Burm. ad Deut. VIII. 5.*

VIII. Verba Mosis non esse intelligenda, quasi easdem semper vestes gestassent Judaei, eosdemque calceos, qui vestutate non consumpti forent per quadraginta annos, sed nihil, ne in vestibus quidem, & calceis, per quadraginta annos, ipsis defuisse, quia non sivit Deus, ut indigerent vestimento, & calceatu, quod substituerent vetustate detrito, ostendere potest hic apud Jesaiam locus. Verba Prophetae sunt: ולא צמאו בחרבות הוליכם *Et non sitierunt, cum ipsos per desertum duceret.* Sitiisse Judaeos cum in deserto errarent, quis nescit? Massa, & Meriba, & alia loca, testimonium sunt evidentissimnm. Vel ad ipsas gentes hujus rei memoria manavit. Notissima fabula est Judaeos asinum coluisse, quam tot prodiderunt scriptores veteres, quorum testimonia collegit vir summus Samuel Bochartus. Hujus verò cultus, tam alieni, nullam aliam causam adferunt, quàm quod asinus monstraverit aquae fontem. Ita expressè Tacitus. *Nihil aeque (Judaeos* in deserto) *quàm inopia aquae fatigabat. Iamque haud procul exitio, totis campis procubuerant: cum grex asinorum agrestium, è pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moses, conjectura herbidi soli, largas aquarum venas,* *Ies. XLVIII. 21.* *Bochart. Hier. p. 1. l. 2. c. 18.* *Tac. Hist. lib. V. cap. III.*

nas aperit. Et paulò post: *Effigiem animalis, quo* cap. iv. *monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere.* Quare sitiverint necesse est in deserto Iudaei. Et tamen non sitiisse, cum Deus ter optimus ipsos duceret per desertum, affirmat Propheta. Quod profectò non alia ratione intelligendum est, quàm quia Deus abunde suppeditabat, unde sitim potuerint explere. Potuisse Deus, cui nihil ἀδύνατον, id praestare, ut non sitirent Iudaei. Hoc verò nunquam fecit, sed illis, vel ex ipsa petra, suppeditavit aquae venas, ad sedandam sitim. Quare Prophetae verba non alio sensu possunt intelligi, quàm quod Deus minimè passus sit, ut ipsis aqua deficeret in siti. Quomodo mox subjungit. מים מצור הזיל למו ויבקע צור ויזבו מים: *Aquam è petra fluere fecit eis: & scidit petram, & fluxerunt aquae.* Eodem sensu, quo Jesaias dixit, non sitivisse Iudaeos in deserto, Mosen dixisse arbitror, *non attrita fuisse vestimenta*, aut *calceos fuisse vestutate consumptos.* Calcei attriti fuerunt, & vetustate consumpti, uti in deserto sitiverunt Iudaei. Attritos non fuisse narrat Moses, uti Propheta refert non sitiisse Iudaeos. Potuit scilicet atteri vestimentum, & calceamentum, sed non deficere vetustate, adeo ut, & calceis, & vestibus, indigerent Iudaei. Pariter uti sitire potuerunt Iudaei, non extingui siti. Potuit quidem Deus etiam id praestare, ut non attererentur, & vestes, & calcei, uti praestare potuit, ut non sitirent Iudaei. Sed uti non sitirent Iudaei, sed aquam ipsis suppeditavit in siti, ita non praestitit ut non atterentur, & vestes & calcei, utque iisdem vestibus & calceis, per annos quadraginta, incederent in deserto: sed admirabili sua providentia id effecit, ut neque materia vestium deficeret,

ret, neque sine calceis cogerentur incedere, cum abunde suppeditaret, quae ad vestes, & calceos, requirerentur. Non sitiisse Iudaeos utique credi posset non difficulter, si nuspiam extaret Deum aquas ipsis praebuisse in siti. Non attrita fuisse vestimenta, & calceos Hebraeorum, per quadraginta annos, sed Deum vim incorruptam, & vestibus, & calceis, indidisse, & cum parvulis, & pueris, & infantibus, crevisse, uti cum cochleis conchae, etiam credi posset admodum facile, nisi aliunde constaret, qua ratione Deus defectum, & vestium, & calceorum, expleverit, ut alias vestes, & alia calceamenta, sibi comparare potuerint, ubi veteres defecissent.

IX. Singularis haec Dei erga populum illum cura & providentia fuit, ut, antequam Aegypto discederent, Aegyptiorum opibus, & vestimentis, locupletaret. Praeceptum Dei in Exodo legitur, quo jussit, ut jam jam Aegypti finibus egressuri, aurea, & argentea vasa ab Aegyptiis peterent, promittitque se gratiam Aegyptiorum, ut nihil denegarent ipsis, conciliaturum. Id ipsum factum ab Hebraeis est, *qui ab Aegyptiis petierunt argentea, & aurea vasa, & vestimenta, cum Deus daret ipsis gratiam in oculis Aegyptiorum, adeo ut spoliarent Aegyptios.* Hinc constat, etiam vestibus, praeter illas quas induerant, onustos fuisse, cum ex Aegypto discederent, Hebraeos. Hoc in animo habuisse Aben Ezra videtur, qui Judaeos multas vestes, multosque calceos, ex Aegypto secum tulisse censet. Sane hinc tot habuerunt ornamenta, & tam amplam vestium materiam, quam conferre ad Tabernaculi structuram, & Sacerdotum vestitum, potuerunt. Hinc, ad aliquot tempus, vestiri potuerunt

Exod. XI. 2. 3.

Exod. XII. 36. 37.

runt iis vestibus, & calceis, quos ex Aegypto secum sumpserant Iudaei. Non multo post, quam egressi
Exod. xvii. ex Aegypto sunt, Rex Amalekitarum, cum exercitu ipsis occurrit, de quo magnam vectoriam, & spolia ampla, reportarunt. Provida haec deinde fuit Dei cura, ut eos aliquando duceret per regiones amoenas, & fertiles, in quibus cibum, & potum, pecunia emere, & de vestibus sibi prospicere potuerunt, quales fuerunt fines Moabitarum, & Ammonitarum, quod
Deut. ii. 28. 29. 33. 34 35. in Deuteronomio legimus. Quarum rerum usu cum interdiceret Sihon Rex Hesbon, *percusserunt eum cum filiis ejus, & omni populo, & occuparunt omnes urbes ejus, & devoverunt omnes urbes, viros, & foeminas, & pueros, & neminem servarunt vivum, & pecudes solas sibi spoliarunt, & spolia urbium, quas oc-*
Deut. iii. 4. 7. *cuparunt.* Eadem ratione Ogum regem Basanis deleverunt, *& occuparunt sexaginta urbes, & pecudes, & earum urbium spolia sibi sumpserunt.* Quis dubitabit inter spolia, quae ex tot urbibus retulerunt, fuisse vestes, & calceos, & magnam materiam, unde & vestes, & calceos, conficere potuerunt? Praesertim cum cogitet ipsos simul pecudum gregibus locupletatos, è quarum lana vestes, & ex pellibus calceos, sibi parare potuerunt. Omnino ergo hoc referendum ad singularem illam Dei providentiam est, qua Iudaeis, & de calceis prospexit, non vero fingendum tam magnum miraculum, ac si eorum vestes, & calcei, per quadraginta annos durarint, aut cum infantibus, & pueris, creverint, uti cum cochleis conchae, cum verba Mosis nihil aliud indicent, quam per quadraginta annos ipsis, neque vestes, neque calceos defuisse, cum detritis veteribus, & vestibus, & calceis, vel alios haberent, quos induerent, vel novos.

novos. Quod nos Belgae diceremus eleganter: *Gy zÿt in veertigh jaar, noch uyt uwe kleederen, noch uwe schoenen geraakt.*

CAPUT DECIMUM.

I. *Miraculum singulare Dan.* III. 21. 27. *quo Deus, in ardenti fornace, vestes trium virorum servavit illaesas.* II. *Voces* סרבלין, פטישין, כרבלין, & לבושין, *multi interpretes ita exponunt, ut nullam mentionem faciant calceorum, alii vero calceos agnoscunt, sed sunt in multiplici differentia circa vocem, quae calceos notaret.* III. *Nostra sententia.* IV. כרבלין *est vestis exterior, fluxa, & talaris, qualis stola matronarum, non* femoralia, *vel* fibialia. V. פטיש calceus *est, non* bracca. VI. כרבלה *tiara, ut Graecum* Κυρβασία. *ornamentum capitis, instar cristae galli.* VII. לבוש *vestimenta interiora.* VIII. *Operis conclusio.*

I.

SIngularem Dei curam, atque providentiam, qua Hebraeis, cum in Arabiae desertis obambularent, per annos quadraginta, variis modis de calceis prospexit, ita ut nunquam ipsis defuerint, licet minime calceis, quibus induti fuerant, cum ex Aegypto discederent, virtutem indiderit incorruptam, aut crescendi facultatem, ut cum puerorum, & adolescentum pedibus crescerent, sicuti cum cochleis conchae, superiori capite exposui, & futilem explosi errorem. Nunc verum miraculum illustrandum est, quod Sadracho, Mesacho, & Abednegoni contigit, qui, cum captivi Babylonem abducti essent, & imaginem

auream, quam Nebucadnezar coli praeceperat, adorare nollent, in fornacem ardentem cum vestimentis suis conjecti sunt: sed Deus ita servavit illaesos, ut tutas ipsas etiam vestes à vi ignis praestiterit. Ita refert historia, quae, ex Babyloniorum archivis Chaldaicè
Dan. III. 21. relata, inter Danielis vaticinia legitur. באדין גבריא אלך כפתו בסרבליהון פטשיהון וכרבלתהון ולבשיהון ורמיו לגוא אתון נורא יקדתא *Tunc viri hi ligati sunt cum sarabaris suis, calceis suis, tiaris suis, & vestibus suis, & conjecti sunt in medium fornacis ignis ardentis.* Et paulo post: ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזין לגבריא אלך די לא שלט נורא בגשמהון ושער ראשהון לא התחרך וסרבליהון לא שנו וריח נור לא עדת בהון: *Et congregati sunt satrapae, magistratus, duces, & consiliarii regis, intuentes viros istos, quoniam non dominatus fuerat ignis in corporibus eorum, & capillus capitum eorum non erat adustus, & sarabara eorum non mutata, & odor ignis non transierat in eos.*

II. Nonnulli interpretes haec quatior vocabula, סרבלין, פטישין, כרבלין, לבושין & de quorum distincta notione vix quicquam certi noverunt, ita reddunt, ut nulla fiat calceorum mentio. Inter hos sunt Belgae nostri, qui verterunt: *Doe wierden die mannen gebonden in hare mantels, hare broeken, ende hare hoeden, ende hare* andre *klederen:* hoc est, *tunc viri hi ligati sunt cum palliis suis, & braccis suis, & pileis, &* aliis *vestibus suis.* Consentit vir eximius Johannes Coccejus, in ea versione, quam in Observationibus suis ad Danielem dedit. Sic enim habet: *Tunc viri hi ligati sunt cum chlamydibus suis, femoralibus suis, pileis suis, & vestibus suis.* Etiam vir illu-

illustris Hugo Grotius nullam harum vocum de calceis explicavit. *Grot. in h. l.* Magnus Buxtorfius quoque nulli horum vocabulorum significationem dedit calceorum: *Bux. in Lex. Hebr.* סרבלין enim dicit esse, *chlamydes*, *pallia*, פטיש *subligaculum*, *femorale*. כרבלה *paludamentum*, *tegumentum*, לביש *indumentum*, *vestimentum*. Ubi illud omnino mirandum est, quod vir magnus, qui סרבלין *chlamydes*, *pallia*, notare dixit, כרבלה vult esse *paludamentum*. Id enim si verum foret, hi viri vestiti fuissent *clamydibus*, *femoralibus*, *& paludamentis*. Sed alii interpretes etiam de calceis cogitarunt. Hi vero sunt in varia atque multiplici differentia, quodnam vocabulum *calceos* notet. סרבלין quibusdam significant נעלים, *calceos*, ut observat Saadias. Rabbinos pedum tegumenta velle notatum etiam ab Elia Levita est. *Elias Levita in Thisbite, ad vocem. סרבל.* Sic enim ille: בדברי רבותנו זכרונם לברכה בכרבליהון אילו הסרבלין שברגליהם *Rabbini nostri beatae memoriae dicunt*, סרבלין *vestes fuisse*, *quibus vestiti fuerunt eorum pedes*. Tradit Hieronymus Symmachum vertisse ἀναξυρίδας. *Hieron. Comment. in Dan.* Ea voce Thesaurus linguae Graecae multis auctoribus probat *braccas*, & *femoralia*, significari, quomodo, & apud Suidam, & Hesychium, synonyma sunt ἀναξυρίδες, φιμινάλια, βράκια. *Calceos* tamen etiam designat. Sic enim diserte Hesychius: Ἀναξυρίδες, φημινάλια, βρακία βαρβαρικά, ἔνδυμα ποδῶν, ὑποδήματα βαθέα, ἢ βασιλικά. *Hesychius in Ἀναξυρίδες.* Ἀναξυρίδες, *femoralia*, *braccae barbaricae*, *vestimentum pedum*, *calcei cavi*, *aut regii*. Scilicet ἀναξυρίδες, quae *femoralia*, & *braccae* sunt, *calceamenta* quoque facit, & quidem βαθέα, *cava*, ut à soleis, quae plantis pedum suppositae, distinguat. Pollux quoque: Τὰ δὲ πέλυντρα, εἶδος ὑποδήματος, ὥσπερ αὐτόποδα, ἃ ταῦτα ἦν ταῖς ἀναξυρίσιν, ἃς σκελέας ἔνιοι ὀνομάζουσι. *Pollux lib. VII. cap. 22.* *Pelyn-*

tra autem, ſpecies ſunt calcei, ſicut autapodia, quae idem ſunt quod anaxurides, quas ocreas nonnulli vocant. Lutherus פטשין, *ſchuhen*, *calceos* vertit. Eum ſecutus eſt, in ſua Expoſitione vocum Chaldaicarum, vir ſummus Johannes Coccejus, licet *femoralia* reddiderit in ea verſione, quam in Obſervationibus ad Danielem dedit. Theodotion vero, cujus eſt Danielis Graeca interpretatio, כרבלין exponit περικνημῖδας, & Vulgatus, *calceamenta.* Ea diverſitas dubium omnino reddit, & incertum, quodnam ex his vocabulis *calceos* ſignificet.

III. Ego, & illos errare arbitror, qui nulli horum vocabulorum ſignificationem *calcei* tribuerunt, & pleroſque eorum, qui, ut in re incerta, conjectantes, vel hoc, vel illud, ea notione ſumpſerunt, haſque voces non alia ratione diſtinguendas, quam ut סרבלין, ſint *Sarabara*, פטיש *calceus*, כרבלה *tiara*, לבוש *veſtis interior.* Sic reddidiſſet Theodotion, σὺν τοῖς σαραβάροις αὐτῶν καὶ τιάραις, καὶ περικνημῖσι, καὶ ἐνδύμασιν αὐτῶν, ſi vera eſt viri longe eruditiſſimi Johannis Druſii conjictura, qui legi mavult, ordine inverſo, καὶ περικνημῖσι, καὶ τιάραις, ut פטשין ſint περικνημῖδες, & כרבלין τιάραι. Non multum abit ὁ πάνυ Johannes Coccejus, magnum Lutherum ſecutus. *Igitur non dubito*, inquit, quin סרבלין *notet togas, aut pallia:* כרבלין *tiaras:* פטישין περικνημῖδες, *&* לבושין *interiores veſtes, quibus corpus texerant. Habebimus veſtem corporis exteriorem, & interiorem, tegmen capitis, & pedum. Luth. In ihren mantelen, ſchuhen, huten, und anderen kleideren.* Sed quia à nemine aliquid certi de his vocabulis eſt traditum, operae pretium eſt hoc accuratius adſtruere.

Druſ. in Dan. III. 21.

Cocc. in Expoſ. Dict. Chald.

IV. כרבלין

IV. כרבלין notare veſtem exteriorem, quae ſtatim in oculos incurrit, ex eo certiſſimum videtur, quod cum Sadrach, Meſach, & Abednego, ex fornace ardenti educuntur, סרבליהון *Sarabala ipſorum non mutata* dicantur. *Sarabala* enim nihil aliud fuiſſe quam veſtimentum exterius, quod ſtatim conſpicitur, vel ex eo manifeſtum eſt, quia omnium loco nominatur, ut conſtet nihil in eorum veſtibus mutatum. Quid enim aliud proclivius eſt intelligere, quam veſtimentum aliquod externum, cujus ſplendor, cum non fuerit mutatus, omnia incorrupta, & illaeſa cognoſcantur? Sane aptiſſimum eſt dicere *Sarabala non eſſe mutata*, hoc eſt, veſtimentum exterius, ut ſignificetur nihil in veſtibus igne conſumptum, quia hoc, cum non arſerit, miraculum reddidit evidentius. Animadvertiſſe hoc illi videntur, qui סרבלין, vel *togam*, vel *pallium*, volunt. Ita Jachiades, qui Danielem Paraphraſi illuſtravit, veſtem intelligit exteriorem, quae corpus operit, quale pallium, vel ſimile quid. Sic enim ſcribit: בסרבליהון והם הלבושים אשר יכסו כל הגוף בצאת האיש מביתו ללכת בשוקים ורחובות ובלעז מאנ"טילו או דומ' לו *Cum ſarabalis ſuis, h. e. cum veſtimentis, quae totum obtegunt corpus, ubi quis è domo ſua prodit in publicum, ſive forum ac plateas, & barbare* Mantilo, *aut quid ſimile ei.* R. Nathan Juſtus, in Lexico juris Hebraici, laudat doctores Babylonios, qui affirmant fuiſſe veſtem quandam ſuperiorem, quam *Talith* nuncupant, id eſt, *togam*, aut *pallium*. Aben Ezra quoque veſtem ſignificare ſuperiorem ſcribit, ab obtegendo dictam, quae nulla alia quam toga, vel pallium eſt. Hanc ſententiam ſequuntur recentiores Judaei, apud quos *Sarabara*, ut

Dan. III. 27.

Jachiad. ad Dan. III. 21.

Elias in Thisbite suo, ad vocem סרבל: ut celebris ille Elias Levita ait, in vulgari usu est pro *pallio.* Verba ejus haec sunt: אנחנו קורין למלבוש העליון סרבל בלשון אשכנז תם בלעז מנטיל: *Nos vocamus vestem superiorem*, סרבל, *Sarbel, quae in lingua Germanica, & Italica, vocatur*, מנטיל, *mantil.* Eadem significatione & apud Thalmudicos legitur.

Talm. in Menachoth fol. XLI. 1. Sic enim illi in Menachoth: *Angelus invenit Rab Ketina amictum sindone, & dixit ei: O Ketina, Ketina*, סדינא לקיטא וסרבלא לסתוא, *Sidon convenit aestati, sarabellum hiemi.* Vestem superiorem esse, quae totum corpus tegebat, confirmat vocis hujus origo. סרבלין est à סרבל, quod Chaldaeis non modo, verum etiam Arabibus, est *tegere, operire.* Hinc optime סרבלין vestimentum exterius dicitur, quod corpus hominis obtegit, quomodo *toga*, à tegendo, Romanis est appellata. Ita tamen ut סרבלין non quidem sint, aut togae, aut pallia, qualis nempe toga Romanis fuit, aut pallium Graecis, aut qualibus nos hodie utimur, sed σαράβαρα. vel σαράβαλα, uti hanc vocem reddidit Theodotion, hoc est, vestis fluxa, & talaris, quales stolae matronarum. Neque aliter Aquila vertit. Habuit enim, aeque ac Theodotion, σαράβαλα, uti Hieronymus est auctor, qui ita legi etiam postulat. Sic enim scribit: *Pro braccis,*

Hieron. Comment. in Dan. *quas Symmachus* ἀναξυρίδας *interpretatus est: Aquila & Theodotion sarabala dixerunt, & non ut corrupte legitur sarabara.* Sed hoc necesse haudquaquam est. Σαράβαρα enim, aeque ut σαράβαλα, rectum est, cum literae R. & L. facillime permutentur, uti jam dudum plurimis exemplis eruditi homines ostenderunt. Equidem scio aliter σαράβαρα à Suida, atque Hesychio, explicari. Suidas enim σαράβαρα ἐσθὴν περσικὴν, *vestem Persicam* facit, quam ἔνιοι λέγουσι βρακία, *quam non-*

nonnulli braccas vocant, & Hesychius Sarabara vult esse περὶ τὰς κνημῖδας (vel ut alii, cum Stephano, legunt, κνήμας, quae vox *tibias*, *suras* significat) ἐνδύματα, hoc est *crurum indumenta*, quomodo & alibi habet: Σκέλιαι τὰ τῶν σκελῶν σκεπάσματα, πάρθοι σαράβαρα. Etiam non latet mihi exponere Scholia Graeca: τίνες σαράβαρα εἰρήκασι τὰ μὲν παρὰ τῶν πολλῶν λεγόμενα Μώκια, παρὰ δὲ τοῖς Ἕλλησιν ἀναξυρίδες προσαγορευόμενα, &, pro Μώκια, forsan legendum Βράκια, jam dudum monuisse virum praestantissimum Johannem Drusium. Sed hos omnes errare tam certum est mihi, quam ipsum Hieronymum, omnium patrum doctissimum, qui notavit: *Lingua Chaldaeorum saraballa crura hominum vocari, & tibias, & ὁμωνύμως etiam braccas, quibus crura teguntur, & tibiae, quasi crurales & tibiales appellatas esse.* Quod sane unde hauserit omnino nescio. Etenim *saraballa* lingua Chaldaeorum crura hominum vocari non credo Hieronymum ullo testimonio posse confirmare. Sed omnes decepit vox peregrina, quam non intellexerunt, unde & aliis imposuerunt viris nostro seculo doctissimis, qui σαράβαρα, vel *braccas* esse conjecerunt, vel tibiarum indumenta, uti videre est apud Iulium Nigronum, qui hic vehementer est ambiguus, itemque Johannem Braunium, imo ipsum Samuelem Bochartum, qui, סרבל *Sarbel*, σαραβάλλον, *saraballum exponimus*, inquit, *cum Aquila, Theodotione, & Hieronymo Dan. 3. 21. Proprie femoralia significat, ut Arabice סראויל saravilo, & gracè σαράβαρα*: cum tamen σαράβαλα, vel permutatis literis, R. & L. σαράβαρα, vox sit à סרבלין deducta, quae à סרבל, quod *tegere* significat, vestimentum notat exterius, quod corpus tegebat, qualis stola matronarum. Braccas sane hic intelligere esset invenustum. Omnium enim instar nominare braccas,

Hesychius in Σαράβαρα, & in σκελίαι

Inedit. Rom.

Drus. in Fragm. Vet. ad Dan.

Hieron. Comment. in Dan.

Nigr. de caliga. pag. 12.

Braun. de Vest. Sac. Hebr. pag. 454.

Bochart. Phalegh. l. 1. c. 6.

ut testimonium sint vestes à vi ignis mansisse illaesas, quis non videt esse ineptum? Quare Σαράβαρα vestis fluxa, & talaris, qualis stola matronarum, fuit. Ita
Isid. Orig. lib. XIX. cap. 23. Isidorus. *Quibusdam autem nationibus*, inquit, *sua cuique propria vestis est, ut Parthis sarabarae.* Et statim post: *Sarabarae sunt fluxa & sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele: Et sarabarae eorum non sunt immutatae, & Publius, Ut quid ergo in ventre tuo Parthi sarabara suspenderunt.* Clarius
Tertul. de Pal. c. 4. autem adhuc Tertullianus. *Vicerat*, de Alexandro M. Loquitur, *Medicam gentem, & victus est Medica veste. Triumphalem cataphractam amolitus, in captiva sarabara decessit*, hoc est assumpsit captivae, ac victae gentis vestem, pro suo habitu triumphali. *Sarabara* hic minime *braccas* notare, oppositio *triumphalis cataphractae* ostendit, quae loricam ex ferro notat. Idem & ea docent quae sequuntur. *Pectus squammarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudavit, & anhelum adhuc ab opere belli, ut mollius, ventilante serico extingit.* Sane patet ex his luculenter *sarabara* non nisi de stola Medica accepisse Tertullianum. Stolam autem Medicam fuisse vestem fluxam, & talarem, quales stolae matrona-
Xenoph. Histor. lib. VIII. rum, Xenophon ostendit, qui eam à Medis ad Persas transtulisse Cyrum refert his verbis: Στολήν τε γοῦν εἵλετο τὴν Μηδικὴν αὐτός τε φορεῖν, καὶ τοὺς κοινώνας ταύτῃ ἔπεισεν ἐνδύεσθαι. Αὐτὴ γὰρ αὐτῷ συγκρύπτειν ἐδόκει εἴ τις τι ἐν τῷ σώματι ἐνδεὲς ἔχοι, καὶ καλλίστους καὶ μεγίστους ἐπιδεικνύναι τοὺς φοροῦντας. *Stolam itaque elegit Medicam & ipse ferre, & ut familiares ea induerentur persuasit. Haec enim illi occultare visa si quis defectum aliquem haberet in corpore* (quod fluxa nimirum, & talaris) *atque illa indutos pulcherrimos & maximos conspici.* Eodem modo scilicet

Cy-

Cyrus id veſtimenti genus à Medis tranſtulit ad Perſas, quo ad Medos, cum imperio, tranſierat ab Aſſyriis, qui hunc morem veſtis tenuerunt, à Semiramide edocti, uti Juſtinus refert. *Igitur brachia ac crura velamentis, caput tiara tegit: & ne novo habitu aliquid occultare videretur, eodem ornatu & populum veſtiri jubet: quem morem veſtis exinde gens univerſa tenet.* Scilicet Semiramis, quae ſe, pro uxore Nini, filium, pro foemina, puerum ſimulabat, ut ſexum facilius mentiretur, nec fraus deprehendi poſſet, tunicam longam, & manuleatam induit, quae non modo pectus, & humeros, ſed etiam brachia, & crura velaret, qualem veſtem Aſſyrii, & poſtea Medi, ac deinde Perſae geſtarunt, & στολὴν βαρβαρικὴν, στολὴν Μεδικὴν, & στολὴν Περσικὴν vocant priſci ſcriptores. Sollicitavit quidem hunc Juſtini locum maximus Salmaſius, &, pro *velamentis*, ex fide MSS. codicum, repoſuit *calceamentis*, & explicavit *faſcias crurales, & feminales.* Sed ὁ πάνυ hic mihi lapſus videtur. Eſt enim retinenda vulgata lectio, neque de faſciis cruralibus exponendus locus. *Velamenta* Juſtinus alibi pro *veſte* dixit. *Priuſquam*, inquit, *adverſus calorem vel frigus velamenta corporis invenirentur*, hoc eſt, *veſtes.* Eodem ſenſu de Semiramide narravit, quod *brachia & crura velamentis texit*, hoc eſt, veſte quae brachia & crura velaret. Quae vero alia haec fuit quam tunica longa, & talaris, qua non ſolum pectus, & humeri, ſed brachia quoque ad manus uſque, & crura velarentur, quam proinde στολὴν Σεμιράμιδος Diodorus Siculus dixit? Juſtinum ſane hoc ipſum voluiſſe, illius verba ſequentia oſtendunt: *quem morem veſtis exinde gens univerſa tenet.* Utique eum morem veſtis tenuit gens univerſa,

Juſtin. lib. 1. cap. 11.

Salm. ad Aelii Lampr. Alex. Sev. cap. 40.

Juſt. lib. 11. cap. 1.

Diod. Sic. Bibliotb. lib. 1.

versa, *ut brachia ac crura velamentis tegeret*, h. e. tunicis uteretur laxis, & talaribus, & manuleatis, quas στόλας veteres vocarunt, & olim Assyrii gestarunt, & postea Medi, ac deinde Persae. Etiam non potest intelligi, cur, ut sexum mentiretur, fasciis cruralibus, & feminalibus, crura velasset Semiramis, uti contra cernitur non difficulter, cur eam ob causam usa fuerit, stola, sive tunica longa, & talari, & manuleata, quae totum corpus tegebat, & celabat etiam eam pectoris partem, quae fraudem facile detexisset. Sane non intelligendas esse fascias crurales, & feminales, uti exponit ὁ μέγας Salmasius, vel id ostendit quod de brachiis Justinus refert. Id enim non nisi de tunica manuleata, quae brachia ad manum usque velaret, intelligendum. Profecto mirum est, maximum Salmasium de fasciis cruralibus hic cogitasse, cum de brachiis aeque, ac de cruris, Justinus dicat, ea Semiramidem velamentis texisse. Talem tunicam, sive στολὴν Μηδικὴν, vel Περσικὴν, vel βαρβαρικὴν, ego *sarabara* fuisse puto, uti optime interpretatus est Isidorus, & accepit Tertullianus. Scilicet Sadrach, & Mesach, & Abednego, uti captivorum reliquorum numero exempti erant, ut Regi Nebucadnezari ministrarent, & praefecti negotiis provinciae Babel, ita & in *sarabara* decesserant, hoc est, assumpserant victoris populi vestem, jam quae eleganter Tertullianus *captiva sarabara* vocavit, cum dicit Dei *curam & providentiam non sivisse, ipsorum captiva sarabara comburi.* Quod alibi dixit: *Qui Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras, nec sarabaras, quanquam Judaeis alienas, laeserunt.*

Dan. 1. Dan. 2. 49.

Tertul. in libro de Trinit.

& de Resur Carn. cap. 58.

V. פטשיש esse *braccas*, olim mihi placebat. Etenim licet

licet in vestitu Hebraeorum, Graecorum, & Romanorum, illud fuerit à nostris moribus alienum, quod braccarum usum ignoraverint, quomodo nos vocamus illud vestimenti genus quod femora tegit, uti prolixe docuerunt Isaacus Casaubonus, Iulius Nigronus, Gaspar Sanctius, & nonnulli alii, noveram tamen & Gallos, qui provinciam Narbonensem incolebant, braccas olim gestasse, atque inde *braccatos* dictos, & Persas, de quorum braccis Ovidius. *Casaub. ad Suet. Aug. cap. 82. Nigr. de Caliga pag. 9. &c. Sanct. in Cant. 5. Ovid. l. 4. Trist.*

Hos quoque qui geniti Graja creduntur ab urbe
Pro patrio cultu Persica bracca tegit.

& Thraces, uti de Orpheo Philostratus: χαίρουσι γὰρ δὴ τῷ Ὀρφεῖ, τιάραν ἴσως καὶ ἀναξυρίδα τιμῶντες, οὐ γὰρ μουσικήν γε οὐδὲ ᾠδὰς αἷς ἔθελγε: *Plurimum namque Orpheo gaudebant incolae, tiaram forsan & braccas admirati, non sane Musicam, aut carmina, quibus demulcebat homines.* Qui propterea in marmoreis antiquorum monumentis cum tiara & braccis cernitur, uti videre est apud Antonium Bosium. Addi & Parthi possunt, quorum regis stat[illegible]braccata conspicitur, quam, olim à Cavallerio editam, exhibet vir eximius Octavius Ferrarius. Ea vero opinio mihi nunc non probatur. Praeterquam enim quod nullo argumento confirmari possit פטשין esse *braccas*, sive *femoralia*, puto *braccas*, & si quid aliud vestimenti genus sub sarabaris gestarunt, includi voce לבוש, quam vestes interiores, quas sub sarabaris induere solebant, significare, ostendam inferius: itaque existimo per פטשין potius indicari pedum tegumentum, quod tiaris, capitis ornamento, opponitur, uti etiam hanc vocem intellexit Theodotion, ex cujus interpretatione Danielem legi *Philostr. lib. x. de vita Apollon. c. 18. Bos. in Roma subterranea. Ferrar. de Re Vest. p. 2. lib. 2. cap. 8.*

Hieron. Proem. in Dan. Hieronymus docet. Reddidit enim περικνημῖδας, uti pro τιάραις καὶ περικνημῖσι, inverso ordine legi mavult, καὶ περικνημῖσι καὶ τιάραις, vir magnus Johannes Drusius. περικνημῖδες autem sunt ocreae, pedum & crurum tegumenta, quomodo Persarum calcei olim forte fuerunt, quales Turcarum hodie sunt, medio crure tenus, ita ut non solum imos pedes, sed etiam mediam tibiarum partem circum circa velarent, quales etiam fere fuerunt, quibus ante non multos annos in foederata Belgica nostra ditiores usi sunt ex corio Hispanico. פטיש autem esse pedum tegumentum, etiam argumento est, quod Johannes Buxtorfius, cujus merita erga Hebraeam linguam & sacram literaturam nulla tacebit aetas, in magno illo opere triginta annorum, vocem פשש habet, quam *soccum*, *pedilium*, exponit, & exemplum adducit, quod sic Baal Aruch ex Medrasch Echa citat: חמיתי בחלמא דלית ברגלי פשוש *vidi in somnio, quod non esset in pedibus meis soccus*, ubi tamen in suo exemplari legi פטיש addit, quod Glossator monet esse ex significatione פטשיהון, in hoc Danielis loco. Recte sane legitur, פטיש & ex significatione פטשרון esse, monet Glo[illegible]tor. *Soccum* quidem, & *pedilium* exponit Buxtorfius, potest tamen ut sit *calceus*. Quod si verum non est, illud tamen est certissimum non braccas esse, uti פטשין volunt, sed pedum tegumentum.

Buxt. Lex. Talm. R. פטש

Medrasch Echa cap. 1. vers 1.

VI. כרבלת *tiaram* esse non multum laborandum est ut demonstrem. Ita enim exponit maxima pars Rabbinorum. Iachiades: הם הבגדים המכסי הראש ככובע וזולתו *Hae sunt vestes, quae obtegunt caput, ut galea & similes.* R. Saadiah: קסידין שבראשן כמין כובעים *Cassides, quae in capite instar galearum.* Elias

Iachiad in Paraphr. ad Dan.

lias Levita: מלבוש של ראש, *vestis capitis.* Consentiunt David Kimchi, Baal Aruch, & compluresetiam vernaculi interpretes. Jam olim Hieronymus notavit esse *Genus pilioli, quo Persarum, Chaldaeorumque gens utitur.* Horum verissimam esse sententiam ex eo confirmari potest, quod verisimile admodum est in harum vestium descriptione *tiaras* nominari, quoniam eas semper gestarunt Chaldaei, Persae, Parthi, quemadmodum innumera veterum scriptorum loca ostendunt, & ad hunc usque diem in usu sunt per totum fere Orientem. Idem ex eo fit credibilius, quod ab hac voce כרבלה apud Graecos deducta videri possit vox Κυρβασία, quae idem capitis ornamentum significat. Pollux: Περσῶν μὲν ἴδια, κάνδυς, καὶ ἀναξυρίς, ἣν καὶ κυρβασίαν, καὶ κίδαριν, καὶ πῖλον καλοῦσι. *Persarum propria, kandys, & anaxyris, quam & kyrbasiam, & cidarim, & pileum vocant.* Hesychius: Τιάρα ἡ λεγομένη κυρβασία. Ταύτῃ δὲ οἱ πέρσαι βασιλεῖς μόνη ἐχρῶντο ὀρθῇ, οἱ δὲ στρατηγοὶ ἀποκεκλιμένῃ. *Tiara, quae vocatur kyrbasia: qua Persarum Reges soli recta utuntur, praefecti autem inclinata.* Suidas: Κύρβασις, ἔνιοι μὲν τιάραν, ᾗ οἱ βασιλεῖς τῶν περσῶν ὀρθῇ ἐχρῶντο, οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐπικεκλιμένῃ. *Kurbasis, quidam tiaram vocant, qua Persarum Reges recta utuntur praefecti autem inclinata.* Hanc ad rem omnino observandum, quod in magno opere notavit ὁ θαυμάσιος Johannes Buxtorfius, vocem כרבלא (quam miror iterum *tegumentum, paludamentum*, virum maximum exponere, & nullam mentionem facere istius sententiae, quam tot Rabbini habent, quos adduxi, quae capitis vestem, esse instar galeae, contendit) Aruch scribere fuisse vestimentum rubrum, כגון כרבלתא התרנגולא. *instar cristaè galli.* Utique hoc ipsum est quod de κυρβασίᾳ ve-

Elias in Thisb.

Hieron. Comment. in Dan.

Pollux lib. VII. cap. 13.

Heysch. in τιάρα.

Suidas in κύρβασις.

Buxt. Lex. Talm. pag. 1084.

veteres prodiderunt, licet id tantum dicant de ea quae recta est, & Regi Persarum propria. Praeter loca, quae ex Hesychio, atque Suida, citata superius sunt, unde id patet admodum luculenter, alibi sic idem Hesychius: *Hesychi in κυρβασία.* Κυρβασία, ὀρθὴ τιάρα. Ταύτῃ δὲ οἱ Περσῶν βασιλεῖς μόνοι ἐχρῶντο, καὶ κορυφὴ ἀλέκτορος. Κυρβασία *est recta tiara. Hac autem Persarum Reges soli utuntur: & crista galli.* *Aristoph. in avibus.* Hinc inprimis elegans est Aristophanis locus, qui Gallum Persis imperitasse quondam ex eo probat, quod etiamnum illius crista recta sit, ut recta tiara.

Αὐτίκα δ' ὑμῖν πρῶτ' ἐπιδείξω τὸν Ἀλεκτρυόν' ὡς ἐτυράννει.
Ἦρχέ τε Περσῶν πρώτων Δαρείου καὶ Μεγαβύζου.
Ὥστε καλεῖται Περσικὸς ὄρνις, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἔτ' ἐκείνης
Διὰ ταῦτ' ἄρ' ἔχων καὶ νῦν, ὥσπερ βασιλεὺς ὁ μέγας διαβάζει,
Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν κυρβασίαν, τῶν ὀρνίθων μόνος, ὀρθήν.

Statim autem vobis primum ostendam, Gallum quod, regnabat, imperabatque Persis prius quam Darius, & Megabyzus. Quare vocatur Persicus avis, à dominatione adhuc illa, propter haec habens & nunc, sicut rex magnus incedit, in capite Kyrbasiam, avium solus, rectam. Festivissime jocatur gallum Persarum Regem fuisse, quia etiamnum solus avium cristam erectam, uti Persarum Rex κυρβασίαν ὀρθὴν, habet. Unde patet clarissime, κυρβασιὰν idem esse quod כרבלא, *tiaram* nempe, qualem olim Persae, Chaldaei, & alii Orientis populi gestarunt.

VII. לבושין esse *vestes interiores*, quas sub sarabaris habebant, voluit Jachiades. *Jachiad. Paraphr. in Dan.* Sic enim ille: הם המלבושים הנולדי על הבגדים הראשונים מתחת הסרבלים

Haec

Haec ſunt veſtimenta, quae induebantur praeter veſtes priores, infra ſarabara. Hujus ſententia mihi veriſſima videtur. לבש quidem eſt *induere*, & לבוש *veſtis*, attamen hic ſumitur pro iis veſtibus, quas ſub ſtolis habuerunt, quales braccae, & ſi quid aliud in uſu fuit veſtimenti genus. Ita apparet, quomodo veſtiti fuerint Sadrach, Meſach, & Abednego, ſtolâ nempe Medica, calceamentis, tiarâ, braccis, aut veſtibus aliis, quas ſub ſarabaris habuerunt. Ita vero ſingularis Dei cura, atque providentia illuxit, ut non tantum ipſorum corpora à vi ignis illaeſa ſervaverit,
verum etiam ipſas veſtes. Nam, cum ex fornace Dan. III.
ignis ardentis eſſent educti, שער ראשהון לא התחרך 27.
וסרבליהון לא שנו וריח נור לא עדת בהין: *pili capitis ipſorum non erant aduſti, neque ſarabara mutata neque odor ignis tranſierat in eos.*

VIII. Ita defunctus ſum omni labore, qui circa calceos Hebraeorum impendendus fuit. Nemo enim à me expectet, ut de calceo myſtico prolixe diſputem, quod quidem fecit Benedictus Balduinus. Tertiam ille partem ſui libelli de Calceo antiquo implevit, ut, Patrum plurimorum ductum ſecutus, multa ex calceis myſteria venaretur, atque ex iis, tum Chriſti incarnationem, tum praedicationem Euangelii, tum neſcio quae alia oſtenderet. Fuit hoc antiquorum Eccleſiae doctorum magnum ſtudium, ut à ſenſu, quem vocant literali, atque hiſtorico, ad myſticum aſcenderent. Quae interpretandi ratio ab Origine potiſſimum caepta, qui ingenio, quo fuit acri, nihil magis ſcrutabatur quam ſenſum, quem vocabat ſpiritualem, cum ſenſus, qui dicitur literalis, nimis humilis ipſi, & ſimplex videretur, ita ad reliquos omnes

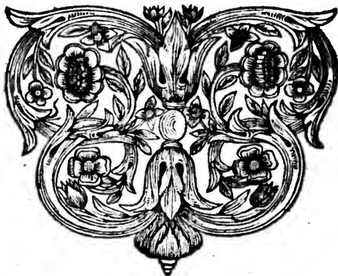
 per-

pervasit, ut vix aliquis in veteri Ecclesia ab hoc studio fuerit immunis. Ipse Hyeronimus, licet juste de Origine sit conquestus, *quod ita allegorizet, ut historiae auferat veritatem*, quiddam excessus hic pati videtur, itemque Augustinus, ne de Ambrosio, Hilario, Gregorio, ac pluribus aliis dicam Horum exemplo, & ex horum scriptis, Benedictus Balduinus, de Calceo Mystico disseruit prolixe Mihi vero id pessimo fieri instituto videtur. Quid enim aliud agunt hi homines, quam ut sibi fingant mysteria, & allegorias, quas pro lubitu, etiam invito Spiritu S. magno labore probare conantur? Non diffiteor haec specie ingenii, & novitatis, blandiri, quae maxime homines inflammare solet, ad aliquid quod supra vulgi captum sit, nihilque plebeum prae se ferat, moliendum. Etiam scio quo quis audacius, & ineptius, aliquid sit commentus, modo non sit dictum populariter, tanto facilius arripi ab iis hominibus, qui sibi in his argumentiis, & ventosis acuminibus placent, uti semper sunt istorum portentorum admiratores, qui, cum judicio non valeant, nec dijudicare possint quid distent aera lupinis, facile in haec vitia incidunt, in quibus sibi delicias faciant. Mihi tamen nulli majori cachinno digni videntur quam istiusmodi homines, qui sic sibi placent in exponendis mysteriis, & allegoriis. Etenim licet quam maxime sibi videantur sapere, culpam tamen & notam lascivientis ingenii effugere non possunt, & incurrunt censuram hominum non putidorum, qui haec non damnant modo, sed etiam irrident. Ego quidem nunquam committam, ut carbones ejusmodi, pro thesauris, aut ipse arripiam, aut lectoribus venderem. Ea juvant quae sunt vera, solida, & nullis ineptiis obnoxia, prae illis

Hiero. in Epist. ad Pammachium de optimo genere interpretandi.

illis miris, & inauditis, quae vani homines conse-ctantur. Quare, missis tricis istiusmodi, hic gradum sisto, & Deo Ter Optimo Maximo gratias ingentes ago, quod vitam & valetudinem concesserit, ut haec perficere potuerim, quae eum in finem à me elaborata sunt, ut nonnulla sacrarum litterarum loca tenebricosa aliqua luce perfunderem.

Δόξα τῷ Θεῷ.

INDEX
LOCORUM SCRIPTURAE
SACRAE,

Quae citantur, illuſtrantur, explicantur.

PRI-

INDEX AUCTORUM,

Qui laudantur, illuſtrantur, emendantur, notantur, aut refutantur.

Caf-

D.

Gru-

Oeco-

Emen-

INDEX
VERBORUM ET RERUM
MEMORABILIUM.

A.

Apol-

Cal-

 Chri-

D.

H.

I.

M.

Μήνη

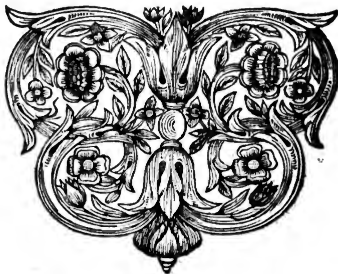
N.

שרוך,

Vota

X.

F I N I S.

Curam editionis habere cum non potuerim, corrige tu, LECTOR BENEVOLE, & haec, & alia, quae me fugerunt,

ERRATA.

In Dedic. pag. 2. lin. 21. pro *esset.*, scribe *esse.*
In praef. pag. 2. lin. 3. pro *aliquos*, scribe *aliquot.*
pag. 3. lin. 3. pro *indicere*, scribe *incedere.*
& lin. ult. pro *de*, scribe *do.*

In ipso opere.

pag.	lin.	pro	scribe
11.	27.	*observatus.*	*observatur.*
13.	18.	*suis.*	*suis Apostolis.*
17.	15.	*celceo.*	*calceo.*
18.	19.	*Conficiebatur.*	*Conficiebantur.*
23.	15.	*sumtum est.*	*sumtum aliquando est.*
36.	6.	*concedit.*	*conjecit.*
43.	11.	פעם.	פעמים.
44.	25.	*ideo legit.*	*id irridet.*
45.	16.	*Ude.*	*Unde.*
51.	5.	*Suis.*	*Suis sit.*
52.	27.	*inde neque.*	*inde dici nequit.*
	ult.	*Carmelo.*	*in Carmelo.*
55.	5.	*Ad.*	*At.*
57.	30.	*inquit.*	*induit.*
63.	20.	*qui.*	*quae.*
70.	7.	*basin.*	*quae basin.*
75.	21.	*Euangelium.*	*cur Euangelium.*
88.	1.	*Negat.*	*Negat id*
89.	14.	*inquit.*	*induit.*
90.	24.	*aeque quae.*	*quaequae*
93.	14.	*est.*	*sit.*
95.	8.	*explicare.*	*explicari.*
106.	1.	קלה.	.קלה.

pag.	lin.	pro	scribe
116.	23.	*caveat.*	*cavent.*
135.	5.	*referret.*	*referret C.*
140.	2.	*debeant.*	*debeant sic.*
158.	17.	*amore.*	*more.*
166.	10.	*Solinus.*	*ut Solinus.*
169.	10.	*origine.*	*origo.*
204.	8.	*nullus.*	*nullis.*
214.	12.	*exhibebat.*	*exhibeat.*
	22.	*eum.*	*Cum.*
227.	17.	*alludi.*	*& alludi.*
235.	23.	*Ex.*	*Ex eo.*
245.	25.	*Situm.*	*Sitim.*
248.	8.	*potuisse.*	*potuisset.*
	28.	*non.*	*non praestitit ut non.*
251.	2.	*noch.*	*noch nit.*
260.	26.	*jam quae.*	*quam.*
264.	8.	*locus.*	*jocus.*

In somnio.

pag.	lin.	pro	scribe.
2.	14.	*tuum sit scio, haud.*	*tutum sit haud scio,*
10.	ult.	*Fabriculanum.*	*Febriculanum.*
12.	23.	ἔνηχος,	[illegible].
23.	25.	*demissique.*	*demissisque.*

ANTONII BYNAEI

SOMNIUM,

RECITATUM TRAJECTI AD RHENUM,

IN

ACROATERIO MAJORE,

.XI. DECEMB. CIↃ IↃC LXXIV.

TERTIO RECUSUM.

DORDRACI
Ex Officina THEODORI GORIS.
CIↃ IↃC XCV.

CLARISSIMO VIRO

JOHANNI GEORGIO GRAEVIO,

S. P. D.

ANTONIUS BYNAEUS.

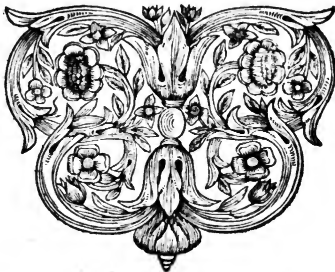

Agnam felicitatem mihi adeptus videor, quod, cum amore politiorum litterarum ab ipsa adolescentia flagraverim ardentissime, te Doctorem nactus sim, qui illas, cum immortali tua laude, & omnium gentium admiratione, tractas, & summa humanitate complecteris omnes, in quibus est aliqua non alieni à Musis, & iis artibus omnibus, quae homine ingenuo dignae sunt, ingenii significatio, cum alios instruendi, & ad veram & solidam

eruditionem inflammandi, tuum sit maximum & indefessum studium. Hoc enim consecutus sum, ut tuis saluberrimis praeceptis à prava & sordida studiorum ratione averterer, & iter tutum ad omnia praeclara & sublimia viderem, & tu, cum non omnino invita Minerva colere me judicares interiores litteras, singulari cura juvares meos conatus, & domum, & bibliothecam, &, quod majus est, ipsum pectus aperires, &, nequid deesset, gratiam multorum hominum illustrium, inprimis Nobilissimi & Summi Viri, cum quo maximae tibi fuerunt amicitiae necessitudines, NICOLAI HEINSII, conciliares, quem, inevitabili fatorum lege, nobis, & Reipublicae literariae, non ita pridem ereptum, suo merito lugemus, cum nemo ignoret quantus vir fuerit, non tantum omni litteratura & bonis artibus longe instructissimus, verum etiam qui in carminibus novis, quae elegantiam & puritatem prisci Latii redolerent, pangendis, & veteribus castigandis, ac suo decori restituendis, vix ullos pares, neminem superiorem haberet. Quare, cum id omne, quod in studiis praeclararum artium, quae ab humanitate nomen habent, profecerim, uni tibi debeam, nihil prius in votis habeo,

beo, quam ut insigni munere declarare possim, quantopere me tibi devinctum agnoscam. Nunc, quando id quod cupio consequi nondum possum, id, quod proximum est, sedulo facio: Colo memoriam tuorum erga me meritorum, & de tua admirabili doctrina, recondita omnium artium scientia, singulari eloquentia, incredibili humanitate & suavitate morum, qua omnium voluntates, & animos tibi devincis, quoties occasio est, praedico, licet sciam nihil ad gloriam tuam meo testimonio posse adjici, cum monumenta ingenii tui, plurima & pulcherrima, quibus seculum nostrum illustrasti, & litteris elegantioribus, inprimis anctoribus melioris aevi tantum adjumenti & luminis attulisti, ut nulli, qui in hoc studiorum genere elaborant, sis secundus, te supra laudem omnem dudum extulerunt, & fama tua, non solum Foederatam Belgicam nostram, verum etiam alios cultiores populos pervasit, adeo ut omnes, quotquot sunt hac aetate viri literati, ac studiis doctrinisque dediti, te ament, & ipsi Principes, qui eruditionem sciunt suo pretio aestimare: te ornent, tanquam primarium seculi virum, & vel hunc ingenii mei foetum, in quo ea studia defendo, in quibus tu unus omnium

maxime excellis, uti ante ſeptennium ſine tuo nomine & patrocinio prodire nolui, nunc iterum tibi inſcribo, ut teſtimonium aliquod ſit grati & memoris animi, & incredibilis obſervantiae erga te meae. Quod ſi tibi perſuaſerit, omnia me conſecutum exiſtimabo. Vale ſeculi & eruditionis decus. Pierſhillae in Batavis Kal. Martiis Gregorianis CIↃ IↃC LXXXII.

CAN-

CANDIDO LECTORI.

A tempeſtate vivimus, qua tanta hominum ineptorum multitudo eſt, qui melioris litteraturae & Critices ſcientiam reprehendunt, & eos qui operam in tam nobili ſtudio collocant, derident, ut per hos ſi ſtaret, haec à tot illuſtribus, & magnis Viris, eleganti ingenio & doctrina praeditis, tam diligenter culta ſtudiorum ratio, neglecta prorſus & contempta, omnem ſuam dignitatem in perpetuum amitteret. In homines iſtiuſmodi leporibus luſi, & majeſtatem Critices ab eorum calumniis vindicare ſtudui pro virili. Ea lucubratio faventia plurimorum judicia experta fuit. Sed homo quidam, qui barbarum loquendi genus, quod multis Philoſophis etiamnum placet, putida diſſertatione defendit, calumniatus eſt noſtrum ſcribendi modum, & vigilantem ſomniare vulgo perinde haberi ac ſuaviter delirare, dixit. Verum miſer ille ſe expertem omnis elegantiae & humanitatis oſtendit, & ignoravit, dum me accuſat, ſe Viros Maximos, Lipſium, Nannium, Cunaeum, Ferrarium accuſare, quorum ego ſomnia imitari malo, quam illorum obſcuras vigilias. Id quidem tam parum me movit, ut etiam hoc Somnium *hic adjungendum cenſuerim.* Vale.

IN

IN

SOMNIUM

Ingeniosissimum

Viri Elegantissimi & Pereruditi

ANTONII BYNAEI,

ULTRAJECTINI.

Laurigeri sapiant Parnassi in vertice vates,
Stans mediâ Orator *Palladis Arce sapit.*
Prima Poëtarum laus, somnia fingere: sed nunc
Rhetoris (en!) cerebrum Somnia *ficta parit.*
Haud aliter Jove nata suo Tritonia quondam
Prodiit, & vatum fabula facta fuit.
Aurum alius, longos alius sibi somniet annos,
Et quodcumque nivis more perire solet;
Scaligerum *ingentem qui somniat atque* Sophîam
BYNIADES, Orbi se vigilare probat.
Quàm lepidè nostras furatur & abripit aures!
Rhetoricum quantâ differit arte melos!
Utile dum dulci, veris dum Somnia *miscet,*
Discimus attenti sola polita loqui.
Nox caeca & vocum Chaos *haec post* Somnia *cedent,*
Quaeque latent, poterunt Sole recente frui.
Barbara, sic abeat, BYNI, farrago loquelae,
Sic, nove Linguarum Phosphore, *redde diem.*

LUCAS VAN DE POLL. J.U.D. &
in Academia Ultrajectina Professor.

AN-

ANTONII BYNAEI

SOMNIUM,

RECITATUM TRAJECTI AD RHENUM,

IN

ACROATERIO MAJORE,

XI. DECEMB. CIƆ IƆC LXXIV.

Auditores omnium ordinum, atque aetatum, Nobiliſſimi, & Praeſtantiſſimi.

On mirum homines eruditos, & ſapientiae ſtudiis excultos, inter quos ſumma deberet eſſe animorum conjunctio, jurgia, diſcordias, ſimultates exercere, ſeque invicem hoſtili animo laceſſere, cum libido contendendi, quae vivos inquietat, mortuos non deſerat, aut odia poſt fata ceſſent. Hoc qui ſciam, ſi quis quaerat, ea dicam quae in buccam veniunt. Non mihi viae Appiae Curator, qui ſe Claudium vidiſſe dixit, cum in coelum faceret iter, à quo omnia, quae poſt illius mortem acta ſunt, audivit Seneca, narravit. Multo minus Menippus Cynicus, ſenex ſalſiſſimus, qui ſaepe Luciano ſecreta Deorum aperuit, ac in inſulam, in qua eruditorum manes ſeorſim aetatem agunt, Petrum Cunaeum duxit, & cuncta quae in ea peraguntur, viro exquiſitae eruditionis ac feſti-

vissimi ingenii ostendit. Non me Morpheus Deus, per fenestras binas, sicut Petrum Nannium, ad inferos demisit. Neque ex Jano Douza hausi, qui multa magno Lipsio ostendit, aut ex Lazaro Bonamico, qui alato equo instar Pegasi in Heliconem vexit Octavium Ferrarium. Quis ergo, dices, sive Deus, sive Genius, hoc indicavit? Desine tot quaestiunculis molestus esse, nam post somnum sum paulo morosior. Dicam tamen, si silebis: Mercurius, nepos Atlantis, Jovis qui perhibetur nuntius, per quem Coelorum arcana cum mortalibus communicantur, videndum mihi praebuit in somnio. Video arrectis auribus, & ore patulo, vos expectare, ut meum somnium edisseram. Ego vero an id tuum sit scio, haud cum olim Juvenis Hebraeus, quod sua somnia recitasset, ab ipsis fratribus multatus male sit, & per convitium, qui somnia enarrant, Josephi soleant appellari. Sed cum summus, & divinus, omnis eruditionis princeps Aristoteles, de quo vere dici potest, licet cum multorum id invidia conjunctum sit, ex ingeniis Philosophorum, quotquot hac aetate nostra vivunt, in unum si conflata essent, confici non posse unum Aristotelem, tanto quemque meliorem esse, quanto meliora somnia videret, judicarit, securus quid de me dicturi, explicabo somnium. Vos, qui audiendi desiderio tenemini,

Facite vacivas aedes aurium,
Mea ut migrare dicta possint quo volo.

Omnia noctis erant placida composta quiete,

cum in lectum me conferrem, & stragulis ad aures usque coopertus, paulo post in somnum lapsus sum. At-

Atque uti animo multarum rerum ſpecies in ſomnis ſolent occurrere, cubiculum intrare mihi viſus eſt homo juvenis, cum Petaſo, Caduceo, & Talaribus. Ex habitu, qualem in Poëtis deſcriptum legeram, facilè conjectabam Mercurium eſſe. Is ad meum lectulum acceſſit, & virga ſua tangens leniter: O adoleſcens, inquit, quoniam arcano quodam naturae ductu, & monitis atque exemplis praeſtantium virorum incitatus, in ipſa ſapientiae atque eloquentiae arcana penetrare, & utriuſque abdita ſcrutari ſtudes, nihilque quod vulgare ſit, & tritum, te delectat, favebo fervidae virtuti tuae, &, quod caeteris mortalibus negatum eſt, te in coelum ipſum ducam, quod eruditi incolunt. Viſurus illic es, & auditurus, quae nec oculis, nec auribus, à quoquam uſurpata ſunt. Sequere ergo, liti adfuturus, quam Philoſophi Criticis moverunt, quae hodie decidetur. Ego, licet tali viſu & alloquio ita conſternatus eſſem, ut cum animo vocem plane amiſiſſem, tamen mox collecto ſpiritu: Quae, malum, inquiebam, in ſede beatorum contentiones fervent & diſcordiae? Iſti hominum generi nunquam cum Criticis, dum in terris degunt, convenire novi, ſed in coelo, in quod jam conſtituti ſunt mortali corpore ſoluti, ſemper credidi pacem ſummam & arctiſſimam animorum conjunctionem eſſe. Sequere ergo me, Mercurius ajebat, & quae ſupra fidem tuam eſſe dicis, oculatus teſtis cernes. Rei novitate, & cupidine viſendi incitatus, injectis tumultuarie veſtibus, Mercurii veſtigia ſequor. Is quidem primo in profundam vallem, deinde ad montem duxit altiſſimum, qui caput ſupra nubila condebat. Hic mons, inquit, nos ſupra Lunam ducet, ubi non, ut quidam falſo putant, Paradiſus eſt, ſed

coelum quoddam, proprium eorum, qui doctrinae studia secuti sunt. Mons totus erat saxeus, & undique praeruptus, ac velut opere & consulto praeceps. Sed in ima parte angusta semita, & paucorum notata vestigiis se aperiebat, quae, cum uni tantum esset pervia, & vepribus ac sentibus obsita, ascensum difficillimum praebebat. Dum ascendimus, Mercurium rogavi, unde acres istae pugnae ac contentiones, ad quarum spectaculum me vocaverat, ortae essent. Longae, tum Mercurius inquit, sunt ambages, nec res paucis expediri potest, summa tamen sequar fastigia rerum. Apollo ingens speculum habebat, in quo quidquid ullo aevo, aut uspiam, extitisset, uno obtutu cernebatur. Quod in penetralibus Theologorum, seu veterum, seu recentium, erat abditum, patebat. In eo dolium Diogenis, Epicuri atomi & hortulus, fabae Pythagoricae proventu laeto uberes, Platonicae ideae, cum recentiorum globulis aethereis, & quidquid docuit Peripatus, aut Stoa, videbatur. Omne quod Justinianus sanxit, aut Medicorum cura provida invenit, vel diligentia Historicorum litteris mandavit ac memoriae, seu fabulosa Poëtarum natio excogitavit, cernebatur. Hoc, veluti imperii arcanum, magis quam Palladium servandum, Criticis Apollo dedit. Id omnes quam aegerrime tulerunt. Clamabant Theologi sua sacra jam vel ἀμυήτοις esse nota ac patentia, quod olim nefas habebatur in Cereris mysteriis. Jurisconsulti, & cum illis Medici, in suam messem falcem immissuros Criticos indignabantur. Philosophi suam divinarum humanarumque rerum scientiam, Grammaticis (uti Criticos vocabant per contemptum) committi succensebant. Tot contentionum causa speculum hoc fuit, ut vix plures, aut

ma-

majores, excitarit pomum Eridis. Subito vero plerorumque animi ad pacem inclinarunt. Primi desistebant juris legumque periti, cum inter Criticos, Cujacium, Budaeum, Hottomannum, Brissonium, Fabros, Tiraquellum, Gotofredum, Rittershusium, Raevardum, Donellum, Gifanium, Cunaeum, utrumque Gentilem, & plura alia praeclara nomina viderent, qui, cum principe omnium Alciato, barbariem, quae jus divinum atque humanum invaserat & occuparat, ope Critices, & meliorum literarum, felicissime profligarunt, atque ita Jurisprudentiam ad cultum pristinum & majestatem revocarunt: fateri item cogerentur, sine rituum, & antiquitatum, ac penitioris literaturae, quam Critici profitentur, notitia, ne millesimam quidem legum suarum partem intelligi. Eadem ratio Medicos permovebat, cum cernerent Galenum, omnium parentem, Criticum se praestitisse, multa in Hippocrate recensuisse, corrupta emendasse, transposita & loco mota in integrum restituisse, spurios legitimosque libros distinxisse, & adversus editores ejus, & interpretes priores, disputasse, Hadrianum quoque Iunium, Mercurialem, Fuckfium, Cagnatum, Guillandinum, Ophtmannum, Gifelinum, Veslingium, Bartholinum, Reinesium, magnos omnes & praeclaros viros, artem Criticam exercuisse. Quiescebant etiam Theologi, licet in sacris periculosam nimis Crisin gravarentur, monitis inducti Philippi Melanchthonis, qui ingenio, quo semper fuerat, pacifico, infestas inter partes se medium gerebat. Is ostendit patres antiquissimos, summae ac immensae, ad stuporem omnium, & admirationem, eruditionis viros, Crisin Theologicam exercuisse. Originem inprimis Scripturae varios interpre-

tes inter ſeſe contendiſſe, & primo ſua Tetrapla, è LXX. interpretibus, Aquila, Symmacho, & Theodotione, confeciſſe, deinde ubi editio in dolio Hierichunte, Palaeſtinae oppido, ſub Caracalla, item altera, & ipſa in dolio, apud Nicopolin, ſub Alexandro Mammaeae, inventa eſſet, ſua Hexapla, poſtea cum ſacra Hebraeorum monumenta, Hebraeis literis, & Graecis ſcripta, adjeciſſet, ordinaſſe ſua Octopla, ac tandem unam verſionem, LXX. potiſſimum interpretes ſecutum, ſumma diligentia dediſſe, ac in illa, quae addita videbat, obeliſcis jugulaſſe, quae detracta eſſe animadvertebat, ex Theodotionis verſione accepta, in contextum, aſteriſcis ſive ſtellulis, notaſſe, diverſas denique ſcripturas appoſitis lemniſcis indicaſſe. Quin maximum ſanctiſſimumque virum Hieronymum, in cujus ſcriptis tum praeclara eruditio, tum ſumma ac ſtupenda pietas elucet, in Commentariis praeſertim, Criſin hanc exercuiſſe, & de lectionum, ac interpretationum varietate, ſaepe diſputaſſe. Hos cum alios, tum majorem omni laude, doctiſſimum ſummumque virum Patriarcham Photium ſecutum. Tandem, cum haec ſtudia abjecta eſſent, & contempta, denſas illas tenebras orbem Chriſtianum occupaſſe, & graviſſimos ac foediſſimos errores in Eccleſiam irrepſiſſe, qui à ſe, & aliis praeclaris viris, omni eruditionis copia inſtructis, diſcuſſi eſſent & profligati. Addebat tanto quemque Theologum fuiſſe doctiorem, quanto diligentius his ſtudiis incubuiſſet, ut exempla Calvini, Bezae, Junii, Gomari, Reveti, Sculteti, Spanhemii, & multorum aliorum, qui ſuo tempore, & poſtea, vixiſſent, declararent. In obſcuris autem Sacrorum Voluminum vocibus, ac phraſibus, & gentium, ac Judaeorum an-

antiquitatibus, & ritibus, nullos certius ac tutius consuli dicebat. Id docere scripta Munsteri, Fagii, Camerari, Drusii, Merceri, Masii, Amamae, Ariae Montani, Bertrami, Botii, Buxtorfiorum, utriusque Capelli, De Dieu, Cartwrichti, Gaulmini, l'Empereurii, Scikhardi, Waseri, Hakspanii, Glassii, Fulleri, Petiti, Hottingeri, &, quos seu principes in omni genere scientiarum eruditus orbis admiratur, Josephi Scaligeri, Isaci Casauboni, Danielis Heinsii, Hugonis Grotii, Johannis Seldeni, Claudii Salmasii, Gerhardi Johannis Vossii, Samuelis Bocharti, quos plurima utriusque foederis loca illustrasse: quae absque iis fuisset à nullo Theologorum adhuc essent intellecta, constare inter omnes adjiciebat. Minime tamen paci studebant Philosophi, qui, quod diu odia cum Criticis exercuissent, undique convitiis eos proscindebant, imo linguae volubilitate, quam in quaestiunculis & rixis exercuerant, oppressuros se se confidebant. Haec mali labes cum late serperet, Apollo intercessit, & minaci vultu. *Quae insaniae vos agitant, & larvae*, inquit, *quod Criticis invideatis, & me, qui isto munere digniorem judicavi neminem, laedatis. Agite in Sophiae templum cras venite, & quaecunque contra Criticos habetis, libere proferte. Se ipsos Critici defendent. Sophia, ponderatis rationibus, litem vestram decidet.* Instat ergo nobilissima concertatio, ad cujus spectaculum te vocavi. Vix ea fatus erat, cum jam ad verticem, & coelum ipsum, pervenissemus, in quo eruditi sedibus sacris fruuntur. Tum me Mercurius nebula operuit, ut, Aeneae instar, omnia circumspectarem, ipse invisus. Coeli hujus qualis pulchritudo sit, neque ego memorare, neque ullus, vel maximi nominis orator, adum-

adumbrare potest. Majus enim hoc quiddam est, & sola mente contemplandum, qnod auditu, aut narratione, percipi nequit. Dum omnia summo cum stupore & admiratione lustro, jam undique ad templum eruditi ibant. Monet tum Mercurius, ut & ipse properarem. Ego, licet jam defatigatus, & sudore madens, prae lassitudine vix ejus premerem vestigia, gressus tamen quantum potui promovi. Templnm antiquum erat, & augustum, è duro, ac plane niveo marmore constructum, & sublimibus colummis fultum. Unicolor ejus marmoris candor, qui incomparabili splendore praestringebat oculos, conspectum templi commendabat. In medio solium constitutum erat aureum, gemmis distinctum, quae internitentes insatiabili contemplatione spectantes tenebant. A dextra parte solii Critici consistebant, à sinistra Philosophi. Ego cum oculos in Philosophorum turbam conjicerem, mirifico quodam videndi magni Aristotelis desiderio incendebar. Itaque, ad Mercurium conversus, ut illum mihi ostenderet rogavi. Eum non adesse Mercurius respondit, quia, cum summus ipse Criticus fuisset, qui Grammaticae, & Criticae, initia dedisset, ac inde nomen Critici pro merito tulisset, & artem hanc, adversus omnes sui, ac superiorum temporum, Philosophos exercuisset, tum judicia de omnibus Poëtis, in praeclaro de Poëtica libello, cujus sola jam fragmenta exstant, divulgasset, Comicorum item fabulas recensuisset, & singulas, cum accurata, quibus fuerant repraesentata, ratione temporum digessisset, ipsi denique Alexandro Poëtarum principem Homerum emendasset, & Homericorum dubiorum libros sex scripsisset, Criticorum causae nimium favebat. Hinc etiam, Mercurius

curius addebat, nec maximus virorum Julius Caesar Scaliger illorum causae voluit adesse, qui animo excelso, & heroico, ad instar Principis Philosophorum, censorem Poëtarum egit se acerrimum, & Criticum accuratissimum. Nec conspicies Marcilium Ficinum, Picum Mirandulam, Ludovicum Vivem, Rodolphum Agricolam, & Petrum Gassendum, qui omnes, summi cum existerent Philosophi, artem Criticam non neglexerunt. Tota turba, quam vides, illorum est, qui heri nati, & nudius tertius, cum unam quaestiunculam, aut duas controversias, intelligere se arbitrantur, solos sese sapientes putant, & antiqua nunquam consulunt, sed damnant. Inter hos sermones invisitato fulgore templum illustrabatur, ac Diva Sophia intrabat, incessu gravi, matronali decore, & habitu veneranda, ore tamen puellae propiori. Formam pulcherrimam depingere nequeo, cum ex oculis, quavis stella clarioribus, quidam quasi fulgor eluceret, ut diutius eam intueri non possem. Vestes, neque magno artificio confectae, neque multa cura erant circumpositae, sed tunica purissimi candoris, ipso ornatus neglectu, majestatem conciliabat. Dum praetergressam diligentius contemplor, tunicam video, nescio quibus atris & mille maculis variegatis pannis, deturpari. Quare, stupore perculsus, Mercurium rogavi, unde haec splendido vestitui aspersa esset foeditas? Is respondit esse sequioris seculi doctorum laceros, atque infimae notae versicolores pannos, inaequaliter assutos. Interea in solium aureum Diva Sophia resedit, & silentium per praeconem fieri jussit. Simul è Philosophorum turba quidam surgit, fastu plenus, & caeterorum contemptum prae se ferens, qui omnibus aliis audacior, & confiden-

tior, dicendi partes sibi arrogaverat. Hic cum

—*propexam in pectora barbam*

ter quaterque manu permulsisset, &, vultu ad severitatem composito, frontem corrugasset, supercilia mira arrogantia tollebat, & hiatu magno nescio quae promittere videbatur. Tandem duos *syllogismos figurae quartae* (quam prae aliis sibi placere velut per parenthesin addebat) expromit, & bellis aliquot conclusiunculis, ex artis suae disciplina, multa Divae Sophiae, quae nihil ad rem attinebant, probare nititur. Tum nihil Criticorum gente vilius, & pretii minoris esse, hoc argumento convincebat, quod ad quam *Categoriam* referendi essent, disputari posset. Non tulit declamantem Diva Sophia, sed silentium imperavit, simul medicum arcessi jussit, qui hellebori ipsi daret quantum satis esset, vel, si non sanari posset, in exilium ad Cimmerios deportaret, ubi lucem non videret, & in *scala praedicamentali* ascenderet, & descenderet, tam irrito labore, ac saxum suum semper volveret Sisyphus, aut pertusa dolia Danaides replerent. Mirus inde fit tumultus, & animorum consternatio, quod patronus ille causam pessime egisset. Orant tamen Divam Sophiam, ne unius hominis inscitia dicendi ipsis copiam adimeret. Concedit Diva, sed ea lege, ne producant hominem, qui, in artis suae ostentationem, ineptior quam prior esset. Ergo circumspiciunt, cui partes illas tutissime mandarent. Imprimis duo erant, in quos omnes oculos conjecerant. Ego, quo nomine vocarentur, submissa voce, Mercurium rogavi. Ille Dormitantium unum, alterum Fabriculanum dixit, & magni nomi-

nominis inter suos esse. Cum diu dubii haesissent, tandem omnium suffragiis Febriculanus designatus est. Is, cum aliquamdiu meditabundus constitisset, ita fari incepit.

Um me illius, Diva Sophia, *qui in hanc arenam ante me descendit, exemplum moveat, ut potius oratorum more, quam secundum artis nostrae regulas, disputaturus sim; oro, atque obsecro, ne causae nostrae praejudicet, si non tanta cum verborum pompa, & eloquentiae ostentatione, quam hi Grammatici solent, verba faciam. Rebus enim gravioribus, & sublimibus formandis cogitationibus occupatus, ad has minutias descendi nunquam, sicut haec Criticorum natio, quae talium ineptiarum tristi labore defungitur. Nam, cum verba mentis nostrae & meditationum sint interpretes, in id tantum incumbendum Philosopho existimavi semper, ut ea clara, & nostro aevo usitata, adhibeat, licet non in Cicerone, & scriptoribus aliis, è quibus illi homines suos flosculos, velut è capsula, proferunt, inveniantur. Quare Te rogo*, Diva Sophia, *ut non tam verba, quam argumentorum, quibus contra illos disputaturus sum, pondera, considerare velis, & perpendere. Atque, ut in unam rationem, quae mihi quidem non videtur posse convelli, omnia contraham, cum praestantia, & eximia, hominibus, nugarum & quisquiliarum investigatione tantum occupatis, committenda non sint, manifestum est, nec hoc doctrinae speculum pretiosissimum Criticis credendum esse, quorum omnis cogitatio, &*

industria, in levibus, & minimi momenti rebus tota versatur. Hi vietas, & rancidas tantum observatiunculas proferunt, quasi iis ignoratis Respublica litteraria periret, ac in eo disputant, Virgilius *scribendum sit, an* Vergilius, *& Noctium Atticarum auctor* Agellius *vocandus, an* Aulus Gellius. *Tales quaestiones hi vani homines, & sui ostentatores maximi, avide captant, & arripiunt, ex tali mustaceo laureolam quaerunt, totamque in nugis istiusmodi terunt aetatem. Hos capita, & diatribas conscribere videas, si non integra volumina, de antiquis illis naeniis, Homerus, an Hesiodus, sit natu major. Et istorum fidei augustum illud omnis doctrinae & scientiarum speculum committi, quis sine summa indignatione ferat? Quot non illi somnia invehunt, & ridicula, ac supervacua discunt? Quot non vanas res miseris laboribus colligunt? Operae pretium est illa referre, ac recensere, quibus maxime gloriantur, & superbiunt. Si MS. aliquod nacti fuerint, qualia summo studio undique conquirunt, & è Bibliothecis eruunt, ac in eo vocem aliquam, paulo aliter quam in editis scriptam, repererint, vel literam mutatam, statim corrigunt, & εὕρηκα, quam maxime clamant, majoremque gloriam in tam bella inventione collocant, quam si Babylona, vel Trojam ipsam, expugnassent; & de literula, ac syllaba triumphant, quas jugularunt. Quasi multum in ea re situm esset, an sic, an vero aliter auctor scripserit. Tum, quidquid non implet, ut ipsi solent dicere, aures eorum, vel non Latinum satis videtur, statim de mendo suspectum habent, ac ex conjectura illud corrigunt, vel, si verum audire velint, corrumpunt, & loca sana lacerant, distrahunt, ac pervertunt. Veri librorum carnifi-*

nifices, & pestes, qui auctores urunt, secant, mutilant, ac pro suo lubitu eorum membra transponunt, & monstra quaedam ex iis conficiunt. Adeo ut jam vere dici possit, quod de Homeri exemplaribus olim dictum est, auctores multo meliores & emendatiores esse, qui minime sunt emendati. Quod si illi homines hoc speculum retineant, futurum praevideo, ut sibi omnium rerum ac disciplinarum peritiam sint arrogaturi, &, pro suo corrigendi omnia & emendandi pruritu, in scientiis, & artibus, cuncta depravaturi, & innovaturi. Quare, Divarum omnium pulcherrima, Patrona nostra, & Praeses, coram cujus tribunali in sanctissimo templo convenimus, Te oro, venerorque, ne diutius patiaris praestantissimum hoc doctrinae speculum à Criticis teneri, sed istis hominibus abjudices, ne cuncta pereant, & artes, scientiae, disciplinae corrumpantur, & quid detrimenti capiant.

VArii post hanc orationem animorum motus fuerunt. Philosophi plaudebant, ac veluti triumphum canere incipiebant. Sed bilis mota est Criticis, cum omnes se notatos cernerent. Et quamvis singuli certatim, & flagrantissime, respondendi partes exposcerent, & magno studio se componerent ad dicendum, tamen uni omnium calculis hae demandatae sunt. Regius decor corporis, venerabilis aspectus, elegantis senectae eximia species, oculi acres, qui animi vigorem prae se ferebant, & seriae gravitatis lineamenta virum ostendebant non vulgarem. Quis esset, Mercurium rogavi. Is, inquit, est Josephus Scaliger, fama super aethera notus, quem vel admirari satis, vel, ut par est, praedicare nemo po-

test. Statim ut ille ad dicendum surrexit, tantum repente fuit silentium, quale Turcarum esse dicitur, cum in templis sedent. Ille gravitatem, ac majestatem vultu praeferens, in medio constitit,

—— exspectatoque resolvit
Ora sono. ——

Nveniri quamplurimos, qui res praestantissimas, & plane divinas, contemnunt, vel etiam carpunt, & sinistre detorquent, quid mirum, Diva, *cum vel hic homuncio multa in dedecus & opprobrium nostrum declamare non erubuerit. Sed faxo jam intelliget, ac Tu,* Diva, *testis eris, quantum differant excelsi animi & cordati ingenii viri, ab hominibus imperitis, qui invidere, quam imitari bonos, malunt, & non tantum ex eorum, quae non didicerunt, contemptu, velamenta ignorantiae, sed, quod pejus est, ut aliis noceant, in frigidissimis ac jejunis calumniis latebras quaerunt. Multa sane convitia in nos congessit Febriculanus, & plurimarum noxarum reos peregit, inepta sua, & iniqua declamatione, cujus vestigia videbo an respondendo sequi queam. Quam lepidè se in ipso limine excusat, cur non ornate ac diserte dicat, quia rebus gravioribus scilicet intentus, artem dicendi excoluerit nunquam. Quasi sapientiae percipiendae tantum incumbere & immorari pulchrum esset, bene dicere autem absurdum foret, & gravitate istorum hominum indignum? Quasi quis non posset eleganter & copiose dicendi laudem, ac rerum scientiam sibi comparare,*

re, simul eloquens esse, & Philosophus? Usque adeo imperitus es, Febriculane, ut summam in veteribus Philosophis dicendi vim ac copiam fuisse nescias? Ut tibi lateat magnos illos viros, omni studio, & labore, assequi contendisse, ut, quae pulchre cogitabant, apte possent & ornate explicare, cum scirent rerum scientiam, sine verbis, aut nullam, & imaginariam, aut mutam & mutorum esse? Si vel solum legisses Aristotelem, scires non tantum orationis flumen aureum fundere, sed insuper praecepta dicendi unum omnium optime tradidisse. Si antiqua consuluisses, didicisses Socratem, mortalium sapientissimum, etiam eloquentia omnium facile principem fuisse habitum, & Platonem, cum summa Philosophiae scientia, tum tanta fuisse elegantia, ubertate, jucunditate, & majestate dicendi, ut Jovem ipsum si loqui unquam voluisset, Platonis sermone usurum, neque melius, aut ornatius, loquuturum veteres dixerint. Theophrastum etiam, maximum Philosophum, à divinitate loquendi nomen invenisse, & Xenophôntem, propter dicendi suavitatem, Musam, & Apem Atticam, vocatum. Est enim illa praeclara rerum scientia, quam tu falso profiteris, cum facultate ornate copioseque loquendi tam arctè conjuncta, ut qui has distrahere conetur, ac divellere, quasi corporis & animae discidium inducat. Te, rebus gravioribus intentum, verba neglexisse dicis. Quasi non tot barbara vocabula, prisco Latio inaudita, quae Marcus Varro, Romanae Linguae peritissimus, ignoraret, & Terminorum monstra, quae avorum temporibus, cum purus sermo jacebat neglectus, in scientias introducta sunt, quibus ipsa sapientia à tot illustribus

inge-

ingeniis olim culta, tantum à priſtina dignitate, quantum à dicendi nitore receſſit, didiciſſes, quae nihil aliud quam verborum concertationes ſunt, in id inventae, ut inania verba ſine rebus imbibantur. Haec tamen ſi quis eructare norit, alte ſupercilia attollit, ac ſe magnifice effert, caeteros deſpicit, & ſua admiratur. Quod ſi illi, qui talibus adhuc delectantur, viam veterum, & rationem, qua in Philoſophia tradenda uſi ſunt, perveſtigarent, & intelligerent, fors eſſet, ut ad horum exemplum iis abſtinere mallent, quam ſapientibus, & ingenii exculti viris, ludibrium cum riſu debere. Quanta eloquentia Philoſophica tractavit Tullius, & Annaeus Seneca, Naturalia Plinius, & Aſtronomica Manilius? Quos ſi vel inſpicerent, illico ſorderet haec vulgata Philoſophandi ratio. Sed quia hi non ſunt ad eorum palatum, etiam alios ab illorum lectione arcent, & ingeniis, in quorum cultura non minima ſpes eſt, iſtum tramitem inficetorum Philoſophorum percurrere praecipiunt. Hic tamen nos Grammaticos audet vocare, ac calumniari, nos in levibus, & minimi momenti rebus, conſeneſcere. Quo ipſo ſummam antiquitatis omnis ignorantiam oſtendit, & ſuam infantiam prodit. Grammaticorum quidem nomine cenſentur hac tempeſtate, quorum omnis induſtria in tradenda pueris elementorum ratione verſatur, quos γραμματιστὰς Graeci, Literiones *Latini appellarunt, quam artem etiam omnes paedagogi quotidie tractant. Hanc pueris, & eorum praeceptoribus, linquendam, ac vix inter diſciplinas reponendam cenſeo, licet in ea excelluerint, apud Graecos Herodianus, Tryphon, Apollonius Alexandrinus, Plinius Secundus, & ipſe Julius Caeſar. Sed veteribus Grammatici erant, & dicebantur, tum*

qui

qui abſtruſas hiſtorias, Poëtarum mythologias, & Oratorum monumenta explicant, ac omnes ſcriptores interpretantur, quos Literatos, *&* Philologos, *appellabant, tum, qui ubi in abdita doctrinae penetralia ſe inſinuarunt, judicium de omnibus ſcriptoribus, tam novis, quam antiquis, ferunt, depravata emendant, ambiguas & variantes lectiones colligunt, quae falſas inſcriptiones mentiuntur ſuis Auctoribus aſſerunt, ac vindicant, loco mota reponunt, & reſtituunt, errores aliorum notant, ac caſtigant, & veluti cenſores, atque principes, pro tribunali ſedent, & ſententiam de omnibus pronunciant ac ſciſcunt, quos* Criticos *vocabant. Quare, quod ille maledictum vehemens exiſtimat, ego laudem duco maximam: neque enim multorum eſt, ſed paucorum. Nam ſive illos ſpectes, requiritur in iis omnis eruditio.*

Ut legat hiſtorias, auctores noverit omnes
Tanquam ungues digitoſque ſuos: ut forte rogatus
Dum petit aut thermas, aut Phoebi balnea, dicat
Nutricem Anchiſae, nomen patriamque novercae
Archemori: dicat quot Aceſtes vixerit annos,
Quot Siculus Phrygibus vini donaverit urnas.

Sive hos, iſti non una diſciplina contenti quoniam omnium unum quoddam vinculum ac corpus eſſe ſciunt, ſtupendo labore, ſcientiarum orbem totum pervagantur, & perficiunt. Hinc veteres non unam illis diſciplinam, tanquam propriam, ſed in univerſum omnes ſubjecerunt, & judicium de ſcriptoribus cujuſque generis permiſerunt. Tales Criticos, qui in conſervandis & emaculandis ſcriptoribus operam poſuerunt, nemo ignorat, niſi barbarus, ab omni aevo,

& in omnibus cultioribus & humanioribus gentibus, extitisse. Apud Hebraeos Masorethae fuerunt, quorum miranda circa S. Codicem industria, & singulare studium, ac diligentia eluxit. Nam, & Bibliorum scripta apicibus & punctis vocalibus exornarunt, & varias lectiones diligentissime annotarunt, & non modo quot commata & verba, sed etiam quot literas continerent libri singuli, numerarunt. Arduum opus; quod vel ipse Hercules, non minus quam tertium decimum laborem, exhorruisset. Apud Graecos divinum & incomparabile Aristotelis ingenium effulsit, à quò Criticen initium coepisse existimant. Tum Aristarchus extitit, vulgo κριτικὸς dictus, cujus opera in colligendis Homeri scriptis laceris, & notandis spuriis versibus, fuit occupata. A quo tempore Homero immortalitas est data. Fuere quoque Censores Comicorum, ac Poëtarum judices, quales quinque Athenienses habuerunt. Dein huic studio incubuere Crates, Aristophanes, Nicander, Callimachus, Apollonius Rhodius, Chrysippus, alii Heroes magni, quos Philologos, Polyhistoras, & πολυμαθεῖς, à multiplici rerum scientia, & immensa eruditione, veteres dixerunt. Hujus ordinis plurimos habuerunt Romani, quales fuerunt Marcus Varro, togatorum doctissimus, qui Plautinas comoedias insigni diligentia recensuit, Nigidius Figulus, Verrius Flaccus, Palaemon, Sisenna, Santra, Nicias, Nicanor, Valerius Probus, Laeneus, Pompeji M. libertus, Varius & Tucca, qui Augusti jussu Virgilium emendarunt, Aelius Jurisconsultus, Asconius, Agellius, Servius, alii, per quos illibatus mansit honor auctorum praestantium, & Latinitatis. Intravit & Critica consularem domum M. Tullii,

lij, quem non piguit Lucretij de natura libros emendare, & ad Atticum disputare, Piraeum an Piraeeum scripserit Caecilius. Tandem, cum profligata barbarie, quo jacuerant scriptores elegantes situ squalidi, & pulvere, qui meliorum librorum partem exederat, obsiti, necessarium esset, ut homines docti tollerent maculas, quas temporum injuria, & imperiti librarii inusserant, studium hoc praestantissimum in Italia suscitatum est, ac dein in omnibus Europae partibus extiterunt plurimi summi viri, qui veterum librorum ope, & ingenii praestantia, tot Philosophorum, Historicorum, Oratorum, Poëtarum, S. denique Patrum, vulnera sanarunt, quae seculis istis infelicibus acceperant. Cernite hic mecum Angelum Politianum, Hermolaum Barbarum, Petrum Victorium, Laurentium Vallam, Desiderium Erasmum, Carolum Sigonium, Aldum & Paulum Manutios, Antonium Muretum, Adrianum Turnebum, Justum Lipsium, & complures alios, quos enumerare longum esset, ingeniorum & eruditionis principes, quibus salutem suam se debere optimi auctores confitentur. His tamen Criticis hoc crimen impingit Febriculanus, quod non nisi levia sectentur, & omnis eorum opera in nugis versetur. Qua noxa non omnes, qui se Criticos vocant, & tales censeri volunt, absolvo, cum non pauci reperiantur, qui studium hoc calide nimis amplexi, & nec ab ingenio, aut judicio, & varia doctrina abunde instructi, levissimas tantum res, & inutiles afferunt, ac majestatem Criticae jejunis suis observatiunculis imminuunt. Nam cum ad eam ingenium summum, judicium acre, nec vulgaris, sed eximia, requiratur eruditio; facto agmine involarunt homines, ambitione caeci, qui famam nomi-

nis ex inanibus rebus petierunt, & , sicut olim ridenda barbarie, ita naeniis sua volumina implerunt, ac Criticae dignitatem ineptiis suis inquinarunt, quod malum plurima in rem litterariam incommoda invexit. Sed hoc Criticae, & viris magnis, quos majorum gentium Criticos appellare licet, fraudi esse minime debet. Pari jure enim vel ipsa Philosophia, quia multi, qui Philosophorum sibi nomen arrogant, nugatores sunt maximi, & vanissimis rebus immersi, in intricatis controversiis, contortis quaestiunculis, futilibus naeniis, omnem aetatem misere transigunt, proscribenda esset. Veros Criticos levia tractare nemo sanus dixerit. Nisi leve ducatur veterum scripta, ex quibus omnis solida eruditio haurienda est, à vitiis & mendis liberare, cum vel unius literulae erratum, eruditis alioquin viris, tantas saepe offundat tenebras, ut veluti in illuni nocte errent. Nisi leve sit auctores veteres à mendosis translationibus vindicare, quae sensum eorum plane pervertunt, & viros doctissimos in errores maximos praecipitant. Nisi leve denique sit librariorum fucos & fraudes detegere, libros falso inscriptos, magnisque scriptoribus suppositos, deprehendere. Verum hac calumnia non contentus Febricalanus, etiam Criticos dicit, si modo nacti sint aliquod MSS, & in eo invenerint literam mutatam, statim corrigere, vel, quod verius est, depravare. Sed hoc vitium eorum est, qui nullo judicio in his literis versati, genuinas falsasque lectiones discernere nequeunt, veros germanosque Criticos non tangit. Hi enim MSS. summo cum judicio tractant, neque omnia promiscue ex iis arripiunt, sed vel menda manifesta, aut adhuc latentia, eorum ope corrigunt, & indagant, vel majorem elegantiam, aut commodiorem sensum, in iis si repererint, aucto-

ribus

ribus reſtituunt. Hoc maximum pulcherrimumque facinus eſſe, hoc laudem & gloriam nunquam intermorituram Criticis afferre, quis neget? niſi argutuli quidam magiſtelli, qui hujus operae dignitatem, ac praeſtantiam, neque videre, neque dignè aeſtimare, ſciunt. Sed hos generoſo contemptu facile ulciſci poſſumus, & craſſa illorum judicia ridere. Nulla ſane tutior, aut certior, eſt emendatio, quam quae ex MSS. petitur. Sed illa recte tractare, non eſt è plebe doctorum, ſed pauciſſimorum, qui diu in lectione auctorum verſati, cum omnigenam ſibi eruditionem pararunt, ſumma diligentia, & judicio quam maxime ſubacto, illud aggrediuntur. Addit Febriculanus, à Criticis ex conjectura pleroſque auctores non corrigi, ſed corrumpi. Eſt quidem illa emendandi ratio periculoſa, ſi temerarii quidam juvenes, aut pueri ſenes, in eam inciderint. Quorum ego corrigendi pruritum quam maxime culpo. At ſi à viris, in conjectando ſagacibus, praeſtetur, non adeo lubrica eſt, & incerta, aut plane damnanda. Sunt enim eorum conjecturae pleraeque adeo clarae, liquidae, & certae, ut de illarum veritate dubitari non poſſit. Et licet, quod in illo negotio interdum fieri neceſſe eſt, quandoque fallantur, & perſaepe titubent, aut cadant, cum nemo adeo ſit εὔστοχος, ut non, aut temeritate interdum, aut incuria, peccarit, non tamen ita omnino luditur opera, ut non hac ratione ſaepiſſime auctores juventur. Nam & plùrima inviſa eruunt, & plerumque ſubnaſcitur alius, qui peccata priora animadvertat. Unde vel plurimum boni praeſtant ipſi, vel praeſtandi anſam ſequentibus praebent. Quot non loca vel ego in Varrone, Feſto, Manilio, Auſonio, Poëtarum triumviris, Catullo, Tibullo, Propertio,

& plurimis aliis scriptoribus hoc modo restitui? Conjecturas autem suas, quas omnes praestare non possunt viri maximi, non pro verissimis, ac certis, venditant, sed, sequuti sapientium judicum rationem, qui, quod perpetuo jure non possunt, arbitrario decidunt, aliorum judiciis submittunt. Dein periculum esse clamat Febriculanus, ne cuncta in scientiis innovent Critici, ac corrumpant. Misera profecto haec temporum ratio est, ut ingratum & odiosum sit, quaedam à genio seculi aliena proferre. Est hic hominum plerorumque morbus, ut quaecumque à receptis & inveteratis opinionibus recedunt, nova, & periculosa clament. Sed vanissimus ille metus est, cum nova, quae Critici proferunt, nulli observata prius, scientias illustrent, & doctrinae campum latissime extendant. Vel Theologos quam multa docui? quot Scripturae loca in meo de Emendatione Temporum opere, & scriptis aliis, explicavi primus, quae boni isti viri nunquam intellexissent? Quam multa in Hippocratis libello detexi, quae Medici ne in somnis quidem viderant, neque suspicati sunt? Imo vos, qui Philosophos vos dicitis, quam multa Criticis debetis, cum eorum ope Aristotelem, Platonem, Theophrastum, caeterosque praestantes Philosophos, emendatos, & explicatos habeatis. Sed quia hi sunt supra captum vestrum, neque tantam peritiam habetis, ut eos Graece consulere, & legere possitis, non mirum si Criticorum industriam, & inexhaustum laborem, aestimare nequeatis. Lateret in tenebris, & nodis plusquam Gordiis implicaretur genus omne disciplinarum, nisi Critici essent. Perirent sacra pariter, ac profana, perirent omnium monumenta, & eorundem cultores, nisi Critici conservarent. Rediret pristina barba-

ba-

baries, & rerum omnium ignorantia, nisi Critici obsisterent. Ut non tanquam corruptores librorum, & scientiarum, Critici exagitandi sint, sed summae contra ipsis habendae agendaeque gratiae, qui divinarum humanarumque rerum scientiis opem ferentes, adminiculante laboriosa diligentia, excultiore ingenio, acriore judicio, omnigena doctrina, optimis quibusque scriptoribus, qui ex illo Barbariei naufragio emerserunt, ultro subvenere, ac singulos salutari luce perfudere.

PLura dixisset Scaliger, nisi è solio surrexisset Diva Sophia, & sat multis, validisque rationibus, Criticorum causam ab eo actam esse pronunciasset. Haud dici potest quanta tum rerum facta sit mutatio. Critici cum gaudio, & acclamatione, Scaligeri orationem excipiebant, felicem ac laetissimum sibi spondentes exitum. Philosophis

——frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coït formidine sanguis.

Nam, & praesens pavor, & futuri expectatio, omnium animos repentino stupore defixerat. Jamque illi ipsi, qui se paulo ante extulerant, & crudele hauserant gaudium.

Tacent, & ora pallor albus inficit,
Mentesque perculsae stupent.

ac ingens ille animus concidit, demissique stabant auriculis, asellis omnibus iniquiores. Tum Diva Sophia breviter pronunciavit: *Sibi videri recte, & ex ordine, Apollinem fecisse, quod isto speculo Criticos donarit, cum nulli digniores essent, qui omnes artes, & scientias, & cla-*

claros auctores, melius intelligere, explicare, & conservare possent. Ab ejus tamen aspectu arcendos esse indoctos, & litigiosos, qui augustum nomen Criticae falso sibi vindicarent. Philosophi imposterum silerent, neve Criticis negotium facesserent, nisi male multari mallent. Tum laeti sibi mutuo gratulabantur Critici, & Scaligerum, quod eorum caussam optime orasset, dignis laudibus efferebant. Ego, cum isti hominum generi nimium semper favissem, me reprimere non potui, sed, prae laetitia, voce magna inclamavi,

Vicimus ô socii, & magnam pugnavimus pugnam,

atque ita somno statim solutus sum.

VALETE & PLAUDITE.

